

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

S

1 9 3 5

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE : N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LĂPEDATU, CONST. MOISIL,
PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU, ARTUR VERONA.

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

Arhitect-Șef: N. GHICA-BUDEȘTI.

CUPRINSUL

TEXT:

	Pagina
EMIL VĂRTOSU : Odoare românești la Stambul	1
ARHITECTUL PAUL SMARANDESCU : Biserica Floreasca din București	20
D. BERCIU, PROFESOR : Săpături și cercetări arheologice în ultimii trei ani (1933-1935)	26
D. TUDOR : Monumente inedite din Romula	31
Resumat frances.	48

ILUSTRAȚIUNI:

<i>Odoare românești la Stambul.</i>		
Fig. 1. — Relicvariul lui Neagoe Basarab (Museul Vechiului Seraiu, Stambul)	2	Fig. 4. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Unul din sinuri
Fig. 2. — Același relicvariu, ornamentele capacului.	3	Fig. 5. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Intrarea
Fig. 3. — Același relicvariu, văzut dintr'o parte	4	Fig. 6. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Planul
Fig. 4. — Același relicvariu, văzut de jos în sus	5	Fig. 7. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Fațada principală
Fig. 5. — Ușa bisericii mănăstirii Cotmeana	6	Fig. 8. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Fațada laterală
Fig. 6. — Chenarul ușii bisericii mănăstirii Tismana (1541)	7	Fig. 9. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Secție longitudinală
Fig. 7. — Cele trei săbii brâncovenești, aflate în Museul Vechiului Seraiu din Stambul (<i>Tot Kapi Sarayı</i>)	8	Fig. 10. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Secție transversală
Fig. 8. — Aceleași săbii, de la stânga spre dreapta : No. 2632, 2634, 2633	9	Fig. 11. — Biserica Floreasca, București. Starea actuală (1935). Vedere generală
Fig. 9. — Sabia Nr. 2632 : garda și motivele decorative	10	Fig. 12. — Biserica Floreasca, București. Starea actuală 1935. Intrarea
Fig. 10. — Sabia Nr. 2634 : garda și motivele decorative de pe lamă	11	<i>Săpături și cercetări arheologice în ultimii trei ani (1933-1935).</i>
Fig. 11. — Sabia Nr. 2633 : motivele decorative de pe lamă	12	Fig. 1. — Interiorul unei colibe La Tène de la Ostrovul Șimian (săpăturile 1935)
Fig. 12. — Sabia brâncovenească din Vistieria Sfântului Mormânt	13	Fig. 2. — Cetatea dacică de la Bobaița-Mehedinți
Fig. 13. — Aceiași sabie : garda, motivele decorative și inscripția	14	Fig. 3. — Un mormânt <i>in situ</i> din Gorj (grupa tumulilor hallstattiani)
Fig. 14. — Sabia brâncovenească dela Simi (stânga) și sabia rusească (cu teacă) de la Veneția. (După acvarela lui Hedenborg, reproducă de Scrinzi, o. c.)	15	<i>Monumente inedite din Romula.</i>
Fig. 15. — Sabia brâncovenească de la Armeria Reale din Tuin	16	Fig. 1. —
Fig. 16. — Trei săbii moldovenești din veacul al XV-lea : nr. 2636, 2637, 2635. La stânga, sabia lui Ștefan-cel Mare	17	Fig. 2 a și b. — Col. Capșa
Fig. 17. — Patru săbii moldovenești din veacul al XV-lea. Se disting cruciile de Malta pe săbiile nr. 2636, 2637 și 2638. Sabia nr. 2635 (3) n'are aceste cruci	18	Fig. 3. — Museul liceului din Caracal
Fig. 18. — Legătura în argint a Evangheliarului de la Muntele Sinai	19	Fig. 4. — Museul liceului din Caracal
Fig. 19. — Alexandru-Vodă Mircea, Doamna Ecaterina și fiul lor, Mihnea, pe Evangheliarul de la Muntele Sinai	20	Fig. 5. — Museul liceului din Caracal
<i>Biserica Floreasca din București.</i>	21	Fig. 6. — Museul liceului din Caracal
Fig. 1. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Vedere spre altar	22	Fig. 7. — Ap. Krețulescu o. c. p. 28 și fig. 9
Fig. 2. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Vedere laterală	23	Fig. 8. — Col. Ilie Constantinescu
Fig. 3. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Altarul	24	Fig. 9 a și b. —
		Fig. 10 a și b. — Col. Capșa
		Fig. 11 a, b și c. — Col. Capșa
		Fig. 12. — Col. Capșa
		Fig. 13 a și b. — Col. Capșa
		Fig. 14. — Col. Capșa
		Fig. 15. — Col. Capșa
		Fig. 16. — Col. Ilie Constantinescu
		Fig. 17. — Col. Ilie Constantinescu
		Fig. 18. — Col. Ilie Constantinescu
		Fig. 19. —
		Fig. 20. — Col. Gh. Georgescu
		Fig. 21. — Col. Gh. Georgescu
		Fig. 22 a, b și c. — Col. Em. E. Cretzulescu

De câțiva ani, de când Vechiul Seraiu din Stambul (*Top Kapı Sarayı*) a devenit muzeu public, nenumărate bogății și lucruri de artă au ieșit la lumină din tainițele lor misterioase și împodobesc azi sălile ciudatului palat. Întâmplarea ni-a scos în cale câteva lucruri de un interes deosebit pentru istoria românească¹.

În sala Tesaurului (*hazine*) se găsește un relicvariu făcut de Neagoe Basarab (1512-1521), spre a păstra într'însul moaște de la Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Ioan Gură-de-Aur și Sf. Apostol Petru. Relicvariul poartă numărul de inventar 2743, și este păstrat într'o cutie hexagonală de cristal, împodobită cu tot felul de pietre, artă turco-arabă specifică veacului al XVI-lea. Mare de aproximativ 17 × 14 cm., relicvariul este de aur și se prezintă ca o carapace bombată de broască țestoasă, împodobită și lucrată numai pe fața superioară, aceasta încunjurată jur împrejur de perle (câteva lipsă). Pe aceiași față superioară sânt, din bielșug, perle, rubine, peruzele (turcoase), diamante și un smarald(?), toate dispuse simetric în forma unei cruci, crescută pe toată suprafața relicvariului. Centrul acestei cruci e format de un rubin(?) excepțional de mare, încunjurat de perle și peruzele, iar brațele crucii se termină printr'o peruzea încunjurată de perle. Numai brațul de jos al crucii se încheie printr'un rubin și două perle mari, totul încunjurat de perle. Aceste două perle mari dau relicvariului o formă ascuțită, ciudată. O aplică simplă (smarald?) se află atașată de brațul de jos al crucii, pe când brațul stâng este împodobit de o cruciuliță de argint, mică, montată cu cinci diamante (amândouă, aplici posterioare, probabil). Numărul pietrelor prețioase care

împodobesc relicvariul se ridică la circa 80-100 (cu cele lipsă), multe de mărime și valoare excepțională¹.

Între brațele acestei cruci, închipuită — cum am văzut — din pietre prețioase prevăzute cu montură specială aplicată la rândul-i pe fondul de aur al relicvariului, se deslușește următoarea inscripție în relief, în limba slavă:

СІА МОИ ГЛАВА С

СТІО КРЕСТИТЕЛЪ ІУ

НА. СІЕ ЧКЕНН МОИИ. СТІО

ІУАНА ЗЛАТОСТАГО КО

АКН

СІА СНИ

МОИИ. ВРХОВНАГВ

АПОСТА ПЕТРА. НСКОА

ЕГО ІУ НКГО

Е ВОЕВО

А

adică :

СІА МОИИ ГЛАВА СКАТАГО КРЕСТИТЕЛЪ ІУАНА; СІЕ ЧКЕНН МОИИ СКАТАГО ІУАНА ЗЛАТОСТАГО, КОЛКНО; СІА ЧКЕНН МОИИ ВРХОВНАГВ АПОСТАЛА ПЕТРА: НСКОА ЕГО ІУ НКГОЕ ВОЕВОД.

românește :

Aceste moaște: capul Sfântului Ioan Botezătorul; aceste cinstite moaște ale Sfântului Ioan Gură-de-Aur: genunchiul; aceste cinstite moaște ale mai marelui Apostol Petru, le-a ferecat Io Neagoe Voevod².

În partea de sus, relicvariul se deschide, fiind prevăzut cu un capac și o închizătoare foarte simplă³. Capacul posedă două toarte rotunde (inele), de care se prindea un lanț spre a se suspenda relicvariul și prezenta închinătorilor. (Lanțul original este pierdut, cel existent e recent, de factură mediocră.)

¹ Pentru monumente și alte urme românești la Stambul, trimitem la aceste articole mai recente: Marcel Romanescu, *Monumente românești la Stambul*, în *Boabe de grâu*, III (1932), no. 6, pp. 226-38; Marcu Beza, *Noi urme românești la Stambul* (*ibid.*, V, 1934, no. 7, pp 385-402).

² Cf. fig. 1.

³ Datorim traducerea de mai sus prietenului N. Traikov, profesor, atașat de presă la Legația Bulgariei din Atena.

³ Cf. fig. 2, 3.

Înăuntrul relicvariului se găsesc astăzi numai moaștele Sf. Ioan Botezătorul, și anume osul occipital, îmbrăcat pe partea concavă într'o foaie de aur, netedă, fără niciun ornament, având săpată următoarea inscripție:

† ἡ κἀρα τοῦ προδρόμου (sic)

iar peste întreg osul sânt aplicate două benzi de aur, late de un deget, care, pornind din chiar rama marginală, una în curmezișul celeilalte, formează o cruce, împodobită și aceasta cu nenumărate mici pietre prețioase (perle, rubine). Această cruce este corespondentul crucii de pe

Fig. 1. — Relicvariul lui Neagoe Basarab (Museul Vechiului Seraiu, Stambul).

adică:

† ἡ κἀρα τοῦ προδρόμου,

românește:

† Capul Înainte-Mergătorului.

Pe fața convexă, occipitalul e prins de jur împrejur într'o ramă de aur, montată cu mici pietre prețioase (perle, rubine),

relicvariul, descrisă mai sus. Occipitalul e spart la partea inferioară și două bucăți de os (circa 1–2 cm. fiecare) circulă liber¹.

E locul acum să amintim că țeasta Sf.

¹ Direcțiunea Museului Vechiului Seraiu nu ni-a îngăduit fotografiarea și cercetarea de aproape a acestor moaște, descrise succint aici. așa că nu putem ști dacă relicvariul este contemporan cu ferecătura moaștelor, sau mult posterior.

Ioan Botezătorul a făcut multă vreme parte dintre odoarele mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul, întemeiată în Bizanț la anul 463, de patricianul Studius, mănăstire astăzi ruinată, după ce mai întâiu fusese prefăcută de Turci în geamie (Moscheia Imbrohor, la sfârșitul veacului al XV-lea)¹. În anul 1204, când Cruciații se instăpânesc în Bizanț, relicva este transportată pe furiș la biserica Sf. Gheorghe al Manganelor, înainte ca Studionul să fie jăfuit și ars de Cruciații cari căutau relicva. În cele din urmă, regăsite, moaștele sânt duse la Amiens (Franța) și constituie și astăzi tezaurul și pretextul minunatei catedrale gotice. Probabil, occipitalul a fost luat de călugării bizantini la venirea Cruciaților, spre a ajunge, în cele

de la Stambul (Top Kapı Sarayı) se găsește o faimoasă relicvă bizantină: mâna dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul, îmbrăcată în aramă, cu degetele înmărmurite în gestul sacru al binecuvântării, vom înțelege și mai bine de ce, în ziua de 29 August, Bizantinii prăznuiau cu mare pompă, la mănăstirea Studion, tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, serbătoare la care lua parte întreaga Curte Imperială, în procesiune, aprinzând lumânări și sărutând moaștele sfântului.

Cum ajunge relicvariul lui Neagoe Basarab la Stambul? Știm că Neagoe Basarab, mare ctitor la Athos, ca aproape toți Domnii români, rezidește din temelie mănăstirea

Fig. 2. — Acelaș relicvariu, ornamentele capacului.

din urmă, pe drumurile pietății, în mâinile lui Neagoe Basarab. Notăm că și alte moaște de ale Sf. Ioan Botezătorul au circulat, cu mult mai înainte, în Țara-Românească. Anume, Vladislav Voevod, Domn al Țerii-Românești, și soția sa, Neacșa, dăruiesc mănăstirii Sf. Ștefan de la Meteore, în Epir, un deget de la mâna dreaptă a aceluiași sfânt². Amintind că în acelaș museu

Dionisiu, care purta chiar hramul Sf. Ioan Botezătorul. Clădește turnul, aduce apa la mănăstire (zidind un apeduct), în scurt este oarecum ctitorul acestei mănăstiri¹. Pe de-asupra îi dăruiește și moaștele hramului, adică îi dăruiește capul Sf. Ioan Botezătorul, pus în raclă de aur împodobită cu pietre scumpe². Găsim și mențiuni documentare

¹ O descriere sumară, din 1786, a acestei moschei, astăzi arsă și în ruine, dă J. B. Lechevalier, *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, I, Paris, 1800, pp. 119-121.

² Cf. Marcu Beza, *Urme românești la Meteore*, în *Boabe de grâu*, V (1934), Nr. 6, pp. 321-335; St. Nicolaescu, *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav Voevod și Doamna Neacșa 1488*. București, 1935, p. 8. Cf. și N. Iorga, *Fundațiuni religioase ale Domnilor români în Orient* (An. Ac. Rom., Mem. S. Ist., s. II, XXXVI (1913-1914), p. 863 și urm.

¹ Pentru dărniciia lui Neagoe Basarab la Athos și la Dionisiu, cf. și Marcu Beza, *Urme românești la muntele Athos*, în *Boabe de grâu*, IV (1933), Nr. 10.

² Mențiune de acest dar și la Burada (Teodor T.), *O călătorie la Muntele Athos*, Iași 1884, p. 63. Aceste moaște le vede acolo Ioan Comnenul, înainte de 1700, zăbovind câțiva ani la Athos: 'Ιωάννης Κομνηνός, Προσφυγμάτων τοῦ Ἀγίου Ὁρους τοῦ Ἀθώος, Snagov, 1701, p. 85. Cf. și St. Nicolaescu, *Un prețios chivot de la Neagoe Basarab Voevod, 1512-1521, în Mănăstirea Dionisiu din Sfântul Munte Athos*, București 1933, p. 3; „Tipiconul mănăstirii arată că Neagoe i-a dăruit capul înainte Mergătorului

despre acest dar: „moaștele Sf. Nifon, capul și mâna Sf. Ioan“ date la Dionisiu de Neagoe Basarab¹. E vorba, de sigur, de capul Sf. Ioan Botezătorul, de și acesta e numit aici simplu: „Sf. Ioan“, adică fără niciunul din atributele cunoscute: Boteză-

nisiului se găsește până astăzi un relicvariu cu mâna Sf. Ioan Gură-de-Aur, împodobit cu argint și aur, iar după Barski, t. III, p. 370, o inscripție slavă deslușește: „Capul Înainte Mergătorului și această mână au fost date de un Domn valah“⁴. „Domnul valah“ este

Fig. 3. — Același relicvariu, văzut dintr-o parte.

torul, Cârstitel, Înainte-Mergătorul, Predetici, Prodromul. Știm că relicvariul Sf. Nifon se păstrează și astăzi la Dionisiu². Mâna dăruită de Neagoe Basarab trebuie să fie a Sf. Ioan Gură-de-Aur — prezența acesteia la Dionisiu o menționează Ioan Comnen, ina-

Neagoe Basarab, care a hărăzit, deci, mănăstirii Dionisiu capul Sf. Ioan Botezătorul și mâna Sf. Ioan Gură-de-Aur. Pe de altă parte, tot în catoliconul Dionisiului, se află și un relicvariu cu mâna dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul, dăruită în 1810, de Hagî-

Fig. 4. — Același relicvariu, văzut de jos în sus.

inte de 1700³ — de oare ce în catoliconul Dio-

intr'un relicvar de aur împodobit cu pietre prețioase⁴. Capul exista acolo (la mănăstirea Dionisiu) între anii 1724-1747, când Barski vizitează Athosul (cf. Millet, G., Pargoire și L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, I-ère partie*, Paris 1904, Nr. 466).

¹ Cf. N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu terile noastre* (*An. Ac. Rom., Mem. S. Isl., s. II, XXXVI* (1913-1914)), p. 472.

² O bună reproducere și considerațiuni asupra valorii artistice a acestui odor. la N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie, I, Icônes, II, Argenterie, III, Miniatures* (207 figures dont 26 planches en couleurs), Bucarest, 1934.

³ O. c., p. 86. Ieroshimonahul Chiriac din Moldova, in

Anghelachi din Rodosto⁵. Aceste moaște au fost văzute și de călătorii români mai recentți la Athos⁶. Adăugăm că din mâna

călătoria pe care o face la Athos, in 1840, înseamnă că a văzut, la Dionisiu, „mâna sfântului Ioan Gură-de-Aur, pe care o zic ei [călugării] a fi a Botezătorului...“ (Academia Română, ms. 4610, f. 67 v.).

⁴ Apud Millet, o. c., *ibid.*

⁵ *Ibid.*, Nr. 477. Se dă și textul inscripției grecești de pe acest relicvariu.

⁶ Sânt menționate in *Proschinatarul* ieroshimonahului Serafim, tradus din rusește de monahul Varnava Luchianov (București, 1856, p. 105). Iar Athanasie Mironescu

dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul se păstrează la mănăstirea Dionisiu numai un fragment, și anume partea de la cot până la încheietura mâinii, închisă într'o cutie de argint suflată cu aur¹. Din nefericire, relicvariul acesta nu este descris de nimeni mai pe larg, ci numai inscripția e dată de Millet²,

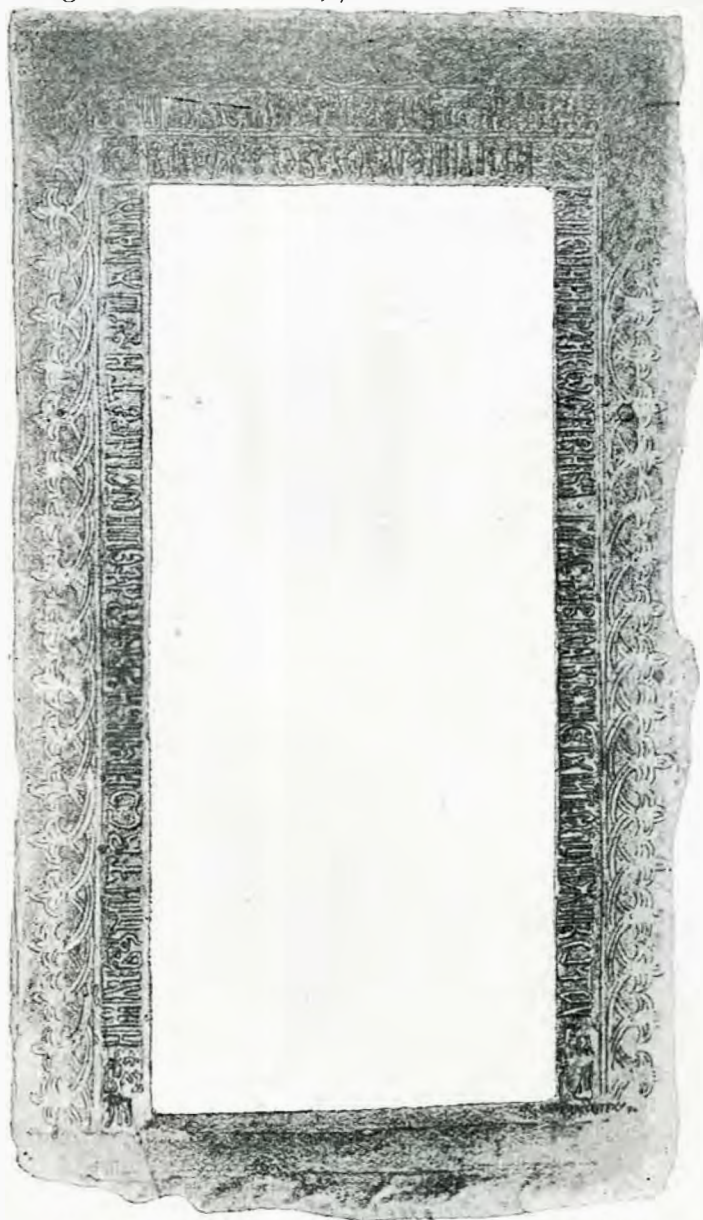

Fig. 6. — Chenarul ușii bisericii mănăstirii Tismana (1541).

Craioveanu inregistrează tradiția, la 1889, că dreapta Sf. Ioan Botezătorul a dat-o Neagoe Basarab, spre a primi în schimb capul Sf. Nifon (*O călătorie în Orient*, București 1896, p. 142 n.). E vorba, cum vom vedea, de mâna dreaptă a Sf. Ioan Gură-de-Aur. Mențiune și la St. Nicolaescu, *Un prețios chivot*, p. 8. Și d. Marcu Beza spune că a văzut „mâna Sf. Ioan, împreună cu chivotu-i în aur și argint, pe care se decesebesc Patriarhul Nifon și Dionisie, întemeietorul mănăstirii, iar la mijloc Sf. Ioan intraripat” (*Biblioteca mănăstirești la muntele Athos*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. S. Ist.*, s. III, t. VII, București 1934, p. 21).

¹ Comunicare orală a d-lui St. Nicolaescu.

² Millet, *o. c.* Vezi mai sus.

și o mențiune sumară de Marcu Beza¹. Sântem, totuși, lămuriti că a fost făcut, la 1810, de Hagi-Ânghelachi din Rodosto, deci nu poate fi mâna dăruită de Neagoe Basarab, al cărui dar este neîndoios mâna Sf. Ioan Gură-de-Aur. Dacă, însă, Neagoe Basarab a dăruit, la Dionisiu, capul Sf.

Ioan Botezătorul și mâna Sf. Ioan Gură-de-Aur, iar mâna dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul am văzut-o înșine la Sтамбул, în ferecătura și cu inscripția originală bizantină, cum este oare cu puțință ca aceeași mână dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul să se găsească la mănăstirea Dionisiu, în ferecătura din 1810, și în același timp în Museul Vechiului Seraiu, aceasta din urmă în ferecătura primitivă bizantină? În realitate e vorba, de sigur, de una și aceeași mână dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul, și anume: mâna până la încheietură a rămas la Vechiul Seraiu, în vechea ferecătură bizantină, restul până la cot a fost dăruit de Hagi-Ânghelachi, în 1810, într'un chivot nou, Mănăstirii Dionisiu.

În sprijinul acestei explicații vin notele comunicate de d. St. Nicolaescu, și culese oral de la călugării Dionisiului în 1906 și 1914. Anume, aceștia arată că, în timpul războiului ruso-turc, pe vremea Ecaterinei a II-a, moaștele au fost luate de la Dionisiu, spre a fi puse în siguranță în insula Aghiostrati. Dar corabia a fost prinsă pe drum de Turci, și moaștele trimise la Tesaurul Sultanului. Iar, în anul 1810, dragomanul Ianachi a sustras din Tesaurul Sultanului mâna Sf. Ioan Botezătorul și-a readus-o la Dionisiu, unde se află și astăzi². Notele d-lui St. Nicolaescu

¹ M. Beza, *o. c.*

² După comunicarea scrisă a d-lui St. Nicolaescu Pentru trecerea capului Sf. Ioan Botezătorul de la mănăstirea Dionisiu la Turci, dăm și altă versiune, fantesistă, credem:

„Le couvent [Dionisie] possédait autre fois la tête de Saint Jean. Mais, un jour, les Turcs étant dévorés par les hannetons, enlevèrent cette tête et la portèrent en procession dans leurs champs pour se délivrer de ces insectes rongeurs. Cette promenade eut un succès complet. Le Sultan l'ayant appris, se fit apporter au sérail la tête du saint, qu'il garda précieusement. Un pacha, qui n'était pas fâché de faire exécuter par cette tête des miracles à son profit particulier, la vola dans le sérail. Le Sultan fit couper le cou au pacha et reprit la relique. Voilà les contes qu'on nous débitait dans l'Athos. Nous avons demandé si l'Empereur Abdul Medjid, alors régnant, était toujours possesseur du chef de Saint Jean; on nous répondit qu'on l'ignorait, mais qu'une pareille relique valait bien cin-

vorbesc de capul Sf. Ioan Botezătorul și de mâna aceluiași sfânt. Contradicția dintre afirmațiile noastre și notele d-lui St. Nicolaescu privitoare la mâna Sf. Ioan Botezătorul s'ar putea explica astfel:

Neagoe Basarab a dăruit mănăstirii Dionisiu mâna Sf. Ioan Gură-de-Aur, nu însă a Sf. Ioan Botezătorul; aceasta din urmă, de proveniență bizantină, existând probabil concomitent la mănăstire, confuzia a fost posibilă. Pe de altă parte, dragomanul Ianachi (recte Hagi-Anghelachi, după inscripția publicată de Millet) a putut sustrage din Vechiul Seraiu (vechiul Tesauro al Sultanilor) o parte din mâna Sf. Ioan Botezătorul, mână pe care Turcii o capturasera odată cu capul Sfântului¹. Și anume, a scos din relicvariul bizantin — care are exact forma mâinii până la cot — numai partea care se putea scoate fără să se strice relicvariul și fără să se observe furtul. Cercetându-se, cândva, conținutul relicvariului de la Vechiul Seraiu, se va putea verifica această explicație, cu atât mai verosimilă, cu cât mâna Sf. Ioan Botezătorul numai de la cot până la încheietură se găsește la Dionisiu, într'un relicvariu făcut la 1810 de un Hagi-Anghelachi, același, de sigur, cu Ianachi dragomanul care sustrage moaștele tot în 1810, după tradiția relativ recentă a călugărilor de la mănăstirea Dionisiu. Și numai în felul acesta, mâna dreaptă a Sf. Ioan Botezătorul poate figura la mănăstirea Dionisiu de la Athos și în Museul Vechiului Seraiu din Stambul.

Cine este, însă, „argintarul“ care a făurit această prețioasă podoabă și ce influență artistică ne revelează? Știm de relațiile pe

quante millions“... (*Le Mont Athos*, in *Annales archéologiques* par Didron Aîné, t. XXIII, Paris 1863; p. 262). N'am avut însă la îndemână și versiunea dată de Smyrnakis, p. 513 (semnalată de Millet, *o. c.*, no. 466).

¹ Despre mâna Sf. Ioan Botezătorul, notăm și această versiune, înregistrată de Didron în 1863, cu prilejul incendierii Vechiului Seraiu:

„Entre autres choses on y trouva, sous le règne de Mahomet IV, pendant le vizirat de Kara-Moustapha-Pacha, devenu célèbre au siège de Vienne, une main, qui était conservée dans une boîte en or et qu'on crut avoir appartenu à saint Jean-Baptiste. Sur la partie supérieure de cette main était écrit: „La main qui baptisa Jésus“. Sur l'index on lisait: „voici l'agneau de Dieu“. Soliman II en fit présent aux chevaliers de Malte. et, en 1799, un an après l'abolition de l'ordre de Malte par les Français, l'empereur Paul I-er la transporta, dit-on, en Russie“. (Didron, *Incendie du Sérail*, in *Annales Archéologiques*, 1863, p. 163, după *Journal de Constantinople*). În realitate, moaștele n'au părăsit Vechiul Seraiu decât în parte, și numai prin furt, pare-se.

care Voevodul le are cu meșterii sibieni. Astfel, pe „argintarii“ Celestin și Ioan îi chiamă în țară, în 1517, spre a-i lucra obiecte în argint aurit: cupe și o cădelniță. Până la urmă e nemulțămît de treaba meșterului Celestin, care îi lucrase cădelnița „ad modum Ciganorum“. Ii refuză lucrarea și-l obligă s'o refacă, așa încât

Fig. 7. — Cele trei săbii brâncovenești, aflate în Museul Vechiului Seraiu din Stambul (*Top Kapu Sarayı*).

să fie vrednică de gustul și banii Voevodului, adăugând că și în țară avea destui meșteri cari să-i facă „arginturile“ mult mai frumos decât acest meșter străin¹.

¹ „Nos autem dedimus eidem [Celestino, aurifabro] argentum purissimum prout nobis unum turribulum fabricaret ad modum turris vestre civitatis, — ex quo nos

Iar relicvariul făurit pentru moaștele Sf. Nifon este lucru de Sibiiu, acesta fiind orașul prin care pătrunde la noi, în acea epocă, arta apuseană, o anumită artă apuseană¹, de și un rol important în acest sens îl are și Brașovul².

Fig. 8. — Aceleași săbii, de la stânga spre dreapta :
No. 2682, 2684, 2683.

Hungariam perlustravimus et pulchriorem turrim nusquam vidimus; elapso tempore, dum illud opus nostrum perfecisset et coram oculis nostris presentasset, non nobis complacuit, quoniam ad modum Ciganorum erat fabricatum; habemus nos satis magistros qui potuissent pulchriori modo perficere quam ita ipse perfecisset". (Hurmuzaki, XV¹, (1911), pp. 236-7; cf. și N. Iorga, *Les arts mineurs*, p. 38). Hasdeu semnalează cel dintău acest document, datându-l 1518, dând și un resumat succint (*Columna lui Traian*, V, 1874, no. 6, p. 129, sup. titlul: *Trei lune peste munți. Dare de seamă despre o excursiune științifică în Transilvania*). Tot aici, resumă procesul din 1538 al Doamnei Despina, văduva lui Neagoe Basarab, care incredințase unui alt argintar din Sibiiu, Petru, o coroană de aur).

¹ Pentru rolul Sibiiului în istoria artei românești, cf. N. Iorga, *Art et littérature des Roumains*, Paris, 1929, pp. 35-36; același, *Les arts mineurs*, pp. 1-2.

² Astfel, vin meșteri de la Brașov în țară să ia comanda de la Neagoe Basarab pentru ceasornice, tipare, o salbă de mărgăritare și un sfeșnic (cf. Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române*, București 1931, n-rele 233, 249. Mențiune și la I. Bogdan, *Documente și regeste*, București 1902, nr. CXXI).

Dar de existența altor meșteri, străini sau indigeni, cari să fi făurit acest relicvariul, nu avem nicio știre. Am văzut, însă că și în țară se găseau meșteri indigeni foarte buni¹. În legătură cu aceasta, semnalăm două coincidențe semnificative.

Astfel, ornamentul floral pe care îl distingem foarte bine pe capacul relicvariului² îl regăsim aproape întocmai, ca motiv ornamental fundamental, la ușile — sculptură în lemn — de la mănăstirea Cotmeana, sculptură considerată până acum ca datând din veacul al XIV-lea³. Pe de altă parte, un alt ornament floral, care incunjoară, ca un brâu, marginea feței superioare a relicvariului⁴, și are mare asemănare, în forma generală, cu cellalt ornament pomenit mai sus, se regăsește — cu foarte mici deosebiri — la chenarul ușii bisericii mănăstirii Tismana, din 1541⁵. Avem, deci, în față motive decorative care făceau parte integrantă din atmosfera artistică a veacului al XVI-lea. Aceste trei elemente :

a) existența, dovedită documentar, a unor buni meșteri autohtoni;

b) asemănarea cu motivele sculpturale de la Cotmeana a unui motiv floral principal de pe relicvariul;

c) asemănarea cu motivele sculpturale din veacul al XVI-lea (1541) de la Tismana, a celui de al doilea motiv floral de pe relicvariul, amândouă acestea lucrate sigur în țară,

ne îndreptățesc să credem că relicvariul a fost lucrat în țară, de meșteri cari, utilizând motive de artă populară românească, le-au împletit cu anumite tradiții străine, și anume bizantino-venețiene, căci relicvariul de față poartă pecetea artei

¹ Cf. Hurmuzaki, I. c.

² Fig. 2.

³ Sculptură care va trebui datată de acum înainte ca aparținând începutului veacului al XVI-lea. Ușile se găsesc la Muzeul Național de Antichități din București, reproduse și descrise de Sp. Cegăneanu, *Obiecte bisericesti studiate și descrise*, București, 1911, pp. 65-66 (Muzeul Național de Antichități, secția ecleziastică). Reproduse și de N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia. II. Vechiul stil românesc din veacul al XVI-lea de la Neagoe Basarab până la sfârșitul veacului* („Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXIII, 1930, fasc. 63-66, pl. CXLV). Cf. fig. 5. [Se poate ca relicvariul să se fi inspirat de la uș; sânt și alte argumente care opresc coborârea așa de târziu a datei lucrării acestei porți. N.I.J.]

⁴ Cf. fig. 1, 2, 3, 4.

⁵ Chenar reprodus la N. Ghika-Budești o. c., fig. 190, cf. fig. 6.

bizantino-venețiene¹. Pe de altă parte, de oare ce moaștele înseși ale Sf. Ioan Botezătorul, aflate în relicvariu, nu ni-au fost accesibile pentru cercetare, nu putem insista asupra formei *παρθένου* din inscripția de pe moaște, formă care ne-ar îndreptăți, poate, să credem că nu e numai o simplă eroare accidentală, ci meșterul care a ferecat moaștele și a săpat inscripția, cunoștea puțin sau de loc limba greacă. Era, poate, străin, și chiar Român? Pentru același motiv, nu știm în ce măsură expresia: „le-a ferecat Io Neagoe Voevod“ este proprie relicvariului, sau se poate extinde și asupra ferecării moaștelor conținute în relicvariu, în speță occipitalul Sf. Ioan Botezătorul, cu toate concluziile artistice și istorice ce ar decurge din constatarea afirmativă.

II.

În același Museu, în Sala Armelor (*silâh müzesi*) am constatat prezența a trei săbii brâncovenești², care vin astfel să îmbogățescă inventariul celor treisprezece săbii cunoscute până astăzi³.

Existența atâtor săbii brâncovenești, la care se adaugă cele trei găsite acum la Stambul și despre care vom vorbi mai

¹ Remarca despre stilul bizantino-venețian a fost formulată și comunicată personal de d. V. Drăghiceanu, și o împărtășim întru totul.

² N'am putut, însă, identifica în mod cert „minunatele vase ale Brâncoveanului“, despre care vorbește Marcel Romanescu (*o. c.*, *Boabe de grâu*, III, 1932, p. 226).

³ O sabie la Armeria Reale din Turin, semnalată, în bibliografia românească, cel d'întăiu de C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în Arhivele Italiei*, conferință, București, 1878, pp. 7-8, n. 1 (*Atheneul Român*), după ce mai înainte publicase un articol în *Trompeta Carpaților*. Studiată apoi științific, utilizând bibliografia din străinătate a chestiunii, de C. Marinescu, *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), fasc. 49, și, concomitent, de Frédéric Macler, *Notice d'un sabre à inscription grecque (L'Ethnographie, N. S., n-le 13-14. Paris, 15 April et 15 Decembre 1926, pp. 27-34. Sociétés d'ethnographie de Paris)*. La bibliografia străină a chestiunii adăugăm o lucrare neutilizată de cercetătorii români: Angelo Scrinzi, *Una spada bizantina di Syme e la spada Kapnist del Museo Civico di Venezia*, în *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 1900-1901, t. LX, p. s., pp. 1053-1063. Cu *Osservazioni del prof. E. Teza*, pp. 1064-1065. Lucrarea lui Scrinzi, despre care vom vorbi mai departe, citează, în afară de Veludo și Langlois, multă bibliografie străină rară, neutilizată de nimeni până la dânsul.

O sabie se află la Luvru (Paris), alta în posesia Așezămintelor Brâncovenești, cumpărată de la anticarul Manukian din Paris, ambele studiate de C. Marinescu, *o. c.* O sabie a găsit d. N. Iorga la Stockholm (cf. N. Iorga, *Portrete și lucruri domnești nou descoperite*, în *An. Ac. Rom., Mem. S. Ist.*, s. III, t. IX (1928-1929), pp. 222-3), o alta d. C. Karadja la Berlin (cf. Iorga, *ibid.*) și alte opt au fost identificate în colecții rusești de generalul R. Rosetti (*Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în *An. Ac. Rom., Mem. S. Ist.*, s. III, t. X, pp. 1-9).

departe, a fost suficient explicată, și nu vom relua demonstrația¹. La Museul Vechiului Seraiu din Stambul am identificat:

a) Sabia inventariată supt Nr. 2682, de factură orientală, oțel de Damasc, încovoiată, lungă de 93 cm. Mânerul din corn de rinocer, garda din aur roșu cu deseme florale fin ciselate. De mâner e atașat dragonul, un șnur din fir de aur împletit cu fir negru, totul terminat printr'un ciucure din fir de aur. Dragonul acesta este într'o perfectă stare de conservare, ca și, de altfel, întreaga sabie. Pe lamă se găsesc mai multe ornamente și o inscripție, săpate în oțel și încrustate cu aur vechiu, toate pe

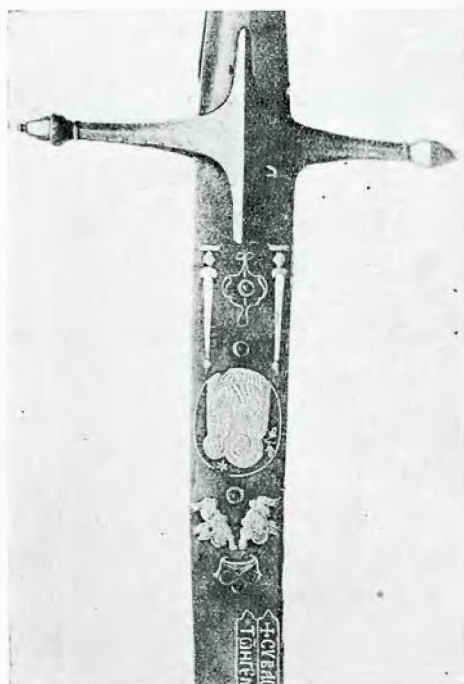

Fig. 9. — Sabia Nr. 2682: garda și motivele decorative.

aceiași față a lamei, și dispuse astfel, începând de lângă gardă:

Un motiv decorativ oriental, având în mijloc un caboșon în care e prinsă o grenadă. Apoi două lumânări aprinse, (singurele încrustații din argint vechiu) așezate pe suporturi (sfeșnice) și dispuse de o parte și de alta a lamei, închizând între ele aproape întreg motivul decorativ de mai sus. De-asupra, în câmp liber, un caboșon cu o grenadă încrustată. Urmează un medalion aproape rotund: într'însul Maica

¹ Argumentele pentru autenticitate, cât și explicarea numărului neobișnuit de săbii atribuite lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, se găsesc la C. Marinescu, *o. c.*

Domnului cu Isus pruncul, la stânga o floare; pe cer, de-asupra pruncului, o stea cu șase raze. În afara medalionului, de-asupra, un caboșon cu o grenadă încrustată. Apoi doi îngeri ce susțin o coroană cu trei colțuri, prevăzute fiecare cu câte o grenadă încrustată (una lipsă). Coroana nu este voevodală sau princiară, cum s'a susținut¹, ci coroana destinată Sf. Fecioare. Urmează după aceasta, pe marginea superioară a lamei, inscripția-invocație, scrisă pe două rânduri, încadrat fiecare rând într'o ramă de aur, și terminat totul printr'un ornament floral. Dăm inscripția :

Fig. 10. — Sabia Nr. 2684 : garda și motivele decorative de pe lamă.

† ΕΥ ΚΑΒΙΛΕΥ ΑΗΤΤΗΤΕ ΛΟΓΕ ΘΕΟΥ ΠΑΝΤΑΝΑΞ ΜΙΚΗΣ
ΒΡΑΒΕΙΑ ΔΩΡΗΣΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΙΩΝ ΤΩ ΗΓΕΜΩΝΙ
ΚΑΙ ΠΙΣΤΩ ΑΥΘΕΝΤΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ ΩΣΠΕΡ ΠΟΤΕ ΤΩ
ΚΑΒΙΛΕΙ ΜΕΓΑΛΩ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ.

adică :

† Σὺ, βασιλεὺ ἀήττητε, λόγε θεοῦ, παντάναξ, νίκη
βραβεῖα δωρήσαι κατὰ τῶν πολεμίων τῷ ἡγεμόνι καὶ
πιστῷ αὐθέντι, Κωνσταντίνῳ, ὥσπερ πότε τῷ βασιλεὶ
μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ.

Românește :

„† Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, a-tot-stăpânitorule, dă cununa izbânzii asupra protivnicilor Voievodului și

¹ Cf. C. Marinescu, *o. c.*, p. 95; N. Iorga, *o. c.*, p. 222.

credinciosului Domn Constantin, precum [ai dat-o] altădată Împăratului Constantin-Mare!“¹

Inscripția de mai sus este identică întru totul cu cea aflată pe sabia Așezămintelor Brâncovenești², cum identice sânt motivele decorative, tipul Maicii Domnului, curbura lamei și înfățișarea generală. După starea perfectă de conservare (cea mai bine păstrată din toate săbiile brâncovenești cunoscute), după faptul că provine din palatul și Tesaurul Sultanilor, inclinăm a crede că aceasta a fost sabia purtată de Constantin-Vodă Brâncoveanu, în clipa arestării sale (Martie 1714).

b) Sabia inventariată supt nr. 2684, este tot din oțel de Damasc, încovoiată, mânerul de os străbătut de trei cuie terminate cu butoni de aur (doi butoni lipsă). Garda dreaptă, de aur, cu un desen ce diferă de desenul săbiei precedente, oferind, însă, multă asemănare cu garda unei săbii rusești contemporane, despre care vom vorbi mai departe. Urmează pe lamă motivul decorativ oriental asemănător cu al săbiei precedente, având același caboșon cu grenadă încrustată. Apoi trei lumânări aprinse (singurele încrustații cu argint vechiu, toate celelalte, și inscripția dată mai departe, fiind încrustații cu aur vechiu); lumânările sânt așezate pe suporturi (sfeșnice) și dispuse câte una pe ambele laturi, cea de a treia în prelungirea ornamentului amintit. Ur-

¹ Victor Langlois observă cel d'întăiu că inscripția-invocație este scrisă în versuri : „une inscription grecque monastique“ (*Notice sur le sabre de Constantin XIV, dernier empereur de Constantinople, conservé à l'Armeria de Turin*, in *Revue Archéologique*, Paris 1857 (XIV), p. I-ère, p. 293). Mai târziu, G. Veludo recunoaște în inscripție : „due versi quindicisillabi, o, come in Italia diconsi, martelliani“, sau „due versi politici“ (*La spada di Costantino Paleologo, ultimo imperatore di Costantinopoli. Osservazioni. Estr. dal Vol. XVIII delle Memorie del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, Venezia, 1874, pp. 6-7). Inscriptia este intr'adevăr formată din patru versuri de 15 silabe, pendecasilabe.

Textul se poate ordona astfel :

† Σὺ, βασιλεὺ ἀήττητε, / λόγε θεοῦ, παντάναξ,
νίκη βραβεῖα δωρήσαι / κατὰ τῶν πολεμίων
τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ / αὐθέντι, Κωνσταντίνῳ
ὥσπερ πότε τῷ βασιλεὶ / μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ.

Cesura revine în fiecare vers după silaba a opta. Versul pendecasilab este foarte întrebuițat la noi (d. p. Iancu Văcărescu). Pe de altă parte cronică (cronograful) lui Constantin Manasses este scrisă tot în acest metru (după cum imi atrage atenția d. profesor D. Russo).

² Este, de altfel, și inscripția cu textul cel mai complex, aflată în această formă integrală numai pe sabia A. B. și pe sabia aceasta de la Stambul. (Cf. textul celei d'întăiu la C. Marinescu, *o. c.*, p. 3). E interesant de notat că, pe sabia Așezămintelor Brâncovenești, caboșoanele cu grenade marchează sfârșitul fiecăruia din cele patru versuri, demonstrând și în acest chip existența lor.

mează medalionul Maicii Domnului cu Isus-pruncul, care ține în mână dreaptă un crin. Pe cerul medalionului, de o parte și de alta, câte trei stele, din care trei cu câte șase raze, celelalte trei cu câte patru raze. De-asupra medalionului cifra „326”, încadrată între trei stele (cu câte șase raze). De-asupra, doi îngeri susțin o coroană cu trei colțuri. Apoi inscripția, pe un singur rând, precedată de o semilună (incrustație aur vechiu) și un caboșon încrustat cu o grenadă, textul încheiat printr'un caboșon încrustat cu o grenadă. Iată inscripția:

† ΕΥ ΚΑΚΙΑΕΥ (sic) ΑΝΤΙΤΗΤΕ ΛΟΓΕ ΘΕΟΥ ΠΑΝΤΑΝΑΞ
adică:

† Σὺ, βασιλεὺς ἡγήτητε, λόγος θεοῦ, παντάναξ.

Este, deci, exact începutul inscripției precedente. Supt forma aceasta se regăsește pe sabia de la Luvru¹, precum și pe sabia nr. 268 din colecția Șeremetev². Cifra „326” este, de sigur, un adaus posterior, făcut de vre-unul din proprietarii de mai târziu ai săbiei, spre a-i mări valoarea cu acest element arhaisant³.

c) Sabia inventariată supt nr. 2683, din oțel de Damasc, orientală, lama încovoiată aproape ca un iatagan. Foarte rău conservată, mânerul căzut (adecă plăselele; a rămas numai inima mânerului). Pe lamă, de lângă gardă (care lipsește) apar cele două lumânări aprinse (singurele incrustații cu argint vechiu) așezate pe două suporturi (sfeșnice) și dispuse de o parte și de alta, iar între lumânări o floare. De-asupra, medalionul Maicii Domnului cu Isus-pruncul în brațe; pe cerul medalionului, de o parte și de alta, câte o floare sau stea. De-asupra, în afara medalionului, trei stele cu câte patru raze. Apoi cei doi îngeri ce susțin o coroană, de-asupra câteva stele (patru sau șase). De aici lama este scobită la mijloc și în scobitură o floare încadrată într'un arabesc ce sfârșește printr'un caboșon încrustat cu o grenadă (lipsă). Inscriptia, săpată pe marginea superioară a lamei și încadrată între două ornamente florale, este aceasta:

¹ Cf. C. Marinescu, *o. c.*

² Cf. R. Rosetti, *o. c.*, p. 3 și pl. II.

³ Precedent avem în sabia brâncovenească oferită, de orașul București, generalului Miloradovici, între 1806-1812 (cf. R. Rosetti, *o. c.*, p. 5); cf. mai departe, descrierea celei de a treia săbii de la Stambul.

† ΕΥ ΚΑΚΙΑΕΥ ΑΝΤΙΤΗΤΕ ΛΟΓΕ ΘΕΟΥ ΠΑΝΤΑΝΑΞΑ(?)†
adică:

† Σὺ, βασιλεὺς ἡγήτητε, λόγος θεοῦ, παντάναξ, ... (?)†

Românește:

„† Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, a-tot-stăpânitorule“... [urmează cuvântul a cărui formă grecească și sens nu le-am putut determina].

Spre vârful săbiei, la o depărtare destul de mare de inscripție, găsim un caboșon cu o grenadă încrustată (lipsă).

Această sabie este singura care are ornamente pe ambele fețe ale lamei, căci pe fața cealaltă întâlnim, lângă gardă, un motiv

Fig. 11. — Sabia Nr. 2683:
motivele decorative de pe lamă.

decorativ oriental, corespondent celui de pe fața anterioară a lamei¹. În interiorul acestui ornament pare să se găsească începutul unui verset arab din Coran, sau un număr în cifre arabe (640?). Dar, ca și la sabia precedentă, acest ornament sau inscripție, în flagrantă contradicție cu toate celelalte elemente ale săbiei, și cu inscripția, poate fi considerat ca un adaus posterior.

Deci, toate aceste trei săbii cu caractere comune pot fi alăturate la grupul celor trei-

¹ Din săbiile brâncovenești cunoscute până acum, numai sabia Așezămintelor Brâncovenești are ornamente pe ambele fețe ale lamei: medalionul Maicii Domnului pe o față a lamei, îngeri susținând coroana, pe cealaltă (Marinescu, *o. c.*)

sprezece săbii considerate până astăzi drept brâncovenești.

Ca observație generală, notăm că niciuna din aceste trei săbii nu posedă teaca.

*

Un călător engles, Walsh, în trecere prin București, după 1820, notează, pre-

Fig. 12. — Sabie brâncovenească din Vistieria Sfântului Mormânt.

sența unei săbii brâncovenești: „Une épée qui lui avoit appartenu [à Brâncoveanu] me fut offerte pour en faire l'achat. Elle portait sur la lame son nom en lettres d'or, avec cette inscription en caractères grecs: „Mère de Dieu, souveraine protectrice,

garantis de ses ennemis le très pieux, très magnifique, très illustre prince, fils de Jean, Constantin Bessarabba, le Voïvode“¹.

Inscripția acestei săbii se apropie oarecum de inscripția săbiei no. 269 din colecția Șeremetev², dar este neîndoios vorba de o altă sabie decât cele cunoscute până acum. Iar expresia „fils de Jean“ traduce, credem, începutul titulaturii domnești: „Io Constantin Basarab Voevod“... Dacă inscripția este fidel tradusă și transcrisă, sabia semnalată de Walsh ar fi singura care are în întregime numele lui Constantin Brâncoveanu, în inscripție. Nu știm, însă, dacă Walsh a cumpărat până la urmă această sabie, care, în cazul afirmativ, ar urma să se găsească în Anglia, sau, altfel, în țară.

O mențiune sumară despre o altă sabie găsim într'un inventariu de pe la 1725, de toate giuvaericalele rămase de la Brâncoveanu: „1 sabie ferecată cu aur și cu un zănfir mare în vârf și cu multe diemănțele = 1310 florinți nemțești“³. S'ar putea ca această sabie să fie cea oferită spre cumpărare lui Walsh, cum se poate tot așa de bine să fie o altă sabie. Noi le vom considera ca două săbii diferite, și inventarul săbiilor brâncovenești se îmbogățește cu încă două numere.

*

O altă sabie brâncovenească a fost găsită de curând de d. Marcu Beza, în Vis-

¹ R. Walsh, *Voyage en Turquie et à Constantinople. Traduit de l'anglais par H. Vilmain et E. Rives*, Paris 1828, pp. 210-11. Vorbind de soarta nefericitului Voevod, Walsh transcrie și tradiția ce exista încă la Stambul prin 1820, tradiție cu totul pierdută astăzi chiar în cercurile savante ale Patriarhiei de acolo, privitoare la locul de îngropare al Voevodului: „Leurs cinq têtes furent portées sur des pieux dans les rues, et leurs corps furent jetés dans la mer; ils furent recueillis par des matelots grecs, et enterrés dans l'île de Chalki, dans l'un des couvents de cette île“ (*ibid.*, p. 210; în legătură cu mormântul de la Halchi, cf. Virg. Drăghiceanu, *Mormântul lui Constantin Brâncoveanu Basarab Voevod*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1914, VII, pp. 111-26, și Emil Virtosu, *Mormântul lui Constantin Brâncoveanu*, în *Revista istorică*, XII, 1926, n-rele 1-3, pp. 207-10).

Această informație, nefolosită până acum, e cu atât mai prețioasă, cu cât provine sau din cercurile grecești din Stambul, sau din tradiția păstrată încă la București. Pe de altă parte, e singurul izvor care pomeneste și de soarta celorlalți membri ai familiei lui Brâncoveanu, decapitați odată cu el. Notăm că în insula Halchi, după cercetările personale, tradiția mormântului brâncovenesc e astăzi complet necunoscută. De altfel, chiar un călător mai vechiu prin acele locuri, Lechevalier (*Voyage dans la Propontide et dans le Pont Euxin*, Paris 1800), n'o cunoaște, de și face călătoria în 1786.

² R. Rosetti, *o. c.*, p. 4.

³ Inedit, nedatat, în Arhiva Așezămintelor Brâncovenești.

tieria Sfântului Mormânt din Ierusalim. Are inscripția tip cea mai scurtă:

† Σὺ, βασιλεὺ ἀντίτυπε, λόγε θεοῦ, παντάναξ

așa cum se găsește pe sabia de la Luvru, pe sabia no. 268 din colecția Șeremetev, și pe sabia no. 2684 de la Stambul. Posedă și teaca, de sigur originală. Pe sabie se pot distinge clar elementele specifice: garda, motivul decorativ oriental, cele două lumânări

Sânt indentificate, așa dar, până astăzi, circa nouăsprezece săbii brâncovenești.

*

În fața atâtor săbii de aceeași factură, multe cu aceeași inscripție — une ori întreagă, dese ori trunchiată —, credem că niciunele din ele (cele cu inscripția incompletă) nu mai pot fi considerate ca exemplare de încercare¹, ci ca o serie de variații pe aceeași temă, variații necesare după des-

Fig. 13. — Aceiași sabie: garda, motivele decorative și inscripția.

Fig. 14. — Sabia brâncovenească de la Simi (stânga) și sabia rusească (cu teacă) de la Veneția. (După acvarela lui Hedenborg, reprodusă de Scrinzi, o. c.).

arzând, suporturile lor, medalionul Maicii Domnului cu Isus-pruncul, coroana în trei colțuri susținută de doi îngeri, precum și inscripția¹.

¹ Marcu Beza, *Nouă urme românești la mănăstirea Sinai și la Ierusalim*, în *Boabe de grâu*, V, Nr. 9, pp. 564-5. Sabia aceasta a fost descoperită, încă din 1896, de Institutul rusesc din Stambul, dar considerată drept sabie bizantină din veacul al XII-lea (Византийский временник, Petersburg, 1897, IV, Supl. p. 41). D-l N. Iorga a semnalat-o cel d'întăiu bibliografiei românești, după publicația rusească, atribuind-o lui Vodă Brâncoveanu (*Încă o sabie*

ținațiile diverse pe cari aceste săbii urmau să le ia: sabie proprie a Voevodului (variind și ea după ocaziile solemne la care era purtată), sabie pentru dar, răsplătire, amintire, etc.

Altă remarcă. În colecțiile rusești s'au găsit la un moment dat zece săbii brân-

a lui Constantin-Vodă Brâncoveanu în *Revista Istorică*, 1933, XIX, Nr. 1-3, p. 11). Cf. fig. 12, 13.

¹ Cum credea N. Iorga, o. c., pp. 222-3.

coveneste¹, din șaptesprezece câte se cunosc astăzi (cu cele de la Stambul, dar fără cea

inventariul din 1725). Cum se poate explica prezența lor, în așa mare număr, în Rusia²?

Înainte de a încerca să răspundem la această întrebare, dăm următoarele date interesante extrase din lucrarea pomenită mai sus, a lui Scrinzi³:

1. Un profesor Caro, de la Universitatea din Breslau, publică, sub titlul: *Archäologisches (Augsburger Allgemeine Zeitung, 1875, nr. 208, p. 3273)*, știrea că în 1862 s'a găsit în lacul Goplo (Posen) o sabie a cărei inscripție a fost recunoscută de Caro mai târziu, în 1875, ca perfect identică cu inscripția săbiei brâncovenești de la Armeria Reale din Turin. Caro crede că găsirea acestei săbii acolo, în Cuiavia (Posen), este datorită faptului că numeroși „Valahi” au servit în toate timpurile în armatele Poloniei. Scrinzi notează că profesorul Caro publică prea târziu știrea de mai sus, la treisprezece ani după ce sabia fusese găsită, și după ce inscripția se deteriorase complet chiar la curățire, fără să fi fost în prealabil fotografiată sau copiată. Nu știm unde se află acum acea sabie.

2. În lucrarea manuscrisă a doctorului Ioan Hedenborg, medic la Rodos pe la mijlocul veacului al XIX-lea, lucrare intitulată: *Geschichte Rhodos' von der Urzeit bis auf die heutigen Tage*⁴, Scrinzi a găsit, reprodușă în acvarelă, sabia pe care o crede a fi cea de la Turin, cu indicația lui Hedenborg că a văzut această sabie la Rodos, provenind din insula Simi, și anume de la mănăstirea Sf. Arhangel Mihail și trecută apoi în posesia dragomanului „Kiadis”.

Faptul, însă, că sabia reprodușă de Hedenborg, în acvarelă, are numai inscripția:

† ΣΟ, βασιλεὺς ἀήττητος, λόγος θεοῦ. παντάνναξ

il face pe Scrinzi să afirme că Hedenborg n'a copiat toată inscripția⁵.

¹ Și anume: sabia Așezămintelor Brâncovenești (cum-părată de la anticarul Manukian din Paris și provenind din colecția prințului Lvov); o sabie la Stockholm, trei în colecția Șeremetev, două la muzeul Ermitagiului, trei la Orușinaia Palata (cf. R. Rosetti, *o. c.*, *passim*).

² Întrebare formulată înaintea noastră de generalul R. Rosetti; *o. c.*, p. 7.

³ Angelo Scrinzi, *Una spada bizantina di Syme e la spada Kapnist del Museo Civico di Venezia*, in *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, t. LX (1900-1901), *parte seconda*, pp. 1053-65, cu o bogată bibliografie rară. Paginile 1064-5 cuprind *Osservazioni del prof. E. Teza*.

⁴ Lucrare consultată de Scrinzi la marchisul Guido Sommi-Piccenardi din Veneția, în a cărei proprietate se afla atunci (1900). Cf. Scrinzi, *o. c.*, p. 1055.

⁵ Scrinzi, *o. c.*, p. 1061.

Fig. 15. — Sabie brâncovenească de la Armeria Reale din Turin.

semnalată de Walsh și cea menționată de

În realitate, vedem că inscripția de mai sus nu este trunchiată de Hedenborg, ci textul este conceput inițial astfel, cum îi regăsim pe sabia de la Luvru¹, pe sabia Nr. 268 din colecția Șeremetev, pe sabia din Vistieria Sfântului Mormânt, și pe una din săbiile de la Stambul². Pe sabia de la Turin, inscripția conține textul de mai sus cu adaose³: deci nu mai poate fi vorba de una și aceeași sabie.

Pe de altă parte, sabia de la Simi are mâner, cea de la Turin, nu. Credem, deci, că sabia de la Simi (insulă din arhipelagul Sporadelor, la Nord de Rodos), descrisă de Hedenborg, este alta decât sabia de la Turin și în consecință ne aflăm în fața unei alte săbii brâncovenești, a cărei urmă s'a pierdut.

Scrinzi, nefăcând această discriminare, constată numai că, dacă sabia de la Turin provine din insula Simi, iar nu de la mormântul lui Mohamed al II-lea Fatih (cum s'a susținut de baronul Tecco, întâiul posesor al săbiei, ea n'a putut aparține nici împăratului bizantin Constantin al XIV-lea Dragases (soluția Langlois), nici lui Constantin-Vodă Brâncoveanu (soluția Veludo), mai ales că niciuna din aceste soluții nu explică asemănările dintre sabia de la Turin și o sabie rusească de la Veneția.

Și, anume, Scrinzi compară sabia de la Turin cu o alta rusească, dăruită, în 1875, de contesa Kapnist d'Allonville Museului Civic Correr din Veneția (sabie expusă în sala I-a, supt Nr. 710). Constată că acele două lame sânt contemporane; constată în același timp prezența câtorva elemente fundamentale identice la cele două săbii:

a) Au amândouă aceeași formă și, relativ, aceeași lungime și curbura a lamei;

b) Amândouă au inscripția încrustată cu aur și încadrată într'o ramă similară de aur;

c) Au aceeași doi ingeri ce susțin coroana împodobită cu trei pietre prețioase;

d) Au același medalion și tip al Maicii Domnului.

În nota pe care profesorul E. Teza o adaugă la studiul lui Scrinzi, găsim câteva alte precisiuni. În primul rând inscripția săbiei rusești:

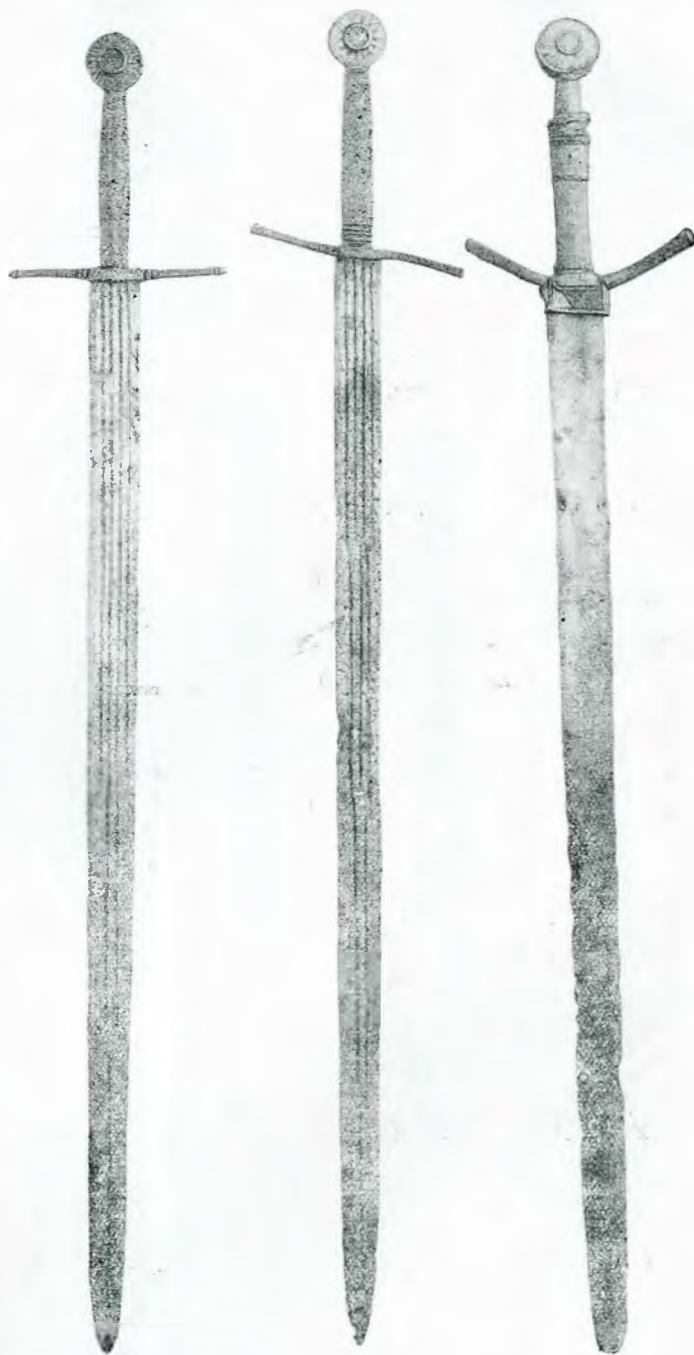

Fig. 16. — Trei săbii moldovenești din veacul al XV-lea: Nr. 2636, 2637, 2635. La stânga, sabia lui Ștefan-cel-Mare.

† его царского величества столникъ и полковникъ вкѣтирскыи Иванъ Ивановичъ.

Românește:

† Ivan Ivanovici, stolnic și polcovnic *octirensis*, al Maiestății Sale Imperiale.

¹ Descrisă la Marinescu, *o. c.*

² V. mai sus.

³ Cf. Marinescu, *o. c.*

Teza identifică pe acest stolnic și polcovnic Ivan Ivanovici din ținutul Octir (sau Actir), în Ucraina, cu Ivan Ivanovici Perecrestov, colonel în 1681, mort în 1721. Iar orașelul Actirsc sau Actirsca este în gubernia Harcovului, unde exista și renumitul regiment de cavalerie *Actirschii*. Sabia este, deci, fabricată în ultimul sfert al veacului al XVII-lea¹.

Teza și Scrinzi nu remarcă însă și deosebirile importante care există, pe lângă asemănările semnalate, între sabia rusească și săbiile brâncovenești, anume:

a) Lipsesc complet, de pe lama rusească, elementele ornamentale de lângă gardă, lumânările aprinse și elementele decorative florale;

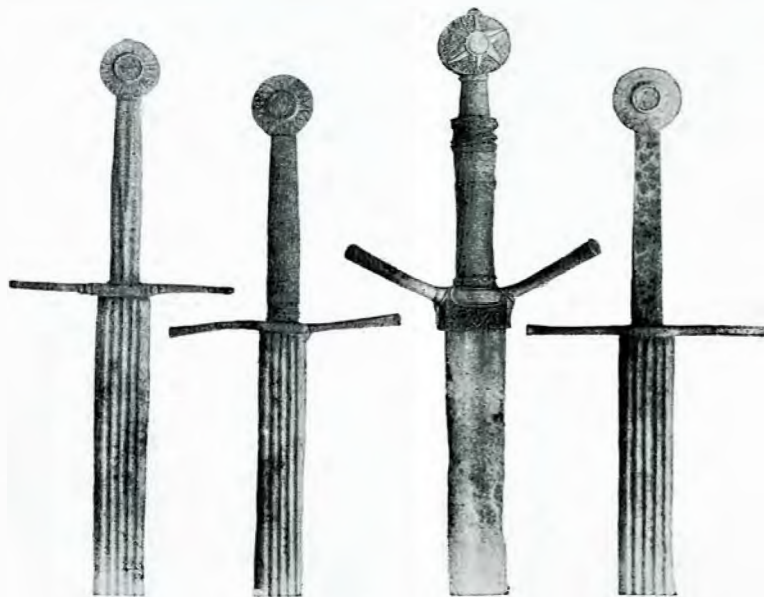

Fig. 17. — Patru săbii moldovenești din veacul al XV-lea. Se disting crucile de Malta pe săbiile nr. 2636, 2637 și 2638. Sabia nr. 2635 (3) n'are aceste cruci.

b) Medalionul și îngrerii ce susțin coroana sânt dispuși de la gardă spre vârful săbiei, deci cu totul opus dispoziției săbiilor brâncovenești;

c) Maica Domnului este încunjurată, în-lăuntrul medalionului, de jur împrejur de pietre roșii (rubine sau grenade: 12 după fotografia inscripției, 9 după acvarela ce întovărășește comunicarea Scrinzi-Teza)², elemente represintate și pe sabia brâncovenească, dar prin stele de aur, dispuse neregulat, interior și exterior medalionului.

Resumând cele spuse până acum:

a) Constatăm prezența a zece săbii brân-

covenești în colecțiile rusești, sau provenind din colecții rusești;

b) Constatăm prezența a câte o sabie brâncovenească:

La Simi și de aici la Rodos (alta decât cea de la Turin);

La Turin (Armeria Reale);

La Paris (Museul Luvrului);

La Berlin (Zeughaus);

La Ierusalim (Vistieria Sfântului Mormânt).

c) Constatăm prezența a trei săbii similare la Stambul (Museul Vechiului Seraiu);

d) Constatăm prezența unei săbii, poate brâncovenești, în lacul Goplo din provincia Cuiavia (în Polonia, altă dată provincia Posen);

e) Constatăm prezența la București a două săbii, una în 1725, alta în 1820, pentru care nu posedăm decât descrieri sumare.

f) Constatăm că nici o sabie brâncovenească n'a fost semnalată până acum în colecții din Viena, Budapesta sau Transilvania, adevărat în locurile unde normal ar fi trebuit să ajungă săbiile brâncovenești vândute în Ardeal de Manu Apostol, după moartea Voievodului¹. Semnalarea unor săbii brâncovenești în aceste din urmă colecții ni-ar da argumentul definitiv pentru atribuirea săbiilor de mai sus lui Constantin-Vodă Brâncoveanu.

g) Săbiile brâncovenești prezintă mari asemănări cu o sabie rusească, fabricată pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, de factură

bizantină arhaisantă, iar tipul Maicii Domnului de pe toate aceste săbii (și de pe cea rusească) ar putea fi considerat foarte înrudit cu tipul bizantin ruso-ucrainean (arta de la Chiev).

În concluzie, ne întrebăm: nu cumva toate aceste săbii provin dintr'un atelier comun, așezat în Orient (poate chiar în Chievul Ucrainei), care atelier ar fi furnizat săbii aproape similare, jumătate orientale, jumătate bizantine, după comandă, Sud-Estului Europei, iar Vodă-Brâncoveanu să fi fost principele care și-a fabricat mai multe, adăugând la desemnului obișnuit, ge-

¹ Scrinzi, *o. c.*, pp. 1064-5.

² *Ibid.*, pp. 1062, 1065 și fig. 2.

¹ Pentru inventariul acestor săbii, șaisprezece, cf. Marinescu, *o. c.*, fine.

neral admis, al săbiei, și anumite elemente orientale?

Un studiu amănunțit în acest sens va trebui să confrunte mărimea și tipul literilor de aur ale inscripției, mărimea și tipul elementelor decorative incrustate: medalionul Maicii Domnului, îngerii și coroana respectivă, sfeșnicele, lumânările (totdeauna incrustații de argint vechiu), etc., și cu chipul acesta s'ar putea recunoaște și determina caracterele specifice de atelier, ale unui sau mai multe ateliere.

Nădăjduim ca cercetări ulterioare să lămurească această problemă.

*

În legătură cu cele de mai sus, prezintăm trei fotografii noi după sabia brâncovenească de la Armeria Reale din Turin¹. Aceste fotografii ni îngăduie să distingem pe sabia de la Turin anumite detalii interesante. Așa, vedem clar că Maica Domnului ține în mâna dreaptă o ramură înflorită (crin), iar la gât îi atârână o cruce de factură așa-zisă longobardă². De asemenea, îngerii cari susțin coroana au și ei la gât câte o cruce la fel³. Iar din comparația acestor fotografii cu acvarela dată de Hedenborg, după sabia găsită în insula Simi, se vede lămurit că în niciun caz nu poate fi vorba de una și aceeași sabie⁴.

III.

În același Muzeu, tot în Sala Armelor (*silăh müzesi*), se găsesc și câteva săbii moldovenești din veacul al XV-lea, trei din ele semnalate și descrise de curând de dd. Gh. Brătianu și Marcu Beza⁵. Adăugim aici câteva precisări și lucruri noi:

1. Inscripția de pe spada nr. 2636 (atribuită de d. Beza lui Ștefan-cel-Mare) este următoarea:

¹ Fig. 15. Fotografiiile se găsesc în colecția d-lui C. Basarab Brâncoveanu. Cea mai veche mențiune care atribuie această sabie unui „Constantino... un qualche principe greco che abbia regnato nella Valachia e nella Moldavia” e din anul 1840, și se găsește în catalogul întocmit de Vittorio Seyssel d'Aix pentru *Armeria di S. M. Carlo Alberto* (apud Scrinzi, *o. c.*, p. 1053).

² Cf. și Scrinzi, *o. c.*, p. 1057.

³ Cruce pe care credem a o regăsi și pe sabia nr. 268 din colecția Șeremetev (cf. R. Rosetti, *o. c.*, pl. II).

⁴ Cf. fig. 14, 15.

⁵ În *Revista Istorică Română*, III, 1933, p. 320; Marcu Beza, *Noi urme românești la Stambul*, în „Boabe de grâu”, V, 1934, no. 7, pp. 385-402; același, *Trei săbii moldovenești din vremea lui Ștefan-cel-Mare* (An. Ac. Rom., Mem. S. Ist., s. III, t. VII, 1935; 4 p. Vezi și recensia d-lui N. Iorga în *Revista Istorică*, 1935 (XXI), Nr. 4-6, p. 164.

† ИВАНЪ СТЕФАНЪ КРЕКОДЪ Р

continuată pe verso:

ОСНОДАРЪ ВЕЛАН МОЛДАВЕ[КО]І.

Inscripția este scrisă cu aur vechiu, în exergă pe mărul spadei, aplicile din mijloc ale mărului de sigur stema Moldovei — sânt căzute. Mânerul este din fir de argint înfășurat în jurul inimii mânerului, de oțel. Garda dreaptă, iar de ambele părți, pe latul lamei, se disting, săpate în oțel, câte patru cruci asămănătoare celor de Malta, dispuse astfel:

†
†
†
†

Lungimea spadei, cu mâner, 125 cm.

2. Spada nr. 2637 are aceleași patru cruci de Malta pe ambele fețe ale lamei, dispuse ca mai sus. Lungimea spadei 126-127 cm.

3. Spada nr. 2635 are o siglă gravată fin pe lamă. Garda încovoiată. Lungimea spadei 126 cm.¹ Nu are crucile de mai sus.

La aceste trei spade, comunicate sumar de d. Beza, adăugăm altele, determinate după analogii:

4. Spada nr. 2638. Deteriorată, aplicile mărului căzute în întregime. În afară de gardă și de forma generală, identice cu a spadelor nr. 2636, 2637, regăsim aceleași patru cruci de Malta, dispuse ca mai sus. Lungimea spadei 128-129 cm.

5. Spada nr. 2639. Aplicile mărului căzute. Garda încovoiată. Regăsim aceleași cruci de Malta, trei în loc de patru, dispuse în același chip. Lungimea spadei 151 cm.

6) Menționăm de asemenea spadele nr. 2633, 2643, a căror gardă se apropie de

¹ Aceste trei spade sânt reproduse de M. Beza, *o. c.*; aceasta din urmă la p. 399. În legătură cu stema aflată pe mărul spadei nr. 2635, d. Damian P. Bogdan ni comunică următoarele peceți asămănătoare, din veacul al XV-lea, copiate pe vremuri de I. Bogdan și aflate în ms. 5219 la Academia Română.

a) † ПЕЧАТЬ ПАНА ЛАЗАРА ПИЛОКЕКАРО (în doc. boierilor lui Ilie-Vodă din 1433, Iunie 4, publicat de M. Costăchescu, în *Documentele moldovenești înainte de Ștefan-cel-Mare*, II, nr. 182; A. R., ms. 5219, fol. 310).

b) † ПЕЧАТЬ ПАНА ИСАИЯ (?) ЧАШНИКА (din documentul boierilor moldoveni, 1435, Septembrie 3 (*ibid.*, fol. 321)).

c) ПЕЧАТЬ ПАНА ИСАИЯ ЧАШНИКА (în documentul boierilor lui Ilie-Vodă din 1436, Septembrie 19; *ibid.*, fol. 322).

d) † ПЕЧАТЬ ПАНА ИСАИЯ ЧАШНИКА (în documentul boierilor lui Ilie-Vodă cu data 1433, Iunie 4; *ibid.*, fol. 312).

a numărului 2635; au și câte-o siglă gravată fin pe lamă. Aplicele mărului sânt căzute, și săbiile ar putea prea bine să fie moldo-venești.

Semnaland existența odoarelor de mai sus, la Stambul, avem pe de o parte prilejul să mulțămim autorităților turcești, care ni-au îngăduit cercetarea lor; iar pe de altă parte, să constatăm că de câțiva ani

lui Neagoe Basarab și, anume, în legătură cu atmos'era artistică a veacului al XVI-lea, adăugăm cele de mai jos.

Pe Evangheliariul lui Alexandru-Vodă Mircea (1568-1577), descoperit de d. Marcu Beza la Muntele Sinai¹, sânt reprezentați, pe ferecătura de argint a scoarțelor, Alexandru-Vodă Mircea, Doamna Ecaterina, și fiul lor, Mihnea. În josul acestor por-

trete, pe fondul tabloului votiv, precum și în compartimentele 3, 4, dreapta, ale registrului de sfinți ce încunjură tabloul votiv, apare motivul floral decorativ aproape identic celui de pe ușile de la Cotmeana², și amândouă acestea foarte asemănătoare cu motivul floral de pe capacul relicvariului lui Neagoe Basarab motiv floral care pare prototipul celorlalte două³. Evangheliarul poate fi datat între 1568-1577 (domnia lui Alexandru-Vodă Mircea); relicvariul de asemeni, între 1512-1521 (domnia lui Neagoe Basarab). Prin urmare, acestei epoci târzii trebuie să-i aparțină și ușile de la Cotmeana, și, anume, celei de a doua jumătăți a veacului al XVI-lea, când motivului artistic inițial, izvodit pe vremea lui Neagoe Basarab, i se fac — după gustul vremii și al meșterilor în căutare de înnoire — mici adausuri neesențiale, dovadă neîndoioasă a unei prelucrări sau stilizări târzii⁴.

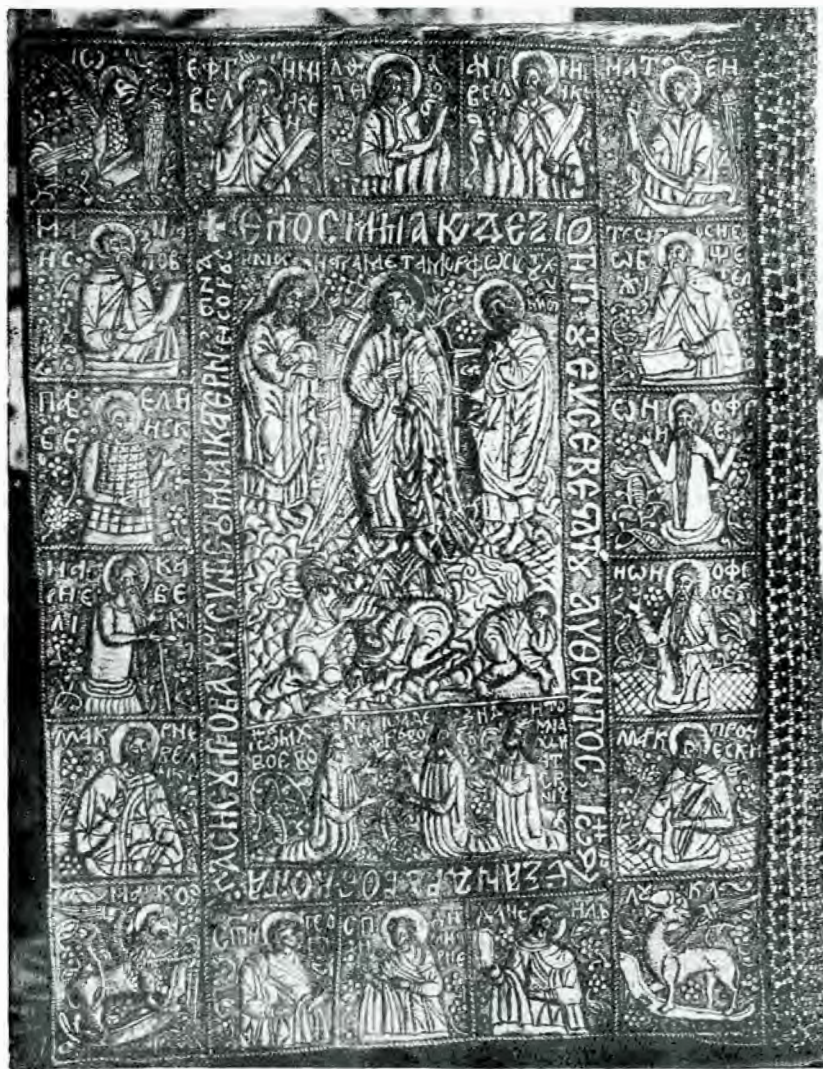

Fig. 18. — Legătura în argint a Evangheliarului de la Muntele Sinai.

trecutul nostru se mobilează pe zi ce trece cu opere de bogăție, de artă și de istorie, — găsite în Orientul cu care am fost nemijlocit în contact —, infiripându-se astfel o imagine din ce în ce mai complectă și mai strălucită a vieții românești de altă dată.

P. S. La comunicarea despre relicvariul

¹ Cf. Marcu Beza, *Nouii urme românești la mănăstirea Sinai și la Ierusalim în Boabe de grâu*, V, nr. 9, p. 554-5; (reprodus și la Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox. Cu 319 figuri și 18 planșe colorate.*

*Extras din revista „Boabe de grâu” — București, 1935, p. 106-107. Tot după d. M. Beza, o. c., p. 116 și pl. colorată, reproducem sabia brâncovenească, din Vistieria Sfântului Mormânt; fig. 12, 13). D-l M. Beza atribuia acest Evangheliar lui Alexandru-Vodă Ipsilanti. Reluând problema, d-l N. Iorga îi atribuie, pe bună dreptate, lui Alexandru-Vodă Mircea (1568-1577) (Cf. N. Iorga, *Evangheliarul lui Alexandru-Vodă Mircea la Muntele Sinai* în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVII (1934), fasc. 80, p. 85), de unde reproducem fig. 18 și 19.*

² Cf. fig. 18, 19, 5.

³ Cf. fig. 2.

⁴ Admitem, pentru Evangheliarul lui Alexandru-Vodă

Am avea, astfel, o dovadă că strălucita epocă artistică inaugurată de Neagoe Basarab (ne gândim la mănăstirea Curtea de Argeș și la relicvariul aflător la Stambul) s'a prelungit până spre sfârșitul veacului al XVI-lea, veac ce folosește din plin moștenirea artistică lăsată de Neagoe Basarab. Nu vedem, însă, în ce măsură veacul al XIV-lea (după cum erau date până acum ușile de la Cotmeana) și-ar fi putut impune

un patrimoniu artistic, oricât de bogat l-am socoti, tocmai veacului al XVI-lea, veac în care găsim eflorescența epocii lui Neagoe Basarab! Iar veacul al XVI-lea merită, pentru arta, bogăția și pietatea lui, să fie numit veacul lui Neagoe Basarab, tot așa cum veacul al XVII-lea merită să fie numit — pentru aceleași motive, — veacul lui Constantin Brâncoveanu.

E. V.

Fig. 19. — Alexandru-Vodă Mircea, Doamna Ecaterina și fiul lor, Mihnea, pe Evangheliariul de la Muntele Sinai.

Mircea, „întrebuințarea unui meșter de țară, puțin obișnuit cu lucrul metalelor” (cf. N. Iorga, *o. c.*), și unor astfel de meșteri din țară li se datoresc, de sigur, și ușile de la Cotmeana (sculptură în lemn, deci lucru aparținând tradi-

ției artistice a meșterilor noștri țărani); precum, probabil, tot lor li se datorește relicvariul lui Neagoe Basarab (după cum am căutat să arătăm la p. 9 a acestui studiu).

BISERICA FLOREASCA DIN BUCUREȘTI

DE ARHITECTUL PAUL SMARANDESCU.

— 0 —

Fig. 1. — Biserica Floreasca, București.
Starea de ruină în 1926.
Vedere spre altar

Situată pe Calea Floreasca, ceva mai departe de hipodromul Floreasca al societății „Snic“, această biserică mică, destul de interesantă, este puțin cunoscută Bucureștenilor.

NOTE ISTORICE.

Informații despre această biserică aproape nu am putut culege.

În *Istoria Bucureștilor* de Ionnescu-Gion (1899) biserica nu este pomenită; totuși, re-

lativ la moșia și lacul Floreasca, găsim următoarele note :

La pagina 298 se citează „*lacul Floreasca*“, printre lacurile de la Nordul și Estul orașului, ca lacurile Mogoșoaia, Băneasa, Fierăstrău, Teilor, al Colentinei, al Fundenilor, al Mărcuței și al Pantelimonului“.

La pagina 334 găsim : „48 — mahalaua Popa Cosma are 121 de case, se întinde, ca și cele două (mahalale) ce urmează, pe locurile de moșie ale bătrânului Ban Dumitrachi Ghica, și anume pe Colentina-Floreasca, pe care, în parte, Banul o va da de zestre fetei sale i, Anica Florescu“.

D. George D. Florescu, secretarul Muzeului Municipal al orașului București, și unul din descendenții familiei Florescu, mi-a putut da asupra acestei biserici următoarele date :

Biserica a fost zidită pe moșia numită în

Fig. 2. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926.
Vedere laterală.

Fig. 3. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Altarul.

Fig. 4. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Unul din sinuri.

vechime „Grădiștea Floreștilor“, care moșie se întindea spre București până la Grădina Icoanei.

Moșia aparținea familiei Florescu.

A rămas familiei până pe la 1850, când a fost vândută.

D. George D. Florescu crede că biserica a fost zidită supt Domnia lui Brâncoveanu, probabil la sfârșitul secolului al XVII-lea, în stil brâncovenesc.

Tot d. Florescu crede că cineva din neamul Floreștilor, poate nevasta lui Istrate

Fig. 5. — Biserica Floreasca, București. Starea de ruină în 1926. Intrarea.

Florescu, numită Voichița, născută Poenaru, repară biserica la 1716.

Din notele de mai sus, există contradicție între cele două izvoare de informație:

Ionnescu-Gion spune că moșia aparținea Banului Ghica și trece, în parte, în posesia unui Florescu, ca zestre adusă de Anica, fata Banului Ghica, devenită Anica Florescu.

D. George D. Florescu spune că moșia Grădiștea Floreștilor aparținea din vechime familiei Florescu.

Care informație este cea adevărată?

De sigur ar trebui făcute cercetări istorice mai serioase, poate la Arhivele Statului, spre a se putea stabili cu precizie cui îi aparținea moșia, cine a zidit biserica, data zidirii, etc.

Afirmația d-lui Florescu că biserica ar fi fost zidită la sfârșitul veacului al XVII-lea și reparată la 1716 nu credem să poată fi exactă.

Până se vor face noi cercetări istorice, care să precizeze data zidirii bisericii, noi am căutat să stabilim care ar putea fi epoca zidirii după arhitectura exterioară, după motivele arhitectonice ale turelor,

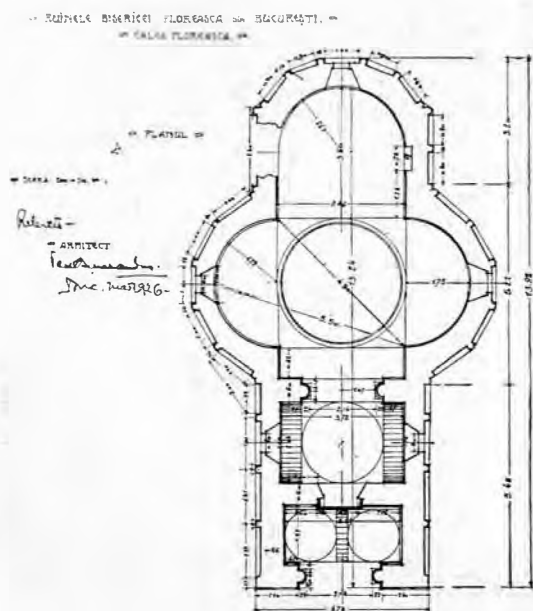

Fig. 6. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Planul.

după profile, și mai cu samă după arcadele care decorează în exterior de jur împrejur pereții bisericii. Având în vedere că arcadele puțin adânci care decorează pereții se aseamănă cu aceleași motive de la bisericile Stavropoleos din București (1724), Sfinților din București, Săftica din Ilfov, Pietroșița din Dâmbovița (1765) și Calvinii (1775), noi credem că această biserică a fost zidită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

NOTE ARHITECTONICE.

În anul 1926, când pentru prima oară am vizitat-o, biserica era în stare de ruină,

fără ușă, fără ferești, fără acoperiș, fără pardoseală. Ploaia și zăpada pătrundeau înăuntru; pe ziduri crescuseră bălăriile. Din fotografiile luate de mine în acel moment — 29 Maiu 1926 — se poate vedea foarte

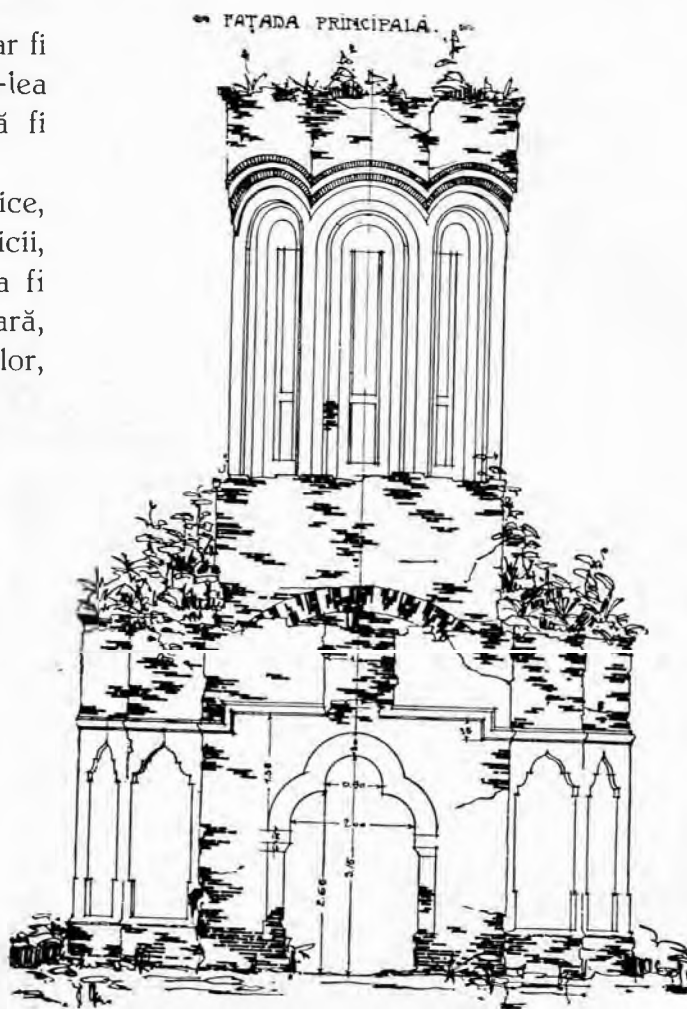

Fig. 7. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Fațada principală.

bine starea în care se găsea.

Cu concursul d-lui G. M. Negroponte, președintele Consiliului de Administrație al societății „Snic“, al d-lui Caramiciu de la societatea „Snic“ și cu ajutorul material al societății „Snic“, care a strâns și donat pentru refacerea bisericii sume importante, mai bine de un milion de lei, s'a decis restaurarea bisericii.

Subsemnatul, care fusese arhitectul-diriginte al ipodromului Floreasca, am fost solicitat să primesc însărcinarea de a conduce lucrările de restaurare. Am acceptat cu

= RUINELE BISERICII FLOREASCA din BUCUREȘTI. =

= CALEA FLOREASCA. =

= FAȚADA LATERALĂ. =

= SCALA 1:100 =

Relevé -

= ARHITECT: =

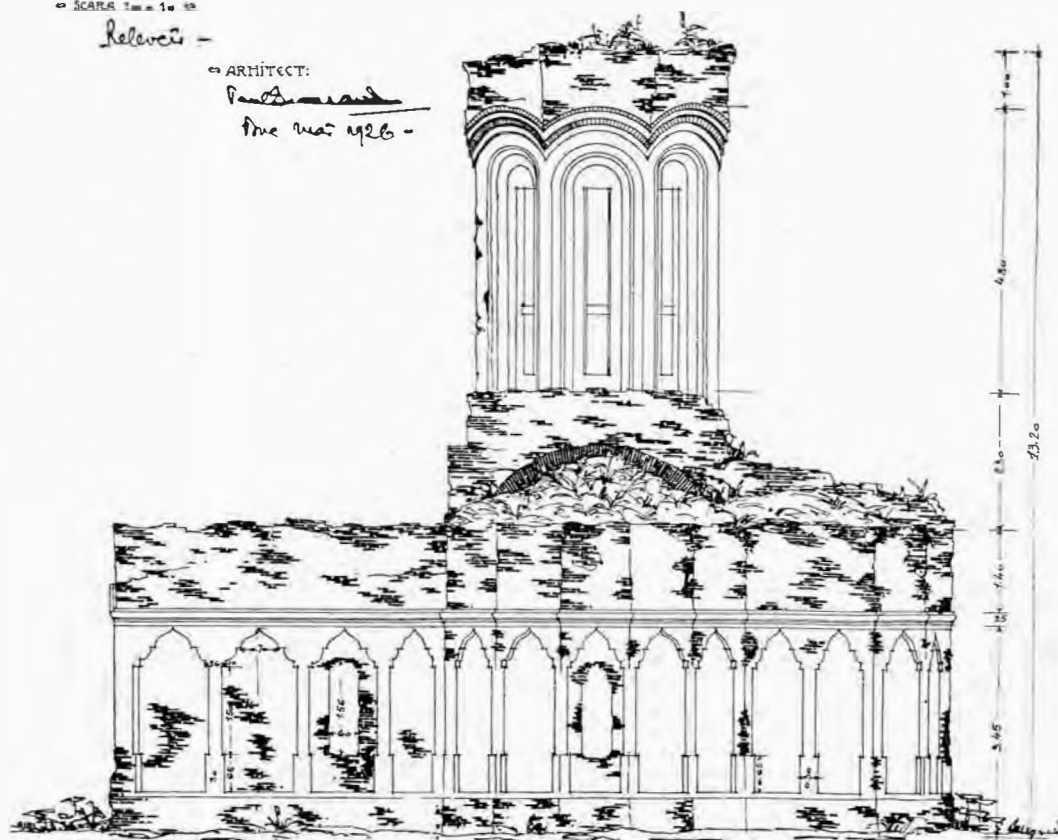
P. S. M. I. I.
Iunie 1926 -

Fig. 8. — Biserica Floreasca, București. Relevé din 1926. Fațada laterală.

mult entusiasm să îndeplinesc această misiune în mod cu totul gratuit, și m'am apucat de lucru.

În această calitate, am cerut autorizația de restaurare de la Comisia Monumentelor Istorice, care mi-a fost acordată, am luat mai multe vederi fotografice, pentru a se putea cunoaște starea în care se găsea biserica în momentul începerii lucrărilor, și am făcut un relevé detaliat al ei.

În principiu, nu mi-am permis să schimb nimic din ceea ce am găsit — toate tenaciunile, profilele, formele vechi au fost reparate, completate sau repetate cu sfîntenie, fără nicio modificare.

Cum nu am găsit nicio urmă de lemnărie sau de fierărie, s'a executat după desemnurile date de mine ușa principală de intrare, de stejar, chenar de piatră cioplită și pisanie modernă, ferestrele de fier ale bisericii și ale turlei, grilele de fier din fața

ferestrelor, crucea de fier forjat deasupra

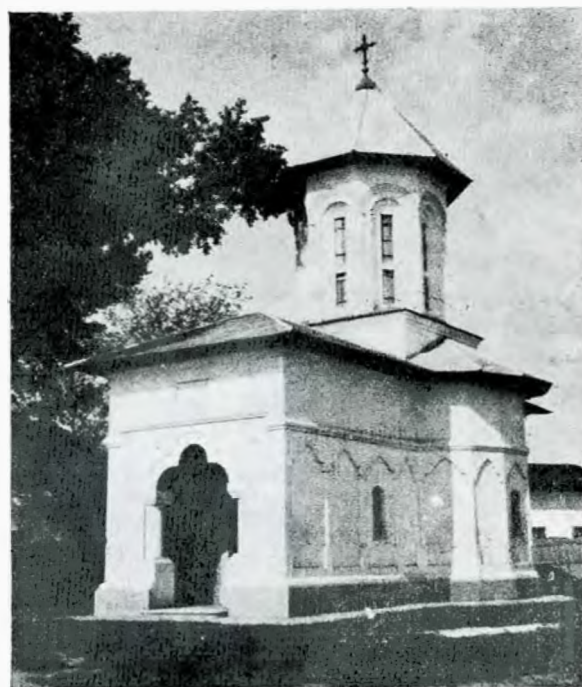

Fig. 11. — Biserica Floreasca, București. Starea actuală (1935). Vedere generală.

RUINILE BISERICII FLOREASCA din BUCUREȘTI.
 pe CALEA FLOREASCA.

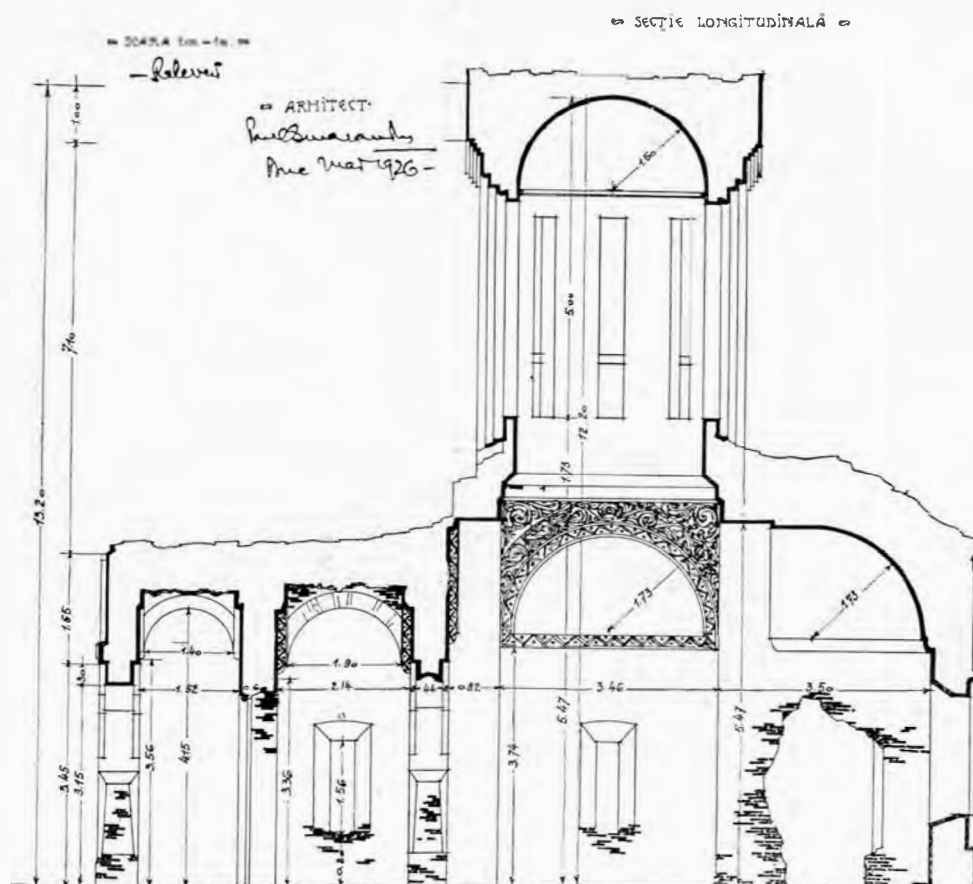

Fig. 9. — Biserica Floreasca, București. Relevu din 1926. Secție longitudinală.

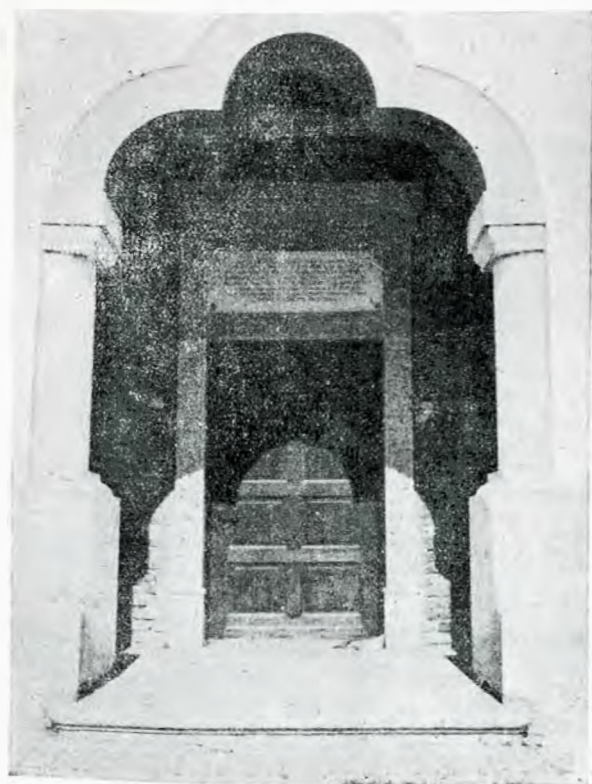

Fig. 12. — Biserica Floreasca, București.
 Starea actuală 1935. Intrarea.

turlei, strașina, șarpanta, învelitoarea — aceste desemnuri, de și compoziții moderne, sânt inspirate, pe cât mi-a fost posibil, dar nu copiate, după modelele similare ale bisericilor din aceiași epocă.

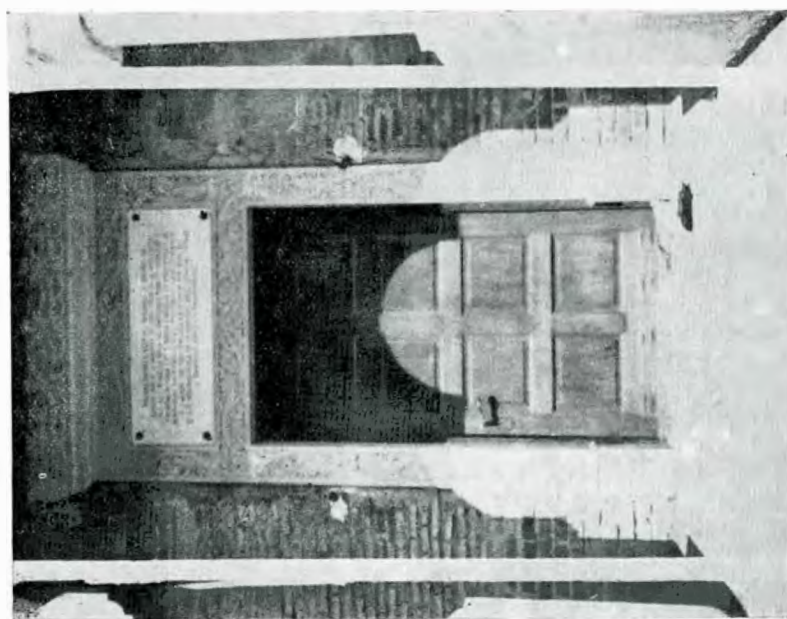
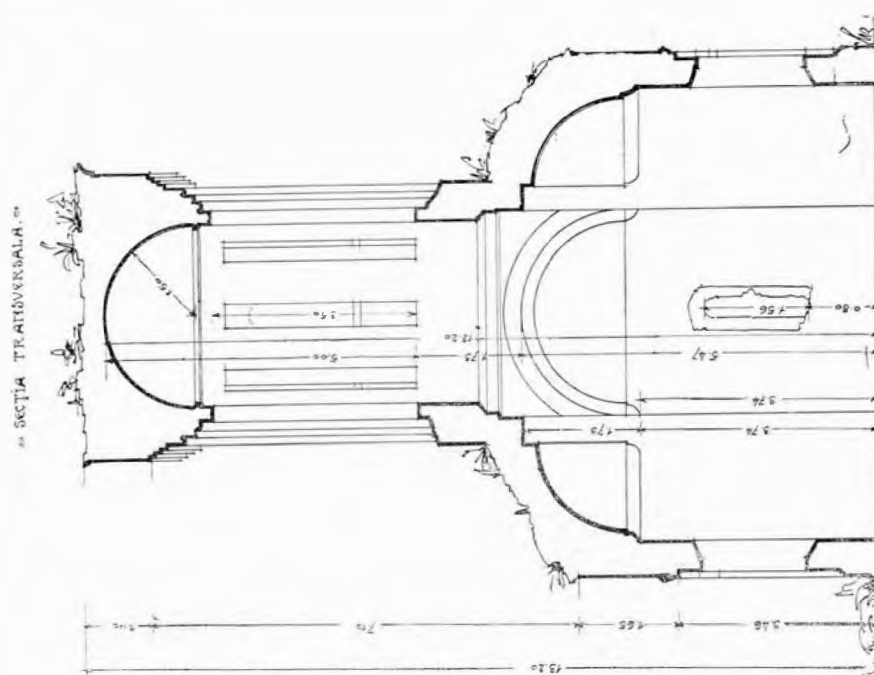
Iconostasul de zid a fost conservat și în parte complectat. El trebuia terminat după desemnurile mele, dar lucrările au fost întrerupte din cauza lipsei de fonduri.

Dau câteva fotografii ale bisericii după restaurare.

Survenind crisa, și societatea „Snic” ne mai putând procura fondurile necesare, nu s’a mai putut face pictura interioară, care ar fi trebuit să fie în frescă, nici clopotnița, nici casa preotului, nici gardul de împrejurare.

Biserica a rămas așa neisprăvită.

Fotografiile bisericii restaurată sânt din 22 Maiu 1932.

SĂPĂTURI ȘI CERCETĂRI ARCHEOLOGICE ÎN ULTIMII TREI ANI (1933-1935)

RAPORT ÎNAINȚAT COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

DE D. BERCIU, PROFESOR,
Membru al Școlii Române din Roma.

Domnule Președinte,

Ca autorizat de către onor. Comisiune de supt conducerea d-voastră și ca unul care înțeleg a lucra supt autoritatea și în cadrul preocupărilor științifice ale acestei Comisiuni, precum și ale Muzeului Național de Antichități din București, am onoare a vă înainta mai jos un raport sumar asupra activității practice ce am desfășurat în ultimii trei ani, cu scopul de a vă aduce la cunoștință ceea ce am putut realiza în acest răstimp și ceea ce se poate aștepta de la atari cercetări și săpături, care aduc din ce în ce mai multă lumină în cunoașterea trecutului străvechiu al Daciei pre- și protoistorice. În măsura sporirii datelor de caracter material, cărora trebuie să li se dea însă o interpretare istorică, se va putea ajunge cu vremea la o cât mai completă clarificare a adevăratei fisionomii a Europei Sud-Estice, cu totul caracteristică și în timpurile preistorice, ca și în cele istorice, cu a căror lămurire v'ați închinat o viață de muncă neîntreruptă. În speranța că vom fi utili, atât celor ce se ocupă cu capitolul de început al istoriei noastre naționale, cât și celor ce vor să se informeze asupra mișcării arheologice de la noi, ni-am luat îngăduința a vă înainta cele ce urmează.

I. SĂPĂTURILE DIN JUDEȚUL MEHEDINȚI.

Ostrovul Șimian (1933 și 1935). Supt auspiciile Muzeului Regiunii Porților de Fier din Turnul-Severin, al cărui director este d. profesor Al. Bărcăcilă, am întreprins pe acest ostrov săpături sistematice și de durată mai lungă în două reprize: 1933 și 1935, al căror rezultat este pe scurt următorul: În capătul de Sud al Ostrovului se

află o stațiune preistorică, în mare parte distrusă de Dunăre. Stratul de basă al acestei așezări îl formează civilizația eneolitică de tip *Sălcuța*, — mai mult o variantă locală a marelui cerc de civilizație Gumelnița, care acopere Muntenia, Dobrogea și Bulgaria. Ca materiale de inventariu s'au descoperit: unelte de piatră, de silex și de os, pietre de rășnițe, vase întregi și fragmentare,

Fig. 1. — Interiorul unei colibe La Tène de la Ostrovul Șimian (săpăturile 1935).

unele pictate cu colori și grafit, altele ornamentate cu caneluri, incisii, aplicații plastice, vârci, etc. Descoperirea cea mai de preț o constituie ceramica pictată cu colori, cu totul inedită până acum în mediul eneolitic al Olteniei și în general al Daciei.

Peste stratul de *Sălcuța* se întinde civilizația de tip *Coțofeni*, mai nouă ca timp, în al cărei inventar este de remarcat aici prezența unei ceramici date cu culoare roșie; red-slipped-ware, similară prin tehnica sa cu produsele ceramice de același fel din civilizația Turdaș-Vinča.

Epoca mai bine reprezentată la Ostrovul Șimian este *La Tène*-ul, marcat aici prin *bordeie* și *colibe*. Aceste locuințe sînt sărăcăcioase în material arheologic: în majoritate ceramică de fabricație locală, grosolană, lucrată cu mîna și incomplet arsă, ale cărei forme însă nu s'au îndepărtat prea mult de vechiul repertoriu al civilizațiilor anterioare, de și se observă o grijă deosebită în a se imita, în parte, cel puțin, formele celtice, a căror tehnică, superioară produselor daco-getice, nu o ating. Unele colibe erau chiar confortabile în felul lor, fiind mai spațioase, cu o vatră în interior și cu postament de piatră de râu (fig. 1). S'au descoperit de asemenea ciocane de piatră, lame de silex, unelte de os, rășnițe, greutăți de plasă din lut ars, etc. Rar se întîlnesc însă podoabe de metal și

Fig. 2. — Cetatea dacică de la Bobaița-Mehedinți.

sticlă. Rare sînt și armele de fier, care se găsesc în locuințele acestor modești Daco-Geți, tot așa de buni luptători, cînd împrejurările o cereau, ca și destoinici agricultori, vînători și pescari, în vremurile de liniște.

Întreg materialul ce l-am scos din *bordeie* și *colibe*, ori cel din cuptoarele ce se aflau alături de locuinți, manifestă un facies foarte târziu al acestei ultime perioade a epocii fierului. O anumită categorie de ceramică presintă un aspect analog, ca tehnică, forme și ornamentare, cu acela al ceramicii „slave” de la noi, a cărei problemă va trebui lămurită pe cale arheologică. Deosebit de importantă este ceramica de factură provincial-romană, care se asociază aici cu produsele locale. Cercetările d-lui Al. Bărcăcilă de la castrul

Drubeta și așezarea civilă de alături dovedesc pe de altă parte, că în mediul roman târziu se găsesc elemente ale civilizației indigene, daco-getice. Aceste fapte ar arăta prin urmare că procesul de romanizare ajunsese într-o fază destul de înaintată, cînd colaborarea dintre cele două civilizații ale celor două popoare, — care nu se mărginiseră numai la la imprumuturi, ci se și influențaseră puternic, reciproc —, reușise să creeze o civilizație de mixtură. Studiarea unor obiecte de lux, descoperite de noi în acest mediu, va duce la fixarea cronologică a *sfârșitului* *La Tène*-ului de la noi. Aceste podcabe ar aparține perioadei imperiale romane târzii și începutului năvălirilor barbare. Unele descoperiri, de factură locală, se pot plasa cronologicește tocmai în vremea cînd se credea că Dacia a fost părăsită. Contribuția arheologică va fi cu atât mai valoroasă.

Cetatea de la Bobaița. Între comuna Colibași și Bobaița se afla una dintre cele mai caracteristice și impresionante cetăți dacice (fig. 2). Scurtele săpături de recunoaștere, pe care le-am făcut aici (1934) au scos la iveală câteva fragmente ceramice cu aspect târziu *La Tène*. Masa compactă de chirpic ars dovedește că cetatea a fost incendiată. Sărăcia materialului de aici ne face să credem că această cetate n'a fost folosită decît foarte puțin. În schimb, ea a fost utilizată mai târziu, în vremea istorică, așa precum arată mormintele descoperite aici de noi.

II. SĂPĂTURILE DIN JUDEȚUL GORJ (1934).

În vederea reînființării secției arheologice a Muzeului din Târgul-Jiuului, d-na Aretia Gh. Tătărescu a făcut apel la Institutul de Arheologie olteană de la Craiova, dînd sprijinul necesar celor d'întăiu săpături sistematice în acest județ. Astfel, împreună cu d. Nicolaescu-Plopșor, am întreprins săpăturile de la *Vârțu*, unde am identificat o cetate dacică, pe înălțimile ce domină Valea Jaleșului. Cetatea face parte din sistemul de apărare a văilor ce duc spre inima Ardealului, sistem pus în practică de către Decebal în războaiele sale cu Romanii. Pe drumuri de culme, cetatea de la *Vârțu* stă în legătură cu altele din munții Gorjului și cu cele de peste Carpați.

La baza cetății și pe înălțimile învecinate s'au descoperit așezări preistorice, eneolitice, de tip Coțofeni.

În continuarea cercetărilor, am făcut apoi singur săpăturile de la *Telești* și *Drăgoiești*. Aici am determinat două grupe de tumuli cu morminte de incinerare. După inventariul mormintelor, acești tumuli aparțin unor luptători călări, pate-

Fig. 3. — Un mormânt *in situ* din Gorj (grupa tumulilor hallstattiani)

și cu car de luptă, dintr-o vreme târzie a Hallstattului local, care ar coincide și cu aceia a datelor herodoteice. Materialul descoperit aici prezintă analogii stilistice cu aparițiile similare din Europa centrală, din Rusia sudică, cu cele din lumea ilirică și celtică. Aceste *legături culturale* nu prejudiciază însă determinările de caracter etnic.

III. SĂPĂTURILE ȘI CERCETĂRILE DIN JUDEȚUL ROMANAȚI (1934 și 1935).

Ceia ce am putut realiza până acum în acest județ se datorește aproape numai d-lui Gh. Georgescu, directorul Băncii Comerțului din Corabia, un pasionat și pregătit colecționar. Asupra săpăturilor de la Vădastra, — cunoscuta așezare preistorică încă pe vremea lui Cesar Bolliac și Al. Odobescu —, am publicat o dare de samă în *Buletinul Comisiunii*, volumul XXVII, odată cu presintarea secțiunii de antichități preistorice a colecției d-lui Gh. Georgescu. Am stabilit atunci, — pentru prima dată la noi —, raporturile de stratigrafie, și deci și de cronologie relativă, între civilizația de tip Vădastra și cea de tip Sălcuța. În conținutul celei d'întăiu civilizații am deosebit cu această ocazie două faze diferite ca vreme și stil.

În vara acestui an (1935) am făcut cercetări și săpături în partea de Sud a județului. La harta arheologică a civilizației Vădastra s'au adăugat alte stațiuni noi: Orlea, Celeiu, Gura Padinei.

Așezările La Têne, descoperite în această re-

giune se suprapun în general pe cele romane. Este interesantă aici, ca și în Mehedinți, asocierea produselor locale, daco-getice, cu cele provincial-romane.

Cea mai însemnată descoperire de anul acesta este aceea a unui mormânt de incinerare, care face parte dintr'un cimitir ce se află în prundurile comunei Gura Padinei. Inventariul său arheologic îl apropie de grupele tumulilor de la Balta-Verde, Mehedinți¹, și cele din Gorj, oferind aproape aceleași orientări stilistice. Ca vreme, aparține tot Hallstatt-ului nostru local. Cu ocazia celui de al II-lea Congres de Arheologie și Numismatică de la Cernăuți am făcut o scurtă comunicare asupra acestui mormânt.

IV. CERCETĂRILE DIN JUDEȚUL DOLJ (1935).

Cu concursul d-lui C. Negrescu, primarul municipiului Craiova, am întreprins, împreună cu d. Georgescu-Corabia, o serie de cercetări în acest județ, cel mai bine cunoscut, mulțămă în deosebi activității Museului Regional al Olteniei cu d. C. N. Ploșor. La Bârca există o așezare La Têne, în cea mai mare parte distrusă de carierele de piatră. La Bistreț se află un câmp de urne de incinerare, din epoca mijlocie și târzie a bronzului, care ar trebui cercetat și săpat cu de-amănuntul, fiind unul dintre cimitirele cele mai bogate de acest fel din Oltenia. Pe proprietățile comunei Cârna și Plosca se întinde de asemenea același tip de cimitire. La Plosca însă am descoperit și un câmp de urne din Hallstatt, asemănător celui de la Balta-Verde, Mehedinți.

V. CERCETĂRI ÎN JUDEȚUL VÂLCEA (1935).

Județul Vâlcea este cel mai puțin cercetat dintre toate județele Olteniei. Cele d'întăiu informații pe teren le-am dobândit mulțămă concursului d-lui Eugen Băcescu, prefectul județului, și d-lui profesor M. Ghilerdea, directorul Școlii Normale din Râmnicul-Vâlcei. Astfel am putut culege câteva date, suficient de mulțămitoare pentru un început de cercetări sistematice, care sperăm a fi continuate pe viitor.

La Grădiștea, — nume semnificativ și frecvent întâlnit în cuprinsul Daciei străvechi —, se găsește o cetate dacică, încunjurată cu un singur val, care domină spre Est valea Oltețului. O altă cetate, tot din aceiași vreme, se întâlnește la Dăiești.

¹ A se vedea studiul nostru, *Ein hallstädtisches Brand-Grab aus Balta Verde* (E.S.A., IX).

În peșterile de la Polovraci s'au descoperit fragmente ceramice, care manifestă un caracter „nordic“.

Spre Sudul județului se determină prezența antichităților scitice, iar descoperirea unor anume arme defensive pare a indica și în acest județ existența unor grupe de tumuli hallstattieni.

VI. SĂPĂTURILE DIN JUDEȚUL DÂMBOVIȚA

Cu săpăturile și cercetările noastre de anul trecut s'a început mișcarea arheologică sistematică din Dâmbovița, sprijinită de Prefectura județului, în frunte cu d. C. Dănescu. Activitatea ce am putut desfășura aici o datoresc de asemenea sprijinului moral acordat de către d. S. Lambrino, profesor la Universitatea din București.

În prima parte a întreprinderii noastre am căutat să fixăm pe hartă *puncte* și *localități*, pre- și protoistorice, cu specificarea tipului de civilizație și a vremii respective. Aceste cercetări de caracter topografic ne-au dus la constatarea că județul Dâmbovița nu este cu nimic mai prejos față de alte regiuni ale țării noastre în ceea ce privește prezența și bogăția urmelor arheologice. Regiunea de șes a județului se leagă în timpurile preistorice de câmpia Munteniei, formând la un loc o unitate de cultură. Se constată același tip de *așezare-tell*, ca acea de la Ionești-Palade, Puntea-de-Greci, Odobești, Vișina, etc., în care întâlnim în general aceiași civilizație, de tip Gumelnița.

Cursul superior al Dâmboviței, care a jucat totdeauna un rol istoric în viața poporului nostru, nu este lipsit de mărturii arheologice. În afară de numeroase așezări medievale, am putut identifica unele așezări La Tène, ca acea de la Gemenia, unde se pot observa de asemenea și urmele de *băi* pentru exploatarea aurului, de pe vremea Romanilor. Pe valea Dâmboviței pare a se defini un drum roman, păzit din distanță în distanță de locuri întărite ca cea de la Voinești.

La locul numit „cetate“ de la Băleni se pot vedea urmele unei cetăți, care are toate caracteristicile obișnuite cetăților dacice. Puținele fragmente ceramice par a avea un aspect târziu La Tène.

În a doua reprisă a activității noastre, ne-am oprit la efectuarea săpăturilor de la Puntea-de-Greci și Ionești, stațiuni în formă de *tell*, pe valea Neajlovului dâmbovițean. Ambele așezări au o civilizație eneolitică de tip Gumelnița, dar care presintă aici un facies cu totul caracteristic, din-

tr-o fasă mai târzie a sa, ceea ce arată de odată și valoarea cultural-istorică a descoperirilor din Dâmbovița, asupra căreia vom stăruia la publicarea materialului.

Pentru a pune în valoare și latura museistică a descoperirilor, am început orânduirea Museului „Mănăstirea Dealu“, la liceul „N. Filipescu“, având tot sprijinul conducătorilor acestui liceu, d. colonel Barbu Bălăcescu și d. profesor I. Pavelescu. Comisiunea Monumentelor Istorice, prin adresa no. 49 din 26 Ianuar 1935, a aprobat funcționarea legală a acestui nou așezământ de cultură. Dintre obiectele descoperite în mai multe exemplare se vor ceda câteva Prefecturii județului, pentru înfirișarea unui Museu județean.

VII. SĂPĂTURILE DIN JUDEȚUL VLAȘCA (1933, 1934 și 1935).

În vederea înființării unui Museu județean, foștii și actualii conducători ai județului au sprijinit săpăturile noastre din ultimii trei ani, pe care le-am făcut la Petru Rareș și Tangâru. Un raport preliminar asupra celor din urmă l-am dat în *Buletinul Museului județului Vlașca „Teohari Antonescu“*, I. 1935, publicația anuală a Museului județean, scoasă sub îngrijirea noastră, ca director al acestui Museu.

Aportul științific al descoperirilor din Vlașca este de o deosebită valoare. Aceste descoperiri dovedesc că regiunea de șes a fost intens populată și că oamenii de atunci s'au supus aceluiași legi pe care le-a imprimat pământul, ca și celor de azi. Ele ne face să întrevădem de asemenea și *începutul* populării câmpiei, care se va fi întâmplat pe la jumătatea mileniului al III-lea a. Chr. Noul material din Vlașca a contribuit mult la cunoașterea celei mai vechi civilizații din câmpia Munteniei, civilizația de tip Boian A, lărgindu-i conținutul și precisându-i legăturile stilistice cu alte civilizații din cuprinsul Daciei sau al Europei sud-estice și centrale. Caracterul străvechi european al acestei civilizații ni desvăluie și originea ei: *Civilizația Boian A este originară de la / unăre*. Ea se întinde peste Transilvania sud-estică, Muntenia și Bulgaria răsăriteană, formând o unitate de cultură.

Se răspândise convingerea printre cercetătorii noștri că această ceramică Boian A ar fi „cu totul diferită“ de cea gumelnițeană, ajungându-se chiar la deosebiri etnice. Greșeala pornia dintr-o insuficientă studiere a materialului, el însuși de altfel puțin. Săpăturile din Vlașca, precum și acelea făcute de d. Dinu Rosetti la Vidra, dovedesc

insă că există legături genetice între Boian A și Gumelnița A 1. Pe de altă parte, descoperirile noastre din cele două stațiuni amintite sporesc o asemenea convingere, mulțumită faptului că s'a descoperit aici o civilizație nouă, cu trăsături caracteristice ambelor civilizații cunoscute: Boian A și Gumelnița —, pe care am denumit-o de tip *Petru Rareș*, după stațiunea unde am dat peste un strat compact de cultură, în interiorul căruia s'a determinat conținutul arheologic al noului tip de civilizație. Ceramica de tip Petru Rareș nu reprezintă numai o etapă evolutiv-stilistică dintre Boian A și Gumelnița A 1, ci ea acopere și un spațiu de timp, așa primum dovedește stratul de cultură intermediar celorlalte două. În lumina noilor cercetări și descoperiri se poate urmări deci întreg firul de evoluție, de la primele așezări certe din câmpia munteană și până în pragul mileniului al II-lea a. Chr., — un răstimp de aproape o mie de ani, și cel d'întăiu din viața străveche a acestei regiuni.

Descoperirile din județul Vlașca ni-au îngăduit a ne opri și asupra unei probleme de preistorie generală: *originea civilizației cu ceramica pictată*, care interesează într'un grad deosebit Sud-Estul european. Pe baza materialului nou am ajuns la convingerea că această origine nu trebuie căutată tocmai în îndepărtatul Orient, cum susțin mulți arheologi, ci în mediul Daciei neolitice, și anume: în civilizația Boian A. Această nouă interpretare se va clarifica, sperăm, mult mai bine după presintarea întregului material descoperit.

* * *

Asupra săpăturilor și cercetărilor de mai sus voi reveni, pentru fiecare în parte, îndată ce materialul va fi studiat pe deplin, publicând, în măsura posibilităților, o dare de samă amănunțită. De data aceasta, v'am semnalat doar localități și puncte, cercetate sau săpate în cursul celor trei din urmă ani. Chiar numai după raportul sumar

de față se poate întrevedea aportul științific al noilor descoperiri, care aduc serioase contribuții la cunoașterea atâtor epoci din viața Daciei pre- și protoistorice, precum și a aceleia din vremurile tulburi a năvălirilor. Astfel, cea mai veche civilizație neolitică, — Boian A —, din câmpia Munteniei ni se înfățișează astăzi supt o interpretare cu totul alta de cum se credea până mai de curând. Convingerea într-o continuitate de cultură, care se poate urmări arheologic pe baza evoluției formelor de civilizație din cele mai îndepărtate timpuri neolitice până în cele istorice, câștigă din ce în ce mai mult creștință. E drept, că pe alocuri firul pare a fi întrerupt, dar din întregul șir de manifestări se desprinde, — pare-se —, în fond același *suflet*, care trăiește de-a lungul mai multor mii de ani ce au precedat istoria propriu-zisă: *este sufletul nostru multimilenar*, cum așa de frumos și de just l-a numit profesorul meu, d. I. Andrieșescu.

Descoperirile hallstattiene din Oltenia au pus în discuție o nouă problemă din protoistoria Daciei și a Sud-Estului european: problema Hallstatt-ului local, care, transpusă pe un plan de preocupare etnică, va deveni o problemă a Tracilor nord-dunăreni, pentru a cărei clarificare arheologul va trebui să facă de o potrivă apel și la cele d'întăiu date scriptice referitoare la Dacia, începând cu Homer și Herodot. În stadiul de față al cercetărilor, prezența Sciților la noi și-a pierdut din importanța ce o avea. Ei par numai a determina o „epocă” în Dacia.

Alături de valoarea științifică a descoperirilor, am căutat să dau și pe cea museistică, lucrând în strânsă legătură cu museele existente sau orânduind altele nouă, acolo unde lipsiau și unde autoritățile locale și oamenii de bine m'au sprijinit.

Încheind acest raport, vă rugăm, domnule Președinte, a primi expresia deosebitei noastre considerații și devotament.

15 Octombrie 1935.

INTRODUCERE.

Colonia Romula a fost unul dintre cele mai înfloritoare centre ale Daciei romane. Ruinele ei, ce au mai putut scăpa de intemperii atmosferice și de distrugerile cămenilor, sânt îngropate acum supt gospodăriile sătenilor din comuna Reșca, județul Romanați, sat așezat lângă drumul de fier Piatra-Olt-Corabia și la 5 kilometri spre Nord de orașul Caracal (v. fig. 1).

Cetatea antică ocupa o suprafață destul de întinsă, vizibilă azi după valul incunjurător și resturile ceramice.

Cel ce se apropie de acest loc, venind de la Miazăzi pe șoseaua romană, observă că aici e o linie de hotar între deal și câmpie. Pe nesimțite începe a se ridica un deal supt care se scurge leneș Tesluiul, cu ape bogate chiar în timp de secetă¹. Râul face un arc în jurul dealului încărcat cu locuințele sătenilor și puțin mai la vale de podul de fier primește apele unui pârâu, Potopinul, ce seacă regulat vara. Potopinul încinge râpa de Răsărit a dealului, înaltă de 8-10 metri și abruptă, în urma cărării de pietriș pentru traseul drumului de fier. El curge pe o albie străină și formează mai multe mlaștini. Nu e greu de observat că albia acestui pârâu e un vechiu braț mort al Oltului, ce curgea probabil chiar în vremea stăpânirii romane pe aici, iar acum s'a mutat cu opt kilometri spre Răsărit.

Dealul însă prezintă o depresiune adâncă la mijloc, ferită de vânt și vedere, dar bine bătută de soare. În această sorbitură s'a înfiripat viața preistorică înainte de epoca bronzului² și tot de

aici începe și extinderea orașului roman, mai întâiu prin castrul construit lângă Teslui (fig. 1) și apoi prin așezarea civilă, care, ne mai având loc, trece și dincolo de râu. Apărarea și fortificarea acestui punct strategic era înlesnită prin configurația locului. La Sud și Est erau malurile ridicate ale Tesluiului și Potopinului, ușor de întărit și supravegheat. Numai partea de Nord și Vest rămăsese acum deschisă, și aici s'a îndreptat cea mai mare atenție a trupelor locale, care poate fi dedusă astăzi după un puternic val de pământ, ce face colț lângă biserică și e fortificat cu turnuri.

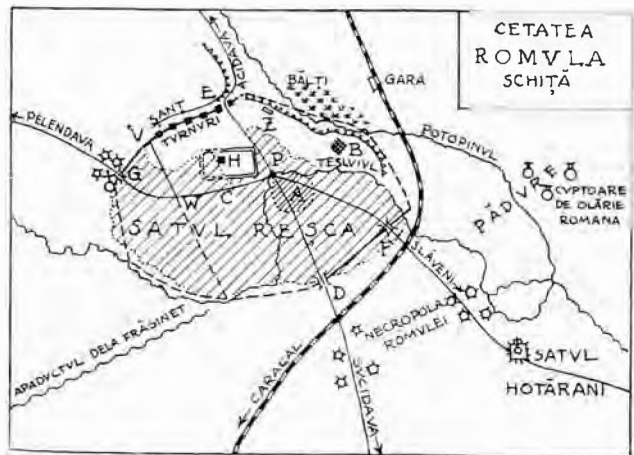

Fig. 1.

Castrul roman se găsește lângă podul de lemn, în locul căruia era în antichitate unul cu picioare de cărămidă, ce se puteau vedea pe la 1872¹. Mai mult de jumătate e acoperit de casele și grădinile locuitorilor, și numai o parte din laturile de Sud și Est își mai mențin ceva din vechea formă, fiind ocrotite de un val de pământ cu o *fossa* adâncă de aproape un metru. El e și astăzi complet nestudiat, și nici rezultatele săpăturilor

Pentru ceramica preistorică de aici v. grupul vaselor romane din acest studiu.

¹ Însemnările făcute de D. Sturza, la Odobescu, *o. c.*, p. 65.

¹ În timpul stăpânirii romane el era canalizat pe distanța de aproape un kilometru cât străbătea așezarea omenească. Urme din zidurile ce-l închideau se mai văd și astăzi și cred că aveau și rolul de a împiedeca o eventuală incursie barbară pe aici. Altă dată, când satul Reșca nu era dezvoltat, această zidărie era mult mai bine păstrată. Cf. Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, p. 99 și, Odobescu, *Antichitățile județului Romanați*, București 1878, p. 55.

² V. la m. e., *Cetatea Romula*, Craiova, 1931, p. 6.

lui Tocilescu nu au fost publicate¹. Se poate determina cu ușurință numai orientarea lui, care e Nord-Vest-Sud-Est, deci nu este o abatere de la regula așezării lor². Orientarea lui corespunde cu direcția cursului Tesluiului, și în aceasta el avea un rol de samă pentru a închide și apăra valea râului. Suprafața lui în comparație cu altele din Dacia e destul de mare, căci atinge aproape patru hectare³. Nevoia unei fortificații era impusă aici de înflorirea la care ajunsese Romula încă din vremea Antoninilor. El a adăpostit garnisoane de samă, la început pe *cohors I Flavia Commagenorum*, iar mai târziu un *numerus Sutorum sagittariorum*, cari făceau siguranța întregii câmpii românățene, prin detașamente trimise la *Acidava* (Eneșești), *Sucidava* (Celeiu) și *Slăveni*⁴. Nu credem ca acest castru, în forma în care se găsește astăzi, să fi fost ridicat din primii ani ai stăpânirii romane în Dacia, ci mult mai târziu, odată cu înflorirea cea mare a orașului. În locul lui va fi fost la început un altul mai mic, ale cărui temelii nu pot fi urmărite decât prin son-

Fig. 2 a și b. — Col. Capșa.

dagii serioase. Probabil să fi fost zidit de Filip Arabul, care trece de al doilea ctitor al orașului Romula⁵.

Castrul Romula a fost peste tot răscolit în interior de amatorii de antichități, începând cu Banul Mihalachi Ghica din prima jumătate a secolului

¹ Acesta a dat la lumină numai materialul epigrafic, în publicația vieneză *Arch.-epigr. Mitth.* pe anii 1891-1895. Însemnările lui ce s'ar afla la Academia Română nu am putut să le cercetez până acum. V. de asemenea și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București 1900, p. 94 și urm., unde același dă mai multe informații de ordin topografic.

² Hyginus, c. 56 și Vegetius, I, 23. Pentru orientarea castrelor din Dacia, și în special pentru cel de la Turnu-Severin, ce se abate de la această regulă, vezi Florescu, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 397, nota 2 și *Revista Istorică Română*, III (1933), p. 38.

³ Dimensiunile câtorva caste romane de samă din Dacia la Daicoviciu, *Micia*, Cluj 1931, p. 8, nota A.

⁴ La mine, în *Arch. Olteniei*, XII (1933), p. 229 și urm.

⁵ C. I. L., III, 8031. În zidăria lui s'au aflat și fragmente de sarcofagii romane (v. la mine, în *Arhivele Olteniei*, XII (1933), p. 71).

trecut, până la sătenii de azi, cari au dreptul de a lua pământ din cetate pentru nevoile lor, dar nu și lucrările vechi, cum au dispus autoritățile comunale¹. În ultimii ani, cărându-se pământ dintr'un punct al castrului (fig. 1, H.), s'a dat de niște construcții caracteristice unor băi romane. Când le-am văzut prima dată în toamna anului 1931, nu mai rămăsese decât un puternic paviment din *opus signinum*, pe care erau imprăștiate fragmente de cărămizi mari și olane, ce proveniau de la *hipocaust*. Tcătă zidăria lor a fost distrusă până la temelii. Am mai constatat în numeroasele vizite ce am făcut la Reșca și aceia că în gropile săpate în castru ca și în alte părți ale așezării civile apare cam la 50-60 cm. adâncime un strat gros de incendiu, de-asupra căruia alte urme de viață omenească încetează. Multe dintre monumentele ce vom prezenta mai jos arată de asemenea urme de foc, ceea ce ni indică sfârșitul tragic ce l-a avut orașul în urma unor jafuri barbare.

Primele gospodării ale coloniștilor romani se așează în jurul castrului și umplu întreaga depresiune până la râpa Potopinului. Mai târziu, ele trec și pe malul drept al Tesluiului, unde se va muta și centrul vieții religioase și civile, indicat de impunătoarele monumente arhitectonice aflate aci (v. fig. 1, A). În spre S.-E. de oraș, sup actualul sat Hotărani, se află și necropola cea mare a orașului roman. Mai toți tumulii de pe marginile celor două șosele romane ce se uniau lângă podul de peste Tesliu (fig. 1, P) ascund morminte cu sarcofagii de piatră, închise de cele mai multe ori într-o cameră de zid, iar în vârful movelei cu o inscripție funerară². Cea mai mare parte din ei au fost desfăcuți, dând la iveală un bogat inventariu funerar³.

Romula, ca așezare, avea o formă poligonală cu opt laturi după Laurian⁴ și cu cinci după Tocilescu⁵. Azi nu se mai poate vedea pe teren decât laturea nordică și cea de Sud-Est. Suprafața totală a ei se apropie de 60 de hectare.

¹ Am încercat zădarnic, cu sprijinul Prefecturii de Romanai a împiedeca aceste distrugerii și comerțul cu antichități. În ultimul timp am sesizat și Comisiunea Monumentelor Istorice, care va lua măsurile riguroase. V. *Raportul meu în Bul. Com. Mon. Ist.*, (1933), fasc. 71.

² C. I. L., III, 1593. Cf. Odobescu, *o. c.*, pp. 40 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 41 și urm.; 96 și urm., etc.

⁴ *Magaz. istoric*, II, p. 88 și urm.: „sancturile cetății, care se văd, formează un poligon cu opt laturi, al cărui diametru mai lung face aproape 1000 pași“. Un plan al cetății a fost ridicat de harnicul inginer Popovici, dar din nenorocire pierdut (ap. Odobescu, *o. c.*, p. 47).

⁵ *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 94 și urm. — unde mai dă și alte sumare observațiuni topografice.

Cercetările noastre s'au îndreptat numai asupra valului nordic, cel mai important din punct de defensiv și de altfel singurul ce se mai poate studia. Nu am făcut niciun fel de săpătură și observațiile culese se datoresc numai la ceea ce se poate vedea de la suprafață.

Acest val atinge acum înălțimea de aproape doi metri, având în față un șanț, larg de aproape cinci metri. Culmea lui era încununată cu un zid de cărămidă, care a fost distrus de locuitori, însă golul lui se păstrează și pe alocurea se mai poate scoate și câte o cărămidă de dimensiunile: $0,043 \times 0,028 \times 0,055$ m. Pe unele din acestea s'a găsit și stampila NS. Din loc în loc, valul acesta e întărit cu turnuri, dintre cari cinci se pot distinge foarte bine. Mai e vizibilă și o poartă flancată de două turnuri de apărare, ce se află lângă râpa Potopinului (fig. 1, E). Tot aici malul e tăiat adânc, — credem pentru șoseaua romană ce scoboară de pe Olt și trebuia să suie neapărat la această poartă (fig. 1, E)¹. Valul nordic mergea până în apropiere de biserică și, frângându-se brusc, scobora în Tesluiu. Pe această ultimă distanță el nu mai poate fi urmărit, fiind distrus și acoperit de gospodării. A doua poartă se găsea lângă biserică și prin ea intra în cetate drumul ce venia din inima Daciei Malvense².

Pe latura vestică a cetății se mai găsește și un al doilea val, care pleacă cam de la jumătatea celei nordice și se scoboară în spre râu, paralel cu primul (fig. 1, V-W.) El trebuie să corespundă unei epoci de restrângere a vieții omenești de aici și e posterior primului. În partea de Miazăzi, linia fortificațiilor urma pe a râului și nu-l trecea decât în locul unde acesta începe să cotească. Continua apoi în spre Nord-Est, brăzdând micul platou ce intră în cotitura râului până lângă Potopin. Prin această porțiune străbăteau în cetate două mari șosele care se unesc lângă podul de peste Tesluiu (fig. 1, F). Una venia de la Sucidava prin mijlocul câmpii românățene, unde traseul ei rămâne și azi nearat, chiar de cele mai puternice mașini agricole. Poarta ei din val nu se mai cunoaște (fig. 1, D). O a doua suia pe Olt, de la Islaz, Slăveni, Hotărani și intra în cetate prin poarta cea mai de samă, care a fost săpată de Tocilescu și unde el a găsit faimoasa inscripție a lui Filip Arabul, care e și ctitorul acestui val

circular, operă ridicată în bună parte de *numerus Surorum sagittariorum* (fig. 1, F)¹. Latura de Răsărit a valului lui Filip Arabul a fost distrusă complet pe la 1880, când s'a tăiat malul Potopinului pentru a se scoate pietriș folosit la traseul liniei ferate. Azi ies mereu în râpa abruptă: fundamente de construcții, fragmente sculpturale, ceramice, etc. Mai însemnat e un zid din blocuri pătrate, cioplite în piatră de Vrața, ce a apărut acum doi ani (fig. 1, Z). El pare a face parte dintr'un turn de apărare al valului.

Urme de construcții se mai pot nota pe micul platou de lângă drumul ce duce la gară (fig. 1, B.), dar mai cu samă pe colina de lângă podul Teslului (fig. 1, A.). Aici s'a descoperit mult material arhitectonic, care provine de la trei mari temple sau clădiri publice, pe care îl vom prezenta mai jos. Bănuim că, aici a fost *acropolea* orașului în epoca de înflorire la care ajunsese supt Severi.

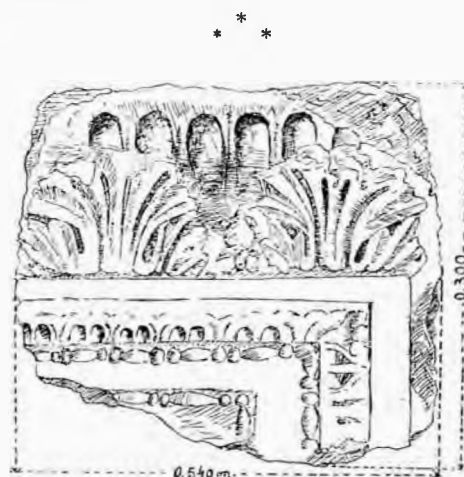

Fig. 3. — Muzeul liceului din Caracal.

Materialul arheologic, a cărui publicație o începem, face parte din trei colecții rămase în mare parte necunoscute până acum. Cea mai însemnată este *Colecția Maria Istrati-Capșa*, care a început a se forma încă de pe la 1850 de către mama bine cunoscutului om de știință și naționalist dr. C. I. Istrati². S'a inaugurat formal abia în 1897 la Câmpina, iar în 1906 dr. Istrati, fiind organizatorul expoziției din Parcul Carol, a prezentat-o și aici, îmbogățind-o apoi și cu alte obiecte pe care proprietarii nu și le-au ridicat după în-

¹ V. și, la mine, *Cetatea Romula*, p. 4 și fig. 1.

² *Relațiunea* lui V. A. Urechia din ziarul *Informațiile*, an. II (1870), no. 18⁹, la Odobescu, o. c., p. 98. Șoseaua era pavată, iar zidul apărea pe culmea dealului. Nu departe de drum s'au aflat și două sarcofagii romane închise în movile.

¹ La mine, în *Arch. Olteniei*, XII (1933), p. 234; C. I. L., III, 8031, și Tocilescu, *Fouilles*, p. 96.

² Vezi pentru istoricul ei: Dr. C. Istrati, *Câteva cuvinte despre cele ce am făcut sau am voit să fac pentru muzeele noastre*, București 1911; Moisil, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911) p. 133 și urm. și P. Costescu, în *Boabe de grâu*, IV (1933) p. 727 și urm.

chiderea festivităților. Aceasta i-a adus învinuirea de a-și fi însușit o parte din materialul de la Expoziția din 1906. Până pe la 1905, el a adunat mai mult obiecte de artă națională, bisericești, etnografice, etc., și numai în acest an prin cumpărarea colecției maiorului Tzupagu își îmbogățește partea greco-romană. Tzupagu și-a colecționat cea mai mare parte din lucruri de la Reșca. Neîfiind nici el cunoscător ca și dr. Istrati, a cumpărat foarte multe antichități falsificate, pe care am căutat a le exclude din Muzeu. După moartea doctorului Istrati întreaga colecție a fost aruncată într-o baracă a Institutului de Chimie din București, de unde s'au furat multe obiecte ori au fost stricate de ploaie. Abia în 1923, prin intervenția d-lui Th. Costescu, fostul director al liceului din Turnul-Severin, Ministerul Cultelor și Artelor

a cumpărat-o. Ea a fost apoi transportată în Palatul Cultural de la Turnul-Severin, unde, împreună cu d. Pompiliu Costescu, directorul acelei instituții, am orânduit-o științific acum trei ani.

Un alt colecționar de la Reșca e prof. Ilie Constantinescu din Caracăl, care adună de aproape treizeci de ani și își înseamnă cu multă grijă împrejurările descoperirii fiecărui obiect.

Tot de la Romula colecționează și d. Gh. Georgescu, directorul Băncii Comerțului din Corabia.

Pentru fotografiile monumentelor de la Romula am a mulțumi d-lor P. Costescu, profesor Constantinescu și d. Georgescu, cari mi le-au pus la dispoziție cu o deosebită gentileță. O mică mulțămire datoresc și foștilor miei elevi Stelian Băluță-Sima și Petre Coteț, pentru desemnurile câtorva monumente.

I.

MONUMENTE DE PIATRĂ.

A. Arhitectonice.

1. Capitel corintian din marmoră albă, înalt de 0.305 m. Col. Capșa. Fig. 2, a.

Cilindrul e îmbrăcat cu patru mari foi de acant, separate în partea de sus de câte un grup ascuțit de trei *taeniae*, care se ridică spre volutele și abacul distruse.

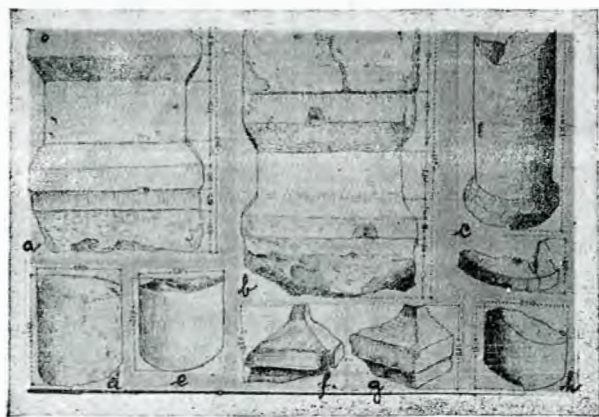

Fig. 4. — Muzeul liceului din Caracal.

2. Alt capitel de marmoră rupt pe o latură și înalt de 0,235 m. Col. Capșa. Fig. 2, b.

Cele patru foi de acant sânt mai strâns grupate, iar volutele ce apar supt colțurile rupte ale abacului cu dublu profil sânt reduse la niște simple proeminențe crestate în trei. Rosetele de pe adânciturile fiecărei laturi a abacului, de și sfărâmate, formau un simplu ornament triunghi-

lar și proeminent. Proporțiile și dimensiunile capitelului nu sânt respectate, execuția e grăbită, de și materialul în care e cioplit costa mult la Romula. Pare a fi opera unui pietrar local, care a folosit un bloc de marmoră rupt, dintr'un monument scos din us.

3. Colțul de sus din dreapta al unui altar de dimensiuni respectabile, cioplit în calcar de Vrața-Bulgaria. Fragmentul măsoară: 0.540 m. lățime, 0.300 m. înălțime și 0. 630 m. grosime. Se găsește în grădina Liceului de fete din Caracăl, unde a fost adus de la Reșca, pe la 1880. Fig. 3.

Decorația profilului superior constă din două mari foi de acant separate de un boboc de roșă cu patru foi desfăcute. De-asupra acestui grup stă o serie de șase arcade, mult asemănătoare unor bolți dintr'o construcție arhitectonică. Din nefericire partea de sus a lor e complet sfărâmată, încât nu se poate găci ce va fi fost. Câmpul inscripției e încunjurat de un dublu cadru divizat de o suprafață netedă. Primul vine imediat supt profil și e compus din ove și un astragal ce aleargă în forma obișnuită în secolul al III-lea p. Chr.: o perlă lungă și două circulare. Al doilea se reduce numai la un astragal de aceeași factură, care limita suprafața inscripției, din care nu a rămas niciun fragment de literă.

4. Basă de coloană, calcar de Vrața, măsoară 0.610 m. înălțime și se află lângă fântâna cu trei cruci din Reșca. Fig. 5, d.

De și mult avariată, se poate vedea că era com-

pusă din două plinte patrate peste care sânt alte două circulare, servind prin urmare la o clădire de ordin corintic. Jos se termină într'un fus conic, cu ajutorul căruia era fixată într'un bloc al pavimentului clădirii.

Fragmentele monumentale de mai jos au fost descoperite în grădina locuitorului Dumitrachi Ilie, cu ocazia unor săpături făcute aici de d. Emil E. Krețulescu pentru *Revista pe. tru Istorie, Arheologie și Filologie*, XII (1912), part. II (extras). Relația e însoțită de câteva schițe, fotografiile și rapoarte, din care se pot culege puține date topografice. La urmă se adaugă și un mic proces-verbal cu obiectele descoperite în săpăturile lui Dumitrescu din 1911, după care constatăm dispariția multora. Materialul arhitectonic ce s'a descoperit de Dumitrescu a fost însușit de locuitor, care l-a înstrăinat în mare parte. În 1932 am reușit a obține suma de 2.000 lei de la comitetul școlar al Liceului din Caracal, cu care l-am cumpărat pentru Muzeul acestei școli, unde se găsește astăzi.

5. Piedestal din calcar de Vrața: înalt de 0.980 m., gros la trunchiul de 0.670 m., la profile 0.730 m.; înălțimea profilelor: 0.230 m. trunchiului,

Fig. 5. — Muzeul liceului din Caracal.

0.270; lat la profile: 0.730 și la trunchiul: 0.620 m. Fig. 4 a și 7 m. Profile simple. Supt cel de jos se mai vede un dublu plint cioplit neregulat și care nu era vizibil, fiind fixat într'un basament. Spațele pedestalului e tăiat drept și puțin îngrijit, ceea ce indică a fi tot lipit sau chiar puțin încastrat într'un zid, unde susținea o coloană sau un pilastru.

6. Alt pedestal de aceeași factură ca cel precedent. Înălțimea totală a lui e: 1.160 m.; cele două plinte de îmbucare măsoară fiecare: 0.760 × 0.640 × 0.280 m.; profilele: 0.740 × 0.700 × 0.240 m. și trunchiul: 0.610 × 0.510 × 0.210 m. Fig. 4, b și 7, a.

Are deosebit două baze pentru a fi fixat la

ambele capete și spatele în mare parte rupt. Cele două baze de îmbucare ni arată că acesta avea o altă destinație față de primul, fiind îngropat cu una într'o lespede mare, iar cu cea de sus susținea un bloc de piatră, în care pătrundea.

7. Două fragmente rupte din colțurile unor pedestale asemănătoare celor precedente; în orice caz altele decât cele descrise. Înălțimea lor: 0.250 m. Fig. 4, f. și g.

8. Basă de coloană, din calcar de Vrața, înaltă de 0.390 m. Are plintul complet sărămat, iar baza propriu-zisă se compune din două discuri neegale, dintre care cel mai mare are diametrul de 0.540 m. Fig. 5, e și 7, h.

Fig. 6. — Muzeul liceului din Caracal.

9. Tambur rupt din fusul unei coloane. Calcar de Vrața. Înalt 0.420 m., diametrul fusului 0.510 m. Fig. 4, h. Probabil servia la o basă ca cea precedentă.

10. Două fragmente dintr'un fus de coloană, cu același diametru ca cel de la no. 9. Fig. 4, d și e. Calcarul nu mai e de Vrața, ci dintr'o carieră necunoscută.

11. Fragment din fusul unei coloane, ce era tăiat simplu și cu un mic profil jos. Calcar de Vrața. Înălțimea frag.: 0.920 m.; profilului: 0.160 m.; circumferința fusului 0.280 m. Fig. 4. c. Fusul era puțin umflat la mijloc. Servia pe o basă ca cea de la no. 8.

12. Coloană de calcar de Vrața, ruptă în șase bucăți. Cinci din partea de sus ce au înălțimea 0.930 m. și o bucată de la basă, cu un mic profil, înaltă de 0.440 m. Fig. 5, a și b. E cioplită cu îndemănare și frumos lustruită în exterior. Mijlocul îl avea bombat, iar profilul de sus, dublu.

Tot de la capătul de jos al unei atari coloane este rupt și fragmentul de pe fig. 4, i, înalt de 0.230 m.

13. Din fericire, de și rău mutilat, ni s'a păstrat și un capitel, pentru coloanele de acest gen. Calcar de Vrața. E înalt de 0.250 m. și sculptat

artistic pentru un mediu provincial. Fig. 5, *a* și 7, *e*.

Face parte din ordinul corintian cu un dublu caliciu și patru mari volute rupte. Partea de jos a caliciului e peste tot îmbrăcată în foi de acant, al căror vârf se răsfrânge mult în exterior. Deasupra lor sânt alte patru ce îmbracă volutele, căzând ușor spre pământ. Între ele așezat, chiar la

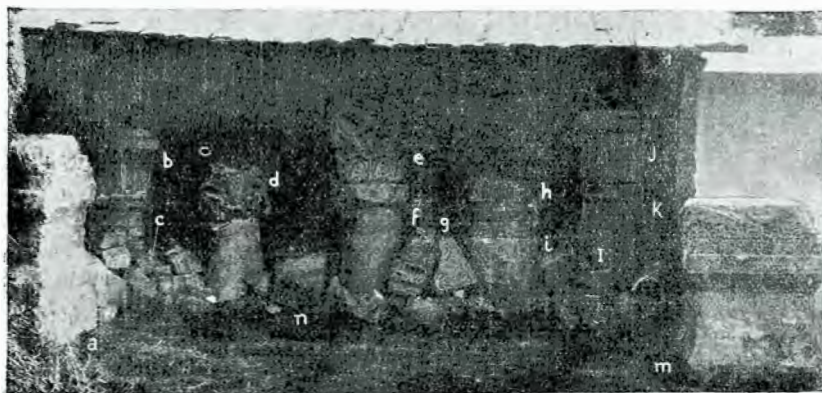

Fig. 7. — (Ap. Krețulescu o. c. p. 23 și fig. 9.

punctul de despărțire al calicelor, e câte un ov, de la care pleacă dintr'un corp comun trei *taeniae*: cea din mijloc se ridică șerpuiind spre roseta din centrul scobiturii laturei abacului, iar cele laterale, de dimensiuni mai mari, se transformă în inșeși volutele capitelului. Greu de reconstituit e centrul abacului din care ni-au rămas numai colțurile dublu profilate ce se întindeau de-asupra volutelor (fig. 6, *b*, *i*, *l*). Prin analogie cu alte capitele de, același tip, e probabil ca în centrul laturilor adâncite în corpul capitelului și în locul unde *taenia* din mijloc atinge abacul să fi fost rosete sau alte ornamente stilizate în diverse forme florale cu rolul de a umplea spațiul gol.

14. Fragment d'înt'r'un capitel identic celui precedent, înalt de 0.360 m. Fig. 6, *a* și 7, *d*.

S'au păstrat din caliciul de sus: un ov între două foi de acant, *taenia* șerpuitoare și începutul a două volute. Dintr'o fotografie veche (fig. 7, *d*) se vede a fi fost în stare mai bună atunci când s'a descoperit. Un al doilea fragment e rupt din dunga caliciului inferior și păstrează numai începutul foilor de acant. Lung de 0.140 m. Fig. 6, *c*.

15. O volută cu un colț al abacului de la un capitel identic cu cele de la n-le 13 și 14. Acum în col. Constantinescu, fiind cumpărată de la același sătean. Lungimea colțului abacului e 0.280 m., iar înălțimea volutei, de la capătul foii de acant până de-asupra abacului, e tot atât. Fig. 6, *b*.

Foarte frumoase sânt vârfurile frunzei de acant ce se apleacă ușor în jos și desfăcute ca o coadă de rândunică.

16. Două capete de volute cu abacul pierdut rupte de la capitele similare. Una e înaltă de: 0.205 m., iar alta de 0.200 m. și din Col. Constantinescu. Fig. 6, *i* și *l*.

17. Un alt colț de capitel de aceeași înfățișare însă de dimensiuni mult mari. Înălțimea fragmentară e 0.232 m. Fig. 8, *a*. Col. Constantinescu.

18. Șapte fragmente din foi de acant, rupte toate de la capitele de acest tip. Toate în Col. Constantinescu, însă achiziționate din același loc. Fig. 8, *d*—*i* și fig. 6, *d*.

19. Epistil din calcar de Vrața, rupt în trei bucăți, dintre care numai două (fig. 5, *c* și fig. 7, *f* și *g*) se mai păstrează azi; al treilea (fig. 7, *n*) a fost înstrăinat de proprietar.

Înălțimea celor două fragmente atinge o jumătate de metru. Probabil să fi servit la un ordin arhitectonic în legătură cu fragmentele precedente (no. 11-18).

Decorația lui e formată din cinci registre. Cele două de la margini erau formate dintr'un câmp lustruit și drept. Supt cel de sus urma un altul

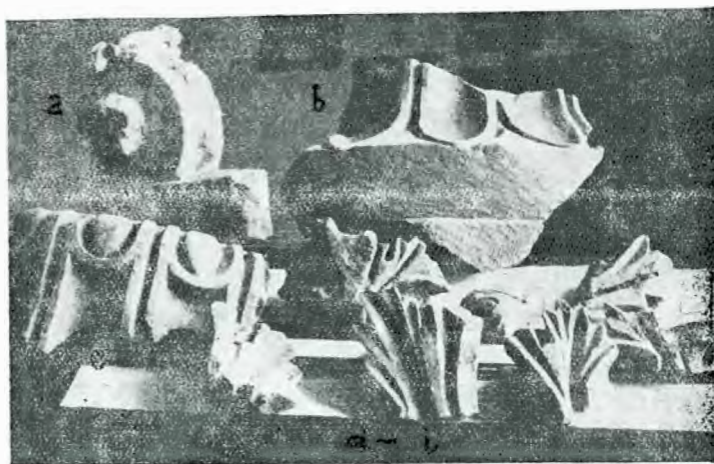

Fig. 8. — Col. Ilie Constantinescu.

canelat, scurt și oblic. Canelurile au marginile îngroșate și închise sus, fiind separate una de alta cu dungi terminate în vârf de lance. Al doilea registru e compus dintr'un șir de foi de acantă, înalte de 0.150 și cu vârfurile răsfrânge în afară. Între foile de acant și registru al treilea, despărțirea o face un dublu ciubuc tăiat dreptunghiular. Penultimul registru era sculptat cu un

motif de vrej, ce închide în încovoieturile lui mici ovuri lanceolate. Registrul al cincilea se vede numai pe fragmentul pierdut (fig. 7, *n*) și e compus dintr'un astragal și o zonă lustruită. Astragalul se scurge în forma obișnuită vremii Antōninelor: o perlă lungă și două turtite elipsoidale.

Înălțimea epistilului, în bună stare, nu putea depăși un metru. Marea asemănare dintre foile de acant ale capitelor și ale lui ni indică aceeași mână și carieră.

20. Fragment sculptural din calcar de Vrața, înalt de 0.250 m. Fig. 6, *e*.

Ornamentația se compune dintr'o rosetă cu patru lobi, în jurul căreia se învârtă un vrej. Probabil că rosetele se repetau, iar vrejul își continua drumul sinuos. Această zonă decorativă era închisă sus de un șnur răsucit, iar jos de un ciubuc simplu. Poate că făcea parte din frisa aceleiași clădiri.

21. Un alt ordin arhitectonic întâlnit între aceste fragmente și despre care nu ne putem face decât o slabă idee e format din o mulțime de bucăți canelate rupte din coloane și mai frecvent dintr'un gen de capite specific locale. Un atare capitel găsit întreg, însă astăzi dispărut, îl vedem pe fotografie (fig. 7, *j*).

Se compune dintr'un plint pătrat și un disc mai mic. Canelurile se termină la un cap în arc frânt, iar la cel opus printr'un ov. Nevândut de proprietar a scăpat numai unul fragmentar, ce se reconstituie cu ajutorul celui de pe fotografie (fig. 6, *f* și 7, *b*). Înălțimea lor era cel mult 0.550; diametrul bazei de jos 0.400 m. și lățimea scobiturii canelurilor de 0.060 m.

22.-28. Șase fragmente rupte din baza de sus a unor capite de forma celor descrise la no. precedent, toate cu urme de canelure (fig. 6, *f*, *g*, *h*, *j*, *k* și fig. 8, *b*). Unul mai păstrează și o parte din plint, înalt de 0.220 (fig. 8, *b*). Dimensiunile și formele acestor fragmente se văd bine în desen și pe fotografie.

29. — Un ultim fragment din aceeași categorie, înalt de 0,148 m., conservă și câteva ovuri (fig. 8, *c*). Col. Constantinescu.

Din informațiile obținute de la fostul proprietar, tot materialul arhitectonic cumpărat de noi pentru

Museul Liceului din Caracal a fost descoperit în acelaș loc. Suprafața pe care cercetat-o Dumitrescu, mai mult prin șanțuri și sondagii, e de o jumătate de hectar și ocupă una dintre cele mai proeminente poziții ale așezării romane de aci: pe o colină mică în dreptul apei și lângă podul de peste Tesluiu (fig. 1, *A*). De aci se vedea toată valea râului, castrul din față și câmpia de la Sud. Acropolea Romulei nu poate fi decât acest punct, unde s'au ridicat și clădirile cele mai de samă. Tot pe această colină s'au scos până acum monumentele arhitectonice și sculpturale cele mai frumoase.

Materialul constructiv descoperit de Dumitrescu în grădina locuitorului Dumitrachi Ilie aparține

Fig. 9 *a* și *b*.

la trei edificii deosebite. Locul precis al lor, precum și orientarea, nu puteau fi ridicate decât în timpul săpăturilor; căci unele monume, cum sânt cele două mari pedestale (n-le. 5 și 6), prin greutatea lor au rămas în situ. La cererea noastră de a ni indica locul unde s'au aflat unele din ele, fostul proprietar nu-și mai aducea aminte. Cele trei clădiri aparțineau fără îndoială la trei epoci succesive, corespunzătoare cu etapele de înflorire ale orașului roman. În tot timpul stăpânirii romane în Dacia, carierele de piatră ce alimentează Romula sânt cele de la Vrața, din Bulgaria. Piatra adusă de aci se lucra mai cu ușurință și are o nuanță ce se apropie ca aspect

de travertin. De și era mult mai ușor transportul din Carpați pe Olt, totuși, dată fiind superioritatea carierelor de la Vrața, s'au preferat numai aceste ultime.

Cele mai vechi și puțin pretențioase sânt fragmentele de coloane și baze simple (ordinul doric), pe care le-a ridicat orașul când abia începuse să se înfiripeze.

În ultima jumătate a secolului al doilea p. Chr., Romula ajunge la mare înflorire supt domnia

Fig. 10 a și b. — Col. Capșa.

liniștită a Antoninilor și își poate permite mari sacrificii financiare pentru a construi clădiri de un ordin mai artistic și măreț, cel corintian (n-le 12-20). Execuția capitelor acestui ultim ordin este dintre cele mai frumoase ce se întâlnesc în Dacia prin stil, proporție și armonie.

Destinația acestor monumente nu poate fi decât de la edificii mărețe, publice sau religioase, care își puteau găsi locul pe acropolea orașului. Poate că sânt de la trei temple închinat divinităților protectoare ale Romulei. Numai reluarea săpăturilor neterminate de Dumitrescu ar putea lămuri aceste întrebări. În niciun caz ele nu fac parte de la aceeași clădire, după cum s'ar crede din indicațiile adunate de d. Kretzulescu (*o. c.*, p. 13 și fig. 3) căci diferă piatra, stilul, proporțiile, etc.

B. Sculpturale.

30. — Cap de marmoră albă, înalt de 0,880 m., descoperit de aproape treizeci de ani de maiorul Tzupagu, ce l-a vândut Col. Capșa¹. Fig. 9 a.; alături un restaur de sculptorul G. Tudor (b).

Represintă o zeiță poliadă, a cărei față, coafură și dunga *modius*-ului sânt sfărâmate. Probabilitățile cele mai multe le are o divinitate și cu caracter agrest, ca: Fortuna, Ceres ori Cibeles, ce apar la

¹ Reproduse la: Dr. Istrati, *Câteva cuvinte...*, I. c.; același, *Câteva date relative la diferite chestiuni de arheologie privitoare la Romani*, pl. II, 4, în *An. Ac. Rom.*, tom. XXXIV, Mem. Sect. Științ., 1912, și la N. Densusianu, *Dacia Preistorică*, p. LXXVII (dr. Istrati), București 1913.

Romula în mare număr pe alte monumente de piatră sau pe geme. Sculptura e dintre cele mai frumoase ce s'au aflat în regiunea Dunării-de-jos², și am putea vedea aci, cu toată reaua conservare, o copie executată prin sec. al II-lea p. Chr., după un original celebru din Sud.

31. — Cibeles tronând, marmoră albă, înaltă de 0,330 m. și acum în col. Capșa, fiind cum-părată de la maiorul Tzupagu³. Fig. 10, a = profil; b = din față.

Capul, un braț și cei doi lei de pe laturi sânt sfărâmate. Zeița e îmbrăcată cu un chiton și un himation, încinsă la mijloc. O dungă a hainei îi cade peste brațul stâng. Pe soclul din față se menține și un fragment din litera M, ceea ce ne duce la inscripția:

M[(atri D(eum) M(agna)e)]

Aceasta e un fel obișnuit de reprezentare a Cibeles⁴, întâlnit și la Tomi⁵. Exemplarul de la Romula ar fi importat din Dobrogea, dat fiind asemănarea cu cel descoperit la Constanța. Cultul ei era până acum necunoscut la Romula, nu însă și în Dacia⁶.

32. Fragment din din colțul de jos din stânga al unui relief din calcar, înalt de 0.115 m. și gros de 0.045 m. Fig. 11 a.

Placa era încinsă de un cadru pătrat. Represintă probabil pe *Diana* ori *Silvanus*, din care

Fig. 11 a, b și c. — Col. Capșa.

se mai văd: o tunică cutață, ce vine până de-asupra genunchilor, piciorul drept și un colț al mantiei ce flutura în vânt. În urma divinității se vede

¹ Una la Tocilescu, *Fouilles...*, p. 232 și fig. 116.

² Reprodusele dr. Istrati, *Câteva date...*, pl. I, 1-3 și Densusianu, *o. c.*, p. LXXIII și urm. Monumentul are în exterior urmele unui incendiu.

³ Rapp, art. *Kybele*, în Roscher, *Lexicon*, II, 1. col. 1644 și urm.

⁴ Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, București 1915 (Extras din *Bul. Com. Mon. Ist.*), p. 97, no. 40, Alta la Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale* București 1902, p. 514 și urm.

⁵ Apare în mai toate centrele mari romane; G. Grailot, *Le culte de Cybèle*, Paris 1912, p. 483 și urm.

silueta unui câine de vânătoare, în profil spre dreapta¹.

33. Fragment dintr'un relief. Calcar de Vrața. Col. Capșa. Înalt de 0.070 m. și gros de 0.022 m. Fig. 11, b.

Înfățișă un *cavaler trac*, din care se mai mențin partea din urmă a calului, pomul cu șarpele încolăcit în jurul lui și o bucată din mantia eroului, ce flutură înapoi. Cultul eroului Cavaler trac, de și foarte frecvent în Sudul Dunării și chiar în Nordul Daciei², e aproape inexistent în Dacia inferioară³.

34. Colțul de sus din dreapta al unei plăci de marmoră albă, înalt de 0.123 m. și gros de 0.029 m. Col. Capșa. Fig. 11, c.

Representația era închisă de un chenar pătrat. Se mai conservă din ea bustul unui bătrân cu dreapta întinsă și îmbrăcat peste umărul stâng cu o haină cutată ce-l înfășoară și supt piept, dar rămâne în mare parte descoperit. Barba lui e scurtă și inelată, iar părul despărțit în două de-asupra frunții îi cade pe spate. Probabil un Iupiter, și, în orice cas, o divinitate.

Fig. 12. — Col. Capșa.

35. Statuie masculină din marmoră, înaltă de 0.550 m. Col. Capșa⁴. Fig. 12.

¹ Represintație asemănătoare la Daicoviciu, în *Anuarul Inst. de studii clasice din Cluj*, I (1923-1932), p. 123.

² V. răspândirea lui la Kazarow, art. *Heros*, în Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, III. *Suppl.*, col. 1324 și urm.

³ Un singur exemplar cunosc până acum, inedit, în colecția d-lui C. Negrescu din Craiova, aflat în ostrovul Potel.

⁴ Menționată și de d. Moisil, în *Bul. Comis. Mon. Ist.*, IV, 1911, p. 139 și 141, fig. 5.

E înfățișat un personaj în nuditatea eroică, al cărui cap, brațul drept, piciorul drept și o parte din mâna și piciorul stâng sânt lipsă. Peste brațul stâng întins, poartă un *paludamentum*, ce cade pe pământ. Pe pulpa piciorului rămas se mai găsește slab reliefată și mâna unui alt personaj. Formele bustului sânt scoase amănunțit în evidență și îi dau un aspect athletic. Poate statuia unui Împărat roman sculptat într'o atitudine de mișcare caracteristică epocii helenistice, iar lângă

Fig. 13 a și b. — Col. Capșa.

piciorul lui era un dușman căzut ce-l înplora, ori un amoraș. Timpul execuției nu depășește domnia lui Septimiu Sever.

36. Fragment dintr'o statuie de marmoră albă a zeului Hercule. Înaltă de 0,360 m. Col. Capșa. Fig. 13, b.

S'au păstrat numai: o parte din piept, mâna stângă cu antebrațul lipsă, măciuca ghintuită pe care zeul se sprijină și o acoperire în parte cu pielea de leu. Supt măciucă mai e un cap de taur cu botul sfărâmat. Lucrare plăcută de pe la finele secolului al II-lea p. Chr., adusă de de parte la Romula¹.

37. Cap masculin din calcar de Vrața, înalt de 0.130 m. și acum în col. Capșa². Fig. 13, a.

Personajul poartă barbă, mustați și e pleșuv. Supt buza de jos barba e puțin rasă. Fruntea teșită, nasul gros, ochii bulbucăți ni dau o interesantă idee despre priceperea meșterilor provinciali prin secolul al III-lea p. Chr. Dacă ar fi de identificat cu un Împărat roman din secolul al III-lea p. Chr., posibilitățile cele mai multe le-ar avea *Pupienus*³.

Mai plausibil e de văzut aici figura unui ce-

¹ V. mai jos.

² Reprodus după o fotografie dată de noi și de d. S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933; p. 205 și fig. 245, unde se dă greșit locul descoperirii. (Turnul-Severin, în loc de Romula).

³ Reinach, *Rep. reliefs*, p. 168, no. 445.

tăţean de seamă al Romulei, a cărui statuie, destinată pentru un loc public, s'a executat în carierele de la Vraţa.

38. Cap de marmoră rupt de la o statueta feminină, înalt de 0.096 m. Col. Capşa. Fig. 14, a.

Părul legat îi e despărţit în două de-asupra frunţii şi strâns în coc pe ceafă. Peste coafură, încinsă cu o *taenia* de metal pierdută, purta şi un

Fig. 14. — Col. Capşa.

văl. Probabil o zeiţă ca Iunona. Epoca: a doua jumătate a veacului al doilea p. Chr.

39. Mâna de la o statueta de marmoră ce ţine o bulă. Col. Capşa. Înaltă 0.050 m. Fig. 14, b.

40. Mască din calcar, puţin avariata. Înaltă 0.037 m. Col. Capşa. Fig. 14, c.

41. Bust fără cap şi mâini, din marmoră albă, înalt 0.040 m. Col. Capşa. Fig. 14, d.

Rupt de la o statueta a Minervei, avariata de foc. Purta la gât un colier cu un inel şi era înfăşurată peste umeri cu un *puldamentum* prins cu o fibulă circulară pe umărul stâng. Pe piept se mai vede şi capul de Medusă.

42. Fragment din corpul unei statuete a Diane, din marmoră şi înalt de 0.115 m. Col. Capşa. Fig. 15, b.

Peste bustul îmbrăcat cu chiton şi himation se vede diagonală tolbei cu săgeţi purtată la spate.

43. Fragment dintr'un relief de marmoră, înalt de 0.130 m. Col. d-lui Em. E. Kretzulescu. Fig. 22 a.

A fost rupt de la un mare relief cu reprezentări bachice. Din figuraţie se mai păstrează Pan călărind pe panteră în felul Eponei. Zeul e înfăţişat cu mâna adusă peste pânze şi părând a ţine în ea o curea ce se lega de gâtul animalului înfăşurat într'o zgardă. Pantera priveşte spre zeu. De-asupra grupului sânt resturi dintr'o haină cu cute.

44. Mâna dreaptă a unei statuii din marmoră. Înaltă de 0.100 m. Col. Kretzulescu. Fig. 22, b.

Între degetele mult tocite e o bucată din tyrsul lui Bacchus. Vezi şi no. 54.

45. Fragment dintr'un frumos grup de mar-

moră albă. Înalt de 0.110 m. Col. Kretzulescu. Fig. 22, c.

Se mai pot deosebi un torso al zeiţei Venus, înfăşurat într'o mantie petrecută peste braţul stâng, şi un Amoraş ce-şi îndreaptă privirea spre ea. Acesta poartă un păr bogat ce-i cade pe spate, iar la piept strânge un obiect prelungit, poate o oglindă cu mânerul lung. Aripile ca şi o parte din corpul lui sânt sfărâmate.

Cele trei obiecte descrise mai sus din colecţia d. Kretzulescu (n-le 43-45) s'au aflat la 1911 în săpăturile făcute de Dumitrescu, pe acropolea Romulei, probabil împreună cu materialul arhitectonic ce l-am prezentat tot aici.

46. Corpul unui taur cu picioarele şi botul distruse, cioplit în calcar de Vraţa. Înalt: 0.160 m. şi lung de 0.265 m. Fig. 15, a.

Animalul e doborât la pământ şi cu capul tras spre spate. Are poziţia obişnuită a taurului din sacrificiul mithriac. Romula e un însemnat centru pentru cultul zeului persan¹.

47. Cap de leoaică rupt în parte. Calcar de Vraţa. Înalt de 0.145 m. Fig. 15, c.

A fost găsit la un loc cu un basorelief mithriac² şi se pare într'un mitreu³.

48. Fragment din capul unei cariatide, înalt de

Fig. 15. — Col. Capşa.

0.200 m. şi cioplit în calcar de Vraţa. Col. Capşa. Fig. 15, d.

¹ Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, II, Bruxelles 1836; p. 278 şi urm.; Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Maldensis*, în „An. Ac. Rom., Mem. Sect. Ist.”, 1913, p. 18 şi urm. şi la mine în *Arhivele Clujului*, XII (1933), p. 221 şi urm.

² La mine, *o. c.*, p. 221, no. 1.

³ Moisil, *o. c.*, p. 139.

Nasul și laturea stângă a feței sânt rupte. Pe cap, în jurul frunții poartă o cunună de foi. Coafura e acoperită de un *modius* despărțit în două deasupra frunții, peste care venia așezată arhitrava prinsă cu un cuiu de fier, al cărui orificiu e pe creștet. Ochii și gura sânt scobiți pentru a introduce în golurile lor bucăți lucioase de sticlă sau metal.

49. Bustul unei divinități masculine, înalt de 0.158 m. Marmoră roșiatică. Col. Constantinescu. Fig. 16, *a*.

Fără cap și brațe, fiind rupt de la o statueta. Pe umeri sânt două șuvițe din păr. Probabil dintr-o statueta a lui Bacchus. Lucru bun și de import la Romula.

50. Fragment dintr-o statueta de calcar de la Vrața, înaltă de 0.128 m. Col. Constantinescu. Fig. 16, *b*.

Înfățișă o divinitate feminină agrestă, ale cărei cap și mâini sânt rupte. E îmbrăcată cu un chiton, iar în brațe poartă în poziție orizontală un snop de grâu. Poate Ceres ori Aetas.

51. Fragment din pieptul unei statuete, cioplită în calcar de Vrața, înalt de 0.165 m. Col. Constantinescu. Fig. 16, *c*.

Au mai rămas mâinile unei femei îmbrăcate într-o haină cutată, în care poartă o porumbiță. Va fi fost o reprezentare a zeiței Venus sau a unui muritoare ce-i aducea ofrandă această pasăre.

52. Capul unui tânăr din marmoră albă, înalt de 0.115 m. Găsit de noi în Septembrie 1931 pe o arătură de lângă zidul de Răsărit al Romulei (v. figura 1, *B*). Col. Constantinescu. Fig. 16, *e* și *f*.

Nasul și bărbia sânt puțin tocite. Fața ovală și molatecă. Părul despărțit în două de-asupra frunții și modelat în șuvițe mari ni indică o divinitate. Ceafa nu e sculptată, și se deduce ușor că era acoperită cu o căciulă de metal, ce nu s'a păstrat. Împrejurul feței, adâncite în șuvițele de păr, se se mai văd cinci găuri, în care se fixa un nimb radiat, tot din metal strălucitor. E fără îndoială Mithras, întâlnit astfel reprezentat și pe alte monumente¹.

53. Fragment dintr-o placă de marmoră, de dimensiunile 0.095×0.065×0.028 m. Cumpărată de noi la Reșca, în 1933. Col. Constantinescu. Fig. 17, *a*.

Din basorelief se mențin picioarele cu partea din față ale unui cal ce plutește în aer. E de bănuț scena cu *Sol* și *Mithras* în quadrigă din sculpturile mitriace.

54. Fragment de marmoră rău avariata de foc,

înalt 0.075 m. Cumpărat de la Reșca în 1933. Col. Constantinescu. Fig. 17, *g*.

Sculptura înfățișează o mână (dreapta) ce ține un baston. Ar fi prin urmare Bacchus cu tirsul în mână.

55. Cap de marmoră al unui berbec, cu coarnele rupte. Înalt de 0.112 m. S'a găsit în 1922 la Caracal, când s'au săpat șanțurile pentru temeliele liceului „Asan“, unde a fost adus cine știe când de la Reșca. Col. Constantinescu. Fig. 16, *h*.

Sculptura lasă mult de dorit.

56. Ara minusculă din calcar de Vrața, de dimensiunile: 0.196×0.085×0.055 m. Col. Constantinescu. Fig. 17, *k*.

Colțul de sus din dreapta puțin ciupit. Între cele două profile, pe una din fețele laterale stă o acvilă gata pentru zbor și cu un inel în cioc.

Fig. 16. — Ilie Constantinescu.

57. Cap de leu din calcar de Vrața, cu botul distrus. Înalt 0.200 m. Col. Constantinescu. Fig. 16, *g*.

58. Fragment sculptural dintr-o piatră roșiatică neîntălnită până acum la Romula. Măsoară: 0.115×0.075×0.040 m. Col. Constantinescu. Fig. 17, *h* și fig. 18, *l*.

E păstrat numai capul unui pește (delfin?), ce ar fi de legat cu cultul lui Eros.

59. Vârful unui corn de abundență, din marmoră albă. Înalt de 0.180 m. Aflat în 1933, într-o grădină de lângă podul Tesluiului. Col. Constantinescu. Fig. 17, *d*.

Piramida centrală e încunjurată de diferite specii de fructe: struguri, mere, un con de pin, etc. Făcea, probabil, parte de la o statuă mare a unei divinități ce personifica bielsugul¹.

60. Diferite fragmente: a) din pulpa piciorului drept al unei statui de marmoră, înalt de 0.250 m. (fig. 18 *a*); b) din antebrațul unei statuete de mar-

¹ Cumont, *o. c.*, n-le 2, 10, 18, 162, etc.

¹ Cf. Pottier, art. *Cornucopia*, în Daremberg-Saglio, *Dictionnaire*, I, 2, p. 1517 și urm.

moră, înalt 0.060 m. (fig. 18, *m*); c) o labă de leu cu o bucată din măciuca lui Hercule, marmoră, înalt de 0.133, m. (fig. 17, *b*); d) strugure înfășurat de o foaie de viță, lung de 0.107 (fig. 17, *i*), marmoră, cu urme de incendiu; (Fig. 17) trei bucăți din vase de calcar de Vrața (fig. 18, *a*, *g* și fig. 17, *j*, ce are o mănășă); *h*) labă de leu, calcar de Vrața (fig. 18, *k*); i) margene de rașniță (fig. 18, *n*); margene de relief de marmoră împodobită cu triunghiuri (fig. 17, *c*); j) urme de foc și o destinație neclară, având pe latura

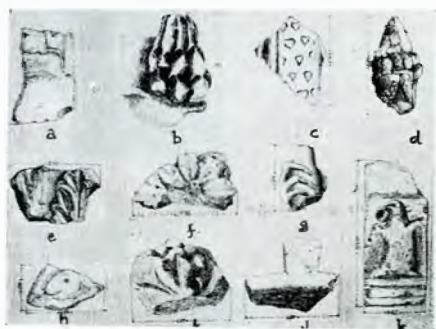

Fig. 17. — Col. Ilie Constantinescu.

dreaptă un dublu profil, iar interiorul bombat și brăzdat de două caneluri oblice (fig. 18, *f*); *k*) cu un fragment dintr-o foaie de acant, marmoră lungă de 0.150 m (fig. 17, *e*); *l*) cu o rosetă, calcar de Vrața (fig. 17, *j*) și *m*) două bucăți de calcar de Vrața cu foi de acant pe ele (fig. 18, *h*, *i*). Toate fragmentele cuprinse sub acest număr se află în col. Constantinescu.

În general, monumentele sculpturale de la Romula, ca și cele din vecina sa Sucidava, sânt să-

pate în două feluri de piatră: marmoră albă și calcar de Vrața. Ambele se aduceau de la depărtări mari și serviau numai la fațade de case sau decorații unde era absolut necesar acest material. Lipsa carierelor de piatră în câmpia Romanaiilor a determinat apariția unei mari industrii de cărămidă, particulară sau militară¹.

Pentru monumentele arhitectonice ca și pentru sculpturile cu subiecte mai puțin religioase, orașul Romula folosea piatra carierelor de la Vrața, sat nu departe de anticul Oescus. Acest calcar, de și puțin resistant la intemperii atmosferice, are o culoare albă ca și creta și prezintă mari avantagii și ușurință la cioplit.

Un meșter provincial, puțin priceput, cioplește și capul anonimului personaj pleșuv (no. 37) cu trăsături caracteristic provinciale. El caută să fie cât mai fidel față de original, de și dalta nu era bine mănuită. Interesant este la acest cap felul de a purta barba rasă sub buza de jos, modă ce nu apare în plastica provincială romană. Dar, când e vorba ca Romula să-și cinstească prin monumente zeii de samă, cu caracter solar și și agrest, ce aveau mare rol în panteonul de aici ca protectori ai câmpiilor agricole și ai militarilor, ea îi onora mai mult cu represintări în marmoră (n-le 30, 31, 34, 36, 51, etc.). Depărtarea și prețul ridicat al acestor imagini religioase li determină o mărime modestă, dar din punct de vedere artistic nici nu pot fi comparate cu cele de la Vrața. Ele erau lucrate în cariere îndepărtate, poate unele chiar în Dobrogea (no. 31) și, în acest cas, ele aparțin altui cerc artistic. Zeii întâlniți frecvent în sculpturile de la Romula sânt: Fortuna, Mithra², Hercule, Bacchus, etc.

II.

PIETRE GRAVATE.

S'au aflat până acum la Romula numeroase pietre gravate, mai toate săpate în aceeași piatră de culoare roșie și cu diferite nuanțe de transparență. Cele mai multe au dispărut în comerțul de antichități găsind un bun preț la giuvaergii și ceasornicarii din Caracal sau Craiova. Abia câteva exemplare au fost copiate în ceară roșie de arhitectul Mironescu și dăruite încă înainte de războiul mondial colecției Capșa¹. Ca și pe monete, le găsesc locuitorii după ce cad ploii și când apa spală pământul. Multe se descopăr și

pe albia Tesluiului aduse de pe coastele dealului de pâraie de apă.

Cele ce ies la iveală în această regiune sânt

¹ C. I. L., III, 8057⁴⁷ 8075⁴⁵ 8075⁴⁶ și alți doi la Tocilescu, *Monumentele*, p. 361 și urm. — Pentru cele militare v. la mine, în *Arhivele Otteniei*, XII (1933), p. 229 și urm.

² Interesante sânt însemnările inginerului Popovici despre un templu subteran aflat aici (ap. Odobescu, *o. c.*, 49): „Protopopul Marin a arătat că în cetate la gura Tesluiului s'au găsit trăsurile unei biserici idolatrice, rotundă, diametrul ca 4°, în mijloc prestolului zidit, unde se afla jertfa“. Tot aici s'a mai aflat o lădiță de lemn și o trâmbiță de sticlă. Templul acesta subteran nu era decât o *spelea* mithriacă, săpată în râpa râului, ca și cel de la Slăveni pe Olt (cf. Cumont, *o. c.*, p. 278).

¹ Pe acestea nu le-am putut studia, lipsindu-mi fotografiile sau desemele lor.

totdeauna isolate și niciodată nu împodobesc vre-un inel sau cercel de metal. Numai cele găsite în necropola Romulei apar prinse pe diferite bijuterii și, ori de câte ori se dă de un mormânt, e exclus să nu se descopere și atari podobe alăturate mortului, chiar la cei mai modest îngropați¹. Locatarii le numesc *antice*, denumire ce se întâlnește în Oltenia încă de la începutul veacului trecut².

61. *Jupiter*. — Zeul tronează pe o *cathedra*, cu capul incunurat și profilat spre stânga. Nud de la brâu în sus, ține în stânga sceptrul, în dreapta fulgerul și la picioare e o acvilă cu ciocul întors spre el³.

Iaspis roșu. Col. Georgescu. Înaltă de 0.014 m. lată, 0.012 m. Fig. 21 g. Fig. 19, no. 21.

62. *Venus armata*. Nud văzut din spate, cu capul întors spre coiful ce-l ține în dreapta. Zeița se razimă pe lance, are alături un scut și pe spate îi cade părul și o fâșie din mantie.

Iaspis roșu. În posesia unui locatar. Înaltă, 0.013 m.; lată, 0.010 m. Fig. 19, no. 4.

63. *Minerva*. — Cap profilat spre stânga și purtând un coif atic. Iaspis roșu. Col. Georgescu. Înaltă și lată: 0.013 m. Fig. 19, no. 7.

64. *Id.* — Profilat spre dreapta.

Iaspis roșu. Col. Georgescu. Înaltă 0.012 m. lată 0.009. Fig. 19, no. 31.

65. *Venus (?)* — Nud profilat spre dreapta. Piatra e mult tocită. Iaspis roșu. Col. Georgescu, Înaltă 0.013 m. Fig. 19, no. 37.

66. *Sol*. — Nud văzut în față. Poartă pe cap un nimb radiat, în stânga biciul și în dreapta o mică sferă.

Iaspis roșu. Col. prof. Popilian-Caracal. Înaltă 0.010 m.; lată 0.007. Fig. 19, no. 3.

67. *Idem*. — Zeul zboară într-o quadrigă. Incunurat cu un nimb radiat, ține dreapta ridicată în semn de adorație, iar în stânga biciul. În spate îi flutură două fâșii ale mantiei. La dreapta lui e bustul *Lunii* incunurat și cu cornul de-abupra

frunții, iar în stânga un alt bust de asemenea incunurat și cu trei raze proeminente. De sigur tot *Sol*. Supt picioarele celor patru cai e clară o lungă fâșie inelată ce ar putea fi un *șarpe*, care în cultul mithriac e și simbolul pământului¹. Piatra e săpată cu multă pricepere și constituie un nou document despre cultul soarelui la Romula². De și se cunosc și alte reprezentări asemănătoare³ nicăieri nu ni apare această scenă atât de frumos lucrată pe camee sau intagli.

Matostat verde. Col. Georgescu. Înaltă 0.016 m. și lată 0.013 m. Fig. 19, no. 11 și fig. 21, no. j.

68. *Fortuna*. — E îmbrăcată cu un chiton și un himation strâns legate la brâu, de care mai atârână și o fâșie de stofiă. În dreapta ridică o *cornucopia*, iar cu stânga apucă catargul.

Iaspis roșu. Col. d-lui Constantinescu, funcționar la Ocolul Silvic din Caracal. Înaltă 0.016 m.; lată 0.011. Fig. 19, no. 1.

69. *Idem*. — Aceiași atitudine și haină, pe care e lipită perpendicular o ramură. Își sprijină cor-

Fig. 18. — Col. Ilie Constantinescu.

nucopia pe o masă cu un singur picior, iar supt picioare, separat, e un mic postament. Lucrare modestă.

Iaspis roșu. În posesia d-nei profesoare Elena Ionescu din Caracal. Înaltă 0.012 m., lată 0.009. Fig. 19, no. 9.

70. *Idem*. — Piatra are formă octogonală. Mănerul catargului se termină cu o ramură înfrunzită, iar pe cap zeița mai poartă un *modius*. Reprezentația e stângace, în special cornul de abundență.

Iaspis roșu. Găsită de o femeie din Reșca pe albia Tesluiului. Înaltă, 0.011 m. și lată 0.009. Fig. 19, no. 10.

¹ Dintre multe descoperiri, v. la Odobescu, *o. c.*, pp. 40 și urm., 95-96 și 97 și urm.

² Vezi foaia de zestre dată de Românășeanca Maria Logofeteasa Locusteanca nepotei sale Safta, la 8 Ianuarie 1806, unde găsim trecut și „un inel de aur cu o antică”; *Arhivele Olteniei*, an. XI (1932), n-le. 59-60, p. 70.

³ Scene similare la A. Furtwängler, în *Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium (Königliches Museum zu Berlin)*, I, Berlin 1896; no. 2306, p. 108 și pl. 21, Rev. C. W. King, *Antique gems, their origin, uses and value*, London 1860 no. 11, și B. H. Walters, *Catalogue of the engraved gems and cameos greek, etruscan and roman in the British Museum*, London 1926, n-le. 1244-1250, p. 141 și pl. XVIII.

¹ Cumont, *o. c.*, I, pp. 80 și 102.

² V. nota 1 dela p. 40.

³ Walters, *o. c.*, n-le 1161-3, p. 179 și pl. XXII și Gisela M. A. Richter, *Catalogue of engraved gems of the classical style (The Metropolitan Museum of Art)*, New-York, no. 351, p. 171 și pl. 77.

71. *Idem*. Zeița poartă pe cap o cunună de foi, cornul abundenței în stânga, iar cu dreapta ridică o ramură înfrunzită de-asupra unui trunchi de copac așchiat.

lapis roșu. Proprietatea ceasornicarului Marcel din Caracăl, ce a cumpărat-o în 1932 de la Reșca. Înaltă 0.011 m. și lată 0.009 m. Fig. 19, no. 24.

72. *Victoria*. — Ține în dreapta o *coroană*, în stânga o lance, iar pe cap un coif atenian cu visiera ridicată. Poala hainei îi atârnă pe pământ.

lapis roșu. Col. Georgescu. Înaltă 0.011. Fig. 19, no. 26 și fig. 21, no. h.

73. *Idem*. — Înălțată în zbor spre stânga, dar privind înapoi. Aripile și mâna stângă distruse.

întinsă spre animal, îi a-ată un strugure, iar în mâna cealaltă, schițată cam în grabă, strânge în *syrinx*. Pe pământ, între ei, e un *calathus* format din două părți distincte, suprapuse și cu mare mâner arcuit. Înapoia caprei e un copac cu două ramuri, ce închipuie pădurea din care iese aceasta.

Scena e redată cu o foarte plăcută mișcare, iar formele personajilor și lucrurilor tratate până la cele mai mici amănunte, cum sânt coastele caprei, părul ce o îmbracă, coșul, etc. Este, până acum, cea mai frumoasă piatră gravată aflată la Romula și cred și ca reprezentație cu acest subiect¹.

lapis galben-roșu. Col. d-nei Ionescu. Lungă 0.018 m., lată 0.014 m. Fig. 19, no. 12.

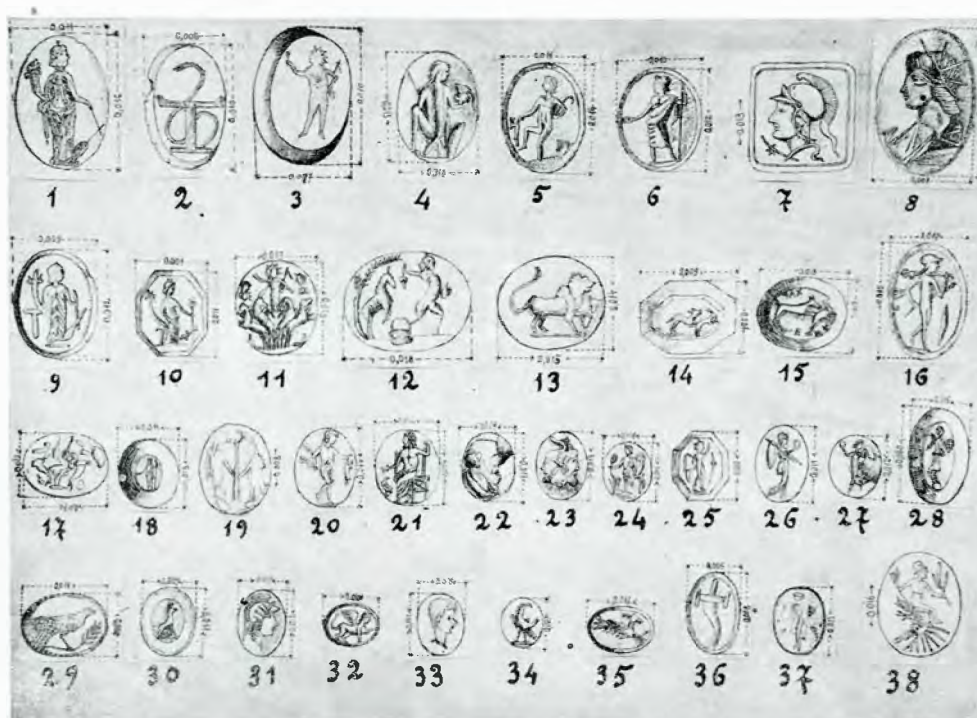

Fig.19.

lapis roșu. Col. Georgescu. Înaltă 0.012 m. Fig. 19, no. 27.

74. *Trofeu*. — În profil spre dreapta. De și sumar redat, se pot distinge: o sferă, pe care e fixată o haină lungă strânsă cu o modest *cingulum*, un coif pe cap, o coroană de foi, de care atârnă capătul unei *taenia* și două ramuri de palmier în partea stângă.

lapis galben. Col. Georgescu. Înaltă 0.020 m. lată 0.015 m. Fig. 19, no. 28.

75. *Pan în luptă cu capra*. — Zeul fuge spre dreapta, urmărit de animal, care, ridicat în două picioare, e gata a-l izbi cu coarnele. Pan e legat în jurul frunții cu o bandă; în dreapta

76. *Faun vânător*. — Sare, în profil spre stânga, înarmat în stânga cu un *pedum*, iar în dreapta ține un iepure. E iucunat și complet nud. La picioarele lui, unde piatra e puțin ciupită, se distinge cu totul isolat, un *syrinx*.

¹ Subiecte similare; S. Reinach, *Pierres gravées*, n le 89, 1-3, p. 25 și urm. și pl. 42; Paris 1895; Furtwängler, *o. c.*, no. 8676, și urm. și pl. 62 și Richter, *o. c.*, no. 173, p. 111 și pl. 42. O interesantă sculptură în marmură de acest gen la S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, I, p. 401, no. 1670 A., ed. II, Paris 1906. Scenele în care faunii tachinează cu struguri caprele sânt, de altfel, destul de numeroase în plastica greco-romană. Cf. Héron de Villefosse, în *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, re 1911, pp. 194-5.

laspis roșu. Col. Constantinescu. Înaltă 0.014 m., lată 0.011. Fig. 19, no. 5.

77. *Idem.* — Profilat și în mers, spre dreapta, în mâna stângă ce atârână pe lângă corp poartă un pedum și o nebridă fluturând în două fășii, iar în dreapta un iepure vânat. Scenă redată cu mai multă artă decât cea precedentă, care de altfel e foarte rară pe monumente de acest gen¹.

laspis roșu. Col. Georgescu. Înaltă 0.014 m. Fig. 19, no. 20.

78. *Idem.* Pe un mic postament pășește în profil spre dreapta. E încununat și poartă nebrida fluturând în vânt. În fața lui se vede un baston(?) încovoiat și cu două frunzulite ce pare a-i cade din dreapta ridicată în sus.

laspis roșu de formă octogonală. Col. Georgescu. Înaltă 0.010 m. Fig. 19, no. 25 și fig. 20, no. m.

79. *Sfinx.* — Pășește cu aripile ridicate spre dreapta și poartă părul legat în jurul capului cu o *taenia*².

laspis roșu-gălbui. Col. Georgescu. Lungă 0.010 m. Fig. 19, no. 32 și fig. 20, no. i.

80. *Capricorn.* În fugă spre dreapta³. Iaspis roșu. Col. Georgescu. Lungă 0.012 m. Fig. 19, no. 35 și fig. 20, no. e.

81. *Leu.* — Animalul e profilat spre dreapta, înfuriat, cu o coamă bogată și o coadă exagerată ca lungime. Pășește pe un postament și ține supt o labă un cap de taur având deasupra un altul de câine⁴. Figurile vopsite cu alb fac un plăcut

Fig. 20. — Col. Gh. Georgescu.

contrast cu culoarea roșie a pietrei.

¹ Furtwängler, *o. c.*, no. 2947, p. 135 și pl. 25. În sculptură, cum e marea statuă din Museul Vaticanului.

² Unul exact la Furtwängler, *o. c.*, no. 6615, p. 243 și pl. 47.

³ Pe alte pietre gravate; la King, *o. c.*, pl. III, no. 9, pe care călărește un Eros, etc. Numeroși în Sudul Rusiei unde apar și pe monedele bostorane databile în epoca lui August. Cf. Kibalcici, *Gemele din Sudul Rusiei* (în rusă), pl. II, n-le 44, 45 și 55, Berlin 1910.

laspis roșu. Desemnată după original de la o săteancă din Reșca, ce a găsit-o în cetate. Lungă 0.015 m.; lată 0.014 m. Fig. 19, no. 13.

82. *Acvilă.* — Săpată în profil spre dreapta, ține în ghiare o ramură de palmier. Partea din urmă a figurei distrusă. Iaspis roșu. Col. Constantinescu. Lungă 0.011 m., lată 0.008 m. Fig. 19, no. 29.

83. *Idem.* — Văzută din față și cu ciocul întors

Fig. 21. — Col. Gh. Georgescu.

spre dreapta. Iaspis roșu. Col. Georgescu. Lungă 0.009 m. Fig. 19, no. 34 și fig. 20, no. j.

84. *Lup.* — Ridicat pe picioarele din față privește cu atenție spre dreapta.

laspis roșu-închis. Col. Georgescu. Înaltă 0.011 m., lată 0.009 m. Fig. 19, no. 30 și fig. 20, no. l.

85. *Ogar urmărind un iepure.* — Scena se desfășoară spre dreapta și ogarul e gata a-l apuca cu gura. În jur, slab adâncită și neprecisă, inscripția XATENA (?). N'am văzut originalul și numai după desen și fotografie. Poate modernă. Inscripție neînțeleasă, cu caracter magic.

laspis roșu-închis. Col. Georgescu. Lungă 0.018 m., lată 0.015 m. Fig. 19, no. 15 și fig. 20, no. f.

86. *Lup urmărind un iepure.* Vânatul e aproape căzut în lazele lui. Piatră octogonală.

laspis galben. Col. Georgescu. Lungă 0.009 m. lată 0.007 m. Fig. 19, no. 14.

87. *Corpul descompus al unei insecte (?)*. — Membrele săpate cu multă precizie. Se pot distinge cu ușurință: antenele, toracele, trompa și picioarele dinapoi. Subiect neîntâlnit până acum pe monumente de acest gen⁵.

⁴ Reprezentarea nu poate fi pusă decât în legătură cu cultul lui Mithra. (Cf. Cumont, *o. c.*, I, p. 26), așa cum face pentru o sculptură cu același subiect, Val. Kuzinsky, *Funde aus Ungarn*, în *Jahreshefte...* II (1899) Beiblatt, col. 58 s 2 și fig. 21.

⁵ Cu toate că gemele sânt de foarte multe ori decorate cu insecte. V. de exemplu la Furtwängler, *Die antiken*

laspis galben-deschis. Col. Georgescu. Lungă 0.017 m., lată 0.012 m. Fig. 19, no. 17 și fig. 21, no. f.

88. *Șarpe incolăcit în jurul unei mese.* — Capul reptilei ridicat mult deasupra tablierului mesei, e întors spre stânga. Masa cu un singur picior, are o basă de susținere și două acrotiere pe laturi. Piatra avea fără îndoială un caracter profilactic.

laspis roșu-închis. Col. Capșa. Înaltă 0.010 m., lată 0.006 m. Fig. 19, no. 2.

89. *Cornucopia (?) Lucrare neclară și slab modelată*¹.

laspis roșu. Col. particulară din Reșca. Înaltă 0.008 m., lată 0.005 m. Fig. 19, no. 36.

90. *Împărat roman.* — Bust profilat spre stânga. E imberb și poartă un păr bogat ce cade puțin și pe gât și e prins cu diferite benzi. Peste acestea e o coroană radiată, iar pe umărul stâng, le-

Fig. 22 a, b și c. — Col. Em. E. Cretulescu.

gat cu o fibulă rotundă, un *paludamentum*².

laspis roșu. Col. colegului N. N. Ionescu din Caracăl. Înaltă 0.017 m., lată 0.007 m. Fig. 19, no. 8.

Gemmen, pl. XXIX, no. 35-43; pl. XLV, no. 64-69; etc., Leipzig 1900 — niciodată nu se întâlnesc descompuse.

¹ Variate forme de cornuri de abundență la Furtwängler *Beschreibung...*, pl. 47, no. 6621-6652 și H. Gerhard, *Gemmen und Kammern*, p. 98 și fig. 144, Berlin 1925.

² Coroana solară încununează rar pe camee și intagli capetele împăraților romani, fiind mai totdeauna preferată cea de laur. Cf. E. Babelon, *Introduction au catalogue des camées antiques et modernes de la Bibliothèque Nationale*, no. 300, p. 156 și pl. XXXIV, Paris 1897; Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, no. 24, p. 230 și pl. XLVIII; etc. Piatra de la Romulz, săpată probabil după o monetă, trebuie să fie din secolul al IV-lea p. Chr., când găsim tratat în portretistisă părul în suvițe mari și căzut pe gât. — Cf. Richard Delbrueck *Spätantike Kaisers portraits von Constantinus Magnus bis zum Ende des Westreiches*, p. 36 și urm., și pl. 6-9, Berlin 1933.

91. — *Socrate.* — Bust spre dreapta, cu fruntea și nasul distruse. Haina filosofului face o cută groasă la gât și capul are înfățișarea clasică, pe care o întâlnim și pe alte geme¹.

laspis roșu. Col. Georgescu. Descoperită în 1932. Înaltă 0.011 m., lată 0.009 m. Fig. 19, no. 22 și fig. 21, no. d.

92. *Tânăr.* — Cap în caricatură spre dreapta, subiect caracteristic pentru epoca de decadență a pietrelor gravate².

laspis cenușiu. Col. Georgescu. Înaltă, 0.012 m., lată, 0.009 m. Fig. 19, no. 33.

93. *Venus armata.* — Nud mergând spre dreapta. Poartă pe cap coiful cu visiera ridicată în stânga o lance, la picioare un scut văzut din profil, iar pe umărul drept un signum cu o acvilă, având aripile desfăcute și prinsă de o semisferă cu postament. Zeița are o atitudine de nepăsare.

laspis roșu. În posesia unui sătean din Reșca. Înaltă 0.015 m.; lată 0.010 m. Fig. 19, no. 16.

94. *Trei capete de Seleni combinate cu unul de elefant.* — Pielea de elefant servește și ca o bonetă pentru capul din stânga, iar fildeșii lui drept coarne la cel din dreapta. Asemenea subiecte sânt tot o caracteristică a decăderii industriei gemelor din secolul al III-lea, întâlnindu-se des³.

laspis roșu. Col. Georgescu. Înaltă 0.013 m. Fig. 19, no. 23 și fig. 21, no. i.

95. *Copil și găscă.* — Stau față în față cu câte un baston în mână.

Pasărea îl amenință cu ciocul pe copil, ce e în nud. Atari represintări sânt numeroase în plastica Imperiului.

laspis roșu. Col. particulară din Reșca. Înaltă 0.008 m. Fig. 19, no. 19.

96. *Personagiu făcând o libație.* — Profilat spre stânga, încunat, cu umărul și mâna dreaptă în care ține o pateră goală și cu colțul hainei aruncat peste brațul stâng ce poartă un sceptor.

laspis roșu. Proprietatea d-lui Tache Florescu din Caracăl. Înaltă 0.012 m., lată 0.010 m. Fig. 19, no. 6.

¹ [A. S. Murray], *Catalogue of Engraved Gems in the British Museum*, no. 985 și 1510, London 1888; Reinach, *o. c.*, pl. 20, no. 414-7; Richter, *o. c.*, no. 213 și 214, p. 227 și pl. 54, etc.

² Babelon, *o. c.*, no. 320, p. 175 și pl. XXXVII.

³ Furtwängler, *Beschreibung*, pl. 46, no. 6544-6550 și pp. 97, 1869 și 1585; H. Carnegie, *Catalogue of the collection of antique gems formed by James Ninth...* no 14, p. 100 și pl. IX, London, 1908. V. Reinach, *o. c.*, pl. 25-26.

97. *Idem*. Exact aceeași atitudine și costum¹. Iaspis galben. Col. Georgescu. Înălț. 0.013 m., lată 0.011 m. Fig. 19, no. 18.

98. *Personagiu*. — Nud spre stânga și într-o atitudine curioasă. Poartă pe cap un coif neobișnuit, în mâini câte o ramură verde și călărește

pe un animal marin ce are o mulțime de trompe. N'am putut vedea originalul, ci numai desennul trimis de un elev al meu. Ar putea fi modernă, în cas că desennul e fidel.

Iaspis roșu. Col. particulară. Înălț. 0.016 m. Fig. 19, no. 38.

A D A U S

În ultimul timp d. Georgescu, a avut bunăvoință a-mi trimite alte exemplare achiziționate recent, pe care le descriem mai jos după indicațiile și fotografiile furnizate de proprietar.

99. *Amoraș*, în picioare pe un car tras de o leădă. Supt roate se văd șuvițe ondulate, ce indică o apă. Lungă: 0.012 m. Iaspis roșu. Fig. 20, no. k.

100. *Jupiter tronând*. Identică cu no. 58. Deosebirea e că în loc de fulger, ține în dreapta o *Victoria*, ce-i întinde o coroană.

Iaspis roșu. Fig. 21, no. e.

101. *Minerva*. Înarmată cu scut, coif, lance și în dreapta ridică o *Victoria*. Înălț. 0.015 m.

Iaspis roșu. Fig. 21, no. a.

102. *Pan* iu luptă cu capra, ridicată în două picioare. Între ei un mic pom.

Iaspis roșu. Fig. 21, no. b.

103. *Doi păuni* ce ridică în plisc o cruce romană. Obiect creștin. Fig. 21, no. c.

104. *Delfin*. Iaspis roșu. Fig. 21, no. k.

Mai toate gemele aflate la Romula sânt săpate în iaspis roșu cu diferite nuanțe de transparență, câte odată și galben². Niciodată nu au figurile scoase în relief (camee), ci totdeauna ele sânt adâncite (intagli). Față de numărul impunător ce s'a descoperit și se descopere aici, o primă întrebare ce se pune e de a ști dacă acestea formau o industrie locală sau erau aduse din alte părți. E semnificativă în primul rând lipsa aproape completă a lor în alte orașe din Dacia, față de cea ce s'a descoperit la Romula³. Varietățile de iaspis din care sânt tăiate pietrele gravate romulense se scot și astăzi din munții Carpați sudici, mai cu samă din munții Buzăului. Poate că de aici s'au alimentat *cavatori* romulensi, explicându-se astfel prezența în mare număr a acestor podoabe la Romula, subiectele de predilecție ce sânt în concordanță cu viața locală și modestia artistică a lor.

Dacă câte odată apar și scene frumos săpate (no. 67 și 75), piatra nu mai este aceeași și nu rămâne de închipuit decât o proveniență străină de localitate, din Orient sau Italia.

Subiectele alese de *cavatori* locali aparțin grupului religios și cu un caracter agrest sau păs-

toresc. Locul de frunte îl ocupă *Fortuna* (no. 68-71), ale cărei multiple feluri de represintare se reduc la cele patru tipuri presintate mai sus. Tot un reflex al acestei vieți păstorești și agricole de care era animat teritoriul orașului ni-l dau chipurile de Fauni (no. 75, 78), de animale (no. 81) și de vânătoare (no. 85-86). Cultul solar, atât de puternic la Romula, are răsunet și pe aceste monumente (no. 66-67), ce serveau ca talismane. Zeii mari și personagiile ilustre ocupă un loc destul de modest.

Nu lipsesc nici cele cu proprietăți terapeutice sau medicinale (no. 81 și 88), ce apar de obicei în secolul al III-lea, când gемеle sânt în plină decadentă până la epoca lui Constantin cel Mare⁴.

Toate aceste subiecte ca și natura pietrei datează pe cele de la Romula după anul 150 p. Hr. și în plină înflorire în secolul al III-lea, când iaspisul are o mare întrebuințare; forma lor e mică, ovală sau poligonală, scenele sânt totdeauna scobite, sânt nesemnate cele mai multe, iar portretul e rar și neingrijit⁵.

Represintările de zei, personagii de samă, episoade eroice sânt înlocuite, în această vreme, cu motive din regnul animal sau vegetal, capricornul, cornuri de abondentă, Socrate, Fortuna, Victorii, etc⁶, pe care le aflăm și pe cele de la Romula.

Divisiunea gemelor ce s'a făcut pentru această epocă de către specialiști⁷ poate fi aplicată cu succes și pentru cele de la Romula. Cele două mari grupe se întâlnesc și aici: *grylli* cu subiecte grotești, caricaturi, monștri, animale, etc. (75-80, 84-87, 97, etc.) și *abraxas*, cu scopuri magice, talismanice, etc. (67; 81; 88; etc.).

Gemele de la Romula, pe lângă că sânt opera unor ateliere locale, sânt cu puține pretenții artistice, ca și vasele de terra sigillata, sticla, toreutica etc., din perioada de decadentă a secolului al III-lea p. Hr. O regenerare nu apare decât în vremea lui Constantin-cel-Mare⁸, de când ar putea fi un singur exemplar de la Romula (no. 90). În sfârșit, din epoca începutului victoriei creștinismului, am avea exemplarul cu cei doi păuni cu crucea, între ei, un subiect mult folosit pe monumentele creștine din secolele al IV-lea și al V-lea (no. 103).

(Va urmă).

¹ Cf. Furtwängler *Die antiken Gemmen*, no. 75, p. 210 și pl. XLIII.

² Pentru diferitele variații ale acestei pietre prețioase, vezi art. *Gemmae* al lui Babelon în *Daremberg-Saglio, Dictionnaire...*, II, p. 1465.

³ Cele publicate de noi aparțin unei perioade de descoperiri de doi ani. Pe lângă aceasta, cel mai mare număr, pe care nu l-am putut vedea s'a pierdut în comerțul de antichități. — Gемеle din Dacia aflate în muzeele noastre sânt toate nestudiate. Doar câteva exemplare s'au bucurat de acest lucru. — Cf. Tocilescu, *Monumentele...*, p.

390 și urm., G. Cantacuzino, *O piatră gravată înfățișând o scenă militară a armatei romane*. În închinare lui N. Iorga, cu prilejul vrăstei de 60 de ani, Cluj 1931.

⁴ Furtwängler, *Antiken Gemmen*, III, pp. 310, 359, 361 și pl. XLVI, no. 11-12, 15-18, 19, 23 etc.

⁵ Furtwängler, *o. c.*, III, p. 362 și Babelon, *o. c.*, p. 1476 și 1480.

⁶ Furtwängler, *l. c.*, și Babelon, *l. c.*

⁷ Babelon, *o. c.*, p. 1481 și Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, p. 363.

⁸ Furtwängler, *o. c.*, p. 361.

R É S U M É F R A N Ç A I S

—o—

EMILE VÂRTOSU. — *Choses d'art roumaines à Istamboul.* — Reliquaire du prince Neagoe Bas-sarab (1512-1521), sabres du prince Constantin Brâncoveanu et du XVe-e siècle.

PAUL SMĂRÂNDESCU, architecte. — *Description de l'église de Floreasca, près de Bucarest,* XVIIIe-e siècle.

D. BERCIU. — Rapport sur les fouilles faites en Olténie dans le domaine de la préhistoire.

D. TUDOR. — Catalogue des objets trouvés dans le centre romain de Romula.

— — —

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 3 5

Așezământul tipografic DATINA ROMÂNEASCĂ * Vălenii-de-Munte

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, CONST. MOISIL,
PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU, ARTUR VERONA.

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU.

Arhitect-Șef: N. GHIKA-BUDEȘTI.

CUPRINSUL

TEXT:

	Pagina
AURELIAN SACERDOȚEANU: Mormântul de la Argeș și zidirea Bisericii Domnești	49
N. IORGA: Biserica din Stari-Chiojd	58
„ „ Biserica din Poieni (Iași)	64
Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice pe anii 1933-1934.	65
N. IORGA: Cercetări noi la Cotnari	75
BARBU SLĂTINEANU: Biserica din Maieri, Alba-Iulia	78
N. IORGA: La biserica lui Petru Rareș din Târgul-Frumos	80
Comunicări de Victor Brătulescu, arhitectul S. Becu, arhitectul Șt. Balș și Barbu Slătineanu	81
Cronică de N. Iorga și Al. Bărcăcilă	92
Resumat frances.	96

ILUSTRAȚIUNI:

<i>Mormântul de la Argeș și zidirea Bisericii Domnești.</i>	
Fig. 1. — Planul Curții Domnești din Argeș. După V. Drăghiceanu, <i>Curtea Domnească din Argeș</i> , p. 5. Cliseul Com. Mom. Ist.	50
Fig. 2. — Planul distribuției mormintelor aflate în săpături: 1. Cavaler, 2. Cavaler zugrăvit, 3. Cavaler fleurs de lys, 4. Cavaler, 5. Mormânt inchipuit, 6. Voislav, 7. Udobă, 8. Vladislav, 9. Dan, 10. Radu Negru, 11. Fiul lui Radu Negru, Vladislav, 12. Ana Doamna, 13. Dan II, 14. Necunoscut. După V. Drăghiceanu, <i>Curtea Domnească din Argeș</i> , p. 41. Cliseul Com. Mon. Ist.	52
Fig. 3. — Planul bisericii și al zidărilor împrejmuitoare cu vechimea lor.	54
Fig. 4. — Planul probabil al vechii biserici și poziția mormântului voevodal	56
<i>Biserica din Stari-Chiojd.</i>	
Fig. 1.	58
Fig. 2.	58
Fig. 3. — Frescă din biserica Stari-Chiojdului	59
Fig. 4. — Uși împărătești de la Stari-Chiojd	60
Fig. 5. — Stari-Chiojd: Icoană	61
Fig. 6. — „ „ „	61
Fig. 7. — „ „ „	62
Fig. 8. — „ „ „	62
Fig. 9. — „ „ „	63
Fig. 10. — „ „ „	63
<i>Biserica din Poieni (Iași).</i>	
Fig. 1.	64
Fig. 2.	64
<i>Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice pe anii 1933-1934.</i>	
Fig. 1. — Muzeul mănăstirii Putna: Clopotul „Buga“.	67
Fig. 2. — Vechea biserică din Iacobeni, județul Câmpulungul Moldovenesc	69
Fig. 3. — Ruinele chiliilor mănăstirii Moldovița, astăzi complet restaurate	69
Fig. 4. — Vederea mănăstirii Putna din spre Apus. 1 și 2) Carieră de marnă părăsită, 3) Loc de depozitare a resturilor, 4) Magazii, 5) Fabrica de sticlă, 6) Fabrica de ciment	70
Fig. 5. — Vederea mănăstirii Putna din spre Miazăzi (de pe Dealul Crucii). 1) Locul de depozitare, 2) Patru magazine	71
Fig. 6. — Curtea mănăstirii Putna (în fund fabrica de ciment)	72
Fig. 7. — Vederea mănăstirii Putna din spre Miază-noapte (Dealul Popii)	72
Fig. 8. — Vederea mănăstirii Putna din spre Miază-noapte (Dealul Popii)	73
Fig. 9. — Planul	74
<i>Cercetări noi la Cotnari.</i>	
Fig. 1.	75
Fig. 2. — Piatră de mormânt	76
Fig. 3. — Fragment de piatră de mormânt	76
Fig. 4. — Piatră de mormânt	77
Fig. 5. — Biserica latină.	77
<i>Biserica din Maieri, Alba-Iulia.</i>	
Fig. 1. — Biserica din Maieri, Alba-Iulia.	78
Fig. 2. — „ „ „	79
<i>La biserica lui Petru Rareș din Târgul-Frumos.</i>	
Fig. 1. — Biserica din Târgul-Frumos	80
Fig. 2. — Icoană din Muzeu.	80
<i>Comunicări.</i>	
Fig. 1. — Biserica din Sângeorz-Băi.	81
Fig. 2. — Icoană de la biserica din Sângeorz-Băi.	82
Fig. 3. — Biserica din Baia-Sprie	82
Fig. 4. — Altarul vechii biserici din Sisești	83
Fig. 5. — Ușa vechii biserici din Sisești	83
Fig. 6. — Biserica din Dănești	83
Fig. 7. — „ „ „ Cadru de ușă.	84
Fig. 8. — „ „ „ Siurdești	84
Fig. 9. — „ „ „ Plopiș	85
Fig. 10. — „ „ „ Lăscăia. Vedere din spre Nord-Vest	85
Fig. 11. — Biserica din Lăscăia. Vedere din spre Nord-Est	85
Fig. 12. — Biserica din Vad.	86
Fig. 13. — „ „ Berința	86
Fig. 14. — „ „ Vasilău, pe malul Nistrului, cu inițialele E. T., Enache Tabără	87
Fig. 15. — Schitul Crâșciatic din fața Zalescicului.	88
<i>Cronică.</i>	
Fig. 1. — Firizul Ilovățului. Ruine. Crovul Mănăstirii	92
Fig. 2. — Firizul Ilovățului. Ruinele corpului b pe Crovul Mănăstirii	93
Fig. 3. — Firizul Ilovățului. Ruinele corpului b pe Crovul Mănăstirii	93
Fig. 4. — Ruinele mănăstirii lui Nicodim. Firizul Ilovățului, Mehedinți	94

Cu privire la subiectul nostru două chestiuni sânt desbătute mai mult: 1. Data zidirii Bisericii Domnești din Argeș, și 2: Cine este mortul din sarcofagul neprofanat aflat în această biserică. Până acum, la cea d'întăiu chestiune s'a răspuns în două feluri: Unii cred că e vorba de o biserică veche anterioară lui Basarab Voevod¹, iar alții

socot că ea a început să se construiască numai pe vremea acestui Basarab și s'a terminat supt Radu Voevod, tatăl lui Mircea cel Mare¹. La cea de a doua chestiune iarăși s'au dat răspunsuri deosebite: Unii spun că ne aflăm în fața mormântului lui Radu Negru Basarab, Voevod anterior lui Basarab cel Mare²; alții, că este chiar

¹ Sava N. Șoimescu, *Biserica episcopiei Argeșului, Istoria și descrierea ei*, București 1886, p. 29, biserica e zidită de Negru Vodă din sec. al XIII-lea. Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri și biserici din țară*, în *An. Ac. Rom.*, secția II, seria II, t. VIII, 1885-1886. București 1888, p. 161: „e mai veche cu cel puțin două secole decât biserica Curtea-de-Argeș”. C. St. Bilciurescu, *Monastirile și bisericile din România*. București 1890, pp. 238-239, zidită de Radu-Vodă Negru la 1290. P. Antonescu, *Arhitectura religioasă la Români*, în *Literatura și arta română*, IX, 1905, pp. 199-202: din sec. al IX-lea, cel mai târziu din sec. al XI-lea. G. Măndrea, *Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș*, București 1905, p. 5: „probabil... să fi existat înainte de descălecătoarea lui Radu Negru”. O. Tafrali, *Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș, Răspuns unui raport academic*, în *Noua revistă română*, XVIII, 1916, pp. 5, 6 și 10; *Id.*, *Les fresques de l'Eglise Saint-Nicolas de Courtêa-de-Argeș*, extras din *Monuments et mémoires, publiés par l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres, Fondation Eugène Piot*, Paris 1919, pp. 7 și 9: secolul al XIII-lea, decorarea la 1262; *Id.*, *Biserica Domnească, Datele clădirii și decorării sale picturale*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XVI, 1922, pp. 148-159: zidirea după 1241, iar pictura se sfârșește la 12 Novembre 1262; p. 161: lucrează la ea Voevozii Nicolae și Ioan; *Id.*, *Monuments byzantins de Courtêa-de-Argeș, Texte*, Paris, 1931, pp. 302-303: zidită de Negru-Vodă înainte de venirea Tătarilor; pictura e sfârșită la 1262. D. Caselli, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea-de-Argeș*, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, vol. cit., pp. 138 și 141: secolul al XII (1192). St. Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea-cel-Bătrân, 1431-1435*, extras din *ibid.* (București), 1922, p. 4, notă: e zidită de „Radul Negru Vodă”; p. 6 notă: „Biserica e mai veche” decât Basarab; *Id.*, *Discuții științifice, Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice de la Curtea-de-Argeș*, București 1923, p. 16: „datează din secolul al X-lea”, dar la p. 17: „a fost reparată de Radu Negru Vodă (c. 1216-1220)”, care a domnit, p. 19: „c. 1210-1241” și *Id.*, *De la întemeierea Țării Românești...* extras din *Noua revistă bisericească*, VI, 7-8, București 1924, p. 10, notă: „Străvechea Biserică Domnească a fost reînaltă de Radul Vodă între 1222-1224”. N. Argeș, „Radu Negru Basarab”, în *Biblioteca ziarului „Târnava Mare”*, Sibiușoara,

no. 1, București 1925, p. 11: „Acum putem afirma cu precizie că monumentul istoric din târgușorul Argeș este din secolul al XIII-lea”; p. 36: aparține „Radului Negru Basarabă între anii 1215-1241”. G. I. Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argesb*, în *Revue archéologique*, seria 5, t. XIII, avril-juin, 1921, p. 13: pare a data după 1272.

² D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga, *Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VIII, 1915, pp. 141-143: e probabil că biserica a fost începută de Basarab, dar s'a zugrăvit de Nicolae-Alexandru și de Radu, ctitorul de la Tismana, Cozia și Cotmeana, confundat apoi cu Negru Vodă al legendei. D. Onciul, *În chestiunea Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș*, *ibid.*, IX, 1916, pp. 57-68; *Id.*, *Anul morții Marelui Basarab Voevod*, *ibid.*, X-XVI, 1917-1923, în *Curtea Domnească din Argeș*, București 1923, p. 104. N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, I, ed. 2, București 1928, pp. 39-40. C. Kogălniceanu, *Biserica Sf. Nicolai Domnesc de la Curtea de Argeș*, în *Convorbiri literare*, a. LIV, 1922, pp. 723-730, și a. LVI, 1924, pp. 759-766; la p. 723: „cel mult din timpul lui Basarab I-lea”; p. 725: „Alexandru este cu siguranță ctitorul bisericii Sfântului Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș”; p. 726: „s'a terminat supt Vlaicu”; p. 760, a fost zidită, „după înființarea Mitropoliei la 1359 de către Alexandru I, începută poate de către acesta, dar mai probabil zidită după moartea acestuia... de... Vladislav I”. A. Savela, *Descoperirile istorice de la Curtea de Argeș*, București 1921. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș, Note istorice și arheologice*, în *Curtea Domnească din Argeș, I. c.*, pp. 31-32; *Id.*, *Curtea de Argeș, Căluza vizitatorului monumentelor orașului* (București 1924), p. 4. Al. Lapedatu, *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării-Românești*, în *Anuariul Institutului de istorie națională*, al Universității din Cluj, II, 1923, București 1924, pp. 300-301: începută supt Basarab s'a terminat supt urmașii săi, și supt Radu. Deci, se pune începutul după 1330, iar sfârșitul înainte de 1384.

² St. Nicolaescu, *Alexandru-Vodă Aldea*, p. 4, notă, arată că „statul de piatră”, aflat pe mormântul descoperit prin săpături, este al lui „Radu Negru Vodă”, pentru a cărui vreme v. mai sus. Caselli, o c., p. 144, statul de piatră

Basarab cel Mare mort în 1352¹; pe când alții este al unui jude din secolul al XII-lea. Mandrea o. c., p. 13, îl credea adus de peste munți și n'are rost. D. Stănescu, *Curtea Domnească din Argeș*, în *Convorbiri literare*, a. LVII, 1925, pp. 386 și 389: Radu Negru de la 1290.

susțin că nu poate fi vorba decât de mormântul lui Vladislav¹ sau al lui Radu².

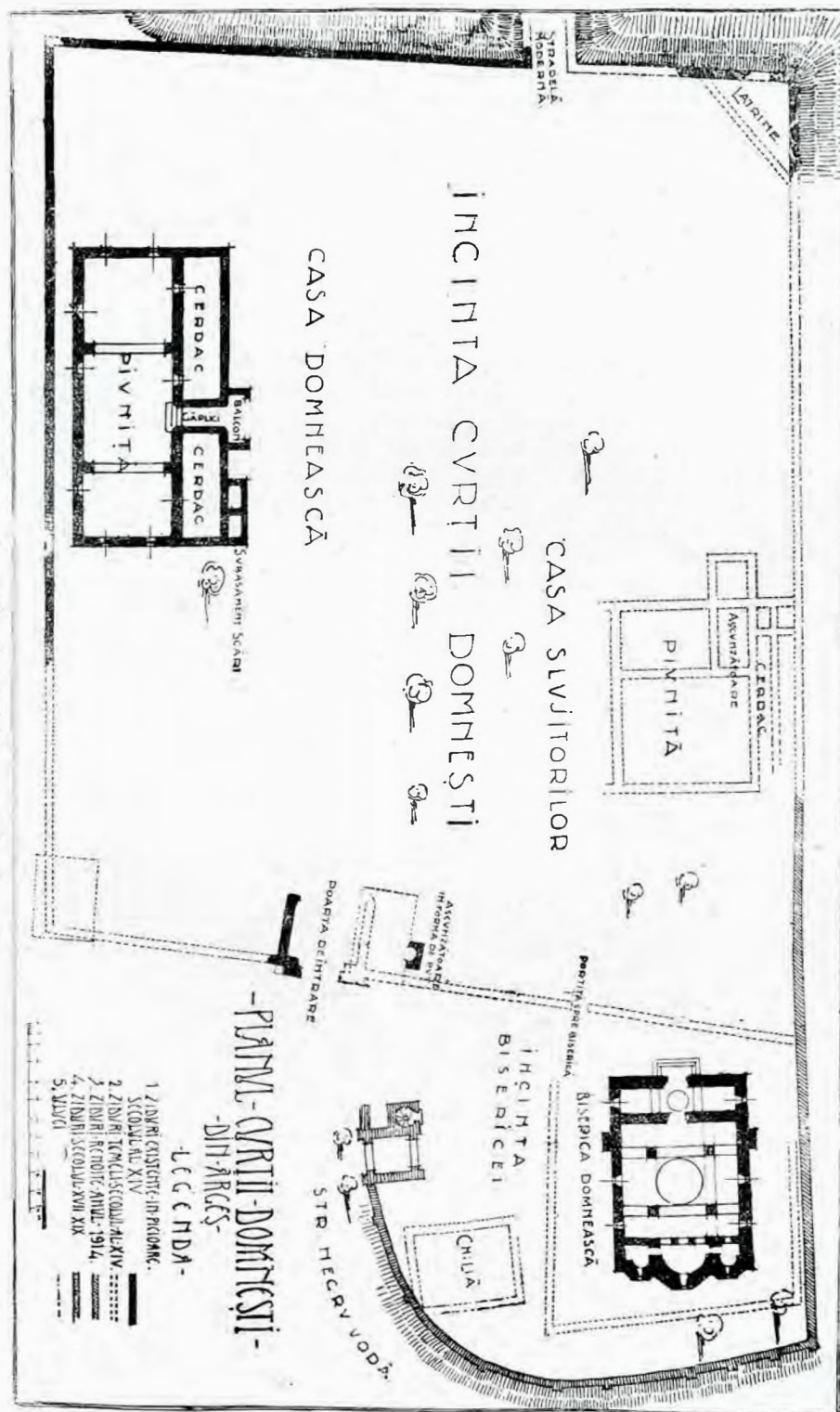
făcut pictura, cum dovedește grafitul aflat"; *Id., ibid.*, VIII, 1922, p. 127: „Nasturii lui Vodă Basarab în mormântul de la Argeș”; *Id., Études roumaines*, I, Paris 1923, p. 82; *Id.*,

Istoria Românilor prin călători, I, ed. 2, București 1928, p. 16; *Id., Istoria Bisericii Românești*, I, p. 39; *Id.*, și G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris 1922, p. 26.

¹ C. Kogălniceanu, o. c., pp. 726-727: „trebuie admis că Voevodul care s'a găsit îngropat în sarcofagul la locul de cinste al cititorului în biserica Sfântului Nicolae Domnesc este Vladislav I sau Vlaicu-Vodă”; *Id.*, *Negru-Vodă în Convorbiri literare*, an. LVIII, 1926, p. 458; *Id.*, *Voevozii înmormântați în biserica Domnească de la Curtea-de-Argeș*, *ibid.*, p. 616.

² V. Drăghiceanu, *Inscripțiile de la Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea-de-Argeș*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V, 1912, p. 96: pietrele de mormânt, „după tradiție mormintele lui Negru Vodă și al Doamnei sale... nu sânt decât Radu-Vodă, tatăl lui Mircea cel Bătrân și soția sa”; *Id.*, *Curtea Domnească*, p. 46; *Id.*, *Jurnalul săpăturilor din Curtea Domnească a Argeșului*, în *Curtea Domnească din Argeș*, I, c., pp. 136-138; *Id.*, *Les coutumes d'enterrement des princes roumains*, în *Bulletin de la section historique* al Ac. Rom., XV, 1924, p. 113. D. Onciul, *Anul morții Marelui Basarab*, p. 104: „mormântul...”, după toate indiciile, urmează să fie al lui Radu³ confundat de tradiție cu Negru-Vodă, N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, I, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX, 1927, p. 123: „Negru-Vodă, al cărui mormânt a fost descoperit în 1923”. Lapedatu, o. c., pp. 303-

După V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 5, Cliseul Com. Mon. Ist.

¹ N. Iorga, *Revista Istorică*, VI, 1920, p. 179: „Pentru mine Domnul îngropat în biserica isprăvită pentru Mitropolie de Alexandru-Vodă, care se știe că e îngropat în biserica din Câmpulung, nu poate fi decât tatăl său, Basarab, care deci va fi fost începătorul zidirii. El a murit înainte de a se fi

304. I. Lupaș, *Lupta de la Posada, 1330*, în *Anuarul Com. Mon. Ist.*, secția pentru Transilvania, 1930-1931, Cluj 1932, p. 138: „osămintele lui Radu Vodă (zis Radu Negru) nepotul lui Basarab cel Mare”. Alți istorici au primit această identificare. Gh. I. Brătianu, *Săpăturile de la Curtea de Ar-*

Cu privire la data zidirii bisericii trebuie să mărturisim, fără nicio îndoială, că sântem în fața unui monument din secolul al XIV-lea. Credem însă că intervalul de la 1330 la 1384, în de obște propus, se poate reduce simțitor. În adevăr, să se observe că sântem într-o epocă de multe și bogate ctitorii, la Câmpulung, Vodița, Tismana, Cotmeana, Cozia, de bună samă și altele, toate de proporții impresionate. Ar fi de neexplicat faptul ca ele toate să fi fost începute mai înainte de a se sfârși tocmai biserica Domnului din însăși capitala țării. Deci Biserica Domnească trebuie să se fi zidit și pictat într'un timp mai scurt.

Printr'o mai atentă urmărire a împrejurărilor politice din secolul al XIV-lea, s'ar putea găsi și explica date mai apropiate. Mai întâiu, atâta vreme cât s'au menținut încordate relațiile cu Carol-Robert nu credem că Basarab s'a putut gândi la construirea unui monument de proporțiile Bisericii Domnești. Relațiile acestea încordate au durat până la moartea regelui, în 1342. Că se doria însă o îmbunătățire a lor o dovedește faptul că urmașul lui, Ludovic, face de îndată pace cu dușmanul tatălui său, în 1343. Numai după acest an bănuim că Basarab, asigurat din partea Ungurilor, s'a putut gândi la lucrări temeinice. Dar mai trebuie băgat în samă și un al doilea lucru. Pe zidul nordic al bisericii, în interior, s'a găsit grafitul care dă anul morții lui Basarab, 1352. Observând bine grafitul, constatăm că nu e făcut pe tencuială, ci pe mortar. E de presupus deci, că inscripția n'a putut fi zgâriată decât în cursul zidirii bisericii, care atunci abia era ridicată de la pământ. În cazul acesta înseamnă că la 1352 se ajunsese cu zidirea numai la înălțimea grafitului. Constatând punctul la care se găsea lucrul în acel an, credem că nu începuse cu prea mult timp înainte de această dată: poate în anul acela, poate un an doi înainte, deci pe la 1350. În tot cazul, cea mai îndepărtată dată nu poate fi decât după 1343¹. În sprijinul acestei date vine și fap-

tul că biserica e închinată Sf. Nicolae, care hram presupune o apropiere de numele lui Nicolae-Alexandru Voevod². E probabil că el se va fi gândit să o zidească pentru a o închina patronului său. Dar tocmai aceasta e vremea când Nicolae-Alexandru joacă rolul de samă în toate actele țerii³, tatăl său, destul de bătrân, fiind pus în oarecare umbră.

Mai greu este să găsim o dată precisă pentru sfârșitul bisericii. La 1364 ea de sigur nu era gata, întru cât Nicolae-Alexandru, ctitorul ei de samă, rămâne să fie îngropat la Câmpulung. Bănuim că a fost terminată nu mult după aceea. Poate că în acel an se picta partea superioară a bisericii. Partea de jos a picturii trebuie să fi fost executată după 1365, însă înainte de 1369, adică înainte de a se hotări urmașul său, Vlaicu-Vodă, să zidească și el biserica lui la Vodița⁴. Hotărându-se să facă o nouă biserică, trebuie să credem că se terminase aceea care era în lucru. Vodița fiind de proporții mai reduse, s'ar putea obiecta că argumentul acesta nu e convingător, însă tot în acel an Voevodul era și ctitor la Athos⁵. În această situație ni vine greu să credem că chibzuitul Vladislav Voevod va fi răspândit așa de mult banii săi înainte ca să termine definitiv biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea-de-Argeș, reședința lui obișnuită⁶.

¹ La o dată anterioară acestui an nu ne putem gândi și din motive picturale și chiar arhitectonice, pentru argumentele arătate de Ph. Schweinfurth (*Byzantinische Zeitschrift*, vol. VI, 1935, pp. 114-127), în recensia pe care o face d-lui Tafrali, *Monuments byzantins*; cf. mai ales p. 115.

² N. I. Apostolescu, *Cetățuile lui Negru-Vodă și a lui Tepeș*, extras din *Revista Armatei*, București 1910, pp. 14-15, a făcut cel dintăiu această apropiere, însă pentru el Nicolae-Alexandru este aceeași persoană cu Basarab de la 1330, *ibid.*, p. 8. Kogălniceanu, *Biserica Sf. Nicolai*, pp. 725-726 și 760, crede că e vorba de însăși ctitoria lui Nicolae-Alexandru. Tafrali, *Biserica Domnească, Datele clădirii*, p. 159, admite apropierea numelui brascului de al ctitorului, însă nu față de voevodul din secolul al XIV-lea, ci față de altul din secolul al XIII-lea. Drăghiceanu, *Curtea Domnească*, p. 32, nu înlătură posibilitatea ca hramul să vie de la numele lui Nicolae-Alexandru.

³ Și legăturile cu papalitatea ale lui Nicolae-Alexandru, clare la 1345 (cf. N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, I, p. 31), ar da o dată anterioară gândului lui Nicolae-Alexandru, sau Basarab, de a da o biserică ortodoxiei lor.

⁴ Pentru datarea actului de fundare cu 1369, v. Iorga, *o. c.*, p. 52.

⁵ Cf. A. Sacerdoțeanu, *Ctitorii mănăstirii Cutlumuz*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LIII. 1935, pp. 255-9, și *Id.*, *Un brisov de la Vlaicu-Vodă din 1369*, în *Revista Istorică*, XXI, 1935, p. 240.

⁶ Însuși faptul că Vlaicu Vodă are capitala țerii la Curtea-de-Argeș (cf. și Drăghiceanu, *o. c.*, p. 27), presupune acolo o biserică bună de slujit, altfel Domnul ar fi întârziat

geș, în *Revista Istorică*, VI, 1920, p. 175, nu se pronunță pentru care din ctitori, dar spune că în mormânt „se pot vedea... rămășițele unui Voevod — ctitorul pe semne — întins în loc de cinste”; imbrăcămintea „samăna mult cu cea a Domnului pictat deasupra ușii de intrare” și care samăna cu imbrăcămintea lui Carol Robert și Ludovic de Anjou; tot așa și în *Les bijoux de Curtea de Argeș (Roumanie) et leurs éléments italiens*, în *Revue archéologique*, t. XVII, 1923, p. 109, „tombeau valaque du XIV-e siècle”; dar în *Les bijoux de Curtea de Argeș et leur éléments germaniques*, în *Bull. de la sect. hist.*, vol. cit., p. 49, admite paf-taua a fi dintr'o școală germană de argintărie de la sfârșitul secolului al XIV-lea, de unde ar reieși că mormântul e tot al lui Radu.

Am limitat data pentru construirea Bisericii Domnești între 1343 și 1369. Nu însemnează însă

că până atunci nu mai fusese biserică în Curtea de Argeș. Poate să surprindă afirmarea că bise-

rica de care ne ocupăm a fost zidită pe urmele alteia mai vechi. Ne basăm însă pe mai multe constatări. În primul rând pe aceea că în jurul bisericii se găsesc temelile unui zid încunjurator în forma unui patruleter neregulat¹. Acestui zid nu i se poate da niciun rost în existența bisericii actuale, față de care se află la distanțe neegale: spre N, 3,42 m. la colțul NV și 4,84 m. la NE; spre S, 5,42 m. la SV și 6,40 m. la SE; spre E, la 1,75 m. și 3,10 m. față de absidele laterale ale altarului; la V e și mai apropiat: colțul SV al bisericii e la 1,30 m. de zid, iar colțul NV e numai la 0,28 m. Așa fiind lucrurile, e imposibil să credem că a servit vre-o dată ca zid de împrejmuire actualei biserici: practica Bisericii noastre nu permite o atare apropiere a unei împre-

¹ Și grosimea zidurilor variază: două laturi au 0,83 m., iar celelalte două 1 m. Aici însă trebuie să regretăm că nu avem jurnalul săpăturilor exterioare spre a cunoaște exact situația zidurilor în momentul desgropării lor. Sânt însă informat de către d. Horia Teodoru, arhitect al Comisiei Monumentelor Istorice, că s'au găsit mai la fund și au fost aduse la suprafață cu aceeași construcție și în același proporții.

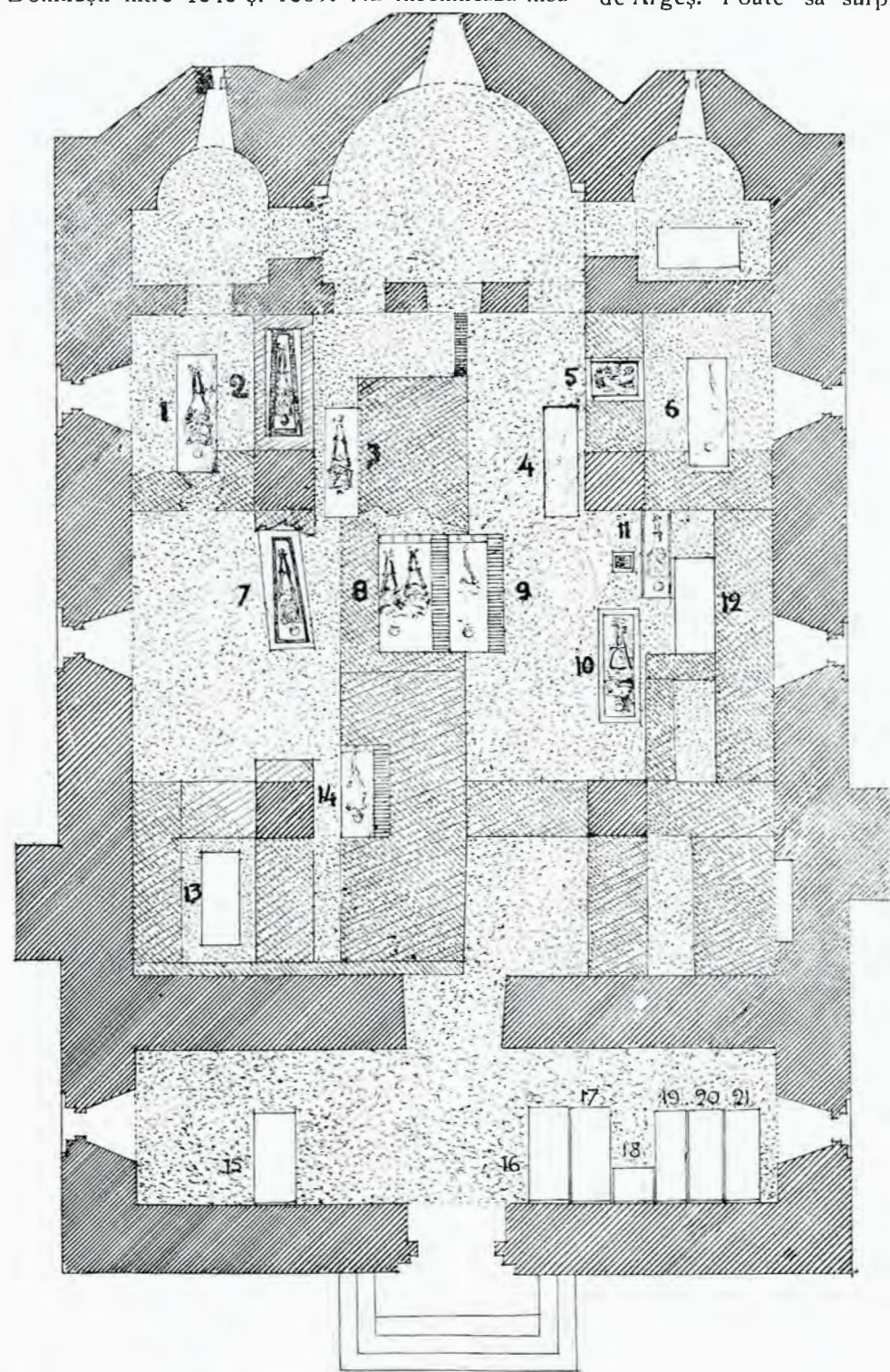

Fig. 2. — Planul distribuției mormintelor aflate în săpături: 1. Cavaler, 2. Cavaler zugrăvit, 3. Cavaler fleurs de lys, 4. Cavaler. 5. Mormânt închipuit, 6. Voislav, 7. Udobă, 8. Vladislav, 9. Dan, 10. Radu Negru, 11. Fiul lui Radu Negru, Vladislav, 12. Ana Doamna, 13. Dan II, 14. Necunoscut. După V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 41. Clișeul Com. Mon. Ist.

înapoierea de la Câmpulung. Apoi este foarte probabil că o parte dintre morții domnești îngropați în această biserică au decedat chiar în timpul Domniei lui și, îngropându-i acolo, înseamnă că biserica era gata.

Faptul că nu erau vizibile în momentul începerii săpăturilor, de și biserica nu era încunjurată cu pământ depus ulterior ei, este încă un argument că zidurile patruleterului neregulat au precedat zidirea bisericii.

mui. Ne gândim în primul rând la procesiunea care se face în jur la Vinerea Mare. Dar printr'un spațiu de 28 cm. nu se poate trece. Din aceste considerații trebuie să credem că zidul acesta, patrulater neregulat, este mai vechiu decât biserica.

Exterioare lui mai sânt și alte temelii de ziduri încunjurătoare. În partea de V sânt, probabil, temelile zidului împrejmuitoare al curții palatului domnesc. Colțul de NE al acestui zid e numai la 2.37 m. depărtare de vechiul zid și cam la 3.50 m. de parte de colțul bisericii, iar „poarta” de intrare e la 5.81 m. distanța de colțul SV al vechii împrejmui. Zidul cel mai de Nord și probabil cel mai recent¹, care merge din stradă spre fundul curții, ajunge la un moment dat de se suprapune mai vechiului zid încunjurător al aceleiași curți. De asemeni în partea de Sud a patrulaterului neregulat, la o distanță numai de 2 m., se mai găsesc temelile altei construcții dreptunghiulare, numită de cercetători „Chilia”. Zidurile acestea se asemănă cu cele ale împrejmuirii curții. Însă în partea estică a chiliei este un zid lung ca de 5 m. și gros de 1 m. Are o dislocare la mijloc, care face ca partea răsăriteană să fie aplecată². Existența lui nu are niciun sens. În colțul SV al chiliei mai este un fragment de zid, de aceeași factură. Avem impresia că însăși clopotnița actuală stă pe bazele unei construcții similare mai vechi. Toate aceste urme se asemănă ca tehnică: bolovani de râu prinși în mortar amestecat cu cioburi de cărămidă; ici-colo apare și câte o cărămidă zidită întâmplător în interior. Temeliile chiliei nu sânt din aceeași vreme cu aceste fragmente de ziduri și nu intră în cadrul unui singur sistem de construcții: fragmentele stinghere sânt dintr'un plan, iar chilia din altul³.

În urma comparațiilor de mai sus, se poate spune că zidul de încunjur al Curții domnești și chilia nu sânt din aceeași epocă cu patrulaterul încunjurător al bisericii. Patrulaterul poate fi însă în strânsă legătură cu fragmentele stinghere de zid. Poziția lor indică un cadru logic. De asemeni chilia și zidul curții se pot explica prin punerea

lor într'un alt sistem de construcții, mai nou, peste celălalt sistem, de bună samă mai vechiu. Basați pe aceste poziții și pe considerentul că zidul încunjurător al bisericii nu se explică prin existența ei, adică nu sânt în legătură cu ea, socotim că acest zid și fragmentele din jurul chiliei sânt anterioare bisericii. În consecință biserica a fost zidită în interiorul acestor ziduri răzuite ori căzute probabil până la fața pământului. În jurul acestei biserici s'au făcut zidurile cele noi ca încunjur pentru curte și pentru chilie. Deci înainte de 1343-1350 existau ziduri mai vechi sau ruine peste care s'a zidit Biserica Domnească actuală⁴.

Ce rost avea patrulaterul neregulat ale cărui urme se găsesc astăzi în așa mare apropiere de biserică? Va fi încunjurat de sigur ceva, altfel ar rămânea neexplicat. Să fi fost un vechiu palat, nu e posibil, din cauza neregularității laturilor. Lămurirea vine însă din altă parte. Jurnalul de săpături precizează că supt pardoseala bisericii se găsesc mai multe substructii. Unele leagă stâlpii de susținere ai cupolei cu zidurile bisericii⁵. Altele însă merg în lungul actualei biserici, una între perețele sudic și stâlpi și alta chiar prin mijlocul bisericii. Mormintele 8, 9 și 14 au fost săpate în această substrucție centrală. Aceste din urmă substructii, găsite supt cea mai veche pardoseală față de biserica actuală, nu au nicio explicație atât din punct de vedere practic, cât și arhitectonic. Căutându-li totuși un rost, credem că au putut forma baza unei construcții de proporții mai mici decât actuala biserică, anume de circa 7×11 m⁶. Aceasta n'a putut fi decât o biserică, cu două mici abside interioare în dreptul mormintelor 8 și 12. Așezarea ei vine cam la egală distanță de patrulaterul neregulat, care deci formă zidul ei încunjurător⁷. De altfel zidărie din secolul al

¹ Tafrali, o. c., p. 154-155, consideră acest zid ca fiind mai vechiu decât biserica; nu cred că se poate aduce vreun argument în sprijinul acestei afirmații.

² Cred că e vorba de ruperea zidului și de aplecarea acestei părți în jos; în niciun caz nu poate fi vorba de un contrafort.

³ Bilciurescu, *Monastirile și bisericile din România*, p. 239, observase: „Clopotnița cea veche era la Răsărit de biserică, pe locul unde se văd încă ruinele ei”; tot așa și Mandrea, *Biserica Domnească*, p. 4: era situată spre Sud-Est, unde se mai văd și azi urme de zidire”. Se gândiau ei la „chilie” sau la fragmentele vecine?

⁴ Baza zidurilor bisericii s'a săpat până la 1,60 m. adâncime față de nivelul actual și s'a putut constata că era pusă pe prund. Cf. Gr. Cerchez, *Restaurarea Bisericii Domnești*, în *Curtea Domnească din Argeș*, p. 82.

⁵ Drăghiceanu, *Curtea Domnească*, pp. 43-44: v. și *Jurnalul*, pp. 134-136.

⁶ Că a fost o zidărie acolo unde sânt substructiile interioare, ni arată și faptul că ele apar la nivel diferit față de pardoseală (0,40 m., 0,55 m., 1 m. Cf. Drăghiceanu, *Jurnalul*, pp. 134-136), ceea ce nu se poate închipui pentru o zidărie anume făcută; o ruină însă putea rămânea la nivelul pe care îl dăduse întâmplarea, supt nivelul necesar noii construcții.

⁷ Următoarea constatare din *Jurnalul*, p. 141: „Se găsește că spre Nordul bisericii este un pământ curat vegetal și humă, neumblat; cu cât se înaintează spre mijlocul bisericii, pământul este amestecat cu colțuri de var și pare umblat”, arată și mai precis că partea din afară nu a fost frământată. Cea de a patra pardoseală găsită într'un singur loc, tocmai în regiunea substructiilor de la mormântul 4 (*Jurnalul*, pp. 146-147), nu va fi venind de la pardoseala acestei vechi biserici?

XIV-lea peste alta mai veche încă nu se găsește numai la Argeș, ci și în alte părți¹.

Fără a avea un temei hotărîtor, putem totuși bănui o dată aproximativă și pentru aceste vechi construcții, biserică, zid încunjurător și, fără îndoială, clopotnița cu casele vecine. Găsindu-se o monegă din vremea lui Ladislau al IV-lea Cumanul supt pardoseala altarului, putem crede că se

vor fi zidit în timpul când domnia acesta, sau nu mult după el, deci posterior anului 1272 sau 1295¹. Moneta va fi căzut în afara bisericii de la zidarii de pe șchele și a fost acoperită cu moloz. Oricum însă, zidurile trebuie să fi fost când a luat Domnia Basarab Voevod².

În de aproape legătură cu construcția Bisericii Domnești³ stă proble-

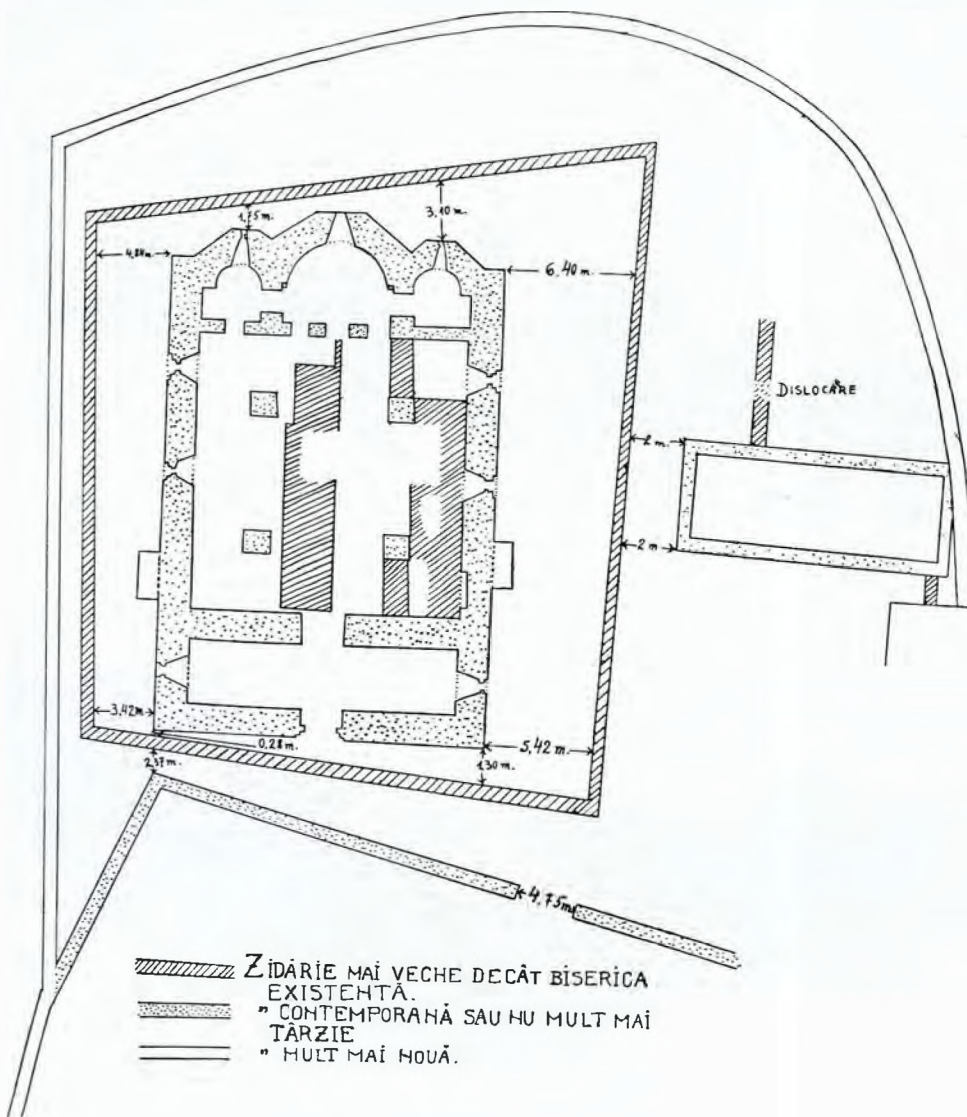

Fig. 3. — Planul bisericii și al zidărilor împrejmuitoare cu vechimea lor.

¹ Vodița este și ea pe ruinele altei biserici; cf. N. Iorga, *Les découvertes de la Commission des Monuments Historiques de Roumanie*, in Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres. *Comptes-rendus des séances*, 1928, Paris, pp. 70-3; V. Drăghiceanu, *Săpăturile de la Vodița, Bisericele Sfântului Nicodim și a lui Litovoiu-Vodă*, in *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII, 1929, pp. 154-6. Vechea Cozie era alături de actuala biserică; cf. *Id.*, *Curtea Domnească*, p. 24. Ni pare rău că nu cunoaștem încă rezultatul săpăturilor de la Câmpulung, unde ni se spune că era una de stil roman; cf. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii*, I, p. 122; tot acolo se arată urme asemănătoare și la Turnul-Severin.

le-am constatat acum, și cele de la Vodița, trebuie să bănuim existența unor asemenea construcții și în episcopia Cumanilor, despre care, la 1229, Papa Grigore IX spune: „nunc hedificare civitates et villas in quibus habitet et ecclesias fundare desideret” (Hurmuzaki, I, 1, p. 111). „Hedificandi ecclesias” apare și în 1231 (*ibid.*, p. 114). De asemeni e vorba și de construirea unei biserici episcopale la 1234, în țara lor: „in eas basilicas ...construxerunt” (*ibid.*, p. 131). Încă și precis pentru Oltenia și partea apuseană a Munteniei. Diploma Ioaniților vorbește de „ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supradictis”, și „exceptis etiam molendinis... factis vel faciendis” (*ibid.*, p. 250).

² Cf. Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argeș*, p. 13; Drăghiceanu, *Jurnalul*, p. 150; Tafrali, *Monuments byzantins*, p. 38. O monetă banală maghiară nu e o întâmplare la Argeș; d. George Buzdugan din București posedă câteva monete venețiene și sârbești din sec. XIII-XIV, aflate în Oltenia. De altfel și în Ardeal, la Amlaș lângă Rășinari, s'a găsit un tezaur numai cu monete străine (venetiene, franceze, sârbești) din aceeași vreme, îngropat pe la 1321; cf. R. Weisskircher, *Goldfund in Hamlesch*, in *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, a. LVIII, 1935, p. 229-237, unde se consideră ca venit de peste Dunăre (prin Oltenia?). Și la Codlea, jud. Brașov, s'au găsit monezi banale; v. Ion Colan, *Monete vechi în Țara Bârsei*, in *Țara Bârsei*, VII 1935, p. 579: două din secolul al XIII-lea și două de la Carol Robert.

³ Este sigur că Biserica Domnească, în starea în care o avem, datează de la jumătatea secolului al XIV-lea, însă nu trebuie să credem că nu vor fi existat construcții bisericesti sau de alt fel și în secolul al XIII-lea. Afară de temeliile vechii biserici de la Argeș, pe care

ma: cui aparține mormântul neprofanat din cu-prinsul ei.

Ținând sama de lungimea Domniei și de mă-rețele fapte legate de numele lui Basarab, în timpul căruia începe să se construiască și biserica azi existentă, am avea tot dreptul să credem că el ar fi mortul despre care e vorba, mai ales că mormân-tul e cel mai vechiu din biserică. Însă felul în care cunoaștem pe Basarab, ca om bătrân, ni se pare că nu corespunde cu mortul de la Argeș, care este tânăr¹. De altfel tradiția, transmisă prin cronici și hrisoave, ține mult ca mormântul lui Basarab și al fiului său Nicolae-Alexandru să fie la Câmpulung „unde li sânt trupurile îngropate”². De asemeni nu trebuie să uităm că ni vine foarte greu a crede că putea fi înmormântat așa de bogat, într-o biserică în construcție. Aceasta cu atât mai mult cu cât, după constatările noastre, zidurile bisericii nu se ridicaseră în anul morții lui mai sus de înălțimea grafitului care-i arată moartea tot la Câmpulung. Și, dacă n’a putut fi îngropat la Argeș nici Nicolae-Alexandru, în de comun acord recunoscut de ctitor principal al Bisericii Domnești, cu atât mai puțin ni se pare că ar fi putut să fie îngropat tatăl său, mort cu doisprezece ani mai înainte. Ținând sama de toate acestea, mărturisim că nu putem crede să fie vorba de mormântul lui Basarab Voevod.

Argumentele ar milita mai degrabă în favoarea părerii că e vorba de mormântul lui Vlaicu-Vodă, întemeietorul și organizatorul noii Curți domnești la Argeș³. Mai întâiu, însăși această legătură a lui cu Argeșul, iar, al doilea, evidența, pe care credem că am dovedit-o, că supt el s’a terminat

biserica, l-ar îndreptăți să fie înmormântat la loc de cinste în biserica pentru al cărei sfârșit se trudise¹. Dar pentru acest lucru nu există nicio mărturie istorică. Din contra, tradiția îl știe îngropat la Tismana și ca atare nu avem niciun motiv să nu o credem. Este deci de admis că Vladislav-Vlaicu și-a găsit odihna de veci în ctitoria lui de la Tismana². Aceasta cel puțin până la hotărîtoarea dovezi contrare. Însă, chiar dacă tradiția n’ar avea posibilitatea să fie verificată, ori ar fi contrazisă de faptul că Tismana era o mică biserică de lemn de tisă, sau neterminată, urmând ca Radu să o facă renumită, tot ar rămânea cea-laltă identificare, cu mormântul no. 8 din biserică. Aceasta după fragmentele de inscripție găsite la mormântul pomenit. Deci în niciun cas mormântul no. 10 nu poate fi al lui Vladislav Voevod.

După noi, împotriva tuturor argumentelor aduse în acest sens, mormântul nu poate fi nici al lui Radu, mai întâiu, pentru că toate mormintele anterioare, contemporane și posterioare lui au fost profanate, și nu se poate găsi o explicație cum de a scăpat numai acesta; al doilea, încă de la Nicolae-Alexandru începuse și la Români moda inscripțiilor funerare, căci, pe lângă a acestuia, avem și pe aceia a lui Voislav, apoi a lui Udobă

¹ Ni pare rău că d. Rainer, *Cercetări antropologice asupra osămintelor aflate în săpături, în Curtea Domnească*, pp. 153-60, nu a studiat și rămășițele din acest mormânt. După informațiile date, se vede că mortul avea părul castaniu (cf. Drăghiceanu, o. c., pp. 138 și 145), deci nu alb. Adaug la aceasta observația ca are o dantură frumoasă, completă și de loc tocită, semne ale unei tinereți evidente. Încă din 1330 Basarab era om în vârstă intru cât atunci a fost ajutat și de fiii săi: „et filios eiusdem”, spune un document din 1336, și întărește altul din 1354; cf. Hurmuzaki, I, 1, p. 633, și I, 2, p. 35. Basarab însuși mărturisește aceasta, intru cât, între alte lucruri, trimite vorbă regelui că și „unus ex filiis meis vestrae curiae ad serviendum deputabo”, *Marci Chronica de gestis Hungarorum ...e codice Vindob. picto*, ed. F. Toldy, Pesta 1867, p. CXVI.

² Drăghiceanu, *Curtea Domnească*, p. 16, mai ales nota 3 și p. 46, aduce toate argumentele în sprijinul acestei afirmații; cf. și *Id.*, *Jurnalul*, pp. 138 și 145.

³ Drăghiceanu, *Curtea Domnească*, p. 27. Și noi credem, împreună cu d. Drăghiceanu, că lui Vlaicu-Vodă i se dă-torește restabilirea Curții la Argeș, după refugiul ei la Câmpu-lung. Stă: înirea Amlașului și a Făgărașului era ea însăși mai ușor de ținut din Argeș decât din Câmpulung.

¹ O ipotesă, pe care nu o credem prea hasardată, o putem inscrie aici tot în sprijinul acestei identificări: ctitorii din panoul de supt inscripția pictată nu pot fi decât Vlaicu-Vodă și Doamna sa, numele Radu nefiind decât o greșită copiere, în vremea refacerii picturii, a numelui Vladislav sau Vlaicu în grafia **Вла[а]н[ис]лавъ** sau **Вла[ан]ковъ**. Că și Vlaicu a fost contopit de tradiție cu Radu (Negru), ni-o spune și cel mai vechiu izvor literar, *Viața lui Nifon*: „Kot-lomuz, care o au început a o zidi din temelie Radu-Vodă” (ed. Naniescu, p. 95). Icoana Sf. Atanase dată la Sf. Munte de Vladislav Voevod și de Doamna sa Ana, socotită de Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București 1909 p. 5, a fi a lui Vladislav al III-lea, aparține tot lui Vlaicu acesta din secolul al XIV-lea. Cf. și V. Drăghiceanu, *Icoana lui Vla-dislav-Vodă din Muntele Athos aflată la Lavra*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX, 1926, p. 126. Acum avem reproducerea ei (*Boabe de grâu*, V, no 11, 1935) și se poate spune fără nicio îndoială ca Voevodul donator și Doamna lui, zugrăviți pe margini, sunt în costum din secolul al XIV-lea, și nici de cum mai târziu. Înainte de a circula legenda unui Radu Voevod mare ctitor, a circulat și aceia a lui Vlaicu, căruia i s’au atribuit și întâmplările Domniei lui Basarab-Voevod. Astfel vedem că G. Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa*, Veneția, 1605, p. 49, vorbește de împrejurările de la 1323-1330, ca petrecându-se supt „Vulaico re di Valachia”.

² N. Iorga, *Mormântul lui Vladislav-Vodă*, în *Revista Isto-rică*, VIII, 1922, pp. 125-127; *Id.*, *Mormântul de la Tismana*, *ibid.*, XIII, 1927, p. 44. Cf. și Ștefulescu, o. c., pp. 4, 67, 83-84 și 89. St. Nicolaescu, *Alexandru Vodă Aldea*, pr. 2-3, notă, consideră de ctitor pe Radu, care ar fi îngropat la Tismana.

pe inel și a unui Vladislav¹. E drept că nu avem inscripții nici pentru alte morminte posterioare, atribuite lui Dan sau altora — dacă identificarea și cronologia lor sânt de admis —, dar acelea toate au fost profanate, și se poate explica astfel lipsa inscripției. Pe câtă vreme când e vorba de Radu, căruia i se atribuie atâtea, nu putem crede că nu va fi avut inscripție, după ce moda aceasta se împă-mântenise bine, mai ales că mormântul lui a rămas perfect intact. După părerea noastră, credem că acest lucru este însuși un argument hotărîtor pentru a afirma că mormântul nu e al lui Radu. Adăugăm însă și altceva. Toate celelalte morminte au fost săpate în substrații sau alături de ele², armonic față de *actuala* biserică, și numai acesta, neprofanat, este între cei doi stâlpi sudici de susținere a bolții — însă exact lângă substrucție și lângă aceia ce am numit absida vechii biserici — în afară de armonia bisericii actuale, în care marele ctitor ar fi trebuit să fie lângă zid, în partea scaunelor arhieresti sau voevodale³. În cazul când ar fi fost al lui Radu, un cât de mic interes de simetrie ar fi trebuit să-l pună pe un plan egal cu mormintele 8 și 9⁴. Toate aceste considerații ne duc la concluzia că nu ne putem afla în fața mormântului lui Radu Voievod, care trebuie căutat în altă parte.

¹ Fi-va el Vladislav, fiul lui Radu, după monete și coregentul lui? Cf. C. Moisil, *Monetele lui Radu I Basarab*, în *Curtea Domnească*, p. 130. Este acesta un frate mai mare al lui Dan și Mircea, mort înaintea părintelui său, sau monezile sânt ale lui Vladislav, care a luat de tovarăși în Domnie pe fratele său Radu?

² V. schița pentru mormintele 1, 6, 7, 8 și 9; cf. și lămuririle date, Drăghiceanu, *Curtea Domnească*, pp. 43-44.

³ Trebuie să mai ținem sama de încă un lucru, care exclude cu totul posibilitatea înmormântării lui Radu în sarcofagul găsit. Dacă Vladislav, mort înaintea lui Radu, a fost îngropat în mormântul nr. 8, aceasta înseamnă că la acea dată era ocupat locul din dreapta. Dar un ctitor ca el nu putea fi pus într-o parte de importanță secundară spre a se reserva locul principal unui urmaș, ci mai degrabă Vlaicu n'a putut să fie îngropat acolo fiindcă toată lumea știa că era acum un mormânt. Anterioritatea acestui mormânt nr. 10 nu poate nicicum să fie pusă la îndoială.

⁴ Căci există simetrie: 1 cu 6, 2 cu 5, 3 cu 4, 7 cu 11; 13 cu 14 sunt probabil mai noi; 14 e mai vechiu decât 13? Rămân asimetrice 10 și 12. Această simetrie credem că poate servi și cronologiei, care ar începe cu locurile importante: 8, 9, 11, 7, 12, 3, 4, 1, 6, 2, 5.

Se pune atunci întrebarea: al cui ar putea fi? Având în vedere că sântem în fața unui mormânt neprofanat, că este paralel cu substrucția sudică și pus în sarcofag, că a fost zidit de-asupra cu același material vechiu, că s'a aflat supt cea mai joasă pardoseală și la adâncimea cea mai mare și că n'a avut inscripție, credem că e mormântul unui antecesor al lui Basarab. Mormântul acesta, nearmonic situat în clădirea pe care o avem azi, era de sigur la locul potrivit în biserica mai veche de a cărei existență ne-am ocupat mai sus și peste care a fost zidită cea de azi, cum am mai spus. Urmează că îngroparea s'a făcut după terminarea acelei biserici anterioare¹.

Pe nasturii hainei mortului se găsește scutul unguresc, probabil angevin, care nu știm când a fost adoptat și a devenit basarabesc². În tot cazul nu se poate vorbi de el decât după 1308. Trebuie să presupunem că Voievodul de la Argeș n'a putut avea relații cu suveranul său cel nou mai înainte de a le avea vecinul voievod ardelean, care era atunci Ladislau Apo³. Dar acesta știm că se supune regelui abia la 1310⁴. Odată cu el, cel mai de vreme, trebuie să credem că vor fi intervenit oarecare legături ale Românilor cu Argevinii. Aceste legături presupunând și anumite influențe personale de blason, înseamnă că abia după această dată au putut ele să fie primite și în Țara-Românească⁴. În consecință mormântul este al cuiva, voievod sau personaj de samă, mort în acest an 1310 sau posterior lui, la o vârstă puțin înaintată⁵.

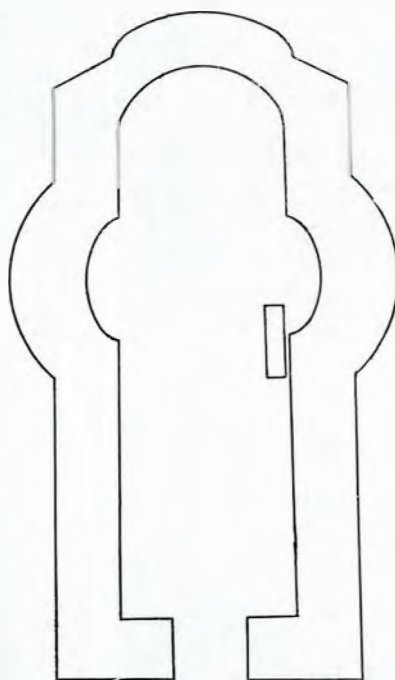

Fig. 4. — Planul probabil al vechii biserici și poziția mormântului voevodal.

¹ Osămintele din cutia dintre mormântul 10 și stâlpul S E, nu vor fi fost adunate din alte morminte în vremea săpării temeliiilor noii biserici? Cenotaful de la 5, nu va fi al lui Dan, mort aiurea, după câte știm?

² S'a precizat că stema Basarabilor era deosebită de a Țării-Românești, având comun numai acvila; cf. Moisil, *o. c.*, p. 129.

³ V. A. Sacerdoțeanu, *Andreanum și alte acte*, Școala Superioară de arhivistică și paleografie, *Cursul de diplomatică*, V, Brașov, 1935, p. 44.

⁴ Scrierea lombardă e mai ușor explicabilă la această dată pe inelele mortului decât mai târziu.

⁵ Luccari, *Annali di Rausa*, p. 49, adaugă: „Negro Voievoda, di nazione Ungaro, padre di Vlaico, nel 1310 s'era impadronito di quella parte di Valachia”, unde era și Câmpulung, și care „morendo fu sepolito in Argis”. (Utilizează el pentru această vreme și însemnări întâmplătoare ale stră-

În acea vreme biserica cea veche, și probabil că și zidurile înconjurătoare, amintite în formă de patruleter neregulat, erau în bună stare¹.

În urma acestor constatări devine firească întrebarea: cum de a dispărut vechea biserică cu toate zidurile înconjurătoare și s'a început zidirea alteia sub o nouă formă, într'un interval așa de scurt. S'ar putea răspunde că voit au fost dărâmate zidăriile vechi pentru a fi începute altele noi. În cazul acesta însă ar rămânea neexplicată poziția mormântului în adâncime. O altă explicație lămurește mai bine și nevoia unei noi construcții, cum și situația mormântului. Ea se raportează la întâmplările anului 1330. Sânt informații că în lupta din acel an Carol Robert s'a războit la castrul Argeș². Nu știm precis unde a fost acesta. Dacă ne-am gândi la cetatea de la Poienari, aceia, prin numărul infim de oameni cari ar fi putut-o locui, nu știm cum ar fi putut opune o mare rezistență; dar, dacă admitem că e vorba de Curtea-de-Argeș însăși, am avea a face cu ceva mai mult decât cu un simplu castru. Și totuși numai aici putea regele să stea cu toată armata sa și numai de aici se va fi întors el spre a fi lovit în munți. De sigur, reședința lui Basarab avea o parte fortificată, care n'a putut fi luată, și altă parte descoperită, târgul, care a fost cucerit³ și de unde Carol Robert va fi luat și cei câțiva prizonieri români⁴. În acea vreme Basarab nu se va fi aflat în Argeș, ci, retras undeva departe, aștepta un moment prielnic pentru atac. Dar, când

regele va fi cuprins târgul, Curțile Domnești vor fi avut de suferit, de bună samă, ceia ce se întâmpla, de obicei, în asemenea casuri, incendiul. În acel moment va fi ars biserica și locuințele din jur, cum și palatul domnesc⁵. Curtea-de-Argeș fiind năruită, după războiul Basarab a mutat Capitala țerii la Câmpulung și, până nu s'au liniștit lucrurile, nu s'a putut gândi la refacerea reședinței argeșene. În această vreme ruinele vor fi căzut cu totul, acoperind supt ele și mormântul. Mai târziu, după 1343, când se va fi curățit locul pentru nevoile zidăriei celei noi, se va fi știut de mortul îngropat acolo, dar planul nou nu l-a cuprins cu totul la locul potrivit, căci trebuiau evitate puternicele temelii ale bisericii și împrejuririi vechi, care, dacă s'ar fi sfărâmat, ar fi dat mult de muncă. Atunci, conform obiceiului, s'a nivelat locul, temeliiile vechii biserici rămânând în interiorul temeliiilor noii clădiri, în timp ce în exteriorul ei, și la mică distanță numai, se găsea basa vechiului zid înconjurător. Astfel mormântul a ajuns să facă parte din noua biserică, alături de substrucții, care rămân altfel inexplicabile, și supt pardoseala cea mai din adâncime, acoperit de molozul dărâmat.

În urma acestor constatări nădăjduim că putem conchide că mormântul de la Argeș este al unui antecesor al lui Basarab mort după 1310 și înainte de urcarea acestuia în Scaun, iar Biserica Domnească a început să fie zidită după 1343 și s'a terminat înainte de sfârșitul Domniei lui Vlaicu-Vodă, fiind construită pe ruinele altei biserici mai mici, anterioară anului 1310.

moșilor săi Marcu și Nicolae Luccari, ambasadori ai țărilor sârbești?) Să fie acesta cel îngropat?

¹ Lespedea sarcofagului spune și ea ceva în acest sens. Anume s'a găsit că depășia marginile sarcofagului pe trei părți (Drăghiceanu, *Jurnal*, p. 138: „Lespedea așezată peste bloc întrece dimensiunile blocului la capete și în latura dinspre Nord..., fiind împinsă mai mult spre latura de Nord a blocului pe care îl debordează, iar pe cea de Sud fiind în rasul blocului”), ceia ce arată că n'a putut să-l depășească și în a patra parte, fiindcă în acea parte era zidul bisericii de care se lipise blocul.

² Mărturisește regele în 1336: „dum nos cum tota gentis nostre potencia terram Transalpinam visitassemus”, Tatamir „properavit et recte sub castro Argias nos adiunxit, ubi nobis cum toto exercitu de eius fortuitu adventu admirantibus.., post hec in reversione sine gravi vulneris suscepcone vix evasit”; Hurmuzaki, I, 1, p. 646.

³ Fortificații și oraș deschis nu s'ar găsi numai la Argeș;

ele se aflau tot atunci și la Severin. v. *Chronicon pictum*, ed. Toldy, p. CXVI: „Cum autem rex Zeurym et castrum ipsius recepisset”.

⁴ M. Wertner, *Urgeschlechter in Siebenbürgen*, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 29 (1899), p. 192: „vor der Festung Argisch nahm er einige Gegner gefangen”.

⁵ Între resturile expuse în tinda bisericii este și o bucată de mortar din zidirea mormântului în discuție, pe care se văd urme galbene; cred că sânt de fum mai de grabă decât ca provenind din vre o oxidare. De asemeni fragmentul de zid de lângă chilie prezintă piatra ca aceia arsă la suprafață. Drăghiceanu, *Jurnal*, pp. 146-147, arată că și la mormântul no. 4 „s'a găsit și un fragment din vechea piatră ce acopera mormântul, cu totul afumată de fum”. Să fie piatră de mormânt ori din construcție, iar mormântul mai vechiu? Ori fumul este de la incendiile târzii? Ar fi de cercetat mai de aproape aceste lucruri și să se încerce o nouă cronologie a mormintelor.

Sânt foarte rari bisericile de lemn în Muntenia. Una din cele mai interesante, și prin admirabila pictură făcută de-a dreptul pe lemnul însuși, e aceea din străvechiul sat de moșneni al Chiojdului Mare, în slavonește Stari-Chiojd, „Chiojdul Vechiu“, așezare al cărei nume, din Kōvesd (de la *kō*, piatră), l-am explicat de mult. O cercetare etnografică între neamurile de acolo, în fruntea cărora stau și astăzi Macoveii (piatra frumoasă de marmoră a unuia din secolul al XVIII-lea a dispărut în vremea războiului), ar da rezultate. Cercetarea costumului a făcut-o cu competență d-ra Luisa Netoliczka, de la Muzeul Etnografic din Cluj, în vremea când d-ra Lozinschi copia cele mai însemnate din frescele spălate din ordinul meu pe saua Comisiunii, — ele fiind menite unui album care să poată servi de îndreptariu pictorilor bisericești de astăzi, de obicei atât de ignoranți și lipsiți de orientare.

Biserica, de stejar, poate numai din veacul al XVIII-lea, cu un chenar impletit în jurul ei și un coperiș aplecat ca la zidurile moldovenești ale lui Ștefan-cel-Mare, e într-o câțva desfigurată printr'un urât pridvor (fig. 1). Zidul, în care s'a prins și câte o piatră

Fig. 1.

Fig. 2.

mai veche decât acel secol al încheierii, din nou, a lăcașului, e de la începutul secolului trecut, ca și frumoasa, solida clopotniță pe care e însemnată, cu litere pitoresci, data de 1814 (fig. 2).

Pictura și icoanele nu sânt din aceeași vreme. Ușa de la altar, de o mare frumusețe, arată că e mutată de aiurea. Ea nu poate fi mai nouă decât 1700: cadrul în care a fost prinsă e însă de mai târzie artă populară.

Și în frescă sânt deosebiri de timp. Cea mai veche, și mai îngrijită, e aceea din care desfac în adevăr frumoasa înfățișare a Răstignirii (fig. 3), cu o remarcabilă vedere a clădirilor din fund, imitând o curte domnească.

Și medalioanele din jos sânt vrednice de toată atenția.

Icoanele de la catapeteasmă și din pridvor (fig. 5, 6, 7, 8, 9, 10), sînt din cele mai bune exemplare de artă sătească, și ele merită să fie puse alături cu acelea pe care le-am reprodus în publicația mea *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I.

Deosebit de frumoasă e zugrăveala, care pare a fi de altă mână, a ușii centrale de intrare în altar (fig. 4).

Niciun sat muntean nu se poate mândri cu o podoabă de pictură așa de îngrijită, vădind la pictorul rural necunoscut unul din cele mai mari talente ale timpului, — și unul care nu face parte din ceia ce se numește o școală.

Localitatea însăși, al cărei trecut se poate desluși și din actele pe care le-am dat în *Buletinul Comisiei Istorice*, are un caracter cu totul particular, făcând parte, ca și Bâscele vecine, dintr'un sistem de „câmpulunguri” caracteristic pentru așezările românești de-a lun-

gul muntelui, tot așa în acești Carpați ca și în depărtatul Pind balcanic.

Alte documente, decât acelea pe care mi le-a comunicat d. Macoveiu, nu se găsesc la micii

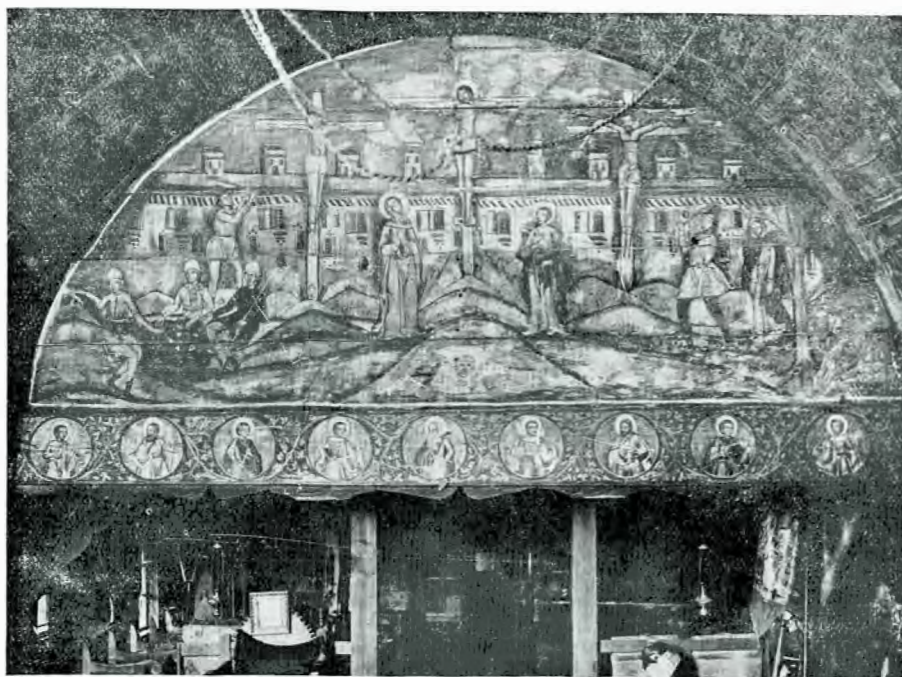

Fig. 3. — Frescă din biserica Stari-Chiojdului.

proprietari de acolo, sau măcar ele nu mi-au fost comunicate. Din ele, dacă s'ar scoate la iveală, ar putea să iasă și lămuriri despre vremea și rostul întemeierii bisericii, așa de interesante.

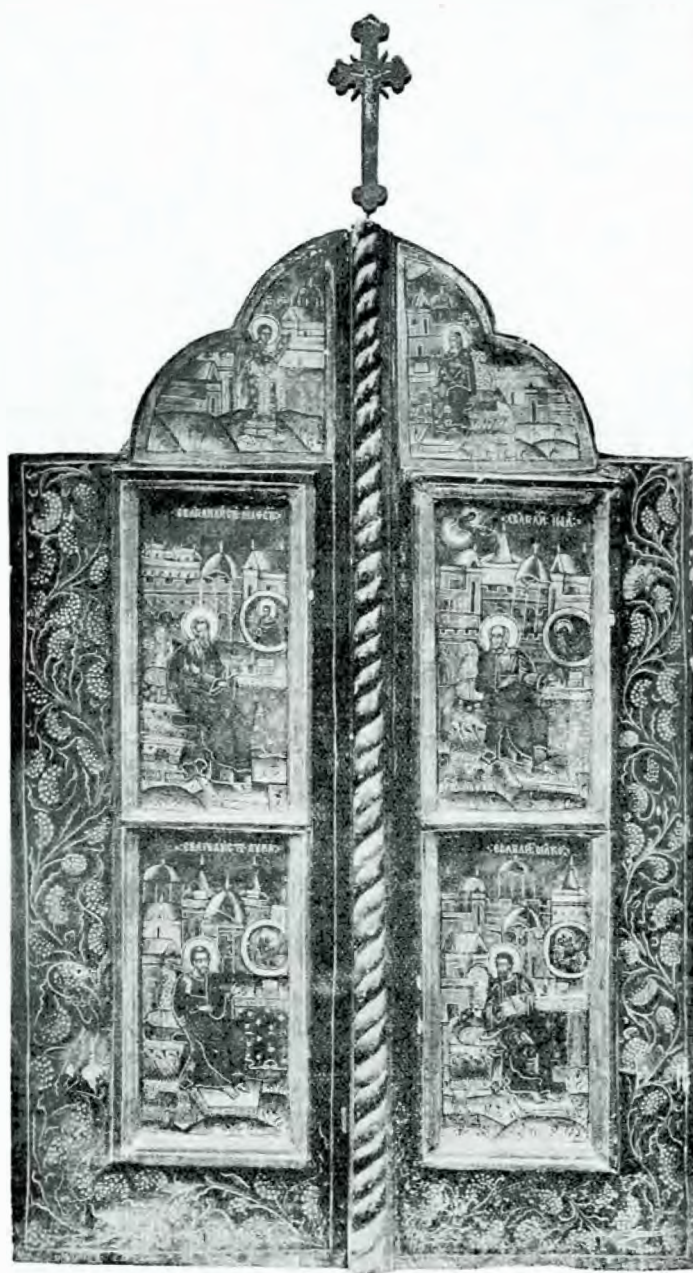

Fig. 4. — Uși împărățești de la Stari-Chiojd.

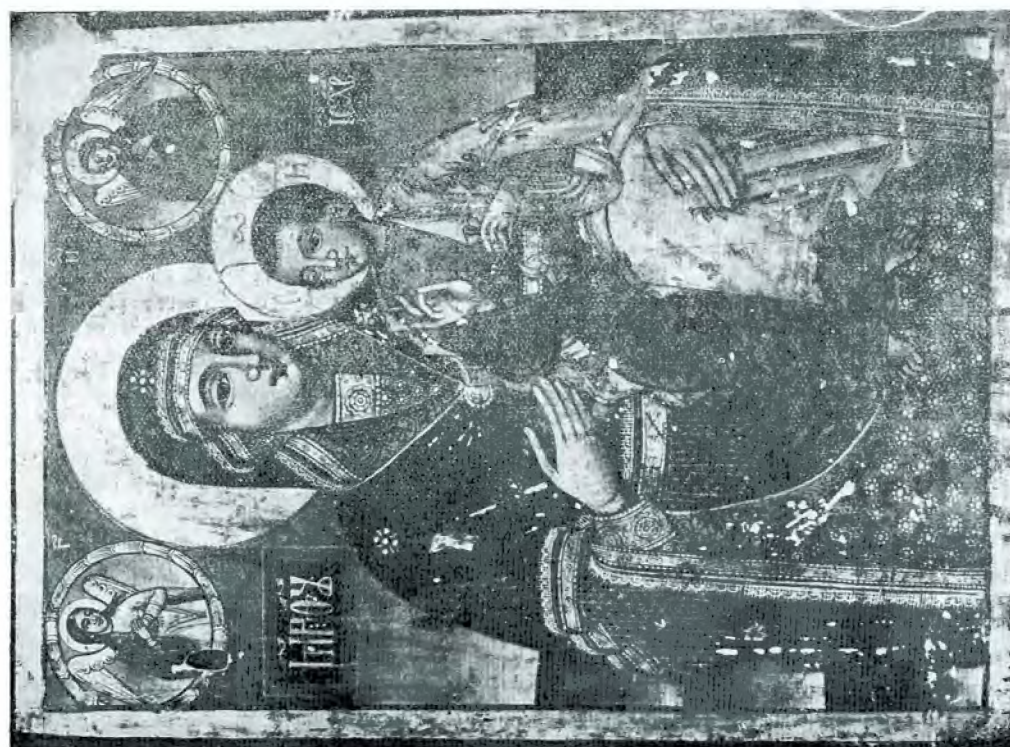

Fig. 5. — Stari-Chiojd : Icoană.

Fig. 6. — Stari-Chiojd : Icoană.

Fig. 7. — Slati-Chiojd, Icoană.

Fig. 8. — Slati-Chiojd, Icoană.

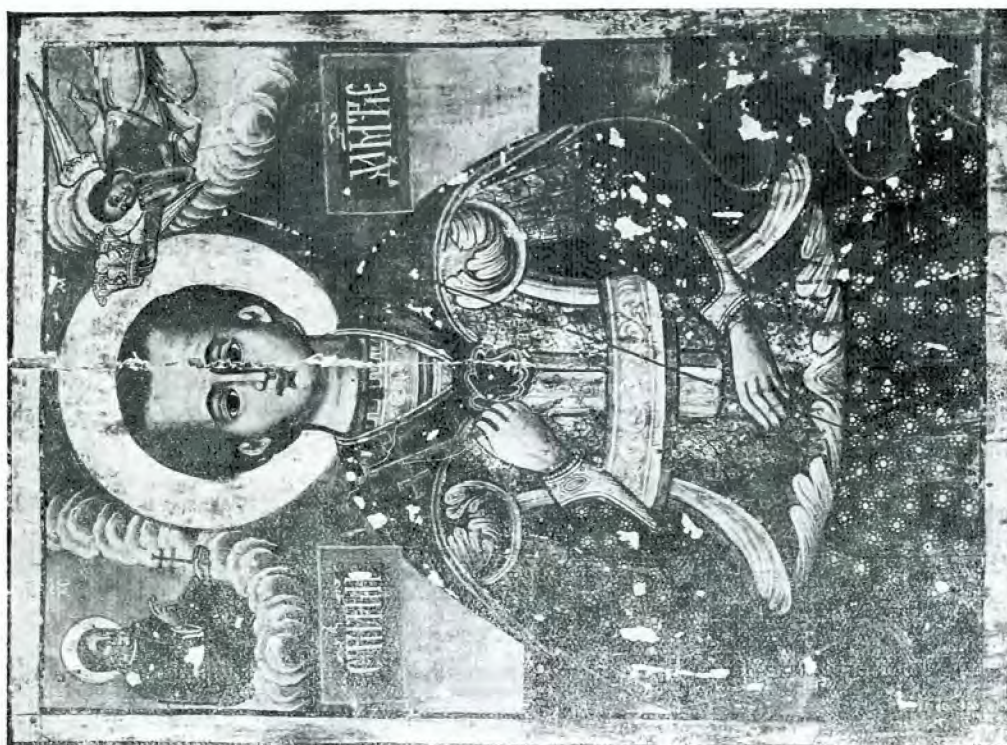

Fig. 9. — Stari-Chiojd : Icoană.

Fig. 10. — Stari-Chiojd : Icoană.

Biserica din Poieni (fig. 1) zidită la începutul secolului al XIX-lea, merită să fie cunoscută din mai multe puncte de vedere.

Întăiu e una din cele mai solide construcții ale epocii, zidită cu acea grijă gospodărească, specifică vechilor familii boierești ale Moldovei.

Fig. 1.

Inscripția (fig. 2), cu foarte fine linii săpate în piatră, are acest cuprins:

Acest sfnt lăcaș s'au zidit din nou spre cinste și laoda sfntului ierah Necolai cu buna vrointă și osirdiia de bunului neam dumnelui Marelui Visternic și cavaler Alecsandru Baloși într-o odih-

nire cu pre-luminata și leagiuita sa soția domnița Elencu Sturza, în vreme stăpânirii D[omnului] Mihail Grigorii Sturzo Vv. și a preosfințitului Mitropolit Veniamin Costachi spre večnica pomenire ; 1841.

Domnița Elencu, măritată întâiu cu viitorul Domn Grigore Ghica, era fiica lui Ioan Sandu Sturza.

Moșia Poieni, de fapt a blidarilor, cari făceau blide în pădure, a fost întâiu a vameșului Păun, de la sfârșitul veacului al XVII-lea. Actele pri-vitoare la vicisitudinile ei de stăpânire le-am

Fig. 2.

dat la începutul volumului VI din *Studii și documente*.

Al doilea interes îl prezintă biserica, astăzi în fața Administrației moșiei arhiducesei Ileana, dar foarte puțin îngrijită, prin frumuseța uneia din cele mai bune catapitesme ale epocii, pe care o pun alături cu aceia care, poate puțin înainte, s'au adăus bisericii lui Petru Rareș din Hârlău.

În sfârșit merită toată atenția ușa de fier și incuietoarea, de o tehnică specială.

RAPORTUL

SECȚIUNII REGIONALE CERNĂUȚI A COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE PE ANII 1933-1934.

Numeroasele monumente istorice aflătoare pe teritoriul Bucovinei necesită un control și o supraveghere continuă, atât pentru vechimea, cât și pentru valoarea lor artistică și istorică.

Cu toate intervențiile insistente, făcute la orice ocazie în anii 1933 și 1934, Secția Regională Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice a fost, ca și în anul 1932, lăsată fără niciun fond, din care să fi putut susține o activitate de control și conservare, fie cât de redusă, a monumentelor istorice ce-i sânt încredințate.

Nici Fondul bisericesc ortodox român din Bucovina, în a cărui proprietate se află toate bisericile și mănăstirile monumente istorice din această regiune, având a face față înainte de toate propriilor sale necesități și stânjenit prin grava crîșă economică și financiară generală nu a fost în stare, din cauza lipsei de mijloace, să reia activitatea intensivă de restaurare, dezvoltată în alți ani supt controlul și supravegherea Secției noastre. În cazuri de deosebită gravitate, Fondul bisericesc, cu toate că se află într-o situație financiară foarte grea, totuși, conștient de obligațiile sale, și de menirea sa în această parte a țerii, se străduiește în limitele posibilului să subvenționeze lucrările absolut necesare.

Se poate deci spune cu drept cuvînt că epoca de la anul 1930 până în prezent este caracterizată prin o complectă stagnare a oricărei activități de restaurare sau conservare a marelui număr de biserici și mănăstiri din Bucovina, declarate monumente istorice.

În cele ce urmează voim să arătăm mai pe larg această situație.

Una din frumoasele ctitorii ale lui Ștefan-Vodă se află în satul Pătrăuți din județul Suceava. Imediat după războiu, această biserică a fost restaurată, în deosebi acoperișul și exteriorul zidăriei. Cu toate acestea, biserica ar avea neapărată nevoie de lucrări de restaurare, mai ales în interiorul ei, unde se impune schimbarea complectă a dușumelei, care e cu totul usată și strîcată, fapt

care impresionează defavorabil nu numai pe vizitatorii bisericii, ci și pe poporenii drept-credincioși, obișnuiți din moși strămoși a bate mătânii în timpul serviciului religios. Crucea de pe acorișul bisericii, cât și cea a clopotniței, fiind amîndouă inclinate de vînt, ar trebui repuse în poziția cuvenită. În curtea bisericii se află, în stare de părăsire, o fîntînă veche, care alte dăți forma un corolar necesar și pitoresc al bisericii. Toate aceste lucrări sînt de natură urgentă, și parohul local s'a adresat Secției noastre Regionale cu cererea pentru acordarea sumei de aproximativ lei 10.000, strict necesară efectuării lucrărilor susarătate, într-o populație comunei, din cauza stării de sărăcie, nu poate contribui cu nimic la aceste cheltuieli. S'a intervenit din partea Secției Regionale la Consiliul Eparhial ortodox român al Bucovinei pentru executarea acestor lucrări.

Alt monument istoric, ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare din anul 1488 și tesaur artistic cu bogății de admirabile frescuri, atât în interior, cât și în exterior, biserica mănăstirească din Voroneț, județul Cîmpulung, despre care de altcum am amintit și în raportul azului 1932, este periclitat în însăși existența lui prin faptul că acoperișul, de și refăcut scurt timp după războiu, presintă astăzi defecte atât de mari, încît apele ploilor amenință cu distrugerea frescurile absidei. Am intervenit și pentru repararea acestei biserici, despre care un vizitator savant străin a spus că în țara lui o asemenea bijuterie artistică ar fi păstrată supt sticlă, și am atras atenția asupra marelui pericol ce amenință deosebit de valoroasa pictură în fresco a exteriorului bisericii, arătând tot odată că Secția Regională nu dispune de fonduri pentru restaurarea bisericilor¹.

Vechea biserică de lemn din comuna Mămăiești-Noi, jud. Cernăuți, reconstruită în anul 1873, a fost mutată de acolo în anul 1933, cu consim-

¹ Reparații s'au început în toamna 1935; N. I.

țimântul Secțiunii Regionale Cernăuți, în comuna nou înființată a coloniștilor români din apropierea satului Rarancea, județul Cernăuți. Preotul acestui lăcaș solicitând permisiunea de a spăla iconostasul și de a adăuga lipsa la iconostas, precum și de a înlocui cu beton vechile lespezi de piatră ale dușumelei, Secția Regională Cernăuți, după o prealabilă vizitare și inspectare a domnului președinte, a aprobat spălarea iconostasului și adăugirea lui supt următoarele condiții: spălarea iconostasului să se facă numai pentru a îndepărta urmele prafului și fumului așezat pe icoane, și nici de cum cu soluții care ar putea deteriora pictura. Afară de spălare, nu s'a admis altă lucrare de restaurare cu colorii de ulei. S'a aprobat ca pardoseala bisericii să se execute în beton; pentru cazul că una din vechile lespezi ar avea vre-o inscripție, s'a cerut ca aceste lespezi să fie păstrate.

Sesizat de Secția Regională Cernăuți, Consiliul Eparhial ortodox român din Bucovina a ordonat cercetarea la fața locului prin arhitectul său a bisericii parohiale ortodoxe române din comuna Cernaucă, județul Cernăuți, foastă odinioară moșia familiei Hurmuzachi, astăzi proprietatea familiei evreiești Rostotchi. Această biserică a fost clădită din piatră și cărămidă în anul 1825 și restaurată apoi în anul 1869. Cu ocazia acestei restaurări, pereții interiori și tavanul orizontal au fost decorați cu picturi al fresco de către pe atunci celebrul pictor vienez Jobst, care a pictat și interiorul bisericii catedrale, cât și al reședinței mitropolitane din Cernăuți. La cercetare, s'a constatat că parte din tencuiala tavanului cu pictura aferentă căzuse, iar întreaga tencuială a tavanului amenința asemeni să cadă, căptușeala tavanului fiind putredă. Acoperișul e învelit cu tinichea și se află în stare bună, afară de unele defecte neimportante, care, după părerea arhitectului, în niciun caz nu puteau forma cauza putrezirii căptușelii. Acoperișul bisericii a fost învelit cu șindrilă până la anul 1910, când învelirea a fost schimbată cu table de tinichea. Cu ocazia schimbării învelișului nu s'a schimbat căptușeala tavanului, și probabil nici nu s'a cercetat măcar starea acesteia. După părerea arhitectului, defectele constatate la această cercetare au fost cauzate cu siguranță de starea defectuoasă a învelișului de șindrilă, anterioară așezării tablelor de tinichea în anul 1910. Arhitectul opinează că în niciun caz pictura tavanului nu se va mai putea salva de deteriorare completă.

Având în vedere că preotul, cât și credincioșii, sânt expuși pericolului de a fi loviți în timpul serviciului divin prin căderea bucăților din ten-

cuiala tavanului, arhitectul propune, în urma celor indicate în raportul său, îndepărtarea tuturor părților stricate ale tavanului, adică a picturii al fresco cu tencuiala pe trestie, a căptușelei și eventual a grinzilor.

Mai propune executarea din nou a tavanului și zugrăvirea lui în mod ornamental fără decor figural, supt conducerea și supravegherea unui expert.

Împreună cu acest raport, Consiliul Eparhial ortodox-român din Bucovina a înaintat și devisul asupra lucrărilor de restaurare necesare la biserica din Cernaucă, cerând ca și Comisiunea Monumentelor Istorice să contribuie prin acordarea unui fond corespunzător.

După ce d. președinte al Secțiunii Regionale Cernăuți a cercetat și verificat la fața locului defectele semnalate în raportul arhitectului Consiliului Eparhial, Secția Regională Cernăuți a aprobat lucrările preconizate în acel raport, precum și devisul înaintat, neputând însă, din cauza lipsei de fonduri, să satisfacă cererea pentru acordarea unei contribuțiuni la cheltuielile de restaurare.

În anul 1952, murind bătrânul arhimandrit al mănăstirii Putna, părintele Grigore Volcinschi, conducerea mănăstirii a fost încredințată părintelui stareț Atanasie Prelipcean; acesta, încă tânăr și cu aleasă cultură academică, se străduiește să puie rânduială pretutindeni în bătrâna mănăstire, înlăturând multiplele neajunsuri de care suferia acest lăcaș. Din bruma de venituri, rămase mănăstirii, a făcut reparațiile strict necesare clădirilor, fără însă să poată îndeplini tot planul său de refacere. O mare grijă a conducerii mănăstirești o formează lipsa din ansamblul clopotelor mănăstirii a clopotului mare numit din vechime „Buga“, fiind dogit din anul 1917. Acest clopot a fost dăruit mănăstirii Putna de Ștefan-cel-Mare în anul 1482, după cum arată inscripția lui, foarte bine conservată; el a jăluit împreună cu tot norodul moldovenesc moartea marelui Domn și erou. Mănăstirea Putna este deci din anul 1917 lipsită de glasul clopotului mare, menit să cheme poporul la slujba dumnezeiască în zile de mare serbătoare. De oare ce în cursul vremurilor clopotul acesta se mai stricase, a fost returnat în mai multe rânduri, și anume la urmă în anii 1760, 1793 și 1818, dăinuind astfel în ultima lui formă aproape un secol întreg și având astăzi o greutate de 1565 kg. Conducerea mănăstirii, dorind a pune în funcțiune clopotul, ceruse încă în anul 1928 aprobarea pentru returnarea lui. În acest scop, și înainte de a cere avisul Secției

Regionale Cernăuți, Consiliul Eparhial ortodox român al Bucovinei s'a adresat turnătoriei de clopote din Cernăuți, firmei „Geib“, să facă o propunere și o ofertă pentru returnarea acestui clopot. Turnătoria, în oferta ei, arată că acest clopot poate fi returnat cu toate decorurile și inscripțiile lui și cu sunetul lui de azi, declarându-se totodată gata să execute returnarea clopotului în Cernăuți în prezența unei comisiuni, instituită de Consiliul Eparhial, și propunând să sfarme clopotul abia înainte de returnare și piesele lui să fie puse în furnal în prezența Comisiunii. Cum însă la topirea metalului se produce o pierdere de 10⁰/₁₀₀, această lipsă de metal ar trebui completată cu bucăți din tunuri vechi austriece, dobândite de firmă la sfârșitul războiului. Pentru această lucrare, numita firmă cerea în anul 1928 suma de 225.000 lei. Din lipsa fondurilor necesare, nu s'a realizat planul restaurării clopotului „Buga“, care astăzi își odihnește truditele bătrânețe în Muzeul mănăstirii Putna, după ce a slujit lui Dumnezeu și oamenilor patru sute trei zeci și cinci de ani.

În locul lui, Consiliul Eparhial al Bucovinei a așezat un clopot nou în aceeași formă și dimensiune ca ale clopotului „Buga“, astfel că din clopotnița mănăstirii lui Ștefan-cel-Mare în zile de mare slujbă dumnezească răsună din nou glas de clopot domnesc, iar poporul adunat ascultă cuvântul credinței strămoșești, închinându-se memoriei și vredniciei Domnilor de odinioară și înălțând rugăciuni pentru Țară și Rege. Astfel, a fost fericit soluționată greaua problemă a returnării sau reparării prin sudură autogenă a clopotului „Buga“ de la mănăstirea Putna.

Cu darul Maiestății Sale Regele Carol II a fost așezat de-asupra mormântului Voievodului Ștefan-cel-Mare din biserica mănăstirii Putna un baldachin sculptat în piatră, la fel ca acel de-asupra mormântului soției sale, Maria de Mangup.

Muzeul mănăstirii Putna, vizitat și apreciat de specialiști și laici, este însă neîncăpător pentru colecția de obiecte de artă bisericească adunată în el; aproape jumătate din odore, din lipsa de fonduri necesare lărgirii lui, zac închise și sigilate în lăzi și dulapuri, neputând fi expuse într-o sală special amenajată acestui scop, cu vitrine și asigurată cu uși și ferestre prevăzute cu gratii de fier.

Maiestatea Sa Regele Carol II a donat o importantă sumă de bani și pentru completarea Muzeului mănăstiresc.

În afară de aceste lipsuri de natură specificată, mănăstirea Putna, ca și aproape toate celelalte mănăstiri și biserici monumente istorice din Bucovina, necesitează diferite lucrări de restaurare în exterior și interior, ca orice clădire cu o vechime de câteva secole. În fiecare an, clericii în a căror administrație directă se află aceste monumente de artă bisericească semnalează urgente lucrări de restaurare, și nu primesc alt răspuns decât cel, obișnuit în actuala situație de crasă financiară, că nu sânt fondurile disponibile.

Fig. 1. — Muzeul mănăstirii Putna: Clopotul „Buga“.

Nici anul 1934 nu a adus o ameliorare în ce privește disponibilitatea de fonduri, atât a Statului, cât și a Fondului bisericesc ortodox român din Bucovina. Ca și în anii anteriori, Secțiunea Regională Cernăuți din nou și-a spus cuvântul în această privință, arătând că de acum patru ani nu i s'a afectat nicio sumă și cerând pentru bunul mers al activității ei îndreptarea acestei situații.

În schimb, ca și în anul trecut, Secțiunea Regională Cernăuți a primit o serie de cereri și rapoarte, care semnalau multiple și urgente lu-

crări necesare pentru înlăturarea deteriorărilor produse.

Așa ni s'a raportat că la biserica Sf. Troițe din Siretiu, secolul al XIV-lea, aproximativ 1358, acoperișul este defect, astfel că apele ploilor amenință să pătrundă în interiorul bisericii. Acoperirea din țigle plate și semicilindrice, ca aceia a acestei biserici, se defectează ușor în climatul aspru al iernilor bucovinene. În interesul evitării unor daune mai mari, este recomandabil ca astfel de defecte să fie imediat reparate, cheltuielile unor lucrări de asemenea natură fiind de obicei la început relativ neînsemnate; în cas însă că lucrările necesare nu se vor executa de urgență, clădirea fiind foarte veche, pagubele pot deveni ireparabile, ca la biserica, mult mai recentă, din Cernauca, unde din cauza infiltrării apelor a putrezit tavanul și a căzut tencuiala lui, împreună cu valoroasa pictură al fresco.

Am arătat în raportul anului 1931, revenind și în cel al anului 1932, că acoperișul bisericii din Voroneț, ctitorie a lui Ștefan-Vodă din anul 1488, trebuie înnoit în întregime fără întârziere; totuși nu s'a executat această lucrare de natură a asigura însăși existența, atât a clădirii propriu-zise, cât și în deosebi a splendidelor fresce, cu care e împodobit acest juvaier de artă, atât în interior, cât și pe din afară. Acoperișul acestei biserici a fost reînnoit ultima oră în anul 1913. S'au scurs deci de atunci douăzeci și doi de ani, termin care depășește cu mult trăinicia normală a unui acoperiș de șindrilă. Într'adevăr s'au și produs defecte la învelișul acoperișului, cauzate prin vechimea sa. Și aici pătrunde apa în interiorul acoperișului, și există pericolul că zidul bolților, și implicit pictura al fresco, să fie atacat de umezeală.

Am semnalat Consiliului Eparhial din Cernăuți această stare de lucruri a bisericilor din Siretiu și Voroneț, pentru a se executa imediat lucrările de restaurare.

Din cele de mai sus rezultă însă cât de necesară este inspectarea periodică a monumentelor istorice, de oare ce este ușor de prevăzut că după un timp mai îndelungat se produc o serie de defecte, care la început ar putea fi înlăturate cu o cheltuială mică de muncă și bani, dacă însă nu vor fi din timp îndreptate, vor cauza neapărat nouă pagube cu mult mai grave și costisitoare, uneori poate chiar ireparabile.

La vechea biserică din Mănăstirea Homorului, zidită în anul 1530 de logofătul Toader Bubuioag, a fost refăcut în întregime, atât învelișul de șindrilă, cât și lemnăria putrezită a acoperișului; la fel a fost restaurat și acoperișul turnului. Și aici

apa ploilor începea acum a pătrunde în părțile de sus ale zidăriei. Pentru efectuarea acestor lucrări s'a străduit vrednicul paroh de acolo, părințele Gheorghe Abager, depunând stăruințe deosebite la Consiliul Eparhial și obținând materialul lemnos necesar. Afară de aceasta numitul preot, în dorința de a crea un fond pentru întreținerea și buna conservare a acestui frumos monument istoric, a tipărit cu propriile sale mijloace modeste o mică broșură sub titlul „Călăuză pentru vizitatorii Sfintei Mănăstiri a Homorului“, din a cărei vânzare către diferiții vizitatori speră să poată aduna cu timpul banii atât de necesari și atât de greu de obținut de la autorități.

Consiliul parohial al bisericii ortodoxe române din comuna Burdujeni-Târg, dorind să restaureze interiorul acestei biserici, declarată monument istoric, s'a adresat prin Consiliul Eparhial din Cernăuți Secțiunii noastre Regionale cu cererea să se trimită la fața locului o comisiune pentru cercetare și darea avisului în vederea restaurării proiectate. Din lipsă de fonduri, Secțiunea Regională Cernăuți n'a putut participa la această comisiune, dând numai în scris avisul principal, după care urmează să se execute lucrările de restaurare.

În comuna Fundul-Sadovei, județul Câmpulungul moldovenesc, se află o biserică parohială, clădită din lemn în anul 1768. Cu timpul devenind neîncăpătoare, Consiliul parohial din localitate a început în anul 1928 construirea unei biserici noi din piatră, care, în sfârșit, a fost terminată anul acesta. În părțile muntoase ale Bucovinei comunele având păduri și cariere de piatră și var proprii, astfel de clădiri se ridică mult mai lesnicios decât în părțile de la șes, unde aceste posibilități lipsesc și unde populația e mai puțin înstărită, ocupându-se cu mica agricultură. Odată cu terminarea noii biserici, sătenii din Fundul-Sadovei au epuizat și ultimele fonduri disponibile, așa că nu mai sânt în stare să cumpere un iconostas nou și mobilierul necesar funcțiunilor. În consecință s'au adresat Secțiunii Regionale Cernăuți cu cererea să li se aprobe demontarea iconostasului din biserica veche pentru ca, după curățirea și spălarea lui, să fie așezat în biserica nouă. Secțiunea Regională Cernăuți a aprobat desfacerea iconostasului bisericii vechi și reșezarea lui în biserica nouă, cu condiția ca iconostasul să fie așezat în forma lui de până acum, iar noile adăugiri eventual necesare pentru lărgirea lui să fie executate la ambele părți laterale în așa mod ca, la mijloc, iconostasul să rămâie în vechea lui arătare. S'a aprobat și spălarea

picturii, însă numai cu lichide inofensive, nepermițându-se corectarea picturii sau restaurarea ei cu colorii de ulei, și dispunându-se același procedeu și pentru restul icoanelor vechi aflătoare acolo. Cu această ocazie s'a reamintit oficiului parohial că toate obiectele de cult care au o valoare artistică sau istorică urmează a fi inventariate sistematic în bună stare de evidență. De altcând, vechea biserică de lemn a fost cerută de către sătenii din comuna Milișăuți, județul Rădăuți, cari de la războiu încoace au rămas fără biserică, de oarece vechea biserică de piatră de acolo, cunoscută ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare fusese distrusă de tirul artileriei austriace în cursul războiului mondial, în anul 1917.

Oficiul parohial din comuna Zaharești, județul Suceava, ceruse aprobarea pentru repararea zidăriei în interiorul și exteriorul bisericii din acea localitate (zidită la 1542). Această biserică neavând niciun fel de pictură murală, Secția Regională Cernăuți a aprobat curățirea și văruierea bisericii cu avizul că să fie imediat înștiințată, îndată ce, cu ocazia acestor lucrări, s'ar scoate cumva la iveală picturi murale vechi. Lucrările de restaurare au fost executate

Primăriei acelei comune că, intru cât biserica veche este clasată monument istoric și prezintă un interes din punct de vedere arhitectonic, dărâmarea ei nu poate fi aprobată, urmând să se restaureze acoperișul stricat pentru a se asigura

Fig. 3. — Ruinele chiliilor mănăstirii Moldovița, astăzi complet restaurate.

conservarea clădirii. Tot odată s'a pus în vedere că s'ar putea aproba desfacerea bisericii pentru a fi mutată și așezată din nou în altă comună.

La Moldovița au fost complet restaurate vechile chilii de pe lângă ctitoria domnească de acolo, rămase aproape două veacuri în completă ruină; în aceste noi încăperi s'a instalat o capelă spațioasă pentru îndeplinirea pravilelor călugărești ale schitului de maici, nou înființat pe lângă biserică din localitate, precum și pentru săvârșirea slujbei religioase în timpul iernii. Sfințirea acestei clădiri s'a făcut în ziua de 8 Novembre 1934, de Sf. Arhangheli, când s'a inaugurat tot acolo, într-o cameră mică special amenajată în acest scop, Muzeul Bisericesc în care a fost așezat spre păstrare și vizitare un număr restrâns de obiecte de valoare istorică și artistică, care până atunci se păstrau în interiorul bisericii.

În comuna Putna, județul Rădăuți, s'au constatat oarecare neajunsuri în

legătură cu exploatarea unei cariere de marnă de către fabrica de ciment „Putna“, care se găsește în imediata apropiere a clădirilor mănăstirii Putna, despărțită fiind de aceasta din urmă numai prin pârăul cu același nume.

Fig. 2. — Vechea biserică din Iacoveni, județul Câmpulung Moldovenesc.

din fondurile adunate de către sătenii locului.

Aflând despre hotărârea Consiliului Comunal din Iacoveni, județul Câmpulung-Moldovenesc, de a dărâma vechea biserică de lemn așezată acolo la 1812, Secția Regională Cernăuți a comunicat

Câțiva ani înainte de războiul mondial, deci supt dominația austriacă, s'a înființat în mijlocul comunei Putna și în apropiere de mănăstire o fabrică de ciment „Putna“, acțiunile acesteia găsindu-se exclusiv în mâinile unor industriași și proprietari evrei. Afară de această fabrică mai funcționează în localitate, asemeni din era austriacă, o fabrică de sticlă, situată mai departe de mănăstire, dar în apropiere de „chilia lui Daniil Sisastru“.

În timpul războiului mondial fabrica de ciment a fost distrusă, și abia în anul 1928 a fost refăcută și pusă din nou în funcțiune, fără ca în acest scop să se ceară avisul Comisiunii Monumentelor Istorice, după cum prevede legea minelor. Mult mai târziu, în vara anului 1934, so-

țarea de lucrări miniere, aceasta pentru conservarea monumentelor istorice și a caracterului istoric al regiunii. La această intervenție a fabricii de ciment „Putna“, despre care a fost imediat înștiințată și Comisiunea Centrală a Monumentelor Istorice, Secțiunea Regională Cernăuți a răspuns că, intru cât mănăstirea Putna reprezintă un monument istoric de o deosebită valoare artistică și națională, în care se află mormintele marelui Voevod Ștefan-cel-Mare și ale altor Domni și Domnițe, nu dă avisul favorabil pentru reautorisarea exploatării carierei de marnă a fabricii de ciment „Putna“ și nici pentru autorisarea unei rețele de linie îngustă Decauville, aceste instalațiuni fiind de natură a desfigura caracterul istoric al regiunii. În același sens a răspuns și Co-

Fig. 4. — Vederea mănăstirii Putna din spre Apus.

1 și 2) Carieră de marnă părăsită. 3) Loc de depozitare a resturilor, 4) Magasii.
5) Fabrica de sticlă. 6) Fabrica de ciment.

cietatea „Putna“ își aduce aminte să solicite Secțiunii Regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice, conform dispozițiilor legii minelor în vigoare, avisul pentru reautorisarea exploatării carierei sale de marnă din comuna Putna, precum și pentru deservirea ei, autorizarea unei rețele de linie îngustă Decauville, ambele — cariera și linia Decauville — situate pe malul drept al pârâului Putna, la o distanță de aproximativ 300 metri de mănăstirea aflătoare pe malul stâng. Aceste stabilimente industriale fiind situate într-o localitate cu monumente istorice importante, urmează să se aplice dispozițiile art. 69 din legea minelor, conform cărora se fixează zona de protecțiune în interiorul căreia nu poate fi admisă ocuparea suprafeței sau exco-

misiunea Centrală a Monumentelor Istorice.

Drept răspuns, Secțiunea Regională Cernăuți primește o adresă din partea Inspectoratului Minier Cernăuți, în care de astă dată se arată că fabrica de ciment „Putna“ cu cariera ei de marnă se găsește în exploatare și funcționează în baza autorisației ce o posedă încă înainte de războiu și că deci, din punct de vedere legal, numita societate are, în principiu, asupra funcționării fabricii și exploatării carierei drepturi câștigate. Afară de aceasta, Inspectoratul Minier Cernăuți opinează că reautorisarea, conform cererii presintate de societate, ca urmare a intervenției Inspectoratului Minier, nu poate fi considerată decât ca o preschimbare a vechii autorisației și punerea ei în concordanță cu dispozițiile legale

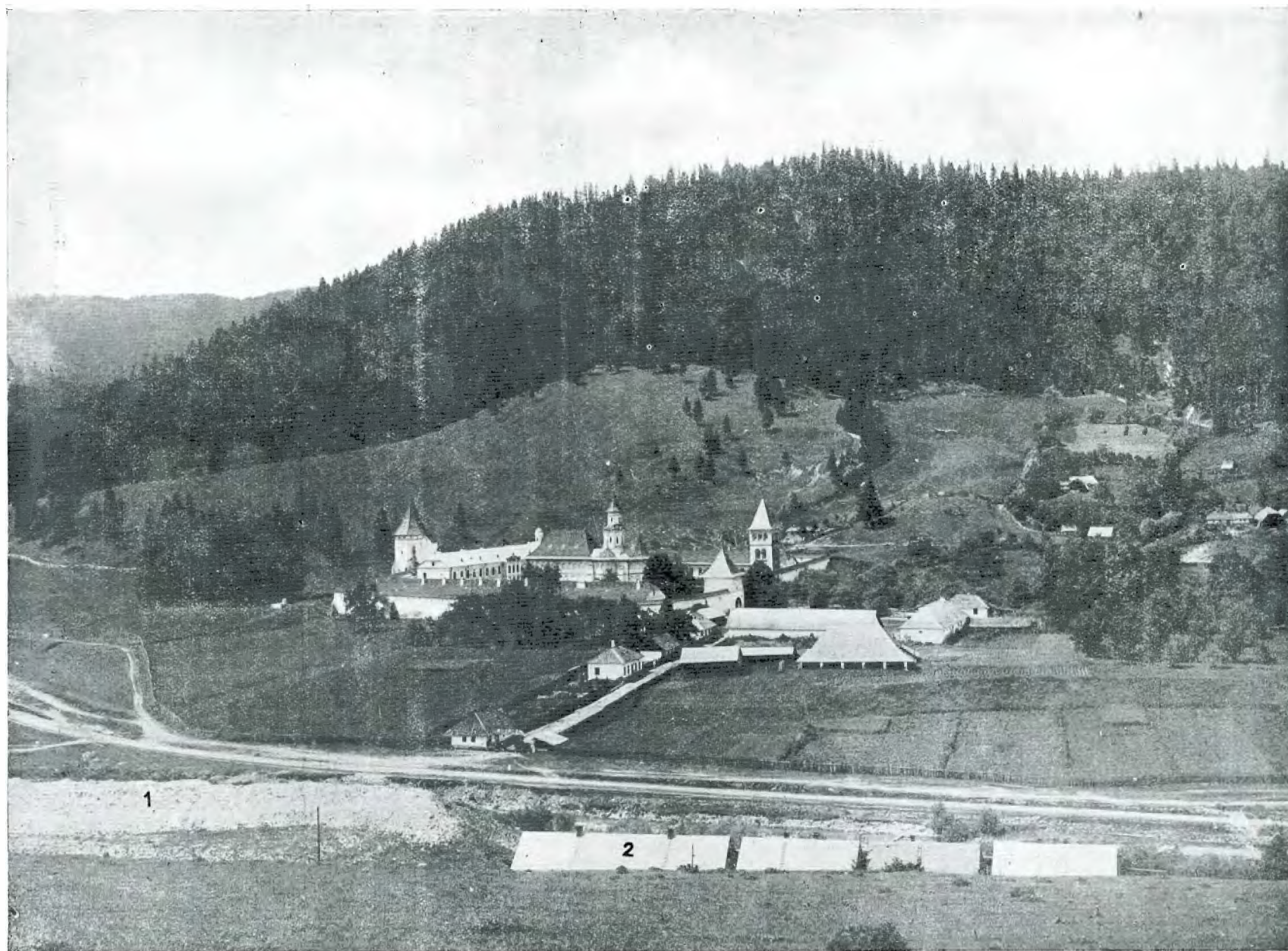

Fig. 5. — Vederea mănăstirii Putna din spre Miazăzi (de pe Dealul Crucii).
1) Locul de depozitare 2) Patru magazine

și tehnice miniere ale legii minelor în vigoare. În acest sens urmează a fi privită și autorizația liniei Decauville, care deservește de mult timp cariera, asupra căreia autorizația Ministeriului de Industrie și Comerț cu ordinul No. 141.180, din 27 Februar 1933 și-a dat în principiu avisul

Fig. 6. — Curtea mănăstirii Putna
(în fund fabrica de ciment).

favorabil. Pe de altă parte, oprirea exploatarei carierei ar antrena după sine, după cum comunică numita societate, și închiderea fabricii de ciment din Putna, lucru care este de părere că trebuie avut în vedere din punct de vedere economic și social. Având în vedere cele de mai sus, pentru a se putea pune de acord dispozițiile art. 69 din legea minelor, care prevede stabilirea — cu avisul autorității în drept, adică a Comisiunii Monumentelor Istorice — a unor zone de protecție în interiorul cărora nu poate fi admisă ocuparea suprafeței sau executarea de lucrări miniere și dispozițiile legii pentru conservarea monumentelor istorice, Inspectoratul Minier Cernăuți își exprimă părerea și propune a se delega un reprezentant al Secțiunii Regionale Cernăuți care, împreună cu reprezentantul Inspectoratului Minier Cernăuți, să constate la fața locului situația de fapt, pe baza căreia să se stabilească măsurile legale de luat în această chestiune.

În același sens reprezentanții societății „Putna” au adresat președintelui Secțiunii Regionale Cernăuți, în calitate d-sale de Ministru al Muncii, o plângere insistând în deosebi asupra urmărilor economice și sociale pentru cazul că se menține atitudinea de refuz a Comisiunii Monumentelor Istorice.

Pentru a stabili în mod exact, la fața locului, condițiile în care se exploatează atât cariera de marnă, cât și fabrica de ciment, a fost delegat la Putna, în luna Novembre 1934, subsemnatul dr. Petre Luța, secretar al Secției Regionale Cernăuți. Cu această ocazie s'au constatat următoarele: cariera de marnă se exploatează numai în cele șase luni de iarnă, pe când fabrica de ciment numai în lunile de vară, astfel că la epoca cercetării la fața locului era în exploatare numai cariera, iar fabrica de ciment nu funcționa. Din anexata schiță de plan se poate constata exact situația mănăstirii, a carierelor și a fabricii de ciment. În prezent sânt în exploatare două cariere, și anume una mai vastă, însemnată pe plan cu no. 4, și una mai mică, însemnată cu no. 5. Din aceste amândouă cariere se extrage marna la suprafața pantei dealului, exact ca la orice altă carieră, astfel că se produc săpături adânci de câțiva metri, care apoi sânt lăsate în părăsire, fără să se niveleze terenul, care este, de altfel, în pantă până la 45° grade. Acest teren fiind și împădurit cu brazi și molizi, prin exploatarea carierelor se distruge inevitabil și această plantație. De la fabrica de ciment, situată la drumul spre mănăstire, duce până la cariere o linie industrială Decauville peste un pod lung de beton armat. De-a lungul acestei linii industriale, cam pe la mijlocul ei, sânt ridicate patru bărăci pentru lucrători, însemnate pe plan cu no. 9. Din materialul extras din cariere se alege o parte cam de 20% , care este aptă pentru fabricarea cimentului, și se transportă la locul de magazinagiu și în ma-

Fig. 7. — Vederea mănăstirii Putna dinspre Miazănoapte
(Dealul Popii).

gasia specială, însemnată pe plan cu no. 8, iar restul de 80% din materialul extras din cariere se răstoarnă pe locul de depozitare al materialului inutilisabil, desemnat pe plan cu parcela no. 148/1. Marna depozitată în magasia specială și pe locul de depozitare se transportă vara, când

funcționează fabrica, în moara fabricii, unde este măcinată și apoi, după un procedeu mai îndelungat, este arsă în furnalul producător de ciment. Evident că operația măcinatului produce zgomot și praf, precum și fum de la focul furnalului, și aceasta tocmai în timpul verii, când mănăstirea este zilnic vizitată.

Cum însă fabrica, înființată, precum s'a arătat mai sus, încă înainte de războiul mondial, și-a reluat funcționarea de vre-o șase ani, ocupând ca stabiliment industrial de importanță un număr de circa o sută douăzeci de lucrători, societatea proprietară revendică drepturi câștigate în ce privește exploatarea fabricii și carierelor sale, conform răspunsului dat la adresa Secției Regionale Cernăuți, prin care a fost încunoștiințată că nu se poate da avis favorabil pentru reautorizarea carierei de marnă.

În această situație credem că, până la găsirea unei soluții mai fericite, pentru eliberarea mănăstirii Putna din incercuirea carierelor de marnă, va fi necesar a se impune fabricii de ciment cel puțin următoarele măsuri de protecție: carierele părăsite și locurile de depozitarea materialului neutilizat să fie nivelate, pentru a se evita aspectul unor gropi și grămezi de dărâmături, iar după nivelarea terenurilor părăsite să se efectueze împădurirea lor cu brad și molid, pentru asigurarea pantelor dealului, cât și pentru restabilirea decorului păduros de mai înainte. În acest scop este necesar a se elabora un plan de nivelare și împădurire, de către organele Direcției Pădurilor Statului, care va trebui îndeplinit întocmai pe cheltuiala societății exploatoare a fabricii de ciment și supravegheat de aproape de organele de control ale Statului. În fine este necesar să se stabilească imediat zonele de protecție în interiorul cărora nu va fi admisă exploatarea carierelor de marnă sau executarea altor lucrări industriale.

Secția Regională Cernăuți a intervenit pentru menținerea terenului de șapte hectare din comuna Sf. Ilie, jud. Suceava, destinat în anul 1929 ca sesie parohială a bisericii Mirăuților din Suceava și revendicat apoi de către Ministeriul Agriculturii și Domeniilor pentru improprietărea unor îndreptățiți rămași fără locuri. Cererea către Ministeriul Agriculturii și Domeniilor ca lotul de șapte hectare din comuna Sf. Ilie să fie lăsat și mai departe cu destinația ca sesie parohială a bisericii Mirăuților din Suceava s'a făcut având în vedere importanța acestei biserici, cea mai veche din toate bisericile Sucevei, unde alte dăți se ungeau Voevozii, și intru cât conservarea

acestei clădiri, la care și așa s'a păcătuit în de ajuns în trecut, a fost asigurată din veniturile numitului teren.

Oficiul parohial din comuna Arbore, jud. Suceava, a cerut autorizația pentru restaurarea sfintei mese, pristol din altarul bisericii Sf. Ioan Botezătorul, ctitoria Hatmanului Luca Arbore din 1502. Această masă, zidită din piatră și cărămidă, constă din două părți: un suport masiv din cărămidă, de 80 cm. înălțime, 60 cm. lățime și 70 cm. adâncime, iar de-asupra fiind așezată o lespede grea de piatră, de 15 cm. grosime și cu dimensiunile suprafeței 80 cm. pe 100 cm. Un colț la acestei table de piatră fiind sfărâmat, s'a propus lărgirea suportului de cărămidă și schimbarea tablei vechi cu o altă lespede, de dimensiune ceva mai mare, și anume 1 m. pe 1 m. 20 cm., află-

Fig. 8. — Vederea mănăstirii Putna dinspre Miazănoapte (Dealul Popii).

toare la biserica a doua din aceeași comună. Această lucrare s'a aprobat pentru cazul că lespede menționată nu posedă vechi inscripții cioplite.

În aceeași zi de mare serbătoare, în comuna Cernaucă, de care e legat numele istoric al familiei Hurmuzachi, nume important nu numai pentru Bucovina, ci pentru întreaga țară, s'a sfințit biserica de acolo, după ce fusese radical reparaată, din inițiativa domnului președinte al Secțiunii Regionale Cernăuți și actual ministru al Muncii, dr. Ioan I. Nistor, și cu sprijinul autorităților. La serviciul divin, oficiat de un sobor de doisprezece preoți, în frunte cu episcopul Rădăuților, Ipolit, a asistat o mare mulțime de oaspeți, un al doilea congres al intelectualilor români la Cernaucă, cum nemerit a caracterizat această înălțătoare serbare d. dr. Ioan I. Nistor,

în cuvântarea ținută cu această ocazie. Apoi a fost sfințită în curtea bisericii troița ridicată din aceeași inițiativă la căpătâiul mormântului lui Hurmuzachi.

În hotarul Poloniei, pe malul Nistrului, la Crișceatec, jud. Cernăuți, se află schitul Sf. Ioan Teologul, reclădit în anul 1765 de negustorul Toader Preda, cu ajutorul unor răzeși din satul învecinat Răpujineț. Ieromonahul acestui schit a cerut aprobarea pentru construirea unui iconos-

de ani de-a rândul nu i s'a afectat nici cel mai mic fond pentru acoperirea cel puțin a cheltuielilor de existență. Considerând marea valoare istorică și artistică a monumentelor istorice, deosebit de numeroase în această regiune, este profund regretabil că Secțiunea Regională Cernăuți nu este dotată cu sume mai importante, care ar fi atât de necesare conservării acestor comori naționale și fără de care scopul firesc al Comisiunii Monumentelor Istorice în această regiune nu poate

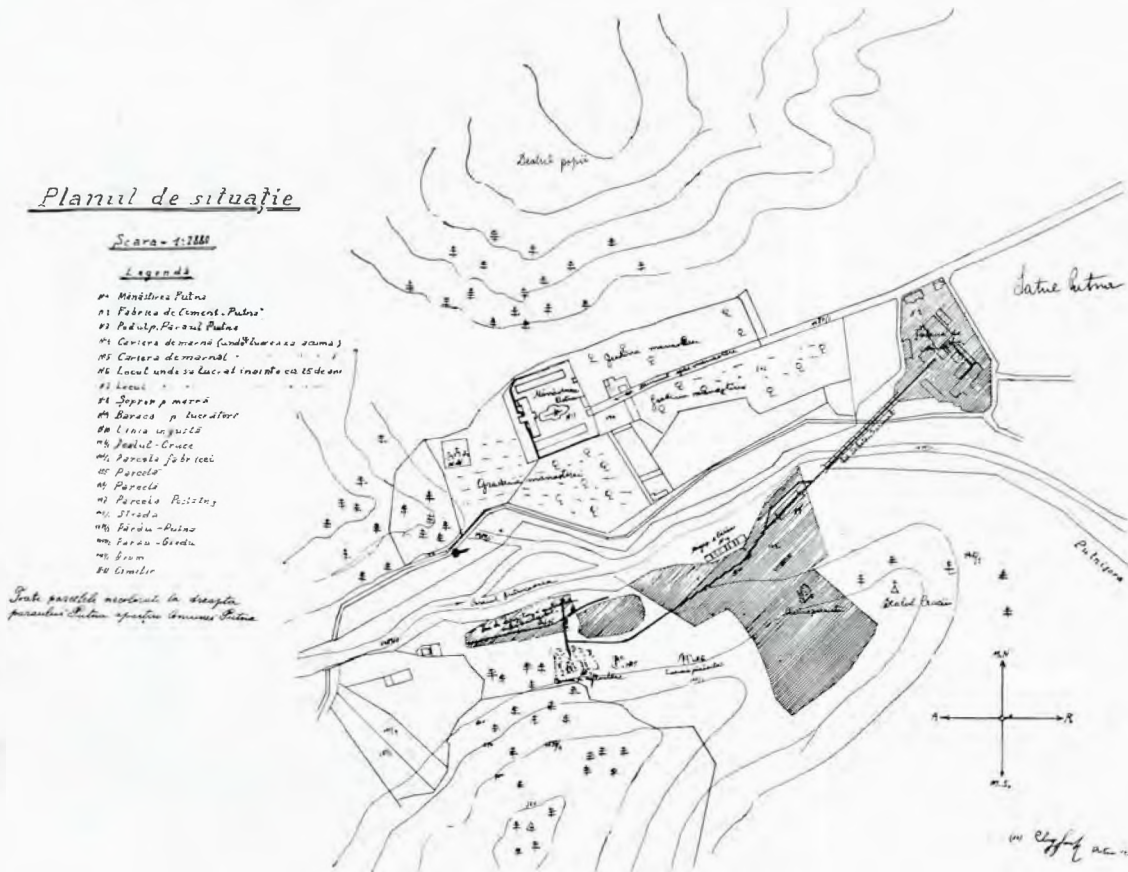

Fig. 9. — Planul.

tas nou și pentru diferite alte lucrări de restaurare în interior. Neputându-se cerceta la fața locului starea schitului, cât și necesitatea lucrărilor proiectate, aceste au fost amânate pentru anul viitor.

Tot așa s'a amănat și avisul asupra dărămării bisericii din Costești, jud. Storojineț, neputându-se cerceta nici această biserică.

Acestea au fost lucrările de care s'a ocupat în de aproape Secțiunea Regională Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice, cu toate că

fi atins. În această privință sânt semnificative cuvintele unui savant din Franța, venit să viziteze bisericile și mănăstirile din Bucovina, stând în fața splendorii picturii bisericii din Voroneț: „La noi, o astfel de biserică ar fi așezată supt sticlă“, lucru care de altfel Polonii l-au și făcut în Varșovia, unde în grădina închisiei de acolo au acoperit cu o vitrină mare din fier și sticlă spânzurătoarea ridicată și pusă în funcțiune pe vremuri de Ruși pentru reprimarea revoluției polone. Așa știu Polonii să-și cinstească trecutul.

Președinte, I. NISTOR.

Secretar, Dr. Luța Petre.

Cotnarii nu-și pot datori numele unui imposibil și ridicul *Gut Narr*, și pentru că e sigur că înainte de instalarea unei colonii de Germani, de Ștefan-cel-Mare, care-i împrumutase de la Tokaiul vecinului său regele Mateiaș, erau aici vii. Terminii — încă necuși — privitori la lucrul lor și la varietățile de struguri n'au nimic german, ceea ce s'ar fi întâmplat dacă un anume sistem ar fi fost introdus de acești străini, veniți firește și cu terminii lor (ar fi de cercetat și ce s'a petrecut la Tokaj chiar, între limbile germană și maghiară).

Sufixul *-ar* înseamnă pe cel care săvârșește un lucru, pe meșter. Deci trebuie să ne gândim la o rădăcină *cot*, aceia cari *cotesc* vasele, — le cotesc pentru ca Domnia să afle ce are de luat asupra vinului. Intercalarea lui *n* ar părea că împiedecă o asemenea etimologie, dar această intrusiune o găsim și la *butnar*, din *bute*, probabil supt influența cuvântului *lemnar*.

Cel mai vechiu document privitor la Cotnari e scrisoarea lui Grigore Rossenberger, de bună samă Rosenberger, pârălab în numele lui Vodă pe vremea lui Petru Rareș: actul e scris nemțește¹. Apoi ni lipsește orice știre până la legăturile cu Cotnarii ale lui Despot, cu „Academia“ lui și tot ce se putea lega de dânsa și apoi până la silințele lui Bartolomeiu Bruti, sfetnicul lui Petru Șchiopul, către sfârșitul aceluiași secol, pentru a readuce la catolicism pe acești luterani². În veacul al XVII-lea se cunosc numai legăturile cu acești vierii străini, lângă cari continuau ai noștri, pentru cari, de altfel, Ștefan-cel-Mare făcuse o biserică, poate cu gândul de a atrage pe incetul și pe Nemți tot acolo, ale secretarului lui Vasile Lupu³.

Mai departe sânt numai documentele românești venite, în secolul al XVII-lea spre sfârșit și în

al XVIII-lea, fie de la raporturile cu episcopia catolică din Iași, fie cu judecata domnească pentru pământuri¹. Oamenii se romanisaseră — cu toate că și astăzi se mai văd ochii albaștri și părul blond, ca și lângă Baia săsească, la unii dintre săteni —, dar păstrau unele din numele vechi ca Frâncul și Alciner și o atârănare de ierarhia catolică prin care li s'a păstrat și până astăzi un simț de osebite.

De altfel, datorită acestei influențe a preoților străini trimiși din Iașul vecin se datorește întrebuințarea până târziu a limbii și literelor latine.

Am constatat-o cu prilejul călătoriei mele în

Fig. 1.

1955 prin inscripția, foarte îngrijită, ca și cele de la Baia, care s'a găsit într'una din vii, aceia a d-lui Bulău.

Iată-i cuprinsul:

Tegitur hoc tumulo vir insignis virtutibus probitate pra[e]ditus Valentinus Alzinerus qui fuerat; obiit anno 1576, die 15 ianua[r]ii.

În aceeași vie în care se află această piatră, a unui Valentin din cunoscuta familie Alciner, care n'a putut fi înmormântat în biserica neis-

¹ Iorga, în Hurmuzaki, XV, p. 1793.

² Același, *ibid.*, XI, tabla, p. VII.

³ Același, *Acte și fragmente*, I, pp. 200, 212, 220, 221.

¹ Același, *Studii și documente*, I, și *An. Ac. Rom.*

Biserica lui Despot — căci nu poate fi vorba de o biserică latină mai veche, date fiind atât de imposantele proporții, și Ștefan-cel-Mare n'ar fi clădit un lăcaș așa de modest lângă unul de asemenea putere a credinții rivale —, biserică *evident neisprăvită*, cea ce se potrivește numai cu caracterul trecător al acestei neobișnuite Domnii de inovație nenorocoasă, a fost descrisă cu competență de Balș, arătând că ea seamănă cu cele săsești din Trapolt și Martinberg ¹.

Foarte bine păstrată, în ce privește mai ales podoabele, cu o admirabilă împodobire de frunze în mijloc, e această piatră (fig. 4), cu o inscripție românească, mai nouă, al cărei cuprins urmează:

† Acestă petră au făcut și au înfrâmșet
Iacovū biv pârčălab
de Cotnariu ficerului

Fig. 4. — Piatră de mormânt.

dumnealui Sorea: cându au fostū [i]-la făcut; când ar muri, să o pue prea numele său, nemșugul dumnealui; vă let 7100, mes. Dech. 31.

È fostul pârčălab al lui Aron-Vodă sau Petru Schiopul.

Nu de acolo, ci de la Iași, din depositul de pietre al așa-zisei „săli gotice“ de la Trei Ierarhi, pare a fi această bizară inscripție grecească din secolul al XIX-lea:

...γένει Καντακουζίνου καὶ ἑμοῦ τοῦ Γεωργίου, Βεστιάρι τὸ ἄξιωμα, υἱοῦ τοῦ λοιτοθέτου, ἐφηγουμένου τῆς μονῆς, τοῦ καὶ ἀρχιμανδρίτου καὶ μέχρι τοῦ τῶ [?] νομα, τοῦ ὄντος Ἱδριέτου σμικροῦ (sic) καὶ τὸν θεόν

¹ O. c., pp. 165-9.

αὐτίως Λεοντίδου καὶ πατρὸς λαων, λαωνίως (sic), ἐν ἑταί σωτηρίῳ τῷ αὐτῷ.

În această complicată inscripție de la 1836 e vorba de un Gheorghe Vistierul Cantacuzino, fiul Logofătului (λογοθέτου pentru λογιθέτου?), „efigumen al sfintei mănăstiri, arhimandritul“ de la Ivir. Fără legătură inteligibilă apare și Împăratul Leopold.

Am pus să se ia o vedere de ansamblu a Cotnariilor luată din depărtare, cea ce permite a se recunoaște incunjurimea și dă impresia puternicului turn de la intrare, și el imprumutat Ardealului săsesc, unde el servia și pentru scopuri de strajă. Ctitorul a vrut deci să fie aici și o cetate. E ceva asemănător cu ce s'a făcut în veacul al XIV-lea la Sânicosară din Argeș, cu aceleași intenții, în mijlocul acelorași amenințări.

Fig. 5. — Biserica latină.

Același zdravăn turn apare mai limpede și în numărul următor (fig. 5). Se vede bine caracterul lui cu totul singuratec în arhitectura de pe pământul românesc. Nimic din frumoasele ferești trilobate ale bisericilor lui Petru Rareș. Numai două înguste deschizători pentru împușcat.

Ușa de intrare în biserică, dată și de Balș (fig. 190), e în cadrul ei.

Una din largile ferești cărora probabil nu li s'a adaus niciodată o podoabă de piatră sculptată e prezentată în a treia fotografie, nereprodusă aici.

Păreții laterali cu contraforturile încă bine păstrate se înfățișează mult mai clar în fotografiile luate cu acest prilej.

Biserica unită din Maieri¹, cu hramul Sf. Treimi, se află în apropierea Gării, în Strada lașilor. Atât stilul arhitectonic, cât și frescele din interior, permit să se atribuie o vechime mai mare decât aceia care i se cunoaște astăzi.

După datele cunoscute azi, această biserică ar fi fost clădită după Unire pe ruinele unei vechi biserici ortodoxe, cam la

cu naos și altar, care este zidită din piatră și cărămidă (fig. 1). Biserica, de stil gotic, foarte simplă, are ca element ornamental la exterior un brâu cu zimțuri, care o încunjoară. Cornișa este împodobită cu mai multe rânduri de cărămizi, așezate și ele în zimți. Brâul este format dintr'un tor cuprins între două rânduri duble de cărămizi așezate în zimți, iar soclul se termină în

Fig. 1. — Biserica din Maieri, Alba-Iulia.

1715. Dărâmarea vechiului lăcas ortodox s'ar fi făcut la 1711, de Carol al VI-lea, cu ocazia renovării cetății (v. Virgiliu Cucuiu, *Alba-Iulia*, p. 74; Solomon, *Alba-Iulia*).

La acest monument se pot deosebi două părți bine distincte. Turnul, de factură mai nouă (ar fi fost făcut de episcopul Petru Pavel Aron) și biserica propriu-zisă,

¹ Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, II, p. 34.

partea de sus cu un rând dublu de cărămizi așezate în zimți.

În interior, pe zidul de apus, de-asupra ușii de intrare în naos, astăzi transformat în cor printr'o construcție de lemn, se găsesc fresce de cel mai mare interes. Partea de jos a frescelor pare a fi fost distrusă cu ocazia reparațiilor făcute. Scena se grupează în jurul unei figuri centrale, care este încunjurată de alte figuri bisericesti. În mar-

genea din dreapta, se disting figuri preoțești și laice, îmbrăcate în veșmintele epocii.

N'am putut reproduce decât partea dreaptă a frescei.

De-asupra picturii se găsesc inscripții cu litere *cirilice*. (N'am putut ceti, fiind prea întunec și prea sus.)

Atât îmbrăcămintea preoților (fig. 2), cât

tății, fiindcă biserica este departe de cetate și tocmai atunci această biserică a fost dată uniților ca lăcaș în locul bisericii metropolitane din cetate, care se dărâma. Poate că lucrările de transformare a acestui lăcaș în vederea noii credințe și prezența mormântului episcopului unit Atanasie Anghel, care a definitivat unirea, au făcut a

Fig. 2. — Biserica din Maieri, Alba-Iulia

și prezența unor inscripții cu litere *cirilice*, dovedesc că acest lăcaș, înainte de a fi greco-catolic, a aparținut cultului ortodox. Este probabil ca vechea biserică ortodoxă, care se zice a fi fost dărâmată, dăinuiește și astăzi, transformată cum o vedem. De altfel, nu e verosimil că biserica ar fi fost dărâmată cu ocazia reparațiilor făcute ce-

se trece cu vederea vechimea acestui monument.

Atât frescele, cât și stilul exterior dovedesc vechimea bisericii, mai cu samă prin analogia brâielor sale cu cele dela bisericile noastre din Principate. Rămâne ca trecutul ei să fie desvăluit prin raderea și altor părți din actuala tencuială, ce acopere zidurile.

Am tipărit în *Inscripțiile mele*¹ ce se mai păstrează ca amintire istorică în biserica pe care Petru Rareș a dăruit-o Târgului-Frumos (fig. 1), care pe atunci avea temelii solide românești și merita o astfel de solidă zidire².

În frumoasa-i operă despre „bisericele moldo-

din icoane într'un mic Museu. De un îngrijit lucru grecesc, cum se făcea la Muntele Athos, de pe la 1700 înainte, sânt câteva, dintre care una se înfățișează aici (fig. 2).

Tot acolo icoana Sfântului Nicolae, zugrăvită la 1781 cu această inscripție: „Acestă icoană

Fig. 1. — Biserica din Târgul-Frumos.

Fig. 2. — Icoană din Museu.

venești din veacul al XVI-lea“ George Balș, descriind-o și scoțând în lumină originalitatea felului cum, mai simplu și mai curajos, fără intermediar se sprijină bolta, a dat vederea laterală a clădirii. Presintăm o alta, văzută din față.

Preotul-paroh, pâr. Dăringă³, care a scris și o lucrare despre biserică și oraș, a strâns câteva

s'au zugrăvit cu cheltuiala robului lui Dumnezeu Thodoră ca să-i fie pentru agutcriu la teate cele dorite. Iunie 12 (?), 1781“.

Icoana Maicii Domnului arată după literă să fie din însăși vremea primei ctitorii: ea merită să fie cunoscută.

¹ II, p. 291.

² Pentru oraș v. privilegiul ce am publicat în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIV, an. 1911.

I.

BISERICI DIN TRANSILVANIA ȘI BUCOVINA.

Biserica de lemn din Sângeorz, jud. Năsăud.

După tradiție, biserița de lemn din Sângeorz-Băi, așezată în stânga Someșului, a fost întemeiată în lunca Pleșei, pe dreapta Someșului, înainte de 1700; de acolo s'a mutat în Valea-lui-Dan, iar, de aici, pe locul unde se află astăzi.

După înfățișare biserica este din secolul al XVIII-lea (fig. 1).

Hramul este Buna Vestire.

Inscripțiile d'înăuntru confirmă de altfel această părere.

Supt icoana lui Isus Pantocrator de de-asupra ușilor împărătești se cetește inscripția:

„Acest lucru l-am isprăvit eu popa Costandin cu ctitorul popa Iacov și popa Grigorie. Anul de la nașterea lui Hristos 1751“.

Pe o altă icoană a lui Isus:

„Această sfântă icoană Domn Hs. împreună icoana Maicii Preacinstite le-au făcut popa Ion denpreună cu fâmeia lui Anuța ca să le fie lor și feciorilor lor pomenire în veci. Și acest popă Ion iaste fecioru popii lui Matei den Lăpușu. Tudor Zugravu“ (fig. 2).

Împotriva obiceiului, pe ușa de Nord a altarului e zugrăvit Sfântul ierarh Nicolae, iar pe cea de Sud Sf. arhidiacon Ștefan.

Pe un aier: „Zugrav Toader Gheleanu zugrăvit în Sângiorz. Iosif cel cu bun chip de pre lemn luând prea curat trupul tău și cu giulgi înfășurându-l în mormânt nou l-au pus. Anul 1783, meșta în 24 Martie“.

Un Orolighion, tipărit la Blaj, în 1767, se află între cărțile de ritual ale bisericii.

Pe un Octoih tipărit la Blaj în 1760: „Anul 1814 au fost mare scumpătate, adică mierța de

mălai patru zloți și în târg până și 7 zloți. De Cordoș, cantor“.

Pe un Antologhion tipărit la Mitropolia din Iași în 1755 (7263):

„Cunoscut lucru ioste cum această carte prin strădania și cu cheltuiala cucernicului între preoți popa odată Costandin din Sângiorz, iar acum ieromonah Climent, s'au cumpărat și lăsat zestre veșnică acestei sfinte mănăstiri, carea mănăstire

Fig. 1. — Biserica din Sângeorz-Băi.

așisderea de acesta ieromonah au fost din întregu începută și de ale lui și sârguitoare mâini isprăvită; așa dar nime dintre temătorii de Dumnezeu pravoslavnicii și măcar cine carele se teme de pedeapsa lui nu va putea înstrăina dă aci această dumnezeiască zestre.

Deci, fiind noi trimiși și spre aceste părți a vesti mai ales săracilor a vremurilor acestora atâta turburate a vindeca pre cei zdrobiți la inimă, a propovedui robiiților iertare și orbilor vedea, cum

Fig. 2. — Icoană de la biserica din Sângiorz-Băi.

zice Isaia, a chema ziua răsplătirii, a mângâia pre toți cei ce plâng, a da celor ce să tânguesc slabă în... de cenușă, podoaba mării și locul mahnirei Domnului i proci, am fost cercați și rugați să semnăm acestea în mănăstirea Pocrov a Sângiorzului, zile 20 Dech., adică ziua marelui mucenic Ignatie, 1760, și netrebnicii între frați Gavriil, Grigorie, Maxim, starețul Stănă, Sfintei Troițe de la Blaj”.

La părintele Antoniu Berga, slujitorul bisericii de lemn de la Sângiorz-Băi, am găsit o carte legată în piele, cu ornamente vechi, având titlul: „*Promptuarium Morale*” de Toma Stapelton, Anvers 1590.

Biserica din Sărățel.

Înălțată în aceeași epocă și tot de lemn, prezintă un pridvor scund în latura de Sud, în care se află și intrarea.

Pridvorul acesta amintește prispa caselor românești de pretutindeni și are multă asemănare cu cele din regiunea Baia-Mare, de care va fi vorba.

II.

BISERICILE DIN ȚINUTUL BAIA-MARE.

Cele mai multe din bisericile acestui ținut sânt de lemn, acesta fiind materialul cel mai răspândit în părțile locului. Mai toate datează din secolul al XVIII-lea și sânt pe cale să dispară din cauza construirii altor biserici de zid, total lipsite de gust.

Dacă la aceasta se adaugă lipsa de înțelegere a credincioșilor, pe de o parte, iar, pe de alta, nepăsarea autorităților, datorare să vegheze la buna lor păstrare, atunci, în câțeva vreme, dîntele timpului își va fi făcut datoria, nimicind o comoară de artă populară românească.

La distrugerea acoperișului de șindrilă ajută în deosebi ciocănitorele, din a căror pricină, din depărtare, frumoasele turle par impușcate, așa de numeroase sânt găurile făcute de aceste păsări.

Biserica din Baia Sprie (fig. 3).

Este de zid, bine proporționată, apare însă prea modestă față de catedrala ungurească din localitate. Ea datează din 1789, e bine întreținută, are o tîmplă de lemn, bine sculptată, iar icoanele, câte sânt mai vechi, au ca inscripții troparele Sfinților ce represintă.

1. *Sf. Nicolae* este zugrăvit însoțit de troparul: „Îndreptător credinței și chip blîndețelor, învățător înfrînării te-a arătat pe tine turmei tale, adevărul lucrurilor”, etc... (glas IV).

2. *Maica Domnului*, cu troparul: „Ceia ce ești izvorul milostivirii”.

3. *Isus Hristos*: „Prea-curatului tău chip ne închinăm, etc.

Fig. 3. — Biserica din Baia-Sprie.

4. *Adormirea Maicii Domnului: Întru naștere fecioria ai păzit, întru adormire lumea nu ai părăsit, de Dumnezeu Născătoare, mutatu-te-ai la viață, fiind Maica Vieții și cu rugăciunile tale mântuești din moarte sufletele noastre* (glas I).

Fig. 4. — Altarul vechii biserici din Sisești.

Biserica din Sisești.

În biserica cea nouă se află înmormântat preotul Vasile Lucaciu, cunoscutul luptător naționalist. Ceva mai spre apus se află rămășițele vechii biserici de lemn din care se mai păstrează altarul învelit prin grija părintelui local (fig. 4).

Cadruul ușii e de bărne, cea de sus formând un arc prin care se leagă cei doi ușori laterali sculptați (fig. 5). Podoaba sculptată constă dintr'o rosetă așe-

Fig. 5. — Ușa vechii biserici din Sisești.

zată în partea de jos. Un zigzag desparte roseta de partea de sus a ușorului, prin centrul căruia se înalță o floare stilisată. Pornind din zigzagul amintit lujerul floral are frunze și fructe, iar în

partea de sus se isprăvește cu o floare rotundă.

De la același zigzag, pe marginea d'înăuntru, printr'un șanț, trece un ornament în formă de frânghie împletită, făcând legătura dintre ușori și bărna în formă de arc de de-asupra.

Marginea din afară are un ornament dințat, imitând o coloană, a cărei basă este un ornament punctat, iar capitelul o floare mai simplă decât a celui din mijloc.

Sculptura e catată cu însemnarea de de-asupra ușii: „1775“.

În dosul altarului o însemnare, crestată în bărnă, are cuprinsul următor: „*Răpusat în Domn preot Tănase Abriham (sic), 1846*“.

Biserica din Dănești (fig. 6).

Este de piatră și se aseamănă cu cea de la Baia-Spie.

Un cadru de ușă, alcătuit ca și cele de mai sus, înfățișează un ornament simplu: o coardă de viță cu frunze și struguri. Datează din 1795 (fig. 7).

Biserica din Siurdești (fig. 8).

Este de lemn, din secolul al XVIII-lea. Turla are o înălțime de 54 de metri și este susținută pe partea din lăuntru de o schelărie, imbinată cu multă măiestrie.

Fig. 6. — Biserica din Dănești.

Basa turlei are un brâu streșinit, de-asupra căruia un foișor de formă pătrată, având un acoperiș scund, susținut în cele patru colțuri de patru stâlpișori, încunjură turla. Din aceleași patru

Fig. 7. — Biserica din Dănești: Cadru de ușă.

colțuri ale foișorului se înalță patru turnulețe, miniatuiri ale turlei celei mari, toate patru prevăzute cu câte o cruce.

De la foișor în sus turla ia forma unei piramide cu șase laturi și se termină cu un vârf ascuțit, prevăzut cu o cruce.

Acoperișul are o pantă răpede, și o strașină ocolește biserica împreună cu partea din față, din jurul turlei. Acoperișul presintă multe puncte de asemănare cu unele acoperișuri ale bisericilor din Bucovina.

Pridvorul e sprijinit pe stâlpi scurți în prispă, cu balconaș de scânduri dese. Amintește prispă caselor românești.

Pictura acestei biserici este de cea mai curată inspirație populară din câte am văzut până acum. Dacă la alte biserici zugravul și-a îngăduit unele abateri în ce privește amănuntele scenelor zugrăvite sau în scenele din afară, aici, nu numai că n'a ținut socoteală de Erminie, dar a umplut biserica de subiecte inspirate de-a dreptul din Apocalips.

Lipsa de magneziu nu mi-a îngăduit fotografierea acestor scene bizare; voi încerca totuși să schițez câteva subiecte, redând după o fotografie din colecțiile Comisiunii două scene din pronaos.

În pronaos. Pe dosul ușii de intrare, este zugrăvită scena în care Samson ucide leul, având inscripția „Tarele Samson“.

Pe perețele de la Vest cele cinci fecioare înțelepte sânt îmbrăcate în costume naționale; pe cel de Sud se înfățișează Judecata din urmă: trâmbița dreptății, din care sună un inger, pustnici,

vlădici și următoarea inscripție, în două registre:

a. „*Veniți câți vor trâmbița: la vremea de apoi să vor aduna gloate și să vor cumpăni faptele bune și cele rele*“.

b. „*Când să vor scula morții din gropi la vremea de apoi și vor merge înaintea înfricoșatului județ*“.

Se află zugrăvită aici Cumpăna Dreptății, de care atarnă două talere; unul pe care se află un suflet drept, altul de care se agață trei demoni cu o piatră de moară. În jur stau scaunele de judecată. Moise, Jidovii la locurile lor.

În naos. Între alte scene apocaliptice se află Lumea înfățișată printr'o femeie ce ține în dreapta un păhar, al plăcerilor deșerte, etc.

În altar. Un inger indrumază pe Habacuc să ducă merinde profetului Daniil care este în groapa cu lei.

De-asupra ușilor împărătești, în altar, următoarea inscripție ni dă numele meșterului și data zugrăvirii bisericii:

Fig. 8. — Biserica din Siurdești.

„Acest sfânt altaru s'au zugrăvit în zilele împăratului Iosif. Anul Domnului 1783. Zugrafu Ștefan“.

Biserica servește uniților.

Biserica din Plopiș (fig. 9).

E din aceeași epocă și are cam aceeași înfățișare ca și cea din Siurdești. Turla, ceva mai joasă, amintește aidoma pe cea descrisă mai sus.

Bolțile bisericii sânt pictate, restul e vărui. Are

Fig. 9. — Biserica din Plopiș.

și câteva icoane interesante, din secolul al XVIII-lea. S'ar putea ca biserica să fie lucrată de aceiași meșteri cari au lucrat pe cea de la Siurdești.

Ea servește ortodocșilor.

Biserica din Lăscăia (fig. 10).

Ca și cele două de mai sus, biserica din Lăscăia datează din veacul al XVIII-lea, dar zugrăveala i-a fost înlocuită, în 1870, prin alta, lipsită de gust, după cum arată inscripția următoare, tot așa de proastă ca și pictura :

„Această sfântă biserică s'au zugrăvit in anno 1810, fiind arhie. și mitropolitu Andrei B. de Siaguna. Preotu locale și protopop Ioann Giablo de Muroce (?) și zugravul de Baia Mare Paulu Weisz. Fetu Ioan Dolitia (?)“.

Turla este mai scundă decât cele de la Siurdești și Plopiș și are o altă înfățișare. Basa pătrată se prelungește prea mult față de partea superioară, de care o desparte o porțiune mijlocie în felul următor : după prima streășină, în locul balconului cu turnulețe, apare aici o prelungire mai redusă

a aceleiași turla, tot cu acoperiș. De-asupra acestuia este așezată o bulbucătură în muchi, de a-

Fig. 10. — Biserica din Lăscăia. Vedere din spre Nord-Vest.

Fig. 11. — Biserica din Lăscăia. Vedere din spre Nord-Est

semeni cu două acoperișuri, de la care, mult mai scurt și de formă piramidală, începe vârful turlei, terminat cu cruce.

Acoperișul de șindrilă este unul pentru naos și pronaos, și altul mai scund, mascat printr'o scufundătură, pentru altar. Acoperișul pronaosului este tăiat aproape de coamă printr'un pătrat prin care iese turla de forma unei prisme cu baza și secțiunea un pătrat.

Biserica din Vad (fig. 12).

Este lăsată în părăsire din cauza celei zidite de curând. Împrejurul ei cresc în voie copaci sălbateci.

Turla și acoperișul seamănă aidoma cu cele de la Plopiș și Siurdești, cu deosebirea că partea

Fig. 12. — Biserica din Vad.

superioară e rotundă, iar supt balconașul dințat în partea inferioară nu mai apare streășina din jurul turlei.

Asupra acestei biserici s'a publicat un articol la 1929 în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”¹.

¹ Anastasie Popa, *Biserica din Vad*, pp. 385-99.

Biserica din Berința (fig. 13),

din aceeași epocă, e ruinată din aceleași cauze, căci la câteva sute de metri se înalță greoaie ca o magazie biserica cea nouă, impodobită înăuntru cu o lipsă de gust vrednică de inițiatorii clădirii ei.

Acoperișul spart și svelta turlă găurită lasă apa ploilor să pătrundă înăuntru bisericii și să se prelingă șiroaie pe bolți și pe pereți ca niște

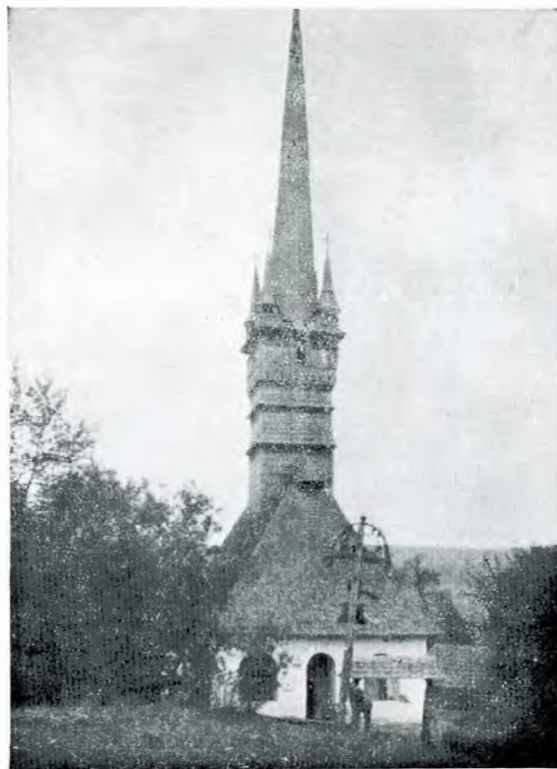

Fig. 13. — Biserica din Berința.

lacrimi mustrătoare ale celor înmormântați și uitați de mult supt pământul din jurul minunatului lor lăcaș de rugă.

Ceia ce-l caracterizează este faptul că e artistic construit în lemn și după cele mai autorizate păreri reprezintă o *artă românească originală*.

Din studiile și cercetările de până acum arhitectura bisericilor de lemn vădește o unitate de concepție care se păstrează la exemplare foarte depărtate unele de altele, întărindu-ne în convingerea că ele se datoresc meșterilor români, cum a arătat-o d. profesor Coriolan Petranu, de la Cluj¹. Este cazul să ne bucurăm că în cercetările din urmă au ieșit la iveală tot mai mulți Români, creatori în domenii artistice diferite.

¹ Coriolan Petranu, *Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni în lumina aprecierilor străine recente*, Sibiu, 1934, pp. 36-8.

III.

BISERICI DIN BUCOVINA.

Biserica din Doroșăuți.

Satul este așezat în marginea Nistrului, într-o deschizătură dintre apele fluviului și malul înalt din dreapta.

Însemnările de pe cărți, în limba română, arată dărnicia noastră, pe de o parte, iar, pe de alta, stăpânirea românească din vechi timpuri, aici.

Biserica nouă este de piatră, ridicată la 1850, pe locul uneia mai vechi de lemn, care a ars și de la care s'au mai păstrat câteva icoane.

La intrarea de de-asupra ușii de Miazăzi se află inscripția :

БЛАГОСЛОВЕНЪ ГРАДЪКИН ВО ИМЯ ГОСПОДНЕ.

De-asupra ușii principale :

„ГОРА БОГТЕА ЦАРА ЧТИТЕ І. ПЕТРА 2, 17“, adică : Aveți frică de Dumnezeu, cinstiți pe Împărat. I, Petru, 2, 17.

Pe un stâlp : „1851, 1 Aprilie“, „9 Mai 1853“.

Pe o Evanghelie tipărită în Lavra Pecersca, la 1759, următoarea însemnare :

„S'au făcut pă seama preotului Dumitru și a preotului Manole“.

Pe o alta din 1779, tot rusească, însemnarea :

„De la Doroșăuți vo vlastu moldavskoï“ („supt stăpânirea moldovenească“).

Biserica din Vasilău.

Este de zid, ridicată aici de un Român, Ienachi Tabără¹, la 1835. Emblema ctitorului și inițialele E. T. se află pe frontispiciul bisericii (fig. 14). În jurul bisericii, cruci și pietre cu inscripții românești amintesc pe slujitorii români și pe alții de ai noștri, ca, de altfel, mai toate crucile, cele mai vechi din cimitir².

Pe o cruce de mormânt : „Aice odihnește P. D. ierei Ioanichie Dașchevici, paroh. Răposat 1 Maiu 1867“.

Pe o altă cruce : „Aice zace Demeter (?) Costin. Au răposat la August 1853“.

Data sfințirii bisericii ni-o dă o însemnare pe o carte :

„S'au sfințit biserica a Vasilăului la anul 1837, la 8 Septembrie“.

Are un Liturghier tipărit la Iași în 1759.

¹ Vezi p. 14.

² Satul a fost hotărnicit la 1759 de boieri români trimeși de Gheorghe Lefter, staroste de Cernăuți; T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, în *Codrul Cosminului*, an. VII, p. 200. Jumătate Satul Vasilău fusese vândut la 1633 de vameșul Condrea Vornicului Gavrilăș; *ibid.*, p. 126.

Pe o carte se cetește următoarea însemnare :

„Această carte anume Trifolei este a mea, a popii lui Tudose, den satul den Boiuceni, și am cumpărat de la feciorii popii lui Ștefan ce au fost preot la Horodeșește, anume de la Toader și de la Gavriil, și am dat pe aceasta la toate zeci (sic) lei bani vechi; deci am cumpărat-o ca să-mi fie mie și copiilor mei, ieră cine s'ar ispiti ca să o fure sau ar tăgădui undeva și n'ar mărturi-o, fiind neștiuturile diavolului robit sau furată ca să fie afurisit de Domnul Hristos și de Maica Precista, de doisprezece apostoli și de 318 oțeți de la Niceia, și să-i fie lăcașul într'un locul cu Iuda. Deci pentru credință am și iscălit eu Gavriil și eu Toader.“

Eu, Gavriil, feciorul popii Ștefan, Toader sen (sic) popii Ștefan ot Horodoșeștii și cu Vasel sen

Fig. 14. — Biserica din Vasilău, pe malul Nistrului, cu inițialele E. T., Enache Tabără.

popii Ștefan ot Ruscenoi am scris cu zisa lor, și pentru credință am și iscălit Vasel (sic) ot Rustenoi, și am cumpărat-o la Domnie lui Io Mihai Racoviță tretaho gospodha (a treia Domnie)..., la anul 7232 (?) 1724(?), Noemvrie 11“.

Un Irmologhion cu note musicale occidentale, tipărit la 1709, la Liov.

Pe un clopot mic : „N. D., 1851“.

Crucile de cimitir amintesc numele boierilor români înmormântați aici :

Andrei Capri. Preotul Tomiuc, înmormântat la 1892, soția sa, „prezvitiera Maria Tomiuc, născută Cantemir, repausată de 36 ani. 1882. Dimitrie de Tomorug, 1892.

„Familia Balasinovici. Nicolae Cavaler de Balasinovici, 10 Aprilie 1820–31 Oct. 1891“.

Ienachi Tabără este probabil urmașul lui Manole Tabără, „căpitan ot Cincău“, însărcinat să

facă o hotărnicie la 1781 pentru moșiile boierului Cantacuzino Pașcanu¹.

„1781, Iulie 25. Ordin de a face o hotărnicie pentru Onut.

Manolea Tabără, căpitan ot Cincău ; iară, de n'ar putea dum[nealui] [căpitan] Manolea Tabără, Vasile Simaca ot Babin. Vă poftesc pă dum[neavoastră] ca, luându-vă osteneală, să faceți in voială între dum. Tadeus Turcu i Ioniță Zota căpit. și vichilul boiarului Pașcan Cantacuzino Văl Ban... pentru hotarul Onutului“. Hotărnicia dată in același an, la 17 Septembrie, citează nume românești ca : Zaharia Lăusan, fost vornic la Dobronăuți, Ion Băjăscu, Tănase Bișac ot Onut, Vasile Croitor, Toder Bujăneț ot Doroșăuți. Nume toponimice : Fântâna Putredă, etc.

Fig. 15. — Schitul Crișciathec din fața Zalescicului.

Biserica din Coleuți.

Înainte de a intra în Coleuți, pe o coastă prelungă, în stânga drumului ce vine din spre Vasilău, se văd niște copaci înalți cari amintesc localnicilor că acolo se ridică odinioară o mănăstire falnică, a cărei poveste se asemănă cu aceea a Mănăstirii Argeșului și a meșterului Manole². Legenda Mănăstirii Argeșului se repetă.

¹ Const. și Marcela Karadja, *Documentele moșiilor cantacuzinești din Bucovina*, in *Buletinul Comisiei Istorice*, X (1931), p. 68.

² Legenda aceasta, a căreia răspândire o urmărim în toată Peninsula Balcanică și în Spania, are multă asemănare, în ce privește jertfa omenească cerută, când se face o construcție nouă, cu pasărea Sahac, o legendă armeană publicată de Fr. Macler și reprodușă de noi in *Universul Literar*, no. 28 din 1925.

Tradiția de aici, de la Coleuți, spune că Împărăteasa Maria-Teresa este aceea care a pus de s'au ridicat schelele pentru ca meșterii să nu mai poată face altă biserică mai frumoasă. Erau *trei*, și, făcându-și aripi de șindrilă, au zburat : unul a căzut în Nistru, altul dincolo de Nistru, în Podolia, iar al treilea a căzut lângă mănăstire, în locul din care astăzi curge un izvor cu apă rece.

Biserica din Coleuți este așezată pe malul înalt al Nistrului, din marginea căruia, de pe „Stânca lui Moțoc“, se poate vedea până departe pe podișul Podoliei, în Polonia.

Este de piatră ca mai toate bisericile de pe malul Nistrului. Singurele date găsite aici sânt : „B. ... 1779“.

Schitul Crișciathec (fig. 15).

Înfipt în coasta stâncoasă a malului prăpăstios, înalt de peste 50 de metri și ascuns între copaci, stă schitul Crișciathec¹, ridicat acum o sută șaptezeci ani de jupân Preda².

Fiul acestuia, Hagi Tudor, a pus uși ferecate în fier, atât la intrarea principală, cât și la intrarea în clopotniță.

Hramul bisericii este Sf. Ioan Teologul.

Pictura e din mai multe epoci : o parte datează de la 1890, când i s'a făcut reparație. cea de la tămplă, în stil apusean, de pe la 1850, ascunde sub ea pictura originală, după cum se poate vedea din încercarea făcută asupra unei icoane de apostol, din partea stângă.

Inscripții.

Pe o ușă de fier : *Сіа двѣра писахъ поклонекъ грѣшъ вѣжѣмъ теодора титора синъ преда.*

Pe o altă ușă la clopotniță :

Рокъ вѣжѣа 1765, adică Anul Domnului 1765. Hagi Teodora sin Preda titor.

Pe o cruce : *Рокъ вѣжѣа, 1740, мѣца дѣкемвриѣ дна 7.* Adică : Anul Domnului 1740, luna Decembrie ziua 7.

Прѣвѣнсе рабѣ вѣжѣа Романъ синъ Іоана вѣвѣтелѣа

¹ G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVIII-lea și al XVIII-lea*, București 1933, p. 255.

² Împreună cu satul, colțul acesta românesc era să fie trecut Poloniei ; I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, in *Codrul Cosminului*, X, Cernăuți, p. 215. Crișciathec este arătat de harta lui Dimitrie Cantemir ; *ibid.*, an. II-III, p. 631.

Торнаенко, поправиско, сна Захаречю ...ко... то... м, adică : „A răposat robul lui Dumnezeu Roman, fiul lui Ion care a fost Tornaencu (?) de poreclă, fiul lui Zahareciu“.

Schitul a fost reparat la 1924, din fondul religios al Bucovinei, de Secția regională a Comisiunii Monumentelor Istorice din Cernăuți¹.

Din cercetarea bisericilor din Bucovina se desprinde un adevăr care trebuie să ne îngrijoreze.

Ctitoriile și crucile cu inscripții românești arată că aici a fost odată o populație românească a cărei înlocuire s'a făcut pe încetul cu sprijinul autorităților austriece și că e datoria Statului românesc să reia chestiunea, punând în vechile lor drepturi pe aceia ai căror înaintași zac supt pământul Moldovei lui Ștefan, iar slujitorilor acestui schit să li se ceară slujba în românește, iar nu în rusește, cum am auzit-o eu în luna Maiu 1935.

VICTOR BRĂTULESCU.

BISERICA SF. GHEORGHE DIN CÂMPULUNG-MUSCEL.

E așezată la marginea sud-vestică a orașului, pe o parte mai ridicată, de unde se desfășoară o priveliște din cele mai încântătoare, având în față Dealul Mățăului, spre Miazănoapte muntele Mateiașul și spre Miazăzi incantătoarea vale scăldată de Râul Târgului.

Data zidirii acestei biserici nu se cunoaște, neexistând nici, o pisanie.

Descriere.

Biserica are forma dreptunghiulară. Se compune din două părți bine distincte. Prima parte, formată din naos și altar, care este mai veche, și a doua, un pronaos peste care domină o clopotniță de zid pătrată, având pe laturea de Miazăzi un adaos servind de scară pentru urcarea la clopotniță.

Prima parte. Se compune dintr'un naos dreptunghiular, având o boltă din tipare de lemn de formă semi-cilindrică, „berceau“.

Pe fațadele de Miazănoapte și Miazăzi exista înainte de restaurare câte o fereastră mărită și una mică, cu un încadrământ de piatră cu arc ogival, care este de la origine. Un altar poligonal atât în interior, cât și în exterior, având o nișă pentru proscomidie.

În axul altarului este o fereastră cu un încadrământ de piatră de formă gotică, cu colonete și ciubuce, care este de la origine. Este un exemplar de formă excepțională.

Tâmpla este de asemenea de zid, având trei deschideri cu arcuri în acoladă; icoanele sunt încadrate în panouri cu ornamente simple în stuc.

Păreții naosului și altarului sânt împodobiți cu fresci.

Fațada exterioară nu are nicio decorație arhitectonică, afară de altar, care are un rând de zimți de cărămidă.

Zidăria este lucrată cu piatră de râu, peste care era aplicată o tencuială înainte de restaurare. La

colțuri se observă pietre cioplite regulat. Soclul este format din cărămidă presată, cu un profil foarte frumos.

Partea superioară a zidului este din cărămidă, probabil când s'a suprainălțat biserica. La ușa de intrare în naos este un încadrământ de piatră în formă gotică, de o frumusețe remarcabilă.

Pe perețele de Miazănoapte, la partea superioară, se găsesc câteva scene în frescă.

Partea a doua.

Pronaosul se compune dintr'o încăpere pătrată, cu o calotă sferică sprijinită pe patru arcuri-dublouri. Peste acest pronaos se înalță o clopotniță de zid pătrată, având pe fiecare latură o deschidere cu arc în plin centru. Fațadele sânt împodobite cu panouri în semicerc, încadrate cu ciubuce rotunjite.

Pe laturile de Miazănoapte și Miazăzi se găsește câte o fereastră îngustă cu un încadrământ de piatră, fără ornamente.

Ușa de intrare este încadrată de asemeni de o piatră simplă.

Pe perețele fațadei principale se găsesc urme de frescă.

Zidăria este de cărămidă, peste care este aplicată o tencuială.

În anul 1932, Comisiunea Monumentelor Istorice a întreprins lucrări de restaurare, care au fost executate din fondurile ei, supt directă conducere a subsemnatului. Lucrările fiind executate în regiile, toate plățile au fost făcute de preotul V. Nicolau, parohul bisericii Subești, care s'a interesat mai de aproape, făcând toate cumpărăturile de materiale, precum și plățile lucrătorilor, iar d. arhitect Sachelarie, epitrop, s'a interesat de aproape pentru ca lucrările să se execute în bune condițiuni tehnice.

Lucrări de restaurare.

Dându-se jos tencuiala de la păreții exteriori ai naosului și altarului, s'a dat peste vechea zi-

¹ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, an. XX, 1927, p. 41.

dărie de bolovani. S'au scobit rosturile, s'a făcut o rostuială cu mortar de ciment, s'au înlocuit pietrele mici cu pietre mari, zidindu-se cu mortar de ciment.

La soclu, s'au păstrat cărămizile speciale existente, înlocuindu-se numai cele măcinate cu altele noi cu același profil, zidindu-le cu mortar de ciment.

La cornișa altarului s'au înlocuit zimții de cărămidă, cari lipsiau, cu zimți din nou de cărămidă, de aceleași dimensiuni cu cele existente.

Două din ferestrele din naos fiind mărite cu ocazia transformărilor făcute la biserică, s'au readus la vechile forme și dimensiuni, făcându-li încadramentele de piatră, cu arc frânt la fel cu

cel de la fereastra din naos, care a rămas intactă.

S'a executat un trotuar din beton de ciment nesclivisit de jur împrejurul bisericii. S'a nivelat terenul bisericii, s'a executat o împrejmuire din beton de ciment la soclu, iar panourile s'au făcut din zăbrele de lemn de brad.

Între vecini s'a complectat împrejmuirea de bolovani, care lipsia pe alocurea, cu altă împrejmuire, tot din bolovani de râu și acoperită cu șindrilă.

În interior s'a spălat și consolidat fresca, destul de interesantă.

Această lucrare s'a făcut de către pictorul Iordache.

BISERICA FUNDENI DIN CÂMPULUNG-MUSCEL.

Așezată în apropierea bisericii Sf. Gheorghe la marginea orașului.

Data zidirii nu se cunoaște în mod precis. Pare totuși să fie contemporană cu biserica Sf. Gheorghe, fiind construită din bolovani de râu, pe alocurea alternând cu cărămizi orizontale și verticale, dar așezate cu totul neregulat.

Descriere.

Biserica are forma dreptunghiulară. Se compune dintr'un pronaos, naos și altar, care este mai veche și dintr'un pridvor de zid susținut pe coloane simple de zid, care datează din anul 1817.

Pronaosul este boltit, cu o calotă sferică sprijinită pe patru arcuri-dublouri.

Pronaosul este despărțit de naos printr'un zid străpuns de trei deschideri cu arcuri în acoladă, sprijinite pe doi stâlpi de zid teșiți la colțuri. Prin deschiderea din mijloc se face comunicația, iar celelalte două au un postament peste care sunt așezate două pietre de mormânt cu inscripții.

Naosul este boltit, cu calotă sprijinită pe patru arcuri-dublouri.

Pe cele două laturi se găsesc câte două deschideri. La una din deschideri este un încadrament de piatră cu inscripție. Probabil că este o piatră de mormânt. Două din deschideri au fost mărite spre a da mai multă lumină interiorului. Nu se știe precis când a fost făcută această modificare.

Altarul este poligonal, atât în interior, cât și în exterior. Este boltit cu un șfert de sferă de zid. În ax este o fereastră mărită cu ocazia transformărilor suferite între timp și una mai mică, cu un încadrament simplu de piatră la proscomidie.

Tâmpla este de zid, având trei deschideri cu

arcuri în acoladă. Este împărțită în panouri ornate cu colonete de ipsos. Păreții interiori sânt împodobiți cu scene în frescă, conform unei inscripții găsite pe zidul despărțitor dintre pronaos și naos:

La pendentivi și la păreții naosului și pronaosului fresca este cojită și căzută din cauza apelor care s'au prelins de pe acoperiș.

Pridvorul este de zid, sprijinit pe coloane simple de zid.

Are arcuri cu deschideri inegale. La partea superioară se găsesc patru ferestre, care luminau încăperea unde erau instalate clopotele.

Pe zidul care desparte pridvorul de pronaos se găsește o ușă cu un încadrament de piatră simplă, iar de-asupra ușii o nișă cu o scenă în frescă.

Fațada exterioară este împărțită în două registre, despărțite printr'un brâu în semicerc, având de-a-supra și dedesupt zimți din cărămidă, formați din trei rânduri de cărămidă.

Zidăria este executată din bolovani de râu; pe alocurea sânt rânduri de cărămizi orizontale și verticale, dar așezate în mod regulat.

Înainte de restaurare păreții exteriori erau acoperiți cu un strat de tencuială.

Comisiunea Monumentelor Istorice a întreprins în anul 1930 lucrări de consolidare supt conducerea subsemnatului.

De oare ce biserica prezintă crăpături serioase în diferite puncte, s'au făcut sub-zidiri în douăsprezece puncte, cu beton de ciment, supt zidurile fundațiilor. S'au făcut legături transversale cu fier rotund în punctele mai critice. De asemeni, s'a încins pridvorul de-asupra brăului cu legături de fier, de oare ce avea înclinare pronunțată spre

stradă. Înainte de a se face această operațiune, s'au făcut două sub-zidiri cu beton de ciment la extremități.

Odată această operațiune de consolidare fiind terminată, s'a dat jos toată tencuiala pereților exteriori, scoțând la iveală zidăria de bolovani de râu. S'au înlocuit pietrele mărunte și cărămizile putrede cu pietre de râu mai mari, zidindu-le cu mortar de ciment, și în urmă s'a făcut o rostuială cu ciment.

Brăul nefiind executat cu cărămizi speciale bine arse, s'a tencuit cu mortar de ciment.

De asemeni s'a tencuit toată cornișa, respectând vechea formă. O mică porțiune din cornișă, care era decorată cu un ornament floral în frescă, s'a păstrat.

S'au micșorat golurile a două ferestre din naos, aducându-le la aceleași dimensiuni ca și cele existente, încadrându-le cu încadramente de piatră la fel cu cea existentă.

Cu ocazia săpăturilor făcute la soclu pentru

nivelare, s'a găsit și un încadrament la fel cu cel existent, care s'a așezat la una din ferestre.

Aceste încadramente au inscripții șterse; probabil sânt pietre de mormânt. S'a înlocuit strășina înfundată, care era putredă, cu alta nouă, din lemn de brad. S'a executat un trotuar de beton de ciment nesclivisit de jur împrejur. S'a nivelat terenul din jurul bisericii și s'a executat o împrejmuire din bolovani de râu rostuiți cu ciment și cu stâlpi de zid, așezați la distanță de 200 m. l., și între ei panouri din lemn de stejar.

S'a făcut un zid în *talus* spre stradă.

Toate aceste lucrări s'au executat supt conducerea subsemnatului, în regie și din fondurile Comisiunii Monumentelor Istorice. Toate materialele și lucrătorii au fost angajați de parohul bisericii, părintele V. Nicolau, care a făcut toate plățile.

În ceea ce privește partea tehnică, a mai dat ajutor d. arhitect Săchelarie, episcop al bisericii, pentru executarea lucrărilor în bune condițiuni.

Arhitect S. BECU.

VECHEA PARDOSEALĂ A BISERICII PRECISTA DIN BACĂU.

Cu ocazia schimbării dușumelei din biserică, părintele paroh Bujor a găsit în naos, lângă absida laterală Sud, urme din vechea pardoseală de cărămidă, supt grinzele susținând podeaua (la circa 10 cm. supt nivelul de azi).

Cărămizile sânt puse pe muche și formează un desen în zig-zag (*spina di pesce*).

Extrem de interesant este faptul că toate aceste cărămizi erau smălțuite pe fața văzută.

La unele din ele se mai păstrează smălțul în întregime, iar la celelalte se poate constata prezența lui pe fețele laterale, unde poighița de smalt, care s'a prelins pe aceste fețe, a rămas ferită de pașii credincioșilor.

Cărămizile sânt identice cu cele ce se întrebuin-

țau în fațadă pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, cu dimensiunile 27-28, 13-14, 6 cm., și au aceleași colori: verde, galben și brun.

(Porțiunile descoperite sânt prea mici pentru a se putea constata dacă aceste colori erau alternate în mod regulat.)

Se poate spera că la schimbarea dușumelei din altar să se găsească cărămizile pe o întindere mai mare.

Dacă într'adevăr pardoseala aceasta este cea primitivă și nimic nu contrazice această ipotesă, descoperirea făcută ni arată o aplicare încă necunoscută a principiilor decorative ale meșterilor lui Ștefan-cel-Mare.

Arhitect ȘT. BALȘ.

Pe o Evanghelie din București, 1693. Pe o cruce de argint aurit aplicată în dosul copertei:

† Această sfântă Evanghelie, ce este doveada bisericii Sfânt. prorocu Ilie din Gorgan, s'au îmbrăcat cu argint și s'au poleit prin cheltuiala robu lui Dumnezeu, să pomn[eas]c[ă] Radu Slătineanu: 1815 Fevr: 15:

Însemnarea pe dosul copertei (începutul sec. al XVIII-lea):

Această sfânta Evanghelie iaste dată de dum-

neaei jup[ă]neasa Stanca de poman[ă] biserici de la Gorgan, iaste hramul lui Sfetii...

Pe o cruce de argint de la Biserica Precistei din Galați:

Această cruce au făcut-o Ilie Stolnic, l[ea]t 7212 (1704).

Pe altă cruce, de la Precista din Galați:

„Velichi Preot; 1871. Apr. 4.“

BARBU SLĂTINEANU.

Era cunoscută tradiția unei fundațiuni mănăstirești a lui Nicodim în jud. Mehedinți, pe valea Coșuștii, în sus de cătunul Firizi al comunei Ilovăț.

La 23 April 1934 am verificat la fața locului temeiul acestei tradiții și am constatat în punctul numit Firizul-Vechiu, pe stânga Coșuștii, între Crațul Firizului și *Cracul Mănăstirii*, la vărsarea *Ogașului Mănăstirii* în Coșuștea, *supt Geanțul* (steiu, stâncă) *Mănăstirii*, un tăpșan numit *Crovul Mănăstirii*, cu mormane provenite din ruinele a trei corpuri de clădiri.

De multă vreme locuitorii ridică de aici cărămidă, întrebându-i-o la construcții. Gheorghe Văcaru din Firiz și-a făcut din această cărămidă cuptorul la o odaie; Ion Moescu din Firiz, o bucătărie și altele.

Fig. 1. — Firizul Ilovățului. Ruine. Crovul Mănăstirii.

Crovul Mănăstirii se ridică azi cu circa 30 de metri de-asupra albiei Coșuștii. Pe acest Crov am constatat ruinele a trei corpuri de construcție.

a) Primul corp, de o suprafață de circa 13'8 m. către malul Coșuștii.

b) Al doilea corp, spre Miazănoapte, primul pe o suprafață de circa 18'14 m., presintând ca material de construcție în cea mai mare parte bolovani de gârlă, puțină piatră de calcar, cioplită, și cărămizi de dimensiuni obișnuite. Între acestea țăranii au găsit și cărămizi cu una din laturile mici, terminată în unghiu: ┐ . Cărămida este neuniform arsă; unele sânt arse până la calcinare.

c) Al treilea corp, spre Nord-Vest de primele două, pe o lungime de circa 25 metri, dă în malul

Ogașului Mănăstirii. Presintă același material de construcție ca și cel mai sus indicat.

Corpurile *a*, *b* sânt despărțite acum de corpul *c* printr'un drumeag ce duce în sus pe Ogașul Mănăstirii, pornind de la vărsarea acestui pârau în Coșuștea. Este probabil că *b* este al bisericii, iar corpurile *a* și *c* al chiliilor și consolidărilor celor două maluri de ape.

Supt stâncă de de-asupra Crovului Mănăstirii este un adăpost numit „Casa Hoțului”.

Moș Tache Niculescu din cătunul Dâlbocița dintre Firiz și Ilovăț ni-a povestit:

„Nicodim a venit cu bani sârbești și a început biserica la Vârciorova, de acolo a plecat la schitul Topolnița, pe care l-a zidit; de acolo a venit la Firizul-Vechiu, unde a început biserica, în care au fost călugări.

Ședeau în schit la Ilovăț, de unde veniau cu schimbul la slujbă. Unii călugări ședeau și la Firiz, prin peșteri și în chilii. Aveau moșii în stăpânire; globiau vitele Dâlbăcenilor¹, de unde ieșia multă sfadă. Când treceau călugării de la Mănăstire la Schitul Ilovăț, îi opriau Dâlbăcenii, li luau potcapul și-l umpleau cu balega cailor lor, ca să nu li facă gunoiu în sat. Dâlbăcenii au și omorât un călugăr și l-au dus mort la casa de sfat din Ilovăț. Aci aleșii satului au judecat ca omul cel mai voinic din Ilovăț să ducă mortul cât poate merge fără să se hodie, și, cât va putea merge, atât să ia Ilovițenii din hotarul Dâlbăcenilor. Omul care s'a găsit să-l ducă a zis că-l lasă la gura Mărgușenilor. Dâlbăcenii s'au pitulat cu puștile în zăvoiu, la marginea drumului. și unii din ei au strigat: „păzea. că te împușcă”; așa l-au făcut să lepede mortul mai jos de Mărgușeni.

Într'o noapte Glogoveanu, care stăpâna Ilovățul, a văzut satul fără oameni de ajuns să lucreze moșia și a dat vorbă că face *sat de milă*.

Și s'au adunat și s'a înmulțit satul făcându-se și Racova și Bărcăneștii, pe lângă Ilovăț.

¹ Dâlbăcenii, marea familie de la Doboca, înrudită cu dinastia. E de uimit ce elemente de istorie adevărată păstrează tradiția (*N. I*).

Glogoveanu a stricat într-o noapte mănăstirea, să nu rămâie moșia Statului. Și așa a rămas a lui Glogoveanu, care a dat-o ginerelui său Manu." (Urmează șirul proprietarilor până la actualul proprietar, d. Tilică Ioanid.)

Nicodim din Firiz a trecut la Ponoare, să facă altă biserică: acolo se văd ruinele; n'a isprăvit-o¹.

* *

Fig. 2. — Firizul Ilovățului.
Ruinele corpului b pe Crovul Mănăstirii.

Găsind că ar fi de deosebit interes istoric cercetarea de aproape a acestui monument istoric, vă rugăm să binevoiți a dispune:

a) Să se delege d. arhitect I. L. Atanasescu de la Comisiunea Monumentelor Istorice din Craiova ca să conducă împreună cu noi săpăturile și să facă planurile, desemnurile și fotografiile necesare, în cursul lunilor Septembrie-Novembre.

b) Să se roage proprietarul, d. Tilică Ioanid, deputat de Mehedinți, să permită să ni dea binevoitorul d-sale concurs la realizarea descoperirii vechii mănăstiri.

c) Să ni se pună la dispoziție un modest fond pentru plata lucrătorilor, unelte, deplasare. Anexăm patru fotografii luate la 23 April 1934 de d. profesor M. Fontaine.

* *

În coasta din spre Dunăre, între ruinele podului lui Traian și grădina Liceului „Traian“, sânt aparente ziduri antice din piatră de gârlă, cărămidă, piatră de calcar ecarisată, unele blocuri cu profil, întrebuințate ca material de construcție, indicând un corp de construcții care până acum n'a fost de nimeni cercetat.

O cruce săpată în relief pe un bloc de calcar, căzută din acest corp de construcții, trimisă la Muzeul Național de antichități din București și publicată de Vasile Pârvan în „Contribuțiuni epigrafice la Istoria Creștinismului în Dacia“, indica aici existența unor vechi *monumente religioase creștine*.

Proiectul fixat de Direcțiunea Generală a C.

F. R. de a muta traseul căii ferate din regiunea arheologică a Severinului mai mult în cuprinsul acestor monumente, față de traseul actual, după cum am referit într'un raport anterior, și începutul lucrărilor Primăriei Turnul-Severin de transformare în parc a terasei cu monumentele antice amintite, ne-au determinat a face, în Iunie și Iulie, o cercetare sumară a acestei terase, a cărei pantă sudică este proprietatea liceului „Traian“.

Resultatul acestor cercetări, cuprinse în schița de plan ce anexăm, începe să clarifice existența unui mare corp de construcții, deocamdată pe o lungime de circa 83 m., una cu două abside egale, orientate spre Răsărit, alta cu două abside egale orientate spre Miazănoapte, iar spre Apus de acestea alt ansamblu de zidării¹.

Am depus la Muzeu materialele descoperite în această sumară cercetare, oprită de Primărie, care a pus să se acopere șanțurile săpate de noi, de-a lungul zidurilor, spre a nu se modifica prin aceste descoperiri proiectul de plantațiuni și transformare în parc a acestei terase.

Anexăm:

a) O fotografie a râpei din sudul terasei, cu zidăriile aparente.

b) Schița de plan, cu resultatul cercetărilor noastre din Iunie, Iulie a. c.

La aceste lucrări am fost asistat, și mult ajutat, de tânărul, harnic și capabil, profesor I. Berciu.

Fig. 3. — Firizul Ilovățului.
Ruinele corpului b pe Crovul Mănăstirii.

Față de însemnătatea covârșitoare a acestor monumente, vă rugăm, domnule Președinte, să bine voiți a dispune: 1. să se intervină de îndată direct la Primăria Turnul-Severin și prin Ministeriul de Interne ca să se oprească extinderea parcului pe terasa indicată.

¹ Cercetările ulterioare au scos aici la lumina zilei o mare instalație de *therme romane*, a căror publicare va urma.

A fost de sigur o mare pierdere pentru lumina-rea trecutului nostru greșeala ce s'a făcut la construcția portului Turnu-Severin, de a se fi lăsat să se sape și să se distrugă partea sudică a acestei terase, cu ale cărui materiale s'a umplut și lărgit cheiul portului.

2. Să ni înlesniți continuarea cercărilor, delegându-l pe d. arhitect I. L. Athanasescu de la C. M. I. din Craiova ca, în cursul lunilor Septembrie-Novembre a. c., să ne asiste la săpături și să facă toate lucrările de planuri, secțiuni, fotografii, etc., având apoi să vă referim pe larg asupra rezultatelor.

3. Să ni se pună la dispoziție pentru aceste lucrări o sumă de circa 20.000.

* * *

La 2 August curent vizitând comuna Drajna-de-Sus, unde este cunoscută de mult existența unor monumente romane, pe lângă urme de stațiune preistorică, am constatat următoarele :

Pe dreapta șoselei, din jos de sat, se ridică o culme domoală ce coboară spre Răsărit către gârla Ogretin, și care se numește *Grădiște*.

Această culme este lucrată de locuitorii proprietari ai terenului, împărțit în curele ce-l încing din spre șosea spre Valea Ogretinului. Pornind de la Sud spre Nord, curelele învecinate ale d-lor N. T. Enescu, I. N. Enescu C. I. Enescu, Negoită Enescu, Nicolae Anton Bălan ascund un mare corp de construcții romane acoperite de pământul arabil, din care la arat ies materiale de ceramică. Parte din locuitori au săpat gropi spre a cerceta subsolul.

Pe cureaua Negoită Enescu s'a săpat o parte dintr'un zid construit din piatră de gârlă și cvart.

Marginea nordică a ultimei din curelele citate, anume a d-lui Nicolae Anton Bălan, se ridică, față de terenul învecinat nordic, cu circa un metru înălțime, indicându-se prin aceasta latura de Nord a unui castru. Sântem de părere că eventuale cercetări pot fi pornite de la această latură.

Am recoltat pe terenul Grădiște următoarele :

I. 2 cărămizi cu stampila: LEG(10). I. ITA-L(ICA), fragmente de dimensiunile: 16/14/2.5 cm.; 15/12.5/3 cm.

II. 2 tuburi de conductă de apă, din teracotă, lungi de 59 cm., cu cercul exterior de 42 cm., diam. inter. 8.5-12 cm.

Aceste tuburi ni-au fost date de d. C. I. Enescu, dintr'o serie de douăzeci, scoase din cureaua sa,

din conducta găsită și lăsată în restul ei intactă.

III. 3 țigle de strașină, fragmente de dim.: 31/19/2.5 cm.; 24/20 2.5 cm.

IV. 1 țiglă întreagă de coamă, scoasă de d. C. I. Enescu din cureaua sa, dintr'o strașină încheiată, din care a desfăcut câteva bucăți. Dim. 36/12/2 cm.

Alte patru fragmente de țiglă de coamă.

V. Mic fragment de cărămidă cu fața ornametată în unde paralele.

VI. 2 fragmente de cărămizi de mari proporții ca grosime 13 9/9 cm.

VII. Fragmente de vase de teracotă, variate ca formă, pastă și dimensiuni.

VIII. 1 bucată zgură de 11.5/7/6 cm.

Un mare fragment de cărămidă cu stampila întreagă: LEG(10) L ITAL(ICA), închisă în cartuş, găsită pe Grădiște, se află la biserica din sat în

Fig. 4. — Ruinele mănăstirii lui Nicodim.
Firizul Ilovățului, Mehedinți.

păstrarea preotului G. Lupea, căruia i-am propus s'o predea pentru Muzeul din Vălenii-de-Munte, propriu pentru a putea cuprinde tot ce se descopere în regiune, având posibilități de instalație museistică și fiind accesibil cercetărilor. Aici socotim că s'ar putea depune și celelalte obiecte antice găsite la Grădiște și în împrejurime, între care coiful de fier al unui legionar roman, păstrat la Banca Populară din Drajna-de-Sus.

Parohul bisericii din Drajna, G. Lupea, ni-a mai comunicat că la Nord-Vest de sat, pe culmea dintre Drajna și Teleajen, în dreptul comunei Homorâciu, la vârful numit *Cetățea*, se află, pe lângă material de ceramică antică, un mare bloc de piatră cu inscripție latină în litere de mari dimensiuni. N'am putut verifica la fața locului.

Al. Bărcăcilă.

* * *

* Depuse la Muzeul „Nicolae Iorga” din Vălenii-de-Munte.

Nu s'a reprodus interesanta piatră care arată în 1828 tradiția întemeierii la 1644 a școlii înalte a lui Vasile Lupu în Iași. Ea se păstrează în haoticul deposit din veșnic neisprăvită și așa de nepotrivit conceputa „Sală gotică“ de lângă Trei Ierarhi. Ea ar trebui strămutată la Universitatea care s'a desfășurat din aceste începuturi și încastată în zid.

Întă-i cuprinsul:

„Ghimnazia Vasiliană învățăturilor afierosită de fericitul D. Vasile Vvd. la 1644, înnoită de episcopii școlilor naționale la 1822“.

* * *

În *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania*, IV (Cluj 1935), d. Valer Literat dă un studiu despre „Biserici din Țara Oltului și „de pe Ardeal“, zugrăvite de o familie de pictori“ (extras, Cluj 1935). E vorba de bisericile din Arpașul-de-sus (pictură de la 1815, de un Alexandru Grecul), din Arpașul-de-Jos (însemnarea lui Nicolae al lui Nicolae Zugravul), din Colun, din Sărata, din Voivodenii Mici (pictori Nicolae și Gheorghe Grecii de la Săsaș, 1821), din Săsaș (patria acestor zugravi, despre cari v. p. 49 și urm.: ei lucrează și la Mohu, la Viștea-de-jos, la Cârța, poate la Scoreiu; știri de la o bătrână urmașă a lui Vasile Grecu). Se semnalează în această pictură limpede, dar fără originalitate și prea puțin impresionantă, întrebuintarea unor modele de port și figură date de mediul țărănesc al țării Oltului și părților vecine. Citeva reproduceri.

* * *

În *Păstorul ortodox*, XV, 8-9, descrierea, de preotul Dumitru V. Georgescu, a bisericii din Vătășești, clădită în 1805.

* * *

Ornamente arhitectonice cu zimți ca în secolul al XVII-lea muntean în Polesia polonă (Bereznica, Samy), în articolul d-lui Giorgio Pullè, din *L'Universo*, Mart 1935, p. 234.

* * *

Într-o scrisoare a văduvei lui Ioan-Vodă, Zamfira, către Patriarhul de Ierusalim, Hrisant Notara, se vorbește de împodobirea mormântului de la Sf. Gheorghe al soțului ei: sfeșnicele, marmura, candela de atârnat de-asupra (8 Octombrie 1719) (Hurmuzaki, XIV, pp. 855-6, no. DCCCXXXV, și pp. 858-9, no. DCCCXXXVII).

* * *

La Muntele Athos se află o căuie care e întru toate asemenea cu acelea pe care le-a dat d. Sp. Cegăneanu în broșura sa și în acest *Buletin*. Același lucru de Sibiiu cu turnulețe gotice. O reproduce așa Sebastianov, în *Revue archéologique*, XV¹ (1856), pl. 328.

* * *

Despre schitul Zdralea (Roaba), zidire a Craioveștilor (întăiul Barbu), d. Ion Donat, în *Arhivele Olteniei*, n-le 79-82.

* * *

Biserica din satul de lângă Oltenița:

„Acestă sfântă biserică ce s'au zidit din temelie și s'au înfrumusețat precum să vede cu toată silința și cheltueala dumnealor Dănăilești Gheorghe Marin și Nicolae Popa ctitori și cu ajutoru altor creștini din vecine au fost făcut acest sfânt lăcaș de părinți noștri răposați Danul și Stancu Popa, care noi ne-am pomenit neam de neam în Oltenița spre večnica pomenire a faptei buni creștinăteții în zilele prea-înnălțatului nostru Domn Gheorghe D. Bibescu Voivod și a preasfințitului părintelui nostru Mitropolit Neofit, în leat 1846, Maiu 28“.

N. Iorga.

A. SACERDOȚEANU, *Tombeau de Curtea-de-Argeș et construction de la Chapelle Princière*. Reprenant et continuant les recherches qui ont été faites sur la Chapelle Princière de la Curtea-de-Argeș et sur les ruines d'alentour on peut prouver que la Chapelle actuelle a été construite entre 1345-1369 sur les ruines d'une ancienne église antérieure à 1310, et que le tombeau qui n'a pas été profané doit être celui d'un prince enseveli entre 1310 et 1350.

N. IORGA, *L'église de Stari-Chiojd*. Fondation ancienne, exemplaire typique de l'architecture en bois. Fresques tout à fait remarquables. Images de folklore.

N. IORGA, *L'église de Poieni (Jassy)*. Église moldave de 1841. Architecture remarquable.

Rapport de la section régionale de Cernăuți (1933-1934). Etat des églises et couvents de Bucovina. Réparations.

N. IORGA, *Nouvelles recherches à Cotnari*. Cotnari est une bourgade de vignerons, d'origine anciennement allemande, transportés en Moldavie dès le XV-e siècle. Grande église catholique en ruines. Quelques pierres tombales anciennes.

BARBU SLĂTINEANU, *L'église des Maieri à Alba-Iulia*. La petite église uniate est peut-être la plus ancienne fondation religieuse d'Alba-Iulia.

N. IORGA, *Sur l'église du prince Pierre Rareș à Târgul-Frumos*. Dans l'église de la „belle ville“ en Mo'davie (XVI-e siècle), quelques icônes.

VICTOR BRĂTULESCU, *Églises de Transylvanie et de Bucovine*. Quelques églises en bois, d'une époque plus récente.

VICTOR BRĂTULESCU, *Églises de Bucovine*. Fondations plus récentes.

ST. BECU, *L'église de St. Georges à Câmpulung (Muscel)*; *L'église de Fundeni à Câmpulung (Muscel)*. Rapport sur l'oeuvre de réparation de ces églises valaques du XVI-e siècle.

ÉTIENNE BALȘ, *Ancien pavé de l'église de la Vierge à Bacău*. Dans cette église moldave de Bacău on a découvert un pavé en briques émaillées.

CHRONIQUE par Al. Bârbăcilă et N. Iorga. Notices, par le premier, sur des découvertes de ruines anciennes à Severin. Inscriptions, objets signalés par le second compte-rendu.

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

Ø3

1 9 3 5

Așezământul tipografic DATINA ROMÂNEASCĂ * Vălenii-de-Munte

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, CONST. MOISIL, PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU ȘI ARTUR VERONA.

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRAGHICEANU.

Arhitect-Șef: N. GHICA-BUDEȘTI.

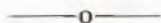
CUPRINSUL

TEXT:

	Pagina
AURELIAN SACERDOȚEANU: Inscricții și însemnări din Costești-Vâlcea	97
N. IORGA: Cum apar monumentele românești din Ardeal unui călător frances	110
D. TUDOR: Monumente inedite din Romula	113
VICTOR BRĂTULESCU: Elemente profane în pictura religioasă	127
Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1935	136
Resumat frances	144

ILUSTRAȚIUNI:

<i>Inscripții și însemnări din Costești-Vâlcea.</i>		Fig. 40. - Colecția Constantinescu	125
Fig. 1. - Schița comunei Costești, jud. Vâlcea, cu plaiul ei	98	Fig. 41. - Colecția Kretzulescu	125
Fig. 2. - Biserica Grușetu din Costești-Vâlcea	101	<i>Elemente profane în pictura religioasă.</i>	
Fig. 3. - Clopotnița bis. Grușetu din Costești-Vâlcea. Vedere spre Est	101	Fig. 1. - Sf. Ilie în căruță. Pictură din biserica Sf. Ilie de lângă Suceava	127
Fig. 4. - Clopotnița bis. Grușetu din Costești-Vâlcea. Vedere spre Vest	101	Fig. 2. - Detaliu din icoana Sf. Ilie de la biserica Sf. Ilie Gorgani din București.	128
Fig. 5. - Pictura clopotniței bis. Grușetu din Costești- Vâlcea. Vedere spre Vest	102	Fig. 3. - Ridicarea la cer a Sf. Ilie. Pictură din bi- serica mănăstirii Voroneț	129
Fig. 6. - Biserica Grămești din Costești-Vâlcea	103	Fig. 4. - Sf. Ilie în căruță. Biserica brâncoveneasca din Făgăraș	130
Fig. 7. - Biserica Ciorobesti din Costești-Vâlcea	104	Fig. 5. - Ridicarea la cer a Sf. Ilie. Pe dosul unui steag din 1834. Museul de artă religioasă.	131
Fig. 8. - Biserica Pietreni din Costești-Vâlcea	104	Fig. 6. - Icoana Sf. Ilie de la Catedrala din Giurgiu	132
Fig. 9. - Biserica Pietreni din Costești-Vâlcea. Vedere spre Nord-Vest	105	Fig. 7. - Răsăritul Soarelui Pe arcul de triumf al lui Constantin cel Mare	133
Fig. 10. - Biserica Pietreni din Costești-Vâlcea. Ve- dere spre Nord	105	Fig. 8. - Carul solar trecând printre stele. Desemn pe un vas din Museul Britanic din Londra	133
Fig. 11. - Biserica Bistrița-Tigănia din Costești-Vâl- cea. Vedere spre Sud-Vest	107	Fig. 9. - Sf. Ilie. Icoană rusească din secolul al XVI-lea	134
Fig. 12. - Biserica Bistrița-Tigănești din Costești-Vâl- cea. Vedere spre Vest	107	Fig. 10. - Ridicarea la cer a Sf. Ilie. Sculptură din sec. al V-lea, ușile bisericii Sf. Sabina din Roma	135
Fig. 13. - Biserica Vărateci din Costești-Vâlcea	108	<i>Raportul secțiunii regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1935.</i>	
<i>Monumente inedite din Romula.</i>		Fig. 1. - Schitul Crișciatic, pe malul Nistrului, zidit la 1766	136
Fig. 23. - Colecția Capșa.	113	Fig. 2. - Schitul Crișciatic: Iconostasul înainte de restaurare	137
Fig. 24. - Colecția Capșa.	113	Fig. 3. - Schitul Crișciatic: Ușile împărătești	137
Fig. 25. - Colecția Constantinescu	114	Fig. 4. - Schitul Crișciatic: Ușa de intrare ferecata în fier	138
Fig. 26. - "	114	Fig. 5. - Schitul Crișciatic: Scara către balconul pen- tru cor	138
Fig. 27. - "	114	Fig. 6. - Schitul Crișciatic: Naos. Balconul pentru cor	138
Fig. 28. - "	115	Fig. 7. - Biserica din com. Costești, jud. Sorojineț; 1785. Vedere din spre Sud	139
Fig. 29. - Colecția Georgescu	117	Fig. 8. - Biserica din com. Costești, jud. Sorojineț, 1785. Vedere din spre Nord	140
Fig. 30. - Colecția Capșa și Georgescu	117	Fig. 9. - Biserica din com. Brăiești, jud. Suceava	141
Fig. 31. - Colecția Capșa	118	Fig. 10. - Biserica din com. Brăiești. Vedere din spre Nord	142
Fig. 32. - "	119		
Fig. 33. - "	120		
Fig. 34. - "	120		
Fig. 35. - "	121		
Fig. 36. - "	121		
Fig. 37. - "	122		
Fig. 38. - "	122		
Fig. 39. - Colecția Georgescu.	124		

Dacă pornești pe apa Bistriței oltene în sus, de unde se unește ea cu Oltul, mergi pe o vale strâmtă și împădurită, dar destul de locuită. Satele se țin lanț unele de altele de la Băbeni până la Tomșani. Aproape de hotarul de sus al Tomșanilor se întâlnește în dreapta o dublă confluență de râuri: Bistrița, care abia ceva mai sus primise apele râului Costeștilor, se unește cu râul Mănăstirii, adică al mănăstirii Hurezi. Drumul județean care vine de la Râmnicul-Vâlcei spre Târgul-Jiului, le trece pe toate aproape de confluență.

Aici, dacă lași drumul mănăstirii Hurezi și te întorci puțin pe acela al Râmnicului, intri în hotarul comunei Costești, mărginită de două șiruri de dealuri și străbătută de sus în jos de alt șir, în mijloc cu maiestosul Stog, care se pierde apoi în platoul Feregilor. Toată comuna, cât are așezări omenesti, este udată de cele două râuri, Costești și Bistrița, pe o distanță de 7-8 kilometri. Însă amândouă râurile izvorăsc din adâncul munților Zănoaga și, străbătând ultimul șir calcaros, Buila, Arnota și Bistrița, ies la lumină în depresiunea Bistriței și Pietrenilor, de unde o apucă la vale. De-a-lungul râului Bistrița a fost moșie mănăstirească și de aceia locuințele sânt mai rari. În afară de Văratice, sat de mosneni, Floreștii, Călinele și Țigănia s'au încheșat abia după 1864. De partea cealaltă la Răsărit de râul Costești, satele se țin lanț. Acolo a fost și partea cea mai veche a satului. O parte se numește Costești, cărorali se mai zice Blezeni; mai sus de ei sânt Săcăturile, Grămeștii și Ciorobeștii. Șirul satelor sfârșește cu Pietrenii. Între râuri, pe clina sudică a Stogului, se află satul Mlăci, vechi moșneni și ei, care se continuă acum cu Feregile, sat nou format din Costești și din Văratice. De partea cealaltă a Stogului e Târșea, iar dincolo de Costești, peste dealul lor, zis și Corneț, se prelungește satul Negrulești, pe vre-o trei kilometri de-a lungul râului Glăvociu. Pe apa Bistriței, la ieșirea ei din munte, se află vestita mănăstire Bistrița, ctitoria Craioveștilor, iar sus pe muntele Arnota stă mănăstirea cu același nume.

Toate aceste sate și locuri au la un loc numele de Costești, nu de când cu adoptarea numelui de comună, ci din vremi foarte depărtate. În toate izvoarele istorice câte ni sânt cunoscute, nu aflăm alt nume general decât acesta.

Pe toată întinderea comunei sânt opt biserici, trei de lemn: Grămeștii, Grușetul și Văraticele, și cinci de zid: Țigănia, Păpușa, Pietrenii, Ciorobeștii și Săcăturile¹. La acestea se adaugă două mănăstiri: Arnota și Bistrița. De aceasta mai ține Bolnița, lângă mănăstire, și două capele ale Sfântului Grigore Decapolitul din peștera Bistriței. În total sânt treisprezece altare de rugă, dintre care în patru, capelele Sf. Grigore, Pietrenii și Văraticele, nu se mai oficiază serviciul divin. În schimb s'a zidit o nouă biserică, de proporții mari, în satul Feregile, care n'a fost încă târnosită.

Pentru călătorul care vrea să le vadă pe toate acestea, lucrul nu este de loc greu. Două drumuri de-a lungul apelor îl ajută în de ajuns. Despărțindu-se de șoseaua județeană, poate apuca drumul Bistriței, lung de 6 Km. Cam la un kilometru și jumătate apucă însă drumul Costeștilor, trece râul cu același nume și, ajuns în Valea Jidovii, merge pe ea în sus vre-o două sute de metri. Supt coasta răpoasă a Lazurilor găsește biserica de lemn a Grușetului, cu clopotnița ei și cu obișnuitul brad la poartă.

De la Grușetu revine la drum și-l continuă până în Săcături, unde apucă drumul pe vale în sus vre-o patru sute de metri. Acolo, pe un bot de deal înverzit, la Dărlă, stă biserica cea nouă, așezată pe locul celei vechi. O căraruie de picior îl scoboară apoi mai de-a dreptul în drumul satului trecând pe lângă o fântână de piatră din care se poate bea foarte bună apă.

¹ Din cercetările făcute până acum asupra unora dintre acestea, amintim: Al. Odobescu, *Schiturile și metoașele mănăstirii Bistrița din Vâlcea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, I, 1908, pp. 101-106; Virg. Drăghiceanu, *Vechea biserică de lemn din Grămeștii Vâlcei*, *ibid.*, II, 1910, pp. 110-114; *Id.*, *Monumentele Otteniei. Raportul al II-lea*, *ibid.*, XXVI, 1.33, pp. 55-63. N. Ghika-Budești, *Câteva biserici de lemn din Ottenia*, *ibid.*, XIX, 1926, pp. 10-17.

barbă albă și rară, în buzele-ți suptiri și zâmbitoare, în fruntea ta lată și înaltă, în ochii tăi mici și vii afundați sunt sprâncene negre și stufoase, îmi place adesea a descoperi câtă fineță, câtă înțelepciune și câtă energie trebuie să aibă forma caracterului unui mare domnitor. Îmi pare că te văd, diplomat iscusit răzând inghesuit în barba-ți căruntă, când, cu un cusur suptire, îți bătuși joc de agaua turcească ce venia spre a te mazili și-l ocoliși, pe dealul Văcăreștilor, cu o gardă de onoare, care, cu fitilul la puște, îl opria să intre în București! Apoi te zăresc, domnitor cuvios și plin de dorul țerii, izgonind, în mijlocul adunării obștești din Târgoviște, precupeții străini ce intrase în lăcașele sfinte și poruncind a se înălța, spre podoaba țerii, patruzeci de temple nouă! Ș'apoi iar te văd colo, unchiaș gârbovit, dar cu ochiul plin de foc, dând pînteni calului tău, supt vifor și supt ploaie, pe câmpia de la Finta, indemnând și îmbărbătând, cu glasul și cu gestul viteaza ta oștire, ca să nu-și dea mijlocul și să răzbească tot cu o nouă agerime ordinele simbricate de rivalul tău Vasile și pâlcurile zăpăcite ale căzăcescui Hatman Timuș.

„Viteaz în războaie, dibaciu în politică, și'n veci incins de grija țerii, Matei, acel erou mare în toate, nu nesocotea nici cele mai mărunte indeletniciri ca să țină liniștea și dreptatea între pământenii săi. Venia doară cineva cu plângeri la dânsul în contra unui vecin viclean sau cotropitor, el nu-l răspîngea cu inima obidită, ci îndată, supt ochii impricinaților, li da fiecăruia ce era drept al lui. El nu știa multă carte, nu vorbea altă limbă decât limba țării, dar vorba-i era vorbă sănătoasă, și, când lua condeii în mână, apoi condeii plătia cât sabia...

„Matei Basarab, dacă n'a fost singurul erou al Țării-Românești, negreșit că a fost cel mai mare domnitor al ei, cel ce a știut să împreune puterea armelor de apărare, cu regularea progresului și ordinii în lăuntru. De câte ori am urcat muntele Arnotei, unde mormântul lui de marmură stă ascuns într-o modestă capelă, aleasă chiar de dânsul pentru ultimul-i lăcaș, am simțit în mine cucernica mulțămire ce inspiră credincioșilor un peregrinagiu la locurile sfinte¹...

De la mănăstire se poate scobori abrupt, pe o cărare de picior, direct la biserica Păpușa. În drum, dintr'un ochiu de pădure, călătorul fără să vrea va privi în jos mănăstirea Bistrița. Se poate reveni însă și pe drumul urcat, iar de la pictorul Arnotei, continuând cărarea pe supt munte

între Arnota și Arnoșel, va urca pe o scurtă cărare pietroasă, tot la Păpușa, de unde o frumoasă priveliște asupra Bistriței îi va răsplăti toată truda.

De acolo se trece râul, se merge în spatele mănăstirii și pe matca Bistriței se pot merge ceasuri întregi printre stânci calcaroase gata să se prăvale aproape vertical. Pe o bună distanță apa cristalină nu e atinsă de razele soarelui decât în miez de zi. De aici, în adâncul munților, duc cărări către codrii de brad, spre stânc bogate și chiar în valea Lotrului. E drumul localnicilor. Străinul să nu-l încerce fără călăuză, ci să se întoarcă.

Ajuns în spatele mănăstirii, s'o iea apoi spre Peștereni și să urmeze cărarea spre Peșteră. La capătul drumului o cărare lată de o jumătate de metru îl va duce la o scăriță de fier pusă în gura peșterii. În jos, pe cea mai dreaptă linie, vâjje apa. Un moment de neatenție te aruncă în abis de la cel puțin o sută de metri. Nimic nu te mai poate opri. Stânca abruptă nu cunoaște niciun fel de ospitalitate. Aplecat de spate până îi ajunge gura de genunchi, călătorul obișnuit cu greul poate străbate intrarea peșterii. Înăuntru însă adâncul întunecat se mărește și văgăunile misterioase se despart în mai multe părți. Unite toate la început formează o imensă catedrală deschisă spre Răsărit. Aici, în față, se găsește capela cea mare. Mai în adânc, cioplite în stâncă, mai sânt ziduri din cealaltă¹. Când vei părăsi peștera, va rămâne iar în grija întunecului și umezelii sale, vastă împărăție a liliecilor pe cari i-ai turburat câțva timp cu prezența ta.

Se scoboară din nou la mănăstire, uriașe ziduri reci, neprietenoase, în jurul cărora mișună lăstunii. Biserica, mare, luminoasă, nu-ți deșteaptă nicio impresie, nu-ți produce nicio emoție. Îți va părea rău că nu se mai știe unde a fost îngropat Moise Voevod, cel care s'a sfârșit în luptă cu Turcii la Vișoara de pe a cărui piatră de mormânt, și ea pierdută azi, s'au cules cândva slovele lămuritoare: „Cu blagocestiv sfârșit a răposat Io Moisi Voevod, fiul lui Vladislav Voevod, care a făcut războiu [la] Vișoara. În anul 7040, luna lui August în 29“². Așa fiind lucrurile, vei ieși grăbit, vei privi clopotnița care se azvârle înaltă în văzduh,

¹ Au fost zidite de Mitropolitul Teofil în 1637. Biserica din față a fost refăcută la 1732, arsă și iar înnoită la 1828-31; cf. Odobescu, *Despre odorele, manuscriptele și cărțile aflate în mănăstirea Bistrița*, vol. cit., pp. 6-7. Acum vre-o zece ani s'au mai făcut reparații.

² N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, *Studii și documente*, XV, București 1908, p. 82.

¹ Odobescu, *Câteva ore la Snagov în Opere complete*, III, București 1909, pp. 52-53, 54.

vei trece pe supt ea și, urcând câteva trepte, vei da de Bolnița, mică, prietenoasă, liniștitoare. Față de toate cele din jur aceasta este o comoară neprețuită. Mai sus de ea sânt casele vechi ale egumeniei, foarte plăcute la privit. Mai jos, în dâlma dealului, se ridică acum un nou Palat episcopal, de stil neprecis, destul de neplăcut la înfățișare. Așa cum e, are darul să strice și mai mult priveliștea zidurilor reci ale mănăstirii, impunătoare cel puțin prin unitatea lor imensă.

Călătorul va scobori repede din acest loc unde numai ce a făcut Dumnezeu e frumos, iar omul nou a stricat tot ce fusese făcut frumos de omul de mai înainte. Afară, aproape de poarta mănăstirii, va apuca o cărare prin zăvoiu și, trecând râul, va urca un mic tâpșan la biserica Țigănia. Mai sarbădă în exterior, are însă toate calitățile care o fac demnă de a fi văzută în interior. Splendida ușă, păreche cu cea de la Arnota, face parte din obiectele cele mai vechi și mai prețioase, păstrate încă în această parte.

Revenind pe cărarea ducerii, se ajunge iar în drum. Va merge pe el mai bine de patru chilo-

metri și, după ce a trecut podul Bistriței de la Florești, ajunge iar călătorul în locul unde a părăsit drumul apucând calea Costeștilor. Acolo va cobori la râu, va trece puntea Văraticeilor și numai pe o cărare de picior, cu pârleaze și garduri străbătând curți și livezi, va ajunge în vârful dealului, la biserica de lemn a popei Nicolae Văraticeanu. Făcând drumul întors, va relua calea de unde a lăsat-o și va merge de-a lungul Bistriței până în șoseaua lăsată la venire. De acolo drumul îl va purta spre alte zări.

De la aceste biserici am cules tot ce am mai putut găsi, inscripții și însemnări. Am omis însă în întregime, din capul locului, mănăstirile Arnota și Bistrița, cu bolnița și capelele sale, pentru motivul că au fost dese ori cercetate, iar rezultatul cercetărilor făcute este în de-ajuns de cunoscut¹. Deci, cele ce dăm aici se referă numai la bisericile satului, mai puțin cunoscute². Nu sânt multe; nădăduim însă a avea prilejul să le mai completăm cu vremea.

I. BISERICA GRUȘETULUI.

Biserica propriu-zisă a satului Costești se află în mahalaua Grușetului, pe Valea Jidovii. Este

de lemn, tencuită pe afară și văruiată înăuntru. S'a clădit înainte de Octombrie 1801, pe vremea

¹ La studiile amintite până acum mai adăugăm: Ghenadie Enăceanu, *Mitropoulul Ungrovlahiei Neofit I*, în *Bis. Ort. Rom.*, III, 176; Odobescu, *Antichitățile din mănăstirea Bistrița*, în *Buletinul Instrucțiunii publice* al lui V. A. Urechia, 1865-1866; *Idem*, *Antichitățile mănăstirilor Arnota și Govora*, în *Ateneul Român*, al lui Esarcu, 1869; Gr. G. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, în *An. Ac. Rom.*, secț. II, t. VIII, 1885-1888; C. S. Bilciurescu, *Monastirile și bisericile din România*, București 1890, pp. 218-24; Gh. Enăceanu, *Visite canonice însoțite de note istorico-arheologice*, București 1892, pp. 30-2.

² [At. Mironescu], *Istoricul Eparhiei Râmnicului Noul Severin*, București 1906, ni dă numai aceste informații, p. 652: „Biserica parohială cu hramul Adormirea Maicii Domnului se află în satul Costești, construită în lemn la anul 1709. Bisericiile filiale cu hramul: 1. *Adormirea Maicii Domnului* se află în satul Secăturile, construită de zid la anul 1804, și 2. *Adormirea Maicii Domnului*, construită de lemn la anul 1818 în satul Costești”; și la p. 668: „Biserica parohială cu hramul Sf. Nicolae, se află în satul Pietrenii, construită de zid la anul 1692. Bisericiile filiale cu hramul: 1. *Intrarea în Biserică*, se află în satul Ciorobești, construită de zid la anul 1750; 2. *Adormirea Maicii Domnului*, construită de lemn la 1665 în satul Grămești; 3. *Nașterea Maicii Domnului*, construită de zid la anul 1675 în satul Țigănia și: 4. Sf. Grigore Decapolitul, construită de zid în anul 1712 în satul” [lipsă]. Eparhia Râmnicului Noul Severin, *Anuar pe anii 1921-1925*, întocmit de P. S. Episcop Vartolomei, București 1924 (*sic*), dă numai

acestea, p. 501: „Parohia Costești, din comuna Costești, are o populație de 240 familii; e compusă din satele Costești, Feregi și Văratec, are 3 biserici și anume; a. Biserica parohială cu hramul Adormirea Maicii Domnului situată în satul Costești, construită din lemn la anul 1815 și refăcută la anul 1885. b. Biserica filială cu hramul Adormirea Maicii Domnului se află în satul Feregi, în construcție, începută în anul 1913. c. Biserica filială cu hramul Adormirea Maicii Domnului, situată în satul Văratec, construită din lemn la anul 1810, actualmente închisă”, și la p. 510: „Parohia Pietreni, din comuna Costești, are o populație de 314 familii, compusă din satele: Pietreni, Bistrița, Ciorobești, Grămești și Secăturile; are 6 biserici și anume: a. Biserica parohială cu hramul Sf. Nicolae se află în satul Pietreni, construită din zid la anul 1701, e închisă. b. Biserica filială cu hramul Intrarea în Biserică se află în satul Ciorobești, construită din zid la anul 1750. c. Biserica filială cu hramul Adormirea Maicii Domnului situată în satul Grămești, construită din lemn la anul 1665. d. Biserica filială cu hramul Adormirea Maicii Domnului, situată în satul Secăturile, construită din zid la anul 1912-1919. e. Biserica filială cu hramul Nașterea Domnului, situată în satul Bistrița, construită din zid la anul 1689. f. Biserica filială cu hramul Sf. Grigore Decapolitul, situată în satul Bistrița, construită din zid la anul 1712”. Compilația Pr. Melete Răuțu, *Monografia ecclesiastică a județului Vâlcea, Râmnicul-Vâlcea* 1908, strâng de-asemena la un loc date referitoare la mănăstiri (pp. 23-40, 115, 119); cele despre bisericile sătești nu depășesc pe cele din *Istoricul Eparhiei*.

lui Alexandru Moruzi Voevod¹. Crucea din curtea bisericii este însă mult mai nouă, fiind pusă abia la 1820. Satul Costești avea însă biserică și înainte de aceste date. Dacă ținem samă de referințele pomelnicului scris în 1804, șirul Domnilor începe chiar cu Maței Basarab². E de presupus că de atunci să fi existat o biserică în

Fig. 2. — Biserica Grușetu din Costești-Vâlcea.

Grușet. Oricum însă, dintr'o însemnare pe o Evanghelie, se dovedește precis că la 1751 exista o biserică de lemn³.

Satul mai avea o biserică de lemn și în Munteni, la curțile așa-zișilor boeri Cucești — afară de tradiția orală n'am nicio documentare asupra lor — unde se varsă valea Dealului în râul Cos-

Fig. 3. — Clopotnița bis. Grușetu din Costești-Vâlcea.
Vedere spre Est.

teștilor. Însă atât râul, cât și valea, au tot ros

¹ A. Sacerdoțeanu, *Pomelnicul bisericii Grușetu din Costești-Vâlcea*, București 1933, p. 5; „Aciastă sfântă biserică din temelie s'au zidit și s'au înălțat în zilele Mării Sale Domnului nostru Io Alexandru Costand. Moruzi Vvod“.

² *Idem.*, *ibid.*, p. 7.

³ At. Mironescu, *o. c.*, p. 652, da ca dată a zidirii anul 1709; nu știm însă de unde este luată informația, care poate fi exactă.

pământul și au făcut răpă, năruind biserica, unde până de curând exista crucea și, la noi roaderi ale apelor, apăreau mereu oase din fostul cimitir. Dacă actuala biserică din Grușet este tot aceeași care a fost în Munteni, de unde să fi fost mutată, nu putem ști. Probabil că pe bărnele de stejar ale ei să se păstreze vreo însemnare, care acum să fie acoperită de var și tencuială. Când s'a făcut această tencuire, pe vremea preotului Matei Grigorescu, s'a adaus și pridvorul de acum. Clopotnița este mai nouă, fiind zidită și pictată între 1840 și 1845.

Dăm aici toate datele pe care am putut să le mai culegem. Adăugăm, că mai înainte, Ion G. Duca, fiind ministru al Instrucțiunii Publice, a

Fig. 4. — Clopotnița bis. Grușetu din Costești-Vâlcea.
Vedere spre Vest.

ridicat câteva icoane dintre cele bune de la această biserică. N'am putut controla dacă se mai păstrează sau nu la cula sa din Măldărești. Poate că vor fi având și acelea vre-o însemnare lămuritoare.

1. Inscricția clopotniței.

În zile[le] luminatului nostru Domn Alixandru Ghica Voivod s'au făcutu aăastă sfântă clopotniță prinu oserdia și chelt[ui]a prioților și enorașilor aceștei sfinte biserici și a altora [iubito]ri de Dumnezeu, Amin, [18]40, Iulie 1.

2. La pictura clopotniței.

Pictura exterioară e datată : 1843, Iule 8.
Inițialele pictorilor : P. C. P. și P. G. B.

Platnicii picturilor: la Răsărit, tabloul: 1. Când s'au luptat Sfântul Nistoru cu Lie și au biruit cu puteria [lui] Dumnezeu. Au plătit Nistor Balintescu. 2. Intrarea în Biserică a Precisti. Din Cimpoeru cu soția lui Maria. La Miazăzi: 1. Sfântul Constantin și Elena. Plătită de Dumitru Stădian. 2. Buna Vestire. Plătită de Gheorghe

Fig. 5. — Pictura clopotniței bis. Grușetu din Costești-Vâlcea. Vedere spre Vest.

Colniceanu. 3. Sf. Andrei. Andrei Părcălabu. *La Apus*: 1. Sf. Mucenic Gheorghe. Plătită lei —, parale 10, Costandin Zugravul. 2. Sf. Mucenic Dimitrie. Plătită lei 5, parale 20. 3. Adormirea Precistii. Plătită Nicolae Popescu, Nistoru Balintescu, Dinu Cimpoeriu. 4. Sf. Apostoli. Plătită de roabele lui Dumnezeu Stana Bălintasca și Floria Lăcrăroaia.

3. *Crucea din curtea bisericii, ruptă; partea de jos s'a pierdut.*

Cu ajutoriu Sfintei Troițe au rădicat această sfântă cru[c]e în hramul... Măria a Mitru[lui]... Nicolae, Costandinu, Stana. 7328 (=1820).

4. *Pe o Evanghelie, fără început.*

...la biserica cea de lemn de la satul Costești, fiind și noi ctitor acolo, la leat 7259 (= 1751); iar cine s'ar ispiti a o instreina de la această sfântă biserică, să aibă a se judeca cu Maica Precista. Antonie Arhimandrit Bistriți.

5. *Tot acolo.*

Această sfântă și dumnezeiască Evanghelie, ce este începutul cuvântului, s'au legat de mine, smeritul între preoți Popa Tuader Rânceanu, la leat 1806 (*sic!* = 1806), Iulie 25.

6. *Fe un Mineiu al lunii Martie, Buda, 1807.*

La legatu aceștii carte (*sic*) au dat Năculae Tănase Copleală do[i] sfa[n]ți și Curia (?) sin Tănăsă unu sfa[n]ți și o sfa[n]țoică, ca în veci să [se] pomenească.

7. *Pe icoana Sf. Nicolae de la altar.*

Această sfântă icoană s'au zugrăvit prin osărdia și chetuiala Sfinții Sale părintelui arhimandritu Gavriil Petrovič Bistričanu și cavalier Rosii, de Gheorghe Zograf. 1839, Mart 16.

8. *Tot acolo în dos.*

Această icoană amu cumpărat-o de la D. Nicolae, sofragiu fostului egumen Gavril, la leatul 1858, Aprilie 28. Sile ermonah (?), protosinghel Tudor.

II. BISERICA SĂCĂTURI.

Biserica de acum, de zid, s'a terminat abia în 1919, însă a fost zidită pe locul alteia mai vechi, din 1803, tot de zid, a cărei inscripție s'a păstrat, fiind pusă afară spre Nord, în păretele de la altar. Crucea din curtea bisericii celei vechi a fost spartă și băgată în temeliile celei noi, unde se văd bucăți din ea în unele locuri. După mărțurisirea celor ce au văzut-o, la biserica cea veche mai era o piatră cu inscripție, pe care a fărâmat-o zidarul și a prins-o în temelie, cu toate protestele preotului paroh de atunci, de a o pune și păstra intactă în zid. Din fericire, bucata cu anul acelei inscripții a fost pusă în afară, la amvon spre Sud, și se cetește 1776. Probabil că aceasta este data bisericii celei mai vechi, care a fost tot

de zid. Altfel nu ni putem explica inscripția ei pe piatră. Alte date nu am putut găsi.

1. *Inscripția bisericii vechi.*

† Această sfântă beserică, unde să praznuiaște hramul Adormirei Născătoarei de Dumnezeu, s'a zidit din temelie în zilele prea-înălțatului Domn Io Constantin Alexandru Ypsilant Voevod și a Preasfinției Sale chir Nectarie, episcopul Râm[ni]-cu[lui], de părintele arhim. chir Costandie Peloponisiotul, igumenul mănăstirii Bistriții, într-o sa věčnică pomenire, la leat 1803, Avgu[st] 21.

2. *Data unei inscripții mai vechi.*

1776 (= 1668).

III. BISERICA GRĂMEȘTI.

Este cea mai veche dintre bisericile satului Costești câte se păstrează în forma lor de la început. Este interesantă atât prin felul construcției de lemn, cât și prin trecutul ei, fiind zidită de Mitropolitul Ștefan († 1668), cel cu metania de la Bistrița, devenit ctitor și la Bălănești. Datorită acestui fapt biserica a și fost mai mult cercetată¹. Cu toate acestea, au rămas neobservate încă multe lucruri. Astfel nu s'a cetit nici numele pisarului inscripției, care este însuși întâiul preot slujitor, nici o serie întreagă de însemnări funerare, toate aflate pe perețele sudic și la altar, în exterior.² De asemeni nu s'au cunoscut icoanele împărătești și prăznicarele, care sânt toate de la însuși Mitropolitul ctitor. Astăzi nu mai sânt la locul lor, însă ar trebui să fie repuse fără întârziere. Merită toată atenția nu numai prin vechimea lor, ci și prin execuția foarte îngrijită și de un colorit minunat. Valoarea lor crește și mai mult prin faptul că amintesc pe zugrav.

1. Inscripția săpată în lemn la intrare.

† Изволеніем ѿ[те]ца и съ поспѣшеніем сѣна и сѣвреніем[а] с[вѣ]т[о]го д[о]у[х]а, сѣи с[вѣ]тъи храмъ б[о]ж[е]ственъ въ здѣнж[е] въ славѣ и честь ѿспеніе Прес[вѣ]тъи Б[о]городице пресвѣщенны[а] архіеп[и]скопъ и митрополитъ кѣръ Стефанъ. Съ здат ѿт ѿснованіе даже до сѣвршеніе въ дни Іоу Григоріе Воеводъ, въ лѣтъ дзросъ. Писъ азъ попъ Станъ³.

În traducere: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, acest sfânt hram dumnezeesc l-a ridicat în slava și cinstea Adormirii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, cu trudă Arhiepiscopul și Mitropolitul chir Ștefan. S'a zidit din temelie până la săvârșire în zilele lui Io Grigorie Voevod, în anul 7173 [= 1664]. Am scris eu, Popa Stan”⁴.

¹ Din punct de vedere arhitectonic a fost studiată de d. Ghika-Budești, *Câteva biserici de lemn*, pp. 10-17.

² Unele sânt foarte șterse; în altele se amestecă unele cu altele, încât urmărirea rândurilor nu se poate face cu ușurință.

³ Publicată și de V. Drăghiceanu, *Vechea biserică de lemn din Grămeștii Vâlcei*, p. 111, fotogr. la p. 12-13, în care lipsește însă sfârșitul.

⁴ E probabil că biserica s'a terminat în lunile Septembrie-Octombrie 1664, începutul leatului 7173, înainte de sfârșitul Domniei lui Grigore Ghica Voevod, întâmplat în Noiembrie 1664. Credem că, de și pisarul omite să pună data de zi și lună, avem tot dreptul să scădem din veiat tot 5509, de unde 7173 = 1664. Observ că s'a făcut o greșală și la literile care arată anul: ѿ (= 70) s'a confundat cu ѿ (= 800). Pisarul Popa Stan, cu toate că are o sculptură foarte frumoasă, mai greșă câte odată rostul cifrelor.

2. La portretul ctitorului.

Кѣръ митрополитъ Стефанъ всѣмъ земанъ Оу-гровлахѣи (= Chir Mitropolit Ștefan al întregii Țări Românești)¹.

3. Pe icoana Adormirii de la altar.

Aceste sfinte icoane de'npreună și biserică, făcutu-le-au Mitropolitul Chir Ștefan, 7174 (= 1666).

4. Pe prăznicarul Botezului, fost la tâmplă.

Лѣтъ дзрозъ, мѣца ноямъ. 5. дни зсѣрафъ Богданъ, попъ Станъ грѣжнѣи (= Anul 7177 (= 1668) luna Noem. 6 zile. Zugrav Bogdan. Popa Stan păcătoșul).

5. Pe prăznicarul Învierii.

† Să se știe, leat 7230 (= 1722).

Fig. 6. — Biserica Grămești din Costești-Vâlcea.

6. Pe o icoană mare a Maicii Domnului.

† Aastă sf[ân]tă și dumnezăiască icoană s'au făcutu cu toată cheltuiala lui Lazăr di pă vale, Gheorghe Zugraf, 7287 (= 1779).

7. Afară, pe bârnele peretelui.

a. † Преставленіе Добринъ въ дни Іоу Радѣа Воеводъ, мѣца Мартъ дѣ дни, въ лѣтъ дзросъ (= A răposat Dobrin, în zilele lui Io Radul Voevod, luna Martie 11 zile, în anul 7176 (= 1668))².

b. Aicea jos, zac oasele lu Dobrin Popescul tatal popei lu Stan, carele au fost popă întâiu la aastă sf. biserică, când s'au făcut.

¹ Un alt portret al Mitropolitului Ștefan se află la cea-laltă ctitorie a sa, biserica Bălăneștilor din Rămești, care ține de parohia Tg. Horez; cf. V. Drăghiceanu, *O ctitorie mitropolitană: Biserica din Rămeștii-Vâlcei*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV, 1911, p. 131.

² Publicată altfel și de V. Drăghiceanu, *Vechea biserică de lemn din Grămeștii Vâlcei*, p. 111.

† Alătura cu ea soția lui Dobrina, мѣца Дек
л днн въ тѣждѣ лѣт 73 —¹ (= luna Dec. 30 zile, în
același an).

c. † Aici zac oasele lu... tatal lu Pătru Gra-
matic, мѣца Маї кз днн, въ лѣт 7308 (= luna
Mai 27 zile, în anul 7176 (= 1668).

d. Și Bogdan, fratele lui Iane, мѣца Ноем. к

днн, въ тѣждѣ лѣт 73 —¹ (= luna Noemvrie,
20 zile, în același an 7...).

e. Aicea să odignește robu lui Dumnezău Dima
ereu, leat, 7317 (= 1809).

f. Aici în lăuntru zac oasele lu Dumitru Gre-
cescul.

g. Aicea să odihnește robu lui Dumnezău
Gheorma ereu.

IV. BISERICA CIOROBEȘTI.

Este construită în zid. În afară de indicațiile
inscripției nu mai cunoaștem nimic asupra ei.
Pomelnicul, scris între 1869—1876, nu aduce nicio
lămurire în plus. De altfel este un pomelnic să-
tesc mai nou și nu cel ctitoresc¹.

Fig. 7. — Biserica Ciorobești din Costești-Vâlcea.

1. Inscriptia bisericii.

† Acastă sfântă și dumnezăiască besearică întru
carea să cinsteaște și să prăznuiască Văvedeniia
prea sfintei de Dumnezeu Născătoare și pururea
Feçoarei Mariei, carea din temelie iaste zidită

den bună gândul și cu toată cheltuiala sfinției
sale părintelui chir Antonie igumenul Bistriței, în
zilele prea luminatului Domnă Io Grigorie Voe-
vod, la curgerea anilor, cu blagoslovenia prea
sfinției sale iubitorului de Dumnezău părintelui
nostru chir Grigori episcopul Râmnicului Noului
Severin, părintele Ilarion proigum. Bistriți, 7258
(= 1750) Ag[ust] 12 dni.

2. Portretele ctitorești.

Popa Nicola. Chir arhimandrit Antonie, egu-
raen Bistriței. Chir Elarion proegumen Bistriței.
Ionichie monah.

3. La proscomidie înăuntru.

Pomenicu zugra[ilor]: Dan[ul] zugraf i učinic
ego Ion Teodor.

4. La prescomidie afară, piatră în zid.

Aicea să odihnește robu lui Dumnezău Gheorge
Diaconu, care s'au pristăvit, Agu[st] 20, 1810.

5. Pe icoana Sf. Grigore Decapolitul.

De mări păcătoșului și rogător de sfânt Gri-
gore, Popa Ioanu zugraf, 1775.

V. BISERICA PIETRENI.

Este o minunată biserică de zid, în satul Pie-
treni zis și Supiatră, la locul numit Patruzeci-
de-izvoare sub Buila². Din nenorocire starea sa
actuală este foarte rea. Acoperișul a căzut aproape
de tot la mijloc, iar parte din bolta de la pro-
naos s'a prăvălit și ea. Două contraforturi la Sud
și unul la Nord, ajută să nu se prăvălească și
zidurile.

¹ S'a publicat integral, A. Sacerdoțeanu, *Pomelnicul bi-
sericii Ciorobeștii din Costeștii-Vâlcei*, în *Arhivele Olte-
niei*, XII, 1933. p. 242-247.

² În coasta din spre Nord izbucnesc în adevăr o sume-
denie de izvoare. Se zice că n'ar fi 40 ci 44, după numă-
rătura făcută de Domnitorul Carol cu ocazia vizitei sale
în acea parte la 1867. M. S. Regina Maria obișnuia de-a-
semeni să facă dese ori excursii la aceeași biserică.

Fig. 8. — Biserica Pietreni din Costești-Vâlcea.

¹ Completarea n'a fost făcută.

Prin faptul că e interesantă atât prin poziție cât și prin construcție, și biserica aceasta a fost mai des cercetată. Totuși au scăpat neobservate unele lucruri ca, inscripția din interior pomelnicul zugravilor și alte însemnări. În interior nu se mai găsește nimic intrucât biserica este acum părăsită¹.

Fig. 9. — Biserica Pietreni din Costești-Vâlcea.
Vedere spre Nord-Vest.

1. Inscripția bisericii la intrare.

† Acest sfânt hram s'au rădăcit întru lauda lui Dumnezeu și cinstea sfântului sîn Nicolae, și s'au zidit cu toată nevoia de smeritul chir Stefan ieromonah eg[umen] ot Bistrița, ajutorând și Epifanie er[monah], Nicodim er[monah], întru veșnică pomenirea lor, Domnu și stăpânitor țării fiind Ioan Costantin Brancovean Basarab Voevodu (*sic*) leat 7209 (= 1701)².

2. Inscripția pictată în interior.

Acastă sfântă și dumnezeiască besearică, care iaste hramul sfântului Nicolae, din temelie iaste zidită de [s]finția sa răposatu părintele Stefan egumenul Bistriței, la leat 7209, iar la leat 7287 (= 1779), fiind nastavnic sfinția sa părintele Stefan arhimandrit și egumen sfintei mănăstiri Bistriți, s'au înfrumusețat cu zug[r]ăvi[r]ia sfântului oltar, beserica și tinda precum să veade, de robii lui

¹ N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 331, după o *Psaltire* din Chiev 1640, fostă la Episcopia Râmnicului, publică această notiță: „Vi[ă]d[i]ca Theodosie. Cine va fura această Psaltire de la schitt de la Piatră, să fie supțu blăstăm, afurisitu proclētū, anaftema de Impăratul H[risto]s”. Cred că trebuie atribuită bisericii acesteia din Pietreni, căreia îi va fi fost dată de Mitropolitul Teodosie de Veștem (1668–1672, 1679–1708), probabil după 1701. Ne putem pune o întrebare și cu privire la vechimea schitului, nu cumva a fost numai o refacerea la 1701? Odobescu, *Schiturile și metoașele*, p. 104, găsisse acolo unele obiecte datate 1694, pe care le socotea date de la Bistrița. Anul n'ar putea reprezenta însăși data remiterii?

² Publicată cu unele deosebiri și de Odobescu, *Schiturile și metoașele*, p. 104; și de V. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei*, p. 63.

Dumnezeu sfinția sa părintele Grigore proegum-sfintei mănăstiri Bistriți, ajutorind și sfinția sa] p[ă]r. Gherman eclis. Bistr. și Lavrentie monah, iar popa Pătru Schiteanu find purtător de grijă, au implinit toată cheltuiala zugravilor de la casa lui, ce au trebuit, și varul și lumânările și cheltuiala mâncării toată, iar ctitori[i] cei mai sus numiți[i] dând numai bani zugravilor ce au tocmīt.

3. Portretele ctitorilor.

Stefan egumen Bistriței].

Gri[gorie] ermonah pro[egumen] Bistriței].

Lavrentie ermonah.

Gherman ermonah ecliseariul Bistriței].

Popa Pătru Schitianu¹.

4. La proscomidie.

ГЛАГОЛЪ СЕ АЗЪ РАБЪ ТВОИ ЕФРЕМЪ ЗУГРАВЪ (= M'am invrednicit cu rolul tău Efrem Zugravul).

5. La o fereastră a altarului.

Aceste nume [să] fie datori [toți] pre[le]oții carii voru [slu]ji în sfânta [bise]rică, să le pomenea[să] tootdeauna [pen]tru că cu cheltu[iala] lor s'au zugrăv[it] sfânta bisărică și [au făc]ut și sfinte... [Grigo]rie ermonah, Petrone, Aliondra... Moim, Petre, Gheorghe... Oprea...

6. La altă fereastră a altarului.

A... se pom[eni] Stefan] ermonah, Epifanie ermonah, [Nico]dim ermonah.

7. Portret de ctitor nou în adaos ațară.

Boiari Pătru Pietreanu, Costandina soția lui.

Fig. 10. — Biserica Pietreni din Costești-Vâlcea.
Vedere spre Nord.

Acest iubitori de Dumnezeu boiari Pătru au înnoit zidul împrejur besearicii și au cumpărat dooa rânduri de odăjdii și un stihari de catifea și un orar².

¹ Popă sătesc în haină albă.

² Însemnarea aceasta a fost publicată în parte de Drăghiceanu, *o. c.*, p. 63.

VI. BISERICA PĂPUȘA.

Este așezată pe partea stângă a râului Bistrița în fața mănăstirii cu același nume, sus pe un dâmb al muntelui Arnota. Deseori cercetată, inscripția de la intrare este cunoscută, însă aceia pictată în interior, cum și alte însemnări de pe cărți și icoane, au rămas neculese. Dăm acum în întregime tot ce am găsit acolo. Pomelnicul bisericii, cu o frumoasă scriere, văzut de mine acum patru ani, nu l-am mai găsit de data aceasta. Nădărdim că nu se va fi pierdut.

1. *Inscripția de la intrare.*

† Sfânta biserică aștă din temelie ei zidită iaste, intru cinst și pohfala sfântului Grigorie Decapolit, de robul lui Dumnezeu chir Stefan eglum]en ot Bisrtițe (*sic*), ajutorându și alți frați]i cu ce s'au îndurat, ca în vee să aibă bună pomenire, în zilele bunului credințos Io Costandin Voevod, lēt 7220 (= 1712)¹.

2. *Inscripția pictată în interior.*

...și nastavnic fiind cuv. [chirio] chir Stefan sfintei lavre Bistriți. Și s'au zugrăfit la leat 7220 (= 1712).

† Иисусах сїе зуграф Ісисѣ, еромонах Теодосїе (= A scris aceasta zugravul Isisif, eromonahul Teodosie).

3. *Pe icoana Sf. Nicolae.*

Aceste sfinte icoane, a sfântului Nicolae și a sfântului Ioan cea din strana dreaptă, le-am zugrăvit eu Gheorghe zograf, cu cheltuiala mea, și le-am dăruit sfintei biserici Păpușa, unde să prăznuiaște [hramul] sfântului Nicolae Decapolitul. Anul 1835, Noemvrie 4.

VII. BISERICA ȚIGĂNIA.

Biserica aceasta, destul de veche datând din 1689, n'a suferit modificări în zidărie. Pictura este mai nouă. Tot ce am găsit despre ea se cuprinde în însemnările de față. Din pomelnicul ei² lipsesc foile cu numele ctitorilor așa că nu mai putem cunoaște alte informații directe.

Țin să amintesc aici că ușa bisericii face pă-

¹ La fel a fost publicată și de Odobescu, *o. c.*, p. 103; la p. 105 se dă și fotografia ei. Cu mici deosebiri e și la Ghenadie Enăceanu, *Visite canonice*, p. 32; și V. Drăghiceanu, *o. c.*, p. 58.

² Publicat în întregime de Pr. T. Bălășel, *Un manuscris din 1798 al lui Dionisie Eclesiarhul*, în *Arhivele Olteniei*, XV, 1936, p. 100-106.

4. *Pe o Cazanie, fără început.*

P. 252: Scris-am eu Badé Grămatic.

P. 255: Chirio chir arhi[mandrite] Urezane, sănătate și..

P. 257: Scris-am eu Badé Grămatic ot Porjă.

P. 258: Intru aștă sfântă și dumnezeiască carte iaste dată de părintele chirio chir Climentu, în zilele prea înălțatului și luminatului [de] Dumnezeu și Domnului Io Costandin [Voevod]¹..

5. *Pe un Evhologhion, Târgoviște 1713.*

† Dat Bistriți de duhovnicul Mihail Schit[eanul].

Acestu molifelnic s'au dat de părintele piscup chir Neofitū, dz pomană să aibă pomenire în veci și să zică pomi[ni Gospod]i. Și am scris în luna lui Martie, 7280 (= 1772), Dumitru Copilu de la Cheia.

6. *Pe un Penticostarion, Râmnic 1745.*

Această carte ce să cheamă Pentecostar iaste dată de preasfinția sa părintele, de prea sfinția sa părintele (*sic*, repetirea!) episcopul chirio chir [Clime]nt, iar cine i-ar [veni în gând] a o muta de aici, sfinții ingeri [să-l pedepsească] la vreme înfricoșatului județ... rie ieroshimonah Peștereanul, Decemv. 28 dni 7251 (= 1743).

7. *Pe un Octoih, Râmnic 1811.*

Afiersitu-s'au acest časlov în dooă trucuri împreună cu 12 mineie de lună i o liturghie, la schitu Sf. Grigore, metoh mănăstirii Bistriți, împreună i alte odăjdii, spre pomenire vecinică, de Nică Log[ofătul] mănăstiri și de Pitaru Ioan brat, a cărora pomelnic s'au însemnat la sfârșitu aceștii cărți².

reche cu ușa de la biserică Arnotei³ și, după cât se spune, au fost ale vechei biserici a mănăstirii Bistrița.

1. *Inscripția de la intrare.*

† Alte tale dentru ale tale ție nainte aducând nimic vreadnic putem săvârși Înparate Hristoase, ci ca și văduvei mângăeri priimeaște, ce intru slava ta și cinst Prea curatei Maicei Tale și pururea Fecioară Mariia am rădicat zidind casa

¹ Între 1735—1748.

² Pomelnicul promis lipsește.

³ Ușa Arnotei a fost publicată de V. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei* p. 60, unde se dă și fotografia.

aăsta noi robii tăi. Părvul Cantacuzino Log. și Paisie arhimandritul Bistrișii, întru carea slăvindu-te ca un Dumnezeu arată-te și noao milostiv cela ce fire milostiv ești. Ms. Av[ugust] dni 10 leat 7197 (= 1689) ¹.

2. Inscripția pictată în interior.

Aăastă sfântă și dumnezeiască besearică s'au inpodobit cu zugrăvitu, după cum să veade, de robul lui Dumnezeu Ghermano ermonah pentru

Fig. 11. — Biserica Bistrița-Țigănia din Costești-Vâlcea. Vedere spre Sud-Vest.

a lui și a părinților lui veačnică pomenire, fiind călugărit din copilăria lui la aăastă sfântă mănăstire Bistrișii, în zilele prea luminatului nostru Domnă Io Nicolae Mavrogheni Voevod, fiind episcop pea sfinția sa Filaret și egumen la aăastă sfântă mănăstire Bistrița chirio chir Nectarie, la leat 1788, meseța Ag[ust], fiind zug[rav] P. Ioan Pop Tudor.

3. Pe ușă.

БЫК ИРСАМОН ПАИСИЕ АРХИМАНДРИТЪ ВЪ ЛѢТЪ 7196 МЕСЦА ЮЛІИ ВІ (= fost egumen Paisie Arhimandrit, în anul 7196 (= 1688), luna Iulie zile 12).

Inscripția continuă cu litere latine scrise pe trei caturi dând, probabil, numele meșterului: BASIL IAROCK SHIGIR.

4. La hram afară de-asupra ușii.

Acestu hram l-au făcutu vătafu Stanču Miču cu

¹ În piatră e săpat și vuiturul cantacuzinesc însoțit de inițialele P. C.

cheltuiala lui, Mai 6 dne, 7260 de la Hs. 1752 [Zugrav] Nicolae.

5. Pe o piatră în zid afară supt fereastra altarului.

Aiăa să odihniăște robu lui Dumnezeu Nestoru ereu, care s'au pristăvitū în luna lui Fevruarie 2, 7320 (= 1812).

6. Pe o cruce lângă altar.

Pomeni Gospodin, pomeni gospodin... 7327 (= 1819).

7. Pe un Penticostarion, Râmnic 1743.

Acest Penticostar l-au dăruit prea sfinția sa părintele chir Climent episcopul Râmnicului, sfinței mănăstiri Bistrișii, 7252 (= 1744) Mart 23 dni.

8. Tot acolo, p. 12.

...bic Nicolae Popa Tudor.

9. Pe un Molitfelnic, fără început.

Acest dumnezeesc sfânt molitfelnicu l-am cum-părat eu Popa Ioan sin Popa Nicolae sin Popa Manea ot Bărbătești, și cine să va ispiti a-l îns-

Fig. 12. — Biserica Bistrița-Țigănești din Costești-Vâlcea. Vedere spre Vest.

triina să fie supt blestemul sfinților părinți care au așezat legea... (rupt)... au întărit... Pisah Diacon Gheorghe Bădi... 1810 Mai 8.

10. Pe o Leturghie, Râmnic 7276 (=1768).

Liturghie a lui Popa Marin Fulgescu, din satu Costești, mahalaoa Țigănia. Anu 1857 Martie.

VIII. BISERICA VĂRATECI.

Biserica de lemn, în forma de acum datând din 1818, are amvonul adaos mai târziu. De fapt biserica este mult mai veche. La început a fost pe același deal, ceva mai sus, dar surpându-se pământul a trebuit să fie mutată mai jos, la loc mai bun, după cum spune tradiția. Lucrul poate fi exact, întrucât un an scris pe o bucată de piatră arată 1781, când probabil că exista biserica. Mutarea aceasta o va fi săvârșit popa Nicolae Vărățiceanu amintit de inscripție.

De jur-împrejur biserica avea un brâu sculptat în serpentin, care se mai observă la altar unde a căzut tencuiala cu care a fost acoperită mai târziu. Azi este părăsită și în curând se va năru. Tot așa și clopotnița, care poate este mai nouă.

Toată zestrea bisericii se află acum la biserica din Grușetu.

1. *Inscripția de la intrare săpată în lemn.*

În hramu sfinți Adormiri Maici Domnului și alți sfântului erarhu Nicolae.

† Aastă sfântă și dmnezăească besărică s'au prenoit dinu temelie în zilele] prea înălțatului și prea luminatului Domn Ioan Gheorghe Carağa Voevodă, cu toată voea și blagoslovenea prea sfinției] sale părintelui episcopu al Rămnicol[ui] chiru Galactionu al No[u]l[ui] Săverinu, cu toată osărdia și cheltuiala sfinției] sale popi lui Nicolae Vărățanu. S'au renoit cu toate odoarale cele trebuincoasă pre deplin, leatu 1818, 7227 Nov. Intru a lui vejnica pomenire¹.

2. *Pe o piatră aruncată în curte (fragment de cruce?).*

Pe o parte:

Leat 7289 (= 1781).

Pe cealaltă:

Lazăr (?)

3. *Crucea din curtea bisericii.*

Cu ajutoriu lui Dumnezeu s'au ridicat aastă sfântă cruce prinu hramu sfântului arhiereu Nicolaie. Pomeni Gospodin: Nicolaie iereu, Stana erița, Dima, Sofica, Gheorghe, Ionu, Nicolaie, Măriia, Ionu ereu, Ioana erița, Ionu ereu, Costandin, Floria, Pătru, Măriia, Costandinu, Stoica, Ioana, Gheorghia, Grigori iermonah, Radu, Ionu, Floria, Toma, Gheoghe, Săma, Ienia, Dumitru, Ionu, Ionu, Opria, Gheorghe, Stanu erei, Pătru, Cosma, Dinu, Pătru, Ionu, Nicolae, Din, Costică,

Nicolaie, Marcu, Gheorghe, Pătru, Nicolae, Dima, 7227 (= 1819).

4. *La proscomidie urme de pictură.*

1858 August.

5. *Pe icoana Maicii Domnului pictată pe pânză.*

Aastă snt. icoană s'au făcut cu toată cheltuiala lui Nicolae Vărățicanu. Nicolae ereu, Stana ereița, Gheorghe, Ioan, Nicolae, Maria. 1819 Noem. 8.

6. *Pe icoane prăznicare.*

a. Aastă icoană au plătitu Pătru Lăzărescu, Vasile Andreescu, 1865 Agost 18.

b. Aastă [s]fântă icoană au plătit-o Popa Nicolae, slujitoru bi[se]rici, 1863 Agost 18.

Fig. 13. — Biserica Vărățici din Costești-Vâlcea.

c. Aastă sfântă icoană s'a dăruit de Dumnezeu să să jugrăvească de Popa Onu Zugravu.

7. *Pe o Leturghie, Sibiu 1835.*

Aastă sfântă leturghie s'au cumpărat de noi Pătru sin Grigore Lăzărescu, Trifon sin Grigore s Dima al Stani. S'au cumpărat cu lei 22 pa[r]ale] 20, adică lei doozeci parale dozece, și am hărezit-o sfintei biserici[i] noastre din Vărățici, spre a noastră vejnica pomenire. Anul 1848 Septemvrie 8.

8. *Pe Mineiul lunei Ianuarie, București 1852.*

a. Acest sfânt Mineiu este dăruit de preasfinția sa D. D. Nifon, și în zilele Domnului Alesandru Ioan Cuza, cu totu cheltuiala enorieșilor, adică în aducere, și fiind slujitori biserici popa Nicolae Lăzărescu și Nicolae Costandin Cörtan și Costandin Marinescu Ileașca. 1861 Ghenarie 16.

b. La aceste Meine[e] au ajutat vreo câțiva enoriași ai biserici, la chiria aduceri lor la părin-

¹ Ultimul rând e scris mai târziu cu altă mână.

tele enorii, egumenul sfintei monastiri Bistrița. 1860
luna Dechemvrie 14. Preotul Nicolae Vărățiceanu.

c. Costandin Gheorghe Iliescu, paracliserul bisericii mahalai Vărățici, 1854.

IX. CRUCILE SATULUI.

În comuna Costești au fost multe cruci puse fie ca semne de hotar, fie hărăzite vre unui hram ori în amintirea vre unei întâmplări. Acum se mai găsesc foarte puține. Rău-voitorii le-au distrus în mod barbar căutând comori supt ele, sau, ceia ce e mai rău, să-și facă trepte de cârciumi ori de case din ele. Din câte mai sânt n'am putut culege decât inscripțiile a trei cruci. Poate să mai fie vre una de a cărei urmă să nu fi aflat.

Două din aceste cruci cunoscute par să fi fost puse la hotarul moșiei moșnenilor cu a mănăstirii Bistrița. Una a fost la locul numit *Sudos* sau *La cruce*, în vârful dealului. Acum se află în cimitirul Feregile, pusă la capul răposatului învățător D. Tănăsescu. A fost luată de la locul ei, acum douăzeci și trei de ani, de preotul satului de atunci și pusă la locul de mai sus, spre a fi scăpată de distrugere, deoarece un cârciumar vroia să o ridice și să facă din ea trepte la scara cârciumii, așa cum mai făcuse și cu alte cruci de hotar. Alta se află în *Vârful Malului*. Acum e puțin aplecată și va cădea cu timpul, dacă nu va fi îndreptată.

Cea de a treia, din Beleşești, nu pare să fi avut un scop precis fiind chiar în mijlocul cătunului. Se zice că la început n'a fost acolo unde e acum, în dâlma dealului, ci jos în marginea râului. Mutarea s'ar fi făcut de teama inundației. Proprietarul grădinei în care se află acum, bătrânul Beleşescu, se gândește să o cioplească pentru sine, să-i fie pusă la cap la vremea morții.

1. Crucea de Sudos.

† În numele Tatălui și al Fiiului și al Sfântului Duh. Rădicatu-s'au această cinstită și de viață

făcătoare cruce întră lauda sfântului Nicolae, de robu lui Dumnezeu Antonie Arhimandritul proi-g[umen] Bistriții, în zilele prē luminatului Domnă Io [Costa]ndin Nicolae Voevod. Oc[tomvrie] 30 dni, vă leat 7263 (= 1756).

Pomēni gospodi: Antonie Arhimandrit, Ilarion Arhimandrit, Ionichie erodiacon, Magdalina monahia, Dumitra, Oprea, Ionu, Nicolae, Stana, Nicolae ermonah, Sava ermo[nah], Matei ere[u], Neaga erița, Costandin, Gligorie er[eu]...(stricat)...m, Ion, Gheorghie erei, Tooma (*sic*), Stanca, Ioanichie monah, Părvul, Mariia, Mihul eroditacon, Praxia monahia, Crăciun erzi Nicola ere[u], Dima, Pelaghia Ilarion mona[h].

2. Crucea din Beleşești.

Hramu sfântului arfireu (*sic*) Nicolaie. Pomeni Gospodi: Nicolaie, Costandina, Ionică, Ioana, Ion, Ionu, Ioana, Cortandinu, G[r]igorie, Ioana, Ion, Stana, Stanu, Dobrița, Dumitru, Dima, Niculae, Gheorghe, Stanču, Andre[i]c[a], Ionu ereu, Oprea er[eu], Nicolae, Stana, Măria, Opria, Gheorghe, Samfira, Mărinu, Măria, Ionu, Costandinu, Anuța. 7306 (= 1798).

3. Crucea din Vârful-Malului.

Cu ajutoriu sfintei Troițe s'au ridicat această sfântă cruce în hramu sfântului ar[hie]reu Nicolae. Pomeni Gospodi: Nicolaie diaconu, Stana de[aconița], Ionu diaco[nu], Ioana de[aconița], Gheorghe, Păuna, Ioana, Ionu, Măria, Ionu, Nicolai ir[eu], Ionichie mo[nah], Ioana, Cosmida, Măria, Ionache, Cărstia ireu, Dima Opria, Gligorie ireu, Măria, Stana, Opria, Pahomie, Nicolae, Dumitru, Costandina, Mariia, Ionu, Mihailă dia[con], Ilinca, Floria, Stanca. 7337 (= 1829).

X. FÂNTÂNILE SATULUI.

Sânt multe cișmele, șipote, puțuri și fântâni în sat. Dintre cele mai cunoscute amintim cișmeaua din Valea Bună, din Zlamene, din Căline, din Țigănie și din Ciorobești; apoi fântâna lui Opran, a Ghiormei, supt Arnățal, supt Arnota și altele. Puține însă au troițe cu inscripții amintitoare ale ctitorilor și acelea sânt cu totul recente. Pe cea mai veche, care se află la fântâna de supt Arnota, pe drumul dintre Mănăstirea Bistrița și pi-ciorul Arnotei, supt munte, o dăm aici. Din ea

se vede că e vorba de o refacere, la 1874, a unei fântâni mai vechi.

Fântâna de supt Arnota.

Anu 1874 Agust 14. Această ceșmea se au prefăcut de robu lui Dumnezău preotul Costandin Iacovescu și Toma Din Popa Toma și Din Popa Toma și Dimitrie Ieaco[vescu]. (*Adaos mai nou*): Preotu Cos[ma], Mariea er[eița].

CUM APAR MONUMENTELE ROMĂNEȘTI DIN ARDEAL UNUI CĂLĂTOR FRANCES¹

— o —

A. de Gérando, Frances însurat în Ungaria cu fiica unei familii nobile, e unul din aceia cari au cunoscut mai bine și au presintat cu mai multă simpatie pe Românii din Ardeal.

Îl vedem oprindu-se în cale ca să prindă frumuseța portului românesc, puritatea liniilor rasei, grație care o decsebește. De și alegem doar rândurile care privesc monumentele nu ne putem opri de a înfățișa și unele care vorbesc de aceste podoabe ale neamului:

„La route de Carlsbourg à Zalathna s'enfonce dans les montagnes que l'on a côtoyées jusqu'ici. Le chemin, quand je le parcourus, était si mauvais, malgré la belle saison, que nous préférâmes plus d'une fois à la voie administrative le lit pierreux d'un ruisseau. A quelque distance de Carlsbourg on s'arrêta. Le hasard voulut que ce fût devant une chaumière pittoresquement placée au dessus d'un torrent et ceinte d'une haie de rosiers sauvages. Au cri „Ape“² poussé par le cocher, une belle Valaque eu sortit, tenant à la main un de ces gracieux vases de forme étrusque dont on se sert encore dans le pays. Elle avait le beau costume des montagnardes de Zalathna: un mouchoir blanc roulé en turban, dont les bouts brodés retombent sur le côté gauche et en dessous duquel paraît une tresse de cheveux noirs qui entoure le front; des colliers de verroterie; la chemise à longues et larges manches, attachée aux poignets et au cou par un cercle de broderies rouges; un corsage de peau découpé sur la poitrine et fixé par une ceinture de diverses couleurs d'où pend le double tablier de laine rayé. Autour des jambes est

roulée une pièce de drap blanc assujettie par les courroies des *opinci*.

La Valaque s'approcha les yeux baissés, nous offrit à boire et se retira“.

Iată cum îi apare călătorului vestita biserică, romană de materiale, nu de arhitectură, de la Dănsuș:

„C'est à Demsus que se voit le seul monument romain qui subsiste en Transylvanie. Les Valaques ont aujourd'hui pour l'église un édifice carré, de quelques mètres de haut, surmonté d'une tour à demi ruinée et percée de quatre ouvertures. À droite de la façade il est flanqué d'une voûte qui se réunit derrière l'église à un mur circulaire fort endommagé: une grande partie des pierres qui formaient ce mur sont tombées, ce qui fait qu'on peut l'escalader sans trop de peine. En montant ainsi l'espèce d'escalier qui s'est formé entre les assises, on arrive à la petite tour qui couronne l'édifice, et dans laquelle est pratiquée une galerie obscure haute de trois puds. À l'angle du mur circulaire est un chapiteau colossal; près de là sont couchés des lions de pierre. Du côté opposé à la voûte, le mur est formé de moellons et de blocs de marbre, entre lesquels se montrent deux colonnes.

On pénètre dans l'église par une petite porte dont le dessus est décoré de peintures valaques. L'intérieur de l'édifice est supporté par quatre piliers gros et courts, très rapprochés l'un de l'autre, et sur lesquels on lit des inscriptions romaines. La lumière entre par les ouvertures de la tour, qui est située précisément au dessus de l'espace compris entre les quatre piliers. Au fond se trouve l'iconostase, et au-delà l'hémicycle formé par le mur de derrière, où le prêtre dit l'office. Les vieilles murailles de l'église sont couvertes aujourd'hui de peintures: ce sont des portraits de saints et quelques tableaux expres-

¹ A. de Gerande, *La Transylvanie et ses habitants*, pp. 320, 366-7, 376; planșe.

² Eau.

sifs qui montrent à chacun comment ceux qui se livrent aux plaisirs défendus deviennent la proie du diable. Les peintures sont d'une naïveté telle qu'il faut être un pécheur bien endurci pour ne pas quitter sur l'heure la voie de perdition."

○ biserică de sat e descrisă la Mociu :

„L'église du village de Môts, dont nous donnons un dessin, a été élevée il y a deux cents ans. Suivant la coutume valaque, la porte, qui est percée sur le côté, est si basse, qu'on ne peut entrer sans courber la tête: peut-être, dans la pensée des architectes, y a-t-il là une intention marquée. Deux fenêtres fort petites répandent dans l'intérieur de l'église une clarté douteuse. A la faveur de ce demi-jour mystérieux on aperçoit d'éclatantes peintures qui ornent les murailles de bois. Ce sont des portraits de saints et des scènes allégoriques, avec le nom des personnages et l'explication des sujets en lettres cyrilliennes. Ici l'on a ingénieusement représenté les péchés capitaux, et l'on voit le diable entraîner les pécheurs avec une rire terrible. Là, la mort emporte d'un même coup un roi, un prêtre et un villageois. Cette dernière scène se retrouve souvent dans les églises valaques. Les paysans se consolaient de l'oppression en proclamant, sous l'égide de la religion, l'égalité des hommes. Dans un angle se trouvent des fourches qui servent à soutenir les vieillards pendant les heures de l'office, personne n'étant assis. Au fond de l'église est placé l'iconostase, la cloison qui sépare le prêtre de la foule. Elle est dorée et recouverte d'une multitude de bannières et de tableaux bénits. Les tableaux sont de toutes dimensions; aussi les personnages sont-ils de toutes grandeurs. Faute d'espace, ils se recouvrent les uns les autres, si bien qu'une tête colossale de Saint Nicolas repose sur le corps démesurément petit d'un Saint Pierre placé au dessous. En jetant un coup-d'oeil rapide autour de soi, en voyant cette quantité de figures incroyables qui vous regardent, celles-ci en riant affreusement, celles-là eu grinçant des dents, on se croit transporté dans un monde fantastique. L'obscurité augmente encore l'effet, car l'oeil n'aperçoit pas de prime abord toutes ces chinoïseries, qui apparaissent peu à peu, et semblent se multiplier pour vous".

La Brașov el vede cele două biserici: cea grecească și cea din Șcheiu:

„Deux églises valaques sont encore à voir, qui toutes deux appartiennent aux Grecs non unis. L'une a été bâtie dans la ville même et est fréquentée par quatre cents familles. Sur le terrain qui l'environne se voient quelques tombeaux couverts d'inscriptions en lettres russes et grecques. L'église même n'est remarquable que par l'iconostase, cette boiserie dorée qui sépare les fidèles du prêtre, laquelle est surchargée d'étranges figures peintes sur fond d'or. Les mains des Madones et des saints sont d'argent massif; sur leur poitrine on voit des coeurs d'argent et d'or qui brillent entre les couleurs de la boiserie. Ce sont des ex-voto. Au fond de l'église, dont les murs sont imprégnés d'une forte odeur d'encens, on voyait étinceler à la faible clarté d'un luminaire je ne sais quel vase sacré qui semblait d'un beau travail.

L'autre église est située dans le faubourg appelé Bulgare ou Valaque: douze cents familles s'y rendent. Les premiers Bulgares qui occupèrent ce faubourg construisirent en 1385 une petite chapelle de bois, qui ne resta debout qu'un siècle. Par l'intervention du prince de Valachie, une église en pierre s'éleva dans l'année 1495, qui dura davantage, mais qui était tombée en ruines au siècle passé.

Élisabeth, impératrice de Russie, a fait bâtir en 1751 l'église actuelle. Les murs sont en dehors décorés de peintures: entre autres personnages figure Saint Nicolas. On y lit aussi des nombreuses inscriptions valaques. L'édifice est surmonté d'un clocher, qui porte à l'extrémité la double croix grecque, et autour duquel s'élèvent quatre clochers inférieurs rattachés au premier, suivant la coutume russe, par de longues chaînes de fer. Le prêtre en grande barbe et revêtu de la robe noire à larges manches nous montra son église.

Il tenait par la main un joli enfant, son fils sans doute, qui regardait tantôt les étrangers, dont le langage paraissait l'inquiéter beaucoup, tantôt les belles choses qui s'étalaient devant lui, car rien n'est plus décoré qu'une église grecque. Celle-ci il est vrai, a été retouchée; peut-être même à cette heure a-t-elle perdu d'avantage.

Mais elle était encore des plus curieuses quand je la visitai.

Les peintures d'Élisabeth, qui, il n'y a pas longtemps, se voyaient à l'intérieur, avaient déjà disparu sous la chaux. D'un bout de l'église à l'autre, le mur était parfaitement nu. Toutefois deux chapelles latérales restaient encore, qui attestaient la verve d'imagination des artistes grecs. Là les

murailles se cachaient entièrement sous une armée de saints, de saintes, de pêcheurs, de pécheresses, d'anges et de diables, qui se heurtaient, se poursuivaient, s'enfuyaient dans un labyrinthe inextricable. De quelque côté qu'on jetât d'abord les yeux, sur les murs ou sur le plafond, il fallait suivre le courant de ces figures fantastiques qui vous ramenaient ensuite sans interruption au point d'où vous étiez parti. Il n'y avait là ni commencement, ni fin. Le spectateur posait où il voulait les bornes que la fantaisie du peintre avait dépassées. Le prêtre nous annonça que ces curieuses peintures ne tarderaient pas à disparaître aussi.

A l'entendre, elles frappaient l'esprit déjà peu développé des Valaques; et ce n'était pas à l'aide de pareils moyens, disait-il, qu'il voulait agir sur eux.

Les églises grecques du district de Cronstadt n'étaient pas seulement fréquentées autrefois par les paysans transylvains¹.

Se va găsi, sper, că aceste frumoase descrieri înțelegătoare nu trebuiau să rămâie pierdute pentru vremea noastră într'o descriere de călătorie de mult necetită.

N. I.

¹ II, p. 81.

III.

INSCRIȚII PE PIATRĂ.

105. — Fragment dintr'o lespede din calcar de Vrața, lung de 0,290 m. și lat de 0,145 m. Col. Capșa. Fig. 23. Mai păstrează litere din două rânduri, înalte de 0,056 m. Epoca: mijlocul veacului al doilea p. Chr.

Fig. 23. — Colecția Capșa.

Cetim *exempli gratia*:

.....
 [Mar]cel[us]
 [vi]x[it]a[n(nos)]

106. — Fragment din centrul unui monument funerar. Calcar de Vrața. Măsoară: 0,515 × 0,310 × 0,130 m. Înălțimea literelor: r. I și II, 0,051 m; r. III-V, variabilă între 0,035 — 0,031 m. Col. Capșa. Fig. 24.

Supt ultimul rând rămâne puțin loc nescris. Despărțirile între cuvinte sau abreviațiuni sânt marcate prin *heredes distinguentes*, ori o stea cu trei brațe. Ultimele trei rânduri diferă ca siluetă, perfecțiune și mărime de primele două, fiind adăugite ulterior. Epoca: prin secolul II după Hristos.

Din primul rând păstrat sânt sigure literele LALID, iar în cel următor e fără îndoială obișnuita formulă *b(ene) m(erenti) [p(osuit)]*, precedată de un *patri, coniugi, fratri*, etc. În rândurile următoare e vorba de un al doilea defunct, rudă cu primul; ele fură scrise de un fiu sau frate cu

el. Astfel primul cuvânt din rândul al cincilea poate fi tot așa de bine un: *patri, matri* ori *fratri*. Ne oprim la lectura:

..... lalid
 i. b(ene) m(erenti) [p(osuit)]
 [et] . . . Voluss[icianus] sive Voluss[ius . . .]
 . . . [vix(it) a]n(nis) L. Val(erius) . . .
 [. p]atri p(ientissimi) [(ecit)].

Cognomenul *Volussianus* ca și *Volussius* sânt destul de rare în părțile dunărene. Primul îl întâlnim numai odată la Nicopoli pe Dunăre¹, iar al doilea la Savaria, în Pannonia superioară².

107. — Bucată dintr'un stâlp cilindric, tăiat în dimensiuni mari, din calcar de Vrața. A fost ruptă din partea inferioară a inscripției, după cum arată

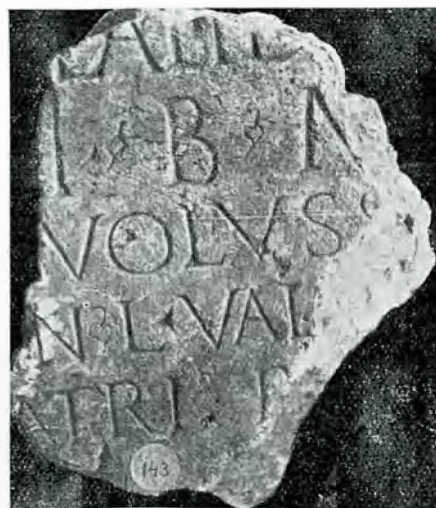

Fig. 24. — Colecția Capșa.

câmpul liber ce urmează după ultimul rând. Măsoară: 0,375 × 0,265 m. Înălțimea literelor variază

¹ C. I. L., III, 7437, 1, rândul 30.

² C. I. L. III, 4185 (un libert).

între 0,040 m. (r. 4-6) și 0,048 m. (r. 2-3). Col. Constantinescu. Fig. 25.

Din primul rând nu se mențin decât picioarele a două litere indeterminabile. În al doilea avem precis un EL la început, iar la sfârșit un L fragmentar. Același EL se repetă și în rândul următor. Rândul al patrulea începe cu numele fragmentar [Do]mitius și se termină brusc cu un Pul[cher]. Mai greu de hotărît e asupra literei de la capătul r. 5, ce poate fi un T, E ori F, după care urmează o filiație. Ultimele litere păstrate (r. 6) sânt sigur: LITT.

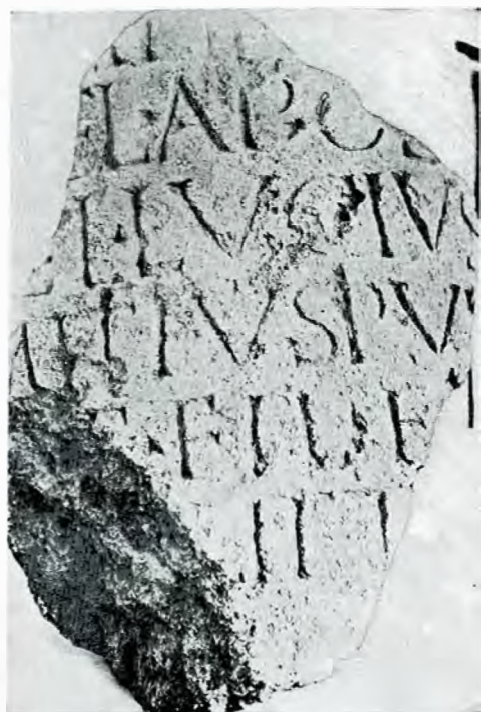

Fig. 25. — Colecția Constantinescu.

Epoca: secolul al doilea p. Chr. Cetim:

[.....]/
[..... hi.....?.....]/
[... A]el(ius) Apol[lonius] etc.]/
[... A]el(ius) Lucius]/
[... Do]mitius Pul[cher]]/
[... T(iti)? fil(ius) F[abia (tribu).....]/
[..... litt[er]ae]?.....]/

Inscripția conține o listă de mai mulți cetățeni romani cari vor fi făcut parte dintr'un colegiu sau ridicaseră un monument. Doi dintre ei sânt niște *Aelii*, deci peregrini. Ce va fi fost scris prin ultimele patru litere e greu de închipuit.

108. — *Ara* minusculă din calcar de Vrața, cu un dublu profil sus și tăiată neregulat pe latura dreaptă. Înaltă de 0,062 m., lată la profilul de sus de 0,035 m., iar la cel de jos de 0,038 m. Înăl-

țimea literilor variabilă între: 0,008 — 0,012 m. A fost cumpărată de noi, în Septembrie 1933, de la un sătean din Reșca. Col. Constantinescu Fig. 26.

Lapidul a încercat să sape pe H chiar lângă margine, însă, sărind o așchie, l-a mutat mai spre dreapta și, pentru a-i încăpea inscripția, a făcut o ligațiune: HE. Ultima literă, I, abia se mai cunoaște. Inscripția, așezată în trei etaje, se citește ușor:

Fig. 26. — Colecția Constantinescu.

Herculi.

De sigur un mic *ex voto* pus acestui zeu de un modest adorator local. Ofranda nu putea fi făcută decât într'un sanctuar ce va fi fost ridicat lui Hercule la Romula, căci monumentele închinat lui sânt numeroase¹. Epoca altărașului nostru nu poate fi precisată, din cauza execuției rudimentare.

109. — Fragment dintr'o placă de marmoră albă, de dimensiunile: 0,113 × 0,098 × 0,015 m. Înălțimea literelor: 0,022 m. A fost achiziționată de

Fig. 27. — Colecția Constantinescu.

noi, de la un sătean din Reșca, ce a găsit-o în pământ și într'un strat de cenușă. Urmele focului sânt confirmate și de exteriorul fragmentului. Col. Constantinescu. Fig. 27.

Din rândul prim a rămas basa literei L, iar în cel următor sânt sigure: AMA. În rândul al treilea aflăm un început de literă fragmentară, ca T, F ori E, după care urmează un punct și apoi QVA. O curbura mică se mai menține și din rândul al patrulea, ce ar fi dintr'un O sau P.

¹ Nre. 60, b (fig. 17, b), 36 (fig. 13, b), 162, etc.

Caracterul epigrafic nu ne împiedecă a propune lectura:

[lu]l[ia Avita]
[M]ama[ea Aug(usta)]
[...]/t.? qua[e.....]
[.....]o ?/[.....]

Așa dar ar fi un monument prin care se cinstea mama Împăratului Severus Alexander. De altfel, pentru prima dată ea e pomenită la Romula, unde trebuie să fi fost foarte populară ca și toți împărații de origine orientală din secolul al III-lea, căci orașul avea garnisoane și coloniști mulți veniți din Asia Mică. Placa fusese probabil fixată în perețele unei clădiri publice, ce fu, mai târziu, incendiată.

110. — *Titulus*. Tăiat în calcar de Vrața, și de o formă pătrată. E rupt în șapte bucăți și are lipsă două colțuri. Lung și lat de 0,560 m., gros de 0,110 m. Înălțimea literelor variază chiar în același rând de la 0,025—0,045 m. (rândul 1-3). Fig. 28.

Monumentul fu descoperit în 1918 de către săteanul Costache Fărcășanu din Reșca, recent decedat, lângă biserica satului. Alături de el mai fură aflate și câteva ghiulele mari de piatră, de o formă perfect sferică. Locul descoperirii este chiar în marele val fortificat cu zid, ce încunjura așezarea civilă a orașului. Săteanul, nebănuind valoarea acestei inscripții, o folosi ca treaptă la o scară, unde se rupse în mai multe bucăți și se pierdură cele două colțuri. În 1933 am cumpărat-o de la Fărcășanu cu 150 de lei și am putut culege informațiile de mai sus. Piatra se află acum în colecția colegului Constantinescu, dăruită de noi.

Asupra textului inscripției se pot face o mulțime de observații și ipoteze.

În rândul al doilea, primul cuvânt, de și conservat fragmentar, se vede a fi martelat. Ultimele litere ale aceluiași cuvânt sânt sigur: *PPIS*. Complectarea nu poate fi decât: *[Phili]ppis*. Primul *G* din rândul al treilea poate aparține la *AVG* din rândul al doilea, dându-ni forma plurală pentru doi Augusti (*AVGG*), dar poate fi legat și de *Felix*, cetindu-se *G(aius) Felix*. *VESTRA* de la sfârșitul rândului al patrulea, este absolut sigură. După (*centuria*) *VIII*, din rândul cinci, începea un cuvânt cu *M*. Frunza de iederă este bine conservată înainte de conjucția *et* din același rând, încât ea leagă două nume. Prima literă fragmentară după *POST* din rândul șase este un *D*, iar ultima un *M*. Acest rând se apleacă în așa măsură, încât după *eorum* din cel următor nu mai

era loc de scris altceva. Textul din lipsă de spațiu se continua abreviat și pe latură dreaptă a chearului inferior, din nenorocire pierdut în parte. Prima literă păstrată e deci un *R* sau *K*, după care urmează sigur: *N. S* și apoi probabil începutul unui al doilea *S*.

Epoca monumentului după caracterele epigrafice se datează din prima jumătate a secolului al III-lea după Hristos.

Cu toate că inscripția oferă o sumă de dificultăți de detaliu, ce-mi par greu de rezolvat într'un mod definitiv, propun lectura de mai jos, căreia regretatul Cagnat nu i-a găsit nimic de modificat printr'o scrisoare ce a binevoit a-mi trimite.

[Impp. C(ae)s/s. d. d. n. n.
[Phili]ppis Aug(ustibus),
G(aius) (?) Felix, leg(ione) VII
Cl(audia) p. f. vestra,

Fig. 28. — Colecția Constantinescu.

(*centuria*) *VIII M* [.....] *et*
Post (umus) ? d[e v]. m[aiestati]
corum,
[pe]r (?) (Numerum) (?) S(urorum) (?) S[agit-
tiorum) (?)

Dativul *Philli*ppis este întărit și de o altă inscripție din Britania, unde numele comun al celor doi împărați e pus de asemenea la plural¹. După cum se știe, ei avură după moarte și o *damnatio memoriae*; de aceia numele lor e martelat. *Gaius Felix*, dacă acesta ar fi numele întreg al lui, e fără îndoială un militar de grad inferior, probabil un simplu soldat din *centuria VIII* (= *cohors VIII*), care, în tovărășie cu un oarecare *Postunus* (?), *Postunius* (?), *Postinius* (?), etc., a cărui calitate

¹ C. I. L., VII, 315: *I(ovi) o. m. et g(enio) d(ominorum) n(ostrorum) Philipporu(m) Aug(ustorum), coh(ors) [II], Gallor[um] equitata[um]*...

nu ni este cunoscută, ridică monumentul celor doi împărați.

Epitetul *vestra* aplicat legiunilor e foarte rar în textele epigrafice¹. El se explică bine prin supranumele de *Philippiana*, dat aceleiași legiuni de o altă inscripție militară ce provine dintr-o localitate necunoscută a Daciei *Malvense*².

Foarte enigmatice rămân pentru noi literele fragmentare de pe chenarul inferior. Prezența unui N, urmat de doi S, ni sugerează posibilitatea cetirii numelui garnisoanei Romulei din acea vreme: *numerus Surorum sagittariorum*. Acest corp auxiliar a făcut paza Romulei și a împrejurimilor ei, după cum se vede din numărul impunător de cărămizi și inscripții ce-i poartă numele, răspândite în tot județul Romanati³. Tot acest *numerus* de Sirieni e în bună parte și constructorul marelui val încununat cu zid, prin care Philippus fortifică orașul în 248, Chr.⁴. Câteva cărămizi stampilate cu NS au fost recent aflate în zidăria acestui val⁵.

¹ C. I. L., III, 6746 (=236). Cf. și *Compes-rendus Acad. Inscr.*, 1863, p. 204.

² C. I. L., III, 8047 (cf. și Tocilescu, în *Arch.-epigr. Mitth.*, VIII (1884), p. 5, nr. 12): *...leg. VII. Cl. p. f. Philippiane (centuria) VIII h (astati) pr(ioris), sig(nifer) Aur(elius) Probus, optio P(ublius) Ael(ius) Victorinus*.

³ C. I. L., III, 8074, 28 (= 1633); 8032 (= 1593); 12605; etc. Cf. de asemenea și Pârvan, *Scrieri nouă din Dacia. Malvensis*, An. Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., tom. XXXVI, p. 20, București 1913, și, la mine, în *Arh. Olt.*, 1933, p. 233, și urm.

⁴ C. I. L., III, 8031: dedicația făcută celor din Philippi se termină: *... n(ostri) [r]estitutores orbis [t]otius ob tutelam civil(at)is colonice suae Romul(ae), circuitum muri manu militari a solo fecerunt*.

⁵ La mine, în *Arh. Olt.*, 1933, p. 234. Colegul Christescu, *Istros*, I, 1 (1934), într-o notiță bibliografică ce o dă despre articolul meu *Sarcofagii de piatră de la Romula* (extras din *Arh. Olt.*, 1933, n-le 65-66), îmi atribuie o afirmație de care nu m'am făcut vinovat, și anume că ar arăta cum că din același val al așezării civile s'ar fi scos sarcofagii zidite, fapt ce m'ar fi determinat să-l vedea refăcut de unul din recuceritorii Daciei după părăsirea ei, fără să cunosc inscripția lui Filip Arabul din 248 (v. nota precedentă). Din potrivă, eu am arătat clar, în același loc, că sarcofagii folosite ca material de zidărie se scot numai din castrul roman așezat în centrul cetății. Una e castrul roman de aici și alta sânt fortificațiile orașului roman (vezi fig. 1). Pentru o refacere târzie am opinat numai pentru castru. Inscriptia lui Filip Arabul a fost găsită de Tocilescu la poarta de E, a orașului, și nu lângă castru (*Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 96. București 1900). Ea nu pomenește nimic de o rezidire a castrului, ci numai de ridicarea unui zid nou și circular, ce se poate număra și azi, parțial, pe teren (*circuitum muri... a solo fecerunt*). V. și la mine, în *introducere*.

Totuși rămâne dificil de admis ca doi militari de grad inferior să fi ridicat această dedicație prin intermediul corpului de Sirieni. Devoțiunea lor pentru cei doi împărați e justificată prin marile binefaceri făcute de Filip Arabul Romulei, care drept mulțumire își iea pentru a doua oară titlul de *colonia*, în sensul unei refaceri¹. Fără îndoială, la săparea marelui val protector al așezării civile, iau parte și detașamente din legiunea VII Claudia².

Datorită marelui număr de unități militare ce au lucrat aici, inscripția comemorativă din anul 248 p. Chr. le cuprinde cu un singur nume, *manu militari*. Dintr'un detașament al legiunii a VII Claudia făceau parte și cei doi dedicanți ai monumentului de față. Inscriptia lor fusese fixată în zidul ce încununa valul, probabil pe porțiunea în care lucrase centuria lor. Mai târziu ea căzu sau fu scoasă de cineva, pentru a fi utilizată la un asediu al cetății. De aceea fu aflată la un loc cu mai multe ghiulele de piatră, lângă val și în interiorul cetății. Locul descoperirii e în imediata vecinătate a uneia dintre cele cinci porți ale cetății, de lângă biserică, ce fu probabil forțată de barbari.

Din aceeași vreme trebuie să fie și o altă inscripție fragmentară, aflată în Dacia inferioară³. Ea se păstrează azi la Muzeul Național din București și a făcut parte din colecția Papazoglu, care și-a strâns cea mai mare parte din obiectele sale de la Romula. De aici fu probabil achiziționată și aceasta. Ea pomenește o altă centurie din legiunea VII Claudia, și anume a IX-a, deci imediat următoare celei din inscripția presintată de noi; venită și ea aici cu ocazia ridicării marelui val, la a cărui construcție va fi participat.

Se știe că Filip cel Tânăr primi titlul de *Augustus* în 246 p. Chr., așa că monumentul nostru poate fi încadrat numai între 246 și 249 p. Chr. Dacă fu încastrat în zidul de cărămizi al valului cu ocazia ridicării lui, atunci datarea e din anul 248 p. Chr.

¹ C. I. L., III, p. 1421 și Pârvan, *o. c.*, p. 9.

² Cărămizi cu stampila ei s'au aflat recent la Romula; v. la mine, în *Arh. Olt.*, 1933, p. 235. De asemenea avem menționate tot pe cărămizi și numele legiunii a V Macedonică; cf. Tocilescu, în *Arch.-epigr. Mitth.*, XIX (1896), p. 8, no. 14; Pârvan, *o. c.*, p. 22 și urm. și la mine, în *Arh. Olt.*, 1933, p. 235. Multe din detașamentele acestor unități militare vor fi venit aici în 248, când s'a săpat marele val, greu de executat. De aceea inscripția ni spune laconic că el fu făcut *manu militari*.

³ Vezi mai sus p. 116, nota 2.

IV.

OBIECTE DIN OS

111. — 118. — Opt *styli* pentru scris pe table cerate, a căror înălțime variază de la 0,120 la 0,695 m. Unele sânt păstrate fragmentar. De obicei capetele lor sânt modelate în frumoase conuri de pin, iar liniile striate le îmbracă o bună parte din trunchiu, până spre vârful ascuțit¹. Toate în Col. Capșa, vitrina 14, pl. I, nr. 1-8.

119. — *Linguriță* de os, lungă 0.100 m. și cu vârful rupt. Col. Georgescu-Corabia. Fig. 29.

Obiectul e lucrat cu multă pricepere și migăleală. Găvanul are o formă perfect circulară și cu diametru de 0,026 m. E puțin adâncit, așa că destinația linguriței nu poate fi decât medicinală sau rituală. Extrem de interesant este lucrată coada acestui obiect de os, care ni poate da o plăcută surprisă

de ingeniositatea meșterilor sculptori din Dacia. Se compune dintr'un con de pin crestă și încadrat de două baze circulare sus, și alte două pătrate supt el. Între aceste ultime și alte patru de același tip, puse lângă găvan, e un grup de patru colonete răsucite, cu baze și capitule pătrate. În golul dintre colonete joacă o sferișoară din aceeași materie, cioplită *in situ* din măduva osului și care nu poate fi scoasă afară.

Se pare că obiectul ar fi fost scos dintr'un mormânt roman, după asigurările date de descoperitor colecționarului.

Fig. 29
Col. Georgescu.

V.

OBIECTE DIN BRONZ ȘI ALTE METALE.

a. Colecția Maria Istrati-Capșa.

120. — *Căpăcel* de bronz, cu un buton pentru apucat. Diametrul discului e de 0,039 m, gros de 0,005 m. Fig. 30, 4.

121. — *Capac* ori greutate de plumb, cu marginile deteriorate și concav pe o față. Poartă în exterior urme de mortar amestecat cu cărămidă pisată. Diametrul discului: 0,053 m., grosimea lui

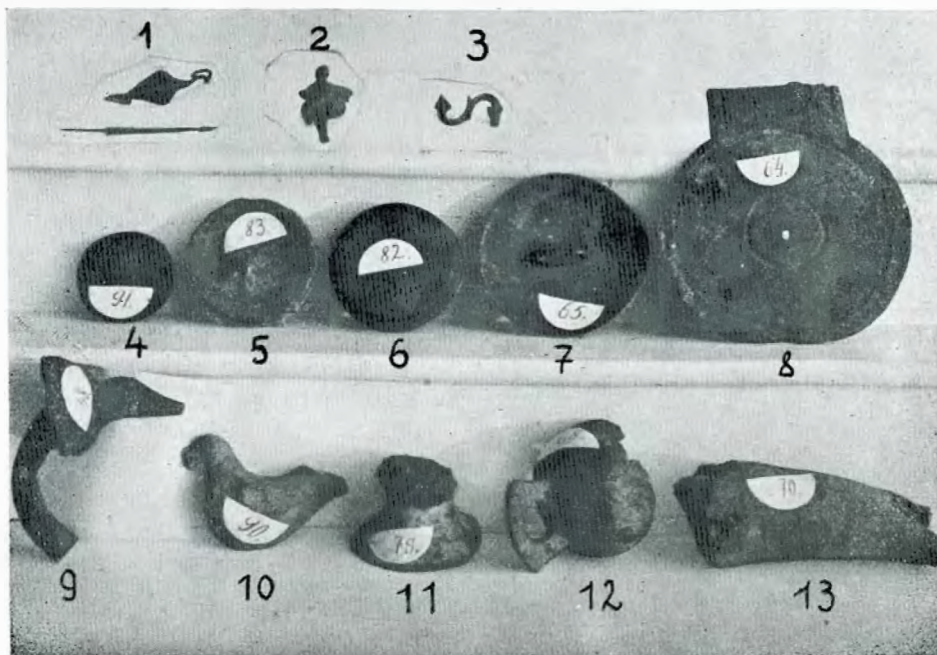

Fig. 30. — Colecția Capșa și Georgescu.

¹ Unele, cele fragmentare, pot fi socotite și ca acele de os, necesare în podoaba feminină sau de cusut. Cf. pentru *stylus*, art. lui Lafaye, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, IV, p. 1510 și urm., iar, pentru deosebirea lor de ace, art. *acus* al lui Saglio în același *Dict.*, I, 1, p. 62.

0,005 m. Fig. 30, 5.

122. — *Capac* de bronz de forma unui taler, cu mănășa lipsă. Diametrul discului: 0,053 m., gros de 0,006 m. Fig. 30, 6.

123. — *Idem*, lucrat cu ciocanul și cu mănuașă de forma unei scări de șea, prinsă cu un cui. Diametrul discului: 0,067 m., gros. 0,002 m. Fig. 30, 7.

124. — *Placă de bronz* de forma unui disc, cu o prelungire dreaptă. Discul e împodobit cu două cercuri adâncite concentric, iar lama prinsă pe el închide pe margini două fâșii striate, între care aleargă un ornament în formă de vrej. Obiectul, de o destinație nesigură, e rupt de la un altul. Lungimea lui: 0,114 m., diametrul discului: 0,098 m., și cu o grosime variind între 0,0030, și 0,005 m. Fig. 30, 8.

125. — *Ghiară de bronz*, ruptă probabil de la un cuier. E stilisată în cap de șopărlă ce are în jurul gâtului un disc scobit. Fragmentul poartă

130. — *Toartă* ruptă de la un vas. Stilisată în cap de tigru cu gura căscată; are în exterior numeroase urme de zgură de foc. Înaltă: 0,085 m. Fig. 31, 1.

131. — *Idem*, mai bine păstrată și gura animalului larg deschisă. Înaltă 0,095 m. Fig. 31, 4.

132-133. — *Două greutateți* identice, turnate în bronz și modelate în forma unor pioni de șah. Exteriorul lor e stricat de foc. Li se pot bănuî o mulțime de întrebuințări. Înalte de 0,084 m. Fig. 31, 2 și 3.

134. — *Greutate de plumb* prevăzută cu o ansă arcuică din fer. Diametrul discului de 0,058 m. și înaltă de 0,046 m. Fig. 31, 5.

135. — Fragment dintr'o greutate asemănătoare cu nle. 132-133, însă turnată în dimensiuni reduse.

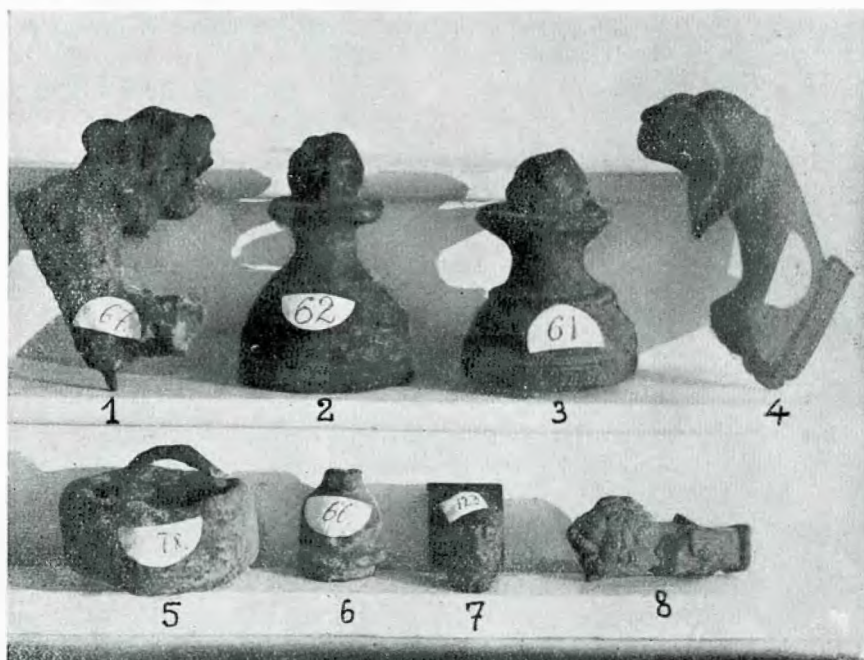

Fig. 31. — Colecția Capșa.

urmele unui puternic incendiu. Lung de 0,059 m. Fig. 30, 9.

126. — *Porumbel de plumb*, turnat în gol și avariât. Era aplicat pe un obiect mai mare. E de pus în legătură cu cultul zeiței *Venus*. Lung de 0,120 m. și înalt de 0,054 m. Fig. 30, 10.

127. — *Piciorul unui vas* de bronz, de formă circulară. Ornamentat în exterior cu linii circulare și adâncite. Presintă urme de foc. Înalt: 0,045. Fig. 30, 11.

128. — *Furdul unui clopoțel* de bronz cu ansă păstrată. Înalt: 0,070 m. Fig. 30, 12.

129. — *Antebrațul unei statuete* de bronz turnată în gol. Poate de la un *Amoraș*. Lung de 0,100 m. Fig. 30, 13.

Înalt de 0,034 m. Fig. 31, 6.

136. — *Aplică* plată din aramă, represintând un cap de leoaică. Înaltă de 0,034 m. Fig. 31, 7.

137. — *Mâne* de bronz, frumos modelat la o extremitate în cap de leu cu coama bogată și gura deschisă. Celălalt capăt se termină cu un drug pătrat și plin¹. Lung de 0,060 m. Fig. 31, 8.

¹ În niciun caz nu putea servi ca robinet, unde acest animal e frecvent luat ca model; căci obiectul nu e străbătut de niciun canal. I se pot atribui două destinații. Ca un ornament în care se termina o osie de car roman, cf. von Mercklin, în *Jahrbuch deutsch. arch. Inst.*, 1933, p. 118 și fig. 36-37, sau ca mâner la o cheie mare; exemple în *Museul de la Saint Germain*; cf. Reinach, *Musée de Saint-Germain en Laye*, p. 340 și urm. Paris 1894; la *Museul din*

138. — *Pomona*. Figurină de bronz ce o reprezintă tronând, cu păr bogat căzut pe umeri și cu o poală încărcată cu flori și fructe¹. Înaltă de 0,060 m. Fig. 32.

139. — *Aplică* de bronz, stilisată în cap de leu cu o coamă mult răsfirată². Înaltă de 0,040 m.

140. — *Toartă* arcuită din bronz, formată din doi delfini cu cozile trilobate, ce înghit un corp comun sferic și tăiat cu dungi adânci. Corpul peștilor e împodobit cu numeroase linii curb și puncte. Lungă de 0,120 m. Fig. 32, și 35, 4.

Acest tip de toartă e bine cunoscut în așezările militare romane din sec. II, p. Chr. Se întâlnește în Austria³ și la Turnul-Severin⁴.

141. — *Acvilă* stând pe un postament. Bronz frumos turnat⁵. Înaltă de 0,075. Fig. 32.

142. — *Picior de vas* din bronz, avariata de foc. Înalt de 0,045. Fig. 33, nr. 1.

143. — *Grifon* de bronz, ce era fixat printr'o bară arcuită și servia ca ornament. Lung: 0,093 m., înalt de 0,056 m. Fig. 33, nr. 2 și fig. 32.

Aripile animalului cu vârful adus în față sânt modelate cu grijă, penele fiind dispuse în mai multe rânduri, iar pe gât lucrate până la cele mai mici amănunte. Mănerul de fixat e îmbrăcat pe o bună parte de două mari frunze cu vârfurile îngroșate și ridicate. În jurul gâtului, animalul poartă un colier format dintr'o *taenia*, de care atârână în față o rosetă cu patru frunze. Se pare că pe cap

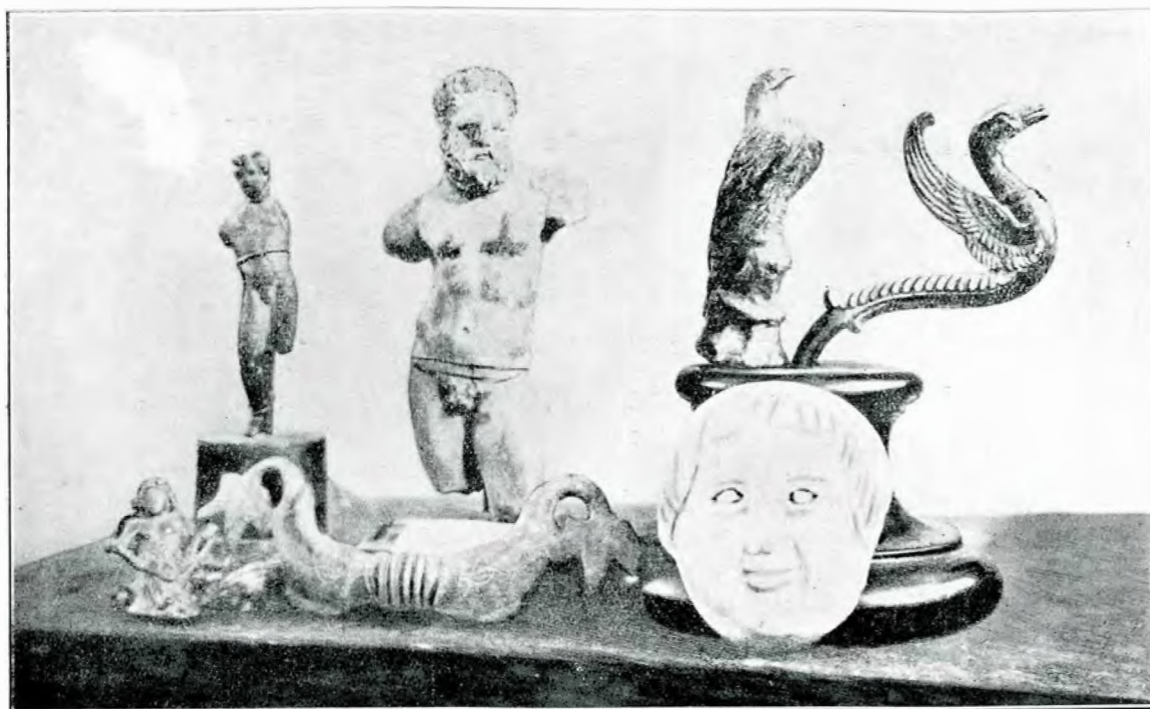

Fig. 32. — Coleția Capșa

Worms și Maienta; cf. *Römisch-germ. Central-Museum* tabl. XXIV, nrle. 4-8, Maienta, 1889, și Bărcăcilă, în *Arh. Olt.*, 1934, fig. 11 (Drobeta).

¹ Înfațișări similare ale Pomonei la Reinach, *o. c.*, p. 101, no. 97 (29556); același, *Rép. reliefs*, I, p. 217, Paris, 1909, și Hettner, *Die röm. Steindenkmäler des Provinzialmuseums zu Trier*, p. 60 și urm., nle. 100 și 101, Trier, 1893. Cultul Pomonei e rar în vremea Imperiului, căci începe a se stinge odată cu republica. Ovidiu singur îi consacră mai multă atenție (*Metam.*, XIV, 623-773). Cf. încă Hild, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, IV, 1, p. 547, s. v. *Pomona*, și Wissowa la același cuvânt, în Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, III, col. 274 și urm.

² În registrul colecției locul provenienței e dat Caracalul. Și aici a fost o așezare romană, unde ar putea fi găsită, dacă nu a fi fost cumpărată de la vre-un amator de antichități.

mai avea prins un alt ornament. fixat cu un cuiu, al cărui orificiu e vizibil și azi. Obiectul e turnat

² *Röm. Limes Österr.*, caietul IX, p. 79, fig. 38.

⁴ Florescu, *Castrul roman Drobeta*, p. 51, nr. 4 și fig. 10, nr. 4 (extras din *Rev. Ist. Rom.*, 1934). Un fragment inedit din aceeași toartă, aflat tot la Severin, se află în col. Capșa (vitrina 15, nr. 106). Pentru alte exemplare identice mai vezi Reinach, *Musée de Saint Germain en Laye*, p. 345, nr. 464; același, *Catalogue illustré du Musée des Antiquités Nationales au château de Saint Germain en Laye*, tom. II, p. 262, fig. 147, Paris 1921, și Jacobi, *Das Römerkastell Saalburg*, p. 434, și tabla LVII, nle. 2 și 3, Humberg von der Höhe, 1857.

⁵ Moisis, în *Bul. Comis. Mon. Ist.*, 1911, p. 142.

artistic, fiind unul dintre cele mai frumoase ce s'au aflat până acum la Romula.

144. — *Urechea* dreaptă ruptă de la o statuie de bronz, ce era turnată în mărime naturală. Înălță: 0,078 m. Fig. 33, nr. 3.

145. — *Trei degete* (cel mare, arătător și inelar) rupte de la mâna unei statui de bronz aurite ce fusese executată în mărime naturală. Poate proveni de la același monument ca și nr. precedent,

șopârlă ce avea ochii din sticlă roșie, unul păstrându-se¹. Lung de 0,062 m. Fig. 33, nr. 7.

148. — Fragment de bronz ce pare a fi rupt dintr'o *toartă* de vas. Jos se termină cu trei frunze rotunde, iar de-asupra lor stă un *Eros* funerar cu dreapta adusă la piept, iar în stânga ține o torță cu vârful pe pământ. Înălțimea fragm.: 0,061 m. Fig. 33, nr. 8.

149. — Fragment de bronz modelat în cap de

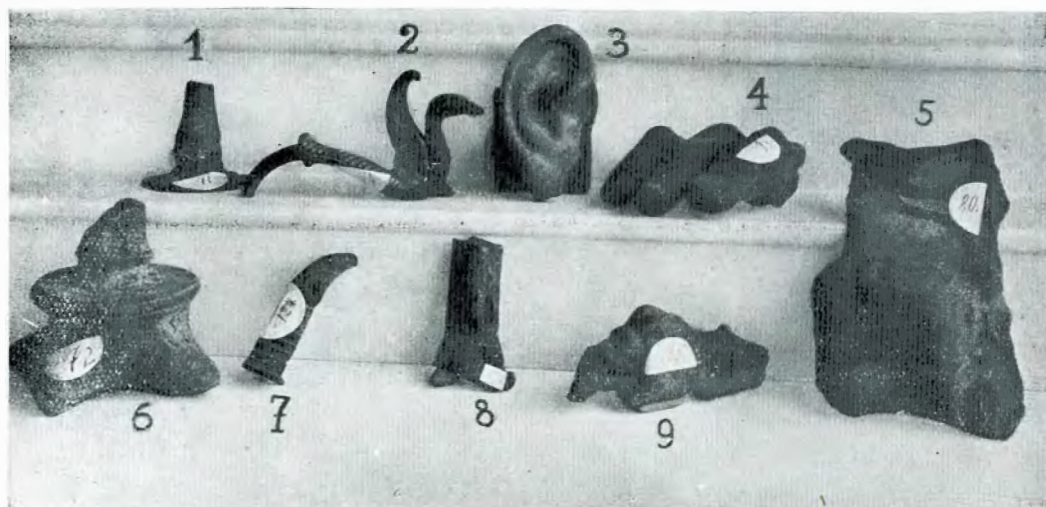

Fig. 33. — Colecția Capșa.

fiind ridicat unui Împărat roman. Lungimea fragmentului e de 0,068 m. Fig. 33, nr. 4.

146. — *Basă* circulară de la un candelabru de bronz, mult stricată de foc. Brațul candelabru-lui era modelat în labă de leu, din care a rămas

leu ce înghite un guzgan. Lung: 0,099 m. Fig. 33, nr. 9.

150. — Fragment dintr'o *placă* de bronz ce are reliefat pe ea un cap de taur. Pentru explicația ei vezi n-l. 237. E înaltă de 0,128 m. Fig. 33, nr. 5.

151. — *Bacchus*. Figurină de bronz ce pare a fi fost așezată pe un tron. Zeul poartă aruncată pe spate și legată în față o nebridă; cu stânga ridică spre gură un strugure, iar în dreapta ține un fragment din tirs. Părul lui bogat se împletește cu ciorchini de struguri. Modelarea e dintre cele mai plăcute de la Romula. Împrejurările descoperirii sânt aceleași ca pentru nr. 139. Înălțimea figurinei: 0,114 m.

152. — *Hipocamp* de bronz în perfectă stare de conservare. Animalul pășeste în galop spre dreapta și cu capul aplecat tot spre dreapta. Figurină plăcut redată. Înălță: 0,043 m.

153. — *Mască de satir* din bronz, cu fața exagerat modelată, osoasă și cu urechile mult ridicate.

Fig. 34. — Colecția Capșa.

numai ghiara prinsă de basă. Înălță: 0,074 m. Fig. 33, nr. 6.

147. — Fragment ornamental de bronz, de forma unei bare triunghiulare, terminată cu un cap de

¹ Obiceiul acestui fel de podoabe frecvent la reptile e oriental și pătrunde de aici și la Romani. Cf. Babelon și Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques de la Bibl. Nat.*, p. 490, nr. 1126, Paris, 1895 și Rostovtseff în *Mitth. deutsch. arch. Inst.*, 1934, p. 186.

E reprezentat în atitudine de somn¹. Înălță: 0,074 m.

154. — *Șarpe de bronz*, cu capul rupt. Turnat în formă de postament și cu corpul încolăcit. Înalt: 0,051 m.

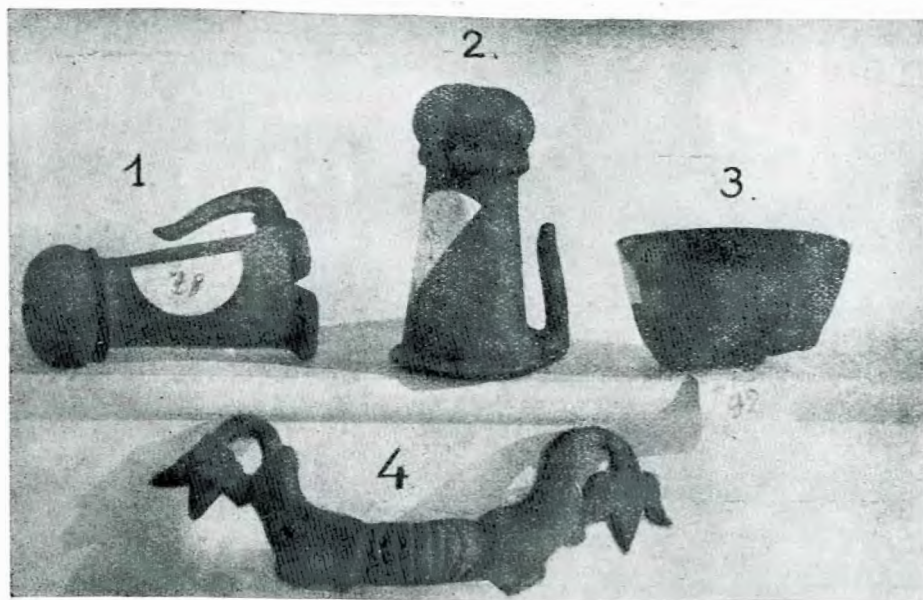

Fig. 35. — Colecția Capșa.

155. — Ornament de la marginea unei *mănuși de bronz*, stilizat în cap fenician. Părul cade perpendicular în mari bucle în jurul feței, iar pe cap e pus o specie de *pileus* cu straturi adânci și paralele. În jurul gâtului apar și marginile hainei². Fig. 34,

156. — *Cerb de bronz* rupt în două bucăți și cu o parte din picioarele din față lipsă. Era așezat pe un postament, pierdut și el în parte. Coarnele-i fuseseră turnate într-o singură bucată. Lung: 0,068 m., înalt de 0,055 m.

157-158. — Două obiecte de bronz, având aceeași mărime și formă. Sânt goale în interior, au fundul umflat și îngroșat în forma unui buton, iar de buza gurii li atârână câte o mănușă. Probabil că serviau ca vârfuri de baldachine, fixându-se în vârful unui baston de lemn. Înalte: 0,078 m. Fig. 3: nrs. 1 și 2.

159. — *Cupa* unui pahar de aramă ce sta pe un picior, acum pierdut. În exterior e ornamentată cu numeroase linii în relief ce se întretaie în felul unor arabescuri. Înălță: 0,029 m. și cu diametrul gurii de 0,056 m. Fig. 35, nr. 3.

160. — *Mercurius*. Figurină de bronz cu bra-

țele și piciorul stâng rupte. Era înfățișat în zbor. Peste tot corpul poartă puternice urme de zgură de foc. Înalt de 0,078 m. Fig. 32

161. — *Mercurius*. Statuetă de bronz deosebită mult prin arta cu care a fost turnată. Divinitatea e reprezentată în atitudine de odihnă, cu mâna dreaptă sprijinită pe șoldul piciorului. Brațul stâng rupt, în care purta caduceul, îi e înfășurat într-o bucată de stofă. Pe capul lui puțin înclinat spre stânga sânt puse două aripioare. Mușculatura bine modelată, ca și formele rotunde ale trăsăturilor corporale, ni pot indica o copie mai mică în bronz după o operă de samă cîn antichitate. Tălpile picioarelor îi lipsesc. Înălță: 0,191 m. Fig. 36.

161. — *Hercules*. Figurină de bronz, cu membrele pierdute. Înălță: 0,123 m. Fig. 32

Fig. 36. — Colecția Capșa.

163. — *Venus*. Bronz rău distrus de foc și cu brațele rupte. Părul bogat îi cade pe spate. Înălță: 0,154.

¹ Un exemplar identic din Museul din Sofia, publicat de Renach, *Rev. arch.*, 1899, p. 123, no. 14

² Notat de dr. Istrati, *Comunicări arheologice*, p. 3, pl. I, 2. în *An. Ac. Rom.*, tom. XXXIV, Mem. Sect. Științ., București, 1912, unde e dată greșit a fi turnată în fier.

164. — Statuetă de zeiță sau muritoare turnată în bronz și mult stricată de foc. Brațul drept și-l razimă pe sold, iar pe cel stâng înfășurat în cutele hainei și-i duce la piept. E îmbrăcată cu un chiton și un himation frumos cutate. Înaltă: 0,137 m.

165. — *Mistref* de bronz-ăsezat pe un posta-

Fig. 37. — Colecția Capșa.

ment paralelipipedic și gol în interior. Piciorul drept din față îi e puțin rupt. Figurina, care avea o înfățișare plăcută, a fost mult vătămată de foc. Servia ca obiect de ornamentație sau și de cult¹. Înalt de 0,108 m. și lung de 0,110 m. Fig. 37.

166. — *Robinet* mare din bronz, terminat cu un cap de leoaică cu gura deschisă, prin care curgea apa și având prinse în dreptul urechilor două bare cilindrice (una e ruptă). Țeava de formă pătrată era îngropată, rămânând afară numai capul animalului¹. Și acest obiect poartă urme de sgură de foc. Lung de 0,183 m. Fig. 37.

167. — *Calceus mulleus* rupt de la piciorul stâng al unei statui de bronz turnată în mărime peste cea obișnuită. Talpa și o parte din laturea carâmbului lipsesc. Ultimul e format dintr'o bandă (*lora*) compusă din cinci învârtituri prinse la cele două extremități cu câte un buton circular (*lunula*). Înălțimea încălțămînții e de 0,275 m., iar lungimea de 0,320 m. Fig. 38, c.

În registrul colecției aflăm următoarea indicație: „Încălțăminte de la statuia lui Jupiter, găsită în 1890-1891 la Romula. Fulgerele le-a avut d. Veru-

lescu, șef pe atunci al oficiului telegrafo-poștal din Caracăl, care se crede a le fi dat d. Papazoglu. Obținută de la d. A. Hențiescu în 1891, fost farmacist în Caracal⁴.”

Notița e extrem de prețioasă, căci ni poate da jămuriri asupra calității personagiului represintat în această colosală statuie. Nu cred că acest *calceus* să fie dintr'o statuie a lui Iupiter, căci de obicei acesta e represintat cu picioarele goale. E mai degrabă a unui Împărat roman din secolul al III-lea, identificat cu zeul și căruia i s'a pus în mâni fulgerul¹.

168. — *Mâna* dreaptă a unei statui de bronz turnată în mărime naturală. Toate degetele, afară de arătător, îi sânt rupte. Se pare că era aurită și, după tehnica îngrijită, din secolul al II-lea. Poate fi din statuia unui Împărat roman². Înaltă de 0,166 m. Fig. 38, b.

169. — Fragment din *pulpa piciorului drept de la o statuie* de bronz, ce fusese turnată în gol și în mărime naturală, pentru zeul *Pan* sau un

Fig. 38. — Colecția Capșa.

¹ Încălțăminte specifică Împăraților romani, cf. Heuzei, s. v. *calceus*, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, I, 2, p. 818 și fig. 1028. Exemplare similare acestuia vezi la Ridder, *Les bronzes antiques du Louvre*, I, p. 16, nr. 74 și pl. 9, nr. 74, Paris 1915, și Cserni Béla, *Alsofehér vármegye története*, p. 202, fig. 16, Aiud, 1901. O fotografie a obiectului din col. Capșa, la dr. Istrati, *Câteva cuvinte...*, p. 16, fig. 1.

² O fotografie la dr. Istrati, *o. c.*, p. 16, fig. 3.

¹ Ca în Gallia; cf. Reinach, *o. c.*, p. 257 și urm.

¹ Robinete la fel stilisate, la Saglio, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, II, 1, p. 711, s. v. *epistomium* și Gisela M. A. Richter, *The Metropolitan Museum of Art, Greek, Etruscan and Roman bronzes*, p. 166 și urm., n-le 406-409, New York, 1914.

satir. Și acesta, ca o mulțime de monumente romulense, poartă urme de incendiu. Fragmentul a făcut parte din col. Tzupagu și apoi a trecut în col. Capșa¹. Înalt: 0,226 m. Fig. 38, a.

170. — *Specillum (oricularium)* din bronz, cu mânerul terminat într-o umflătură, iar capul instrumentului are forma unei lingurițe prelungite. Lung de 0,125 m. E un instrument chirurgical bine cunoscut².

171. — *Instrument chirurgical* din bronz, cu un capăt rupt, iar celălalt modelat în formă de lopățică dreptunghiulară și cu marginile ascuțite. Lung. de 0,103 m.

172. — *Stylus* de bronz în formă de daltă și cu mânerul ornamentat cu linii întretăiate³. Lung de 0,088 m.

173. — *Pensetă* de smuls părul tot din bronz. Coadă ei se termină cu o umflătură în formă de buton, iar între lamele cu care se prindea părul e prins ulterior un mic cuiu Lungă: 0,082 m.

174. — *Cuiu* de bronz cu capul rupt. Lung: 0,109 m.

175. — Fragment dintr'un *stylus* identic nr. 172. Lung: 0,045 m.

176. — *Cochlear* din bronz, cu mânerul rupt. Găvanul lui e puțin adânc și circular, putând servi ca obiect, chirurgical sau linguriță de masă⁴. Lungă de 0,107 m. și cu diametrul găvanului de 0,027 m.

177. — Fragment dintr'un *cuiu* de bronz. Lung: 0,059 m.

178-179. — Două *chei* de bronz cu mânerul lung, plat și terminat cu o *ansă*. Lungi: 0,070 și 0,057 m.

180-183. — Patru *chei* de bronz, mânerul mic și o *ansă* mare, ce li dă aspectul unor inele⁵.

¹ *Ibid.*, p. 16, fig. 2.

² Servia pentru curățitul rănilor și urechilor. Cf. Chapot-Cagnat, *Manuel d'arch. rom.*, II, p. 515, Paris, 1921. Exemplare identice la: Jacobi, *o. c.*, p. 452 și tabla LXII n-le 1, 2 și 6; Richter, *o. c.*, p. 450, no. 1153; *Röm.-germ. Museum Mainz*, tabla XXII, n-le 4, 5 și 9-11; *Musée de Troyes. Catalogues des bronzes*, n-le 561 și 406, pl. XLV și XXXVII, Troyes, 1898.

³ V. *supra* n-le 111-118. Alte exemplare pentru comparație cu cel de față la Jacobi, *o. c.*, p. 449 și urm., și tabla LXX, nr. 3-10. Unul tot de la Romula în col. Georgescu, v. mai jos, no. 235. Un altul similar acestora aflat la Drobeta e inedit în colecția Capșa, vitrina 15, no. 100.

⁴ Saglio s. v. *cochlear*, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, I, 2, p. 1683. Exemplare asemănătoare la Babelon, *Le trésor d'argenterie de Berthouville*, p. 145, și pl. XXXIII, n-le 62-3, Paris, 1916. Pentru deosebirea lor de *ligula*, v. art. lui Thédenat, în același *Dict.*, III, 2, p. 1253 și urm.

⁵ Cf. și *infra*, n-le 245 și 251-2. Cele mai răspândite sânt la Romula cheile-inel, ce se purtau în deget și din cauza lipsei de buzunare la îmbrăcăminte romană; cf.

Lungimea lor variază de la 0,026 m la 0,040 m.

184-192. — Nouă *fragmente* de fibule din bronz.

193. — Ornament de bronz în formă de inel și îmbrăcat în exterior cu trei rânduri de protuberanțe¹. Diametrul: 0,035 m.

194. — *Cataramă* de bronz, în formă de scară de șea și cu cuiul pierdut¹. Înaltă: 0,032 m.

195. — *Cercel* de bronz, de formă circulară și cu o umflătură sferică ce era aurită. De o parte și de alta se văd urmele a două spirale încolăcite în jurul arcului. Diametrul. 0,034 m.

196. — *Ac* de bronz, încovoiat de foc. Diam.: 0,042 m.

197. — *Aplică* de bronz, formată dintr'o placă hexagonală cu un *umbo* la mijloc. La ambele extremități are câte un buton de fixat pe piele. Lungă: 0,035 m.

198. — *Idem*, mai mică și ruptă pe o latură. Lungă: 0,028 m.

199. — *Toartă* de bronz, găurită în centrul curburii și cu capetele stilisate în felul unor ghiare cu trei proeminențe ascuțite prin care se fixa. Înaltă: 0,027 m.

200. — *Cruciliță* de bronz cu corpul perlat și cu un orificiu pentru atârnat². Înaltă: 0,030 m.

201. — *Cataramă* de bronz de aceeași formă cu nr. 194. Înaltă: 0,027 m.

202. — *Pendantiv* de bronz, format dintr'o bară dreaptă prevăzută cu o toartă de atârnat și de care e prinsă o alta stilisată în felul unui corn de cerb. Lung: 0,031.

203. — Fragment dintr'un ornament de bronz, perforat în centru și prevăzut cu patru *ansae* laterale. Înalt: 0,017 m.

Saglio, s. v. *anulus*, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, I 1, p. 295 și fig. 349. Peste tot însă, în Imperiul roman se constată frecvența celor cu mânerul lung, pe când cheile-inel sânt rari; Richter, *o. c.*, p. 362, n-le 1248, 1249 și 1255; Babelon-Blanchet, *o. c.*, p. 641 și urm. n-le 1887-1904 și 1907; Ridder, *o. c.*, pl. 119, n-le 3575-3669; *Röm.-germ. Mus. Mainz*, tabla XXIV, n-le 7-19; Jacobi, *o. c.*, p. 479, pl. XXXIV, n-le 1-27; *Röm. Limes Österr., passim*, etc. Cheile cu mânerul lung sânt numeroase la Drobeta; Florescu, *art. cit.*, p. 51, no. 5 și fig. 10, no. 5, și la Răcari (inedite în Muzeul din Craiova), pe când cele de tipu inel sânt rari. Pentru felul cum erau folosite cele două forme, vezi Gaheis, în *Österr. Jahreshefte*, XXVI (1930), *Beibl.*, p. 231 și urm.

¹ Motiv decorativ folosit și la brățare. Babelon-Blanchet, *o. c.*, p. 600, no. 1506. Unele, cele de dimensiuni mai mari, se foloseau și ca rame de oglinzi; cf. Nowotny, în *Österr. Jahreshefte*, XIII (1910), *Beibl.*, p. 107 și urm. și 261 și urm.

² *Infra*, no. 201. Tipuri cunoscute și la Richter, *o. c.*, p. 332, n-le 1079, 1087 și 1088. Altele inedite de la Răcari în Muzeul din Craiova.

³ La mine, în *Arch. Olteniei*, XII (1933), n-le 66-57, extras, p. 1, no. 1 și fig. 1.

204. — Fragment romboidal de bronz, perforat în centru și cu vârfurile îngroșate. Înalt: 0,030 m.

205. — *Bulla* de plumb cu o ansă de bronz. Înaltă: 0,018 m.

206. — *Buton de cuirasă*, din bronz și cu două capete. Înalt de 0,019 m.

207-208. — Două fragmente de *fibule* de bronz.

209. — *Lamă* dintr'o penșetă de bronz și prevăzută cu o toartă circulară. Înaltă: 0,040 m.

210. — *Cuiu* de bronz cu un capăt răsucit în jurul trunchiului și formând o ansă. Înalt: 0,106 m.

211. — *Robinet* de bronz cu închizătorul pierdut. Lung: 0,094 m.

212. — *Pendantiv* de bronz, de formă triunghiulară și perforat la un capăt. Înalt: 0,058 m.

Fig. 39. — Colecția Georgescu.

213-216. — Patru fragmente de bronz.

217. — Fragment dintr'un cuiu de zinc. Înalt: 0,041 m.

218. — Două fragmente de bronz.

219. — *Cercel de aur*, compus dintr'o basă pătrată, în care e fixată o piatră de iaspis verde negravată și dintr'o toartă formată din două fire legate între ele prin două cârlige. Înalt de 0,015 m.

220. — *Idem*, cu toarta ruptă și de care e atârnat un disc radiat. Înalt: 0,018 m.

221. — *Pendantiv* de la un cercel de aur, format dintr'o mică toartă de care e prinsă o sferișoară cu o prelungire pătrată. Înaltă: 0,009 m.

222. — *Frunză de stejar, din aur*. Lungă: 0,046 m.

Pe eticheta obiectului se găsește însemnarea: „Foi de aur, erau de două feluri, dintr'o cunună găsită în jurul craniului unei fete, din un sarcofag

de la Romula. Restul a fost dus la București”. Asemenea frunze se găsesc frecvent în necropola orașului. Fragmente și în col. Constantinescu. Probabil că frunza din col. Capșa să fie din mormântul Claudiei Amba, descoperit la 1836, când, ni se dau indicații despre atari frunze aurite, iar sarcofagul ei a fost dus la București¹. Tot din morminte au fost scoși și cerceii de aur descriși mai sus (n-le 219-221).

b. Colecția Gh. Georgescu-Corabia.

223. — *Arcul unei fibule* de bronz, în formă de S și formată din două săgeți alipite. Lungă: 0,035. Fig. 30, nr. 3.

234. — *Mercurius*. Figurină de bronz avariata mult de foc, cu mâna și piciorul drept lipsă. Pe brațul stâng îi atârna obișnuita mantie, iar pe cap se mai disting două mici aripioare. Înaltă: 0,063 m. Fig. 30, nr. 2.

235. — *Sylus* de bronz similar nr. 72. Lung: 0,120 m. Fig. 30, nr. 1.

236. — *Arcul unei fibule* de bronz, în formă de vârf de lance cu capătul ascuțit înco oiaș și care-i servia de port agrafă. De-a lungul lamei stă adâncită o nervură. Resortul și acul îi lipsesc. Lungă: 0,062 m. Fig. 30, nr. 1.

237. — *Pteryx* rupt din cuirasa unei statui de bronz ridicată pentru un împărat roman. Fragmentul măsoară: 0,220 × 0,185 × 0,005 m. Aceiași destinația avea și fragmentul nr. 150, de mai sus. Fig. 39.

Fragmentul din col. Georgescu are la basă două mari denticole, încadrate de o dublă ghirlandă simplă, ce se termină în o a doua, mai mare, și care aleargă sinuos peste corpul plăcii. Ele închid două flori cu o codiță lungă, ce se deschide cu o floare compusă din trei lobi: doi formați dintr'un mănunchiu de firișoare arcuite în sus, iar al treilea dispus perpendicular: samănă unui con de pin. Ghirlanda cea mare poartă între sinuositățile ei trei capete proeminente de animale: la mijloc un cap de taur, încadrat de două de leu (cel din

¹ Wl. de Blaremburg, în *Museul Național*, an. 1836 no. 24 (cf. la Odobescu, *Antichitățile jud. Romanați*, p. 39 și urm., București 1878); în gazeta germană *Kronstädter Unterhaltungs-Blatt*, din an. 1837, p. 56; Laurian, în *Magazinul ist. pentru Dacia*, II, p. 98; Odobescu, *Ist. arheologiei*, p. 332, nota 1, București 1877, și Tocilescu *Monumentele epigrafice și sculpturale din Mus. Naț. din București*, p. 541 și urm., București 1902.

stânga e rupt). De-asupra capetelor animalelor stă câte o proeminență semisferică, mărginită de o bară orizontală. Astfel grupate, capetele, se alternau în jurul loriceii: unul de leu urmat de unul de taur. Ele aveau și un caracter profilactic, nu numai ornamental¹.

c. Colecția Ilie Constantinescu-Caracal.

238. — *Cocoș de aramă*, cu picioarele rupte. Înalt: 0,060 m. Fig. 40, a.

Coadă pasării e transformată într'un tub continuat cu un canal, ce se deschide supt gâtul animalului. Acest orificiu ca și creasta cocoșului sânt încunjurate de un rând de sticle încrustate. Servia probabil ca robinet².

239. — *Venus*. Torso fragmentar din bronz, turnat în gol. Înalt: 0,062 m. Poartă urme de foc. Fig. 40, b.

240. — *Capul unei statuete* de bronz. Înalt: 0,036 m. Reprezintă un tânăr Oriental cu părul frumos buclat în jurul feței, peste care poartă o specie de *pileus* cu moțul dat pe spate și formând în față un colț ascuțit, în care e înfipt un buton rotund. Fig. 40, c.

241. — *Fibulă mare* de argint, păstrată în perfectă stare. Lungă de 0,054 m. Fig. 40, d.

Are formă de arbaletă. Databilă: 150-200 p. Chr.³ A fost aflată în 1932, într'un mormânt roman, împreună cu monumentul ce urmează.

242. — *Ac mare* de bronz, îmbrăcat parțial cu

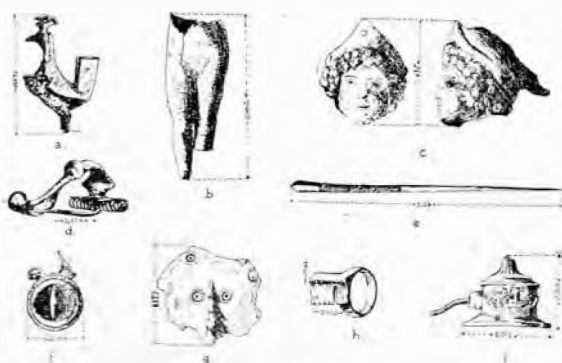

Fig. 40. — Colecția Constantinescu.

¹ A. de Ridder, s. v. *lorica*, în Daremberg-Saglio, *Dict.* III, 2, p. 1311 și urm. Pentru istoria artistică a statuilor de bronz loricate, vezi art. lui Hekier, în *Osterr. Jahresh.*, XIX-XX (1919), p. 217 și urm. și în special p. 235. cu fig. 164. Fragmente similare celor romulense, aflate în Dacia inferioară, Tocilescu, *Fonilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 13 și fig. 78 (Răcari și Băcăcilă, în *Arh. Olteniei*, XIII (1934), extras, pp. 17 și 19, fig. 17 și 24.

straturi sinuoase. Lung: 0,126 m. Fig. 40, e.

243. — *Cercel de aur* cu toarta ruptă. Foița circulară închidea o piatră prețioasă, înstrăinată de descoperitor⁴. În posesiunea noastră. Descoperit într'un mormânt. Diametrul discului: 0,013 m. Fig. 40, f.

244. — Fragment dintr'o placă de bronz. Înaltă: 0,053 m. Fig. 40, g.

245. — Două *chei* de bronz, de tipul celor des-

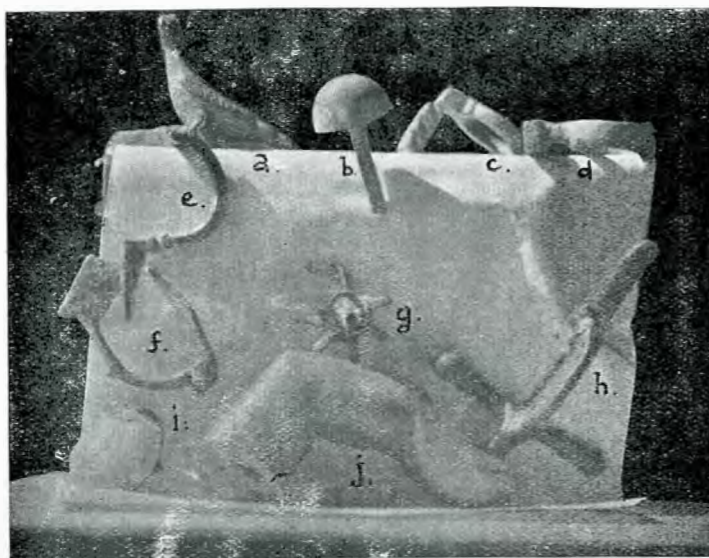

Fig. 41. — Colecția Kretzulescu.

scrise mai sus (nrs. 180-183). Lungi: 0,020 m. Fig. 40, h.

246. — Fragment dintr'un obiect de bronz cu o destinație neclară. Înalt: 0,040 m. Fig. 40, i.

Are forma unei baze circulare din centrul căreia se ridică un picior canelat, iar de pe laturi pornia un altul, prin care se fixa probabil într'un zid. E împodobită în exterior cu două frunze de stejar umplute cu ovuri.

247. — *Fibulă* în formă de arbaletă, turnată în bronz. Resortul e fără arc și compus dintr'o țeavă ce închide un cuiu de mijlocul căruia se prinde acul. Lungă: 0,580 m. E probabil din secolul al IV-lea p. Chr.⁵.

d. Col. Im. E. Kretzulescu-București.

248. — *Acvilă* de bronz în poziție de repaus. Lucrare modestă. Înaltă: 0,050 m. Fig. 41, a.

¹ Cf. pentru comparație Saglio, s. v. *epistomium*, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, II, 1, p. 711 și fig. 2698.

² Forrer, *Reallexikon*, p. 237 și tabla 60 nr. 4.

³ Cercelul roman e o mare predicție a acestor pietre; cf. Pottier, s. v. *inaures*, în Daremberg-Saglio, *Dict.*, III, 1, p. 446.

⁴ Forrer, *o. c.*, pl. 60, no. 17. Vezi și no. 255.

249-250. — Două *cuie* de bronz cu banul în formă de ciupercă. Lungi: 0,050 m. Fig. 41, *b.* și *i.*

251-252. — Două *chei-inel* de tipul celor descrise mai sus (n-le 180-3 și 245). Lungi: 0,030 m. Fig. 41, *c* și *d.*

253. — *Fibulă* de bronz cu acul pierdut și port-agrafa prelungită. În exterior e argintată. Lungă: 0,050 m. Fig. 41, *e.*

254. — *Idem*, cu port-agrafa lată. Lungă: 0,045 m. Fig. 41, *f.*

255. — *Idem*, în arbaletă de tipul celei descrise la nr. 247. Lungă de: 0,075 m. Fig. 41, *h.*

256. — Fragment ornamental din bronz, ce servia ca pandantiv și din care se desfac cinci raze. Înalt: 0,028 m. Fig. 41, *g.*

257. — *Deget* de la o statuie de bronz ce fusese turnată în mărime naturală. Lung: 0,085 m. Fig. 41, *j.*

Obiectele de metal din Romula sânt cele mai numeroase și variate ce se descopăr aci. Majoritatea lor sânt lucrate din bronz, după care urmează arama, aurul și argintul, fierul fiind foarte rar din cauza neresistenței lui. Cele două metale prețioase, aurul și argintul, se găsesc numai în bogatele morminte din necropola orașului.

Bogăția bronzului e uimitoare, și din el s'au turnat statui de Împărați (n-le 144, 145, 150, 167, 168, 237 și 257), unele fiind poleite cu aur¹. Numeroasele statui de bronz fură ridicate mai toate în prima jumătate a secolului al III-lea p. Chr., când pe tronul Romei se rânduiesc o serie de Împărați de origine orientală, protectori ai

Romulei, ca și Filip Arabul; populația era în majoritate venită din această regiune. La devoțiunea imperială contribuia și prezența celor două corpuri de trupă, care păziau regiunea română-țeană: *Cohors I Flavia Commagenorum* și mai apoi *numerus Surorum Sagittariorum*. Zeilor li se toarnă mai mult figurine, așezate pe altarul domestic sau duse ca simple exvoturi în templele orașului. Astfel se întâlnesc: *Mercurius* (n-le 160, 161 și 234); *Venus* (n-le 163, 239); *Eros* (n-le 129 și 148); *Pomona* (no. 138); *Bacchus* (no. 151); *Pann* (no. 169); etc. Mulțimea lucrurilor de bronz o formează însă diferitele resturi fragmentare de ornamente, multe, chei, ace, etc. Din marele număr al lor se poate deduce starea înfloritoare la care ajunseseră cetățenii Romulei, în urma exploatării agricole a bogatei câmpii ce-i încunjura și a comerțului de schimb ce se făcea pe piețele ei. O dovadă în acest sens o formează și bogăția ceramicii de *terra sigillata* cu numele a numeroși fabricanți cunoscuți în tot Imperiul roman, precum și opaițele marilor exportatori, venite aici în sec. II și al III-lea p. Chr.

O caracteristică a multor bronzuri din Romula, văzută și la monumentele de piatră arhitectonice și sculpturale, sânt numeroasele urme de foc ce le presintă în exterior. Faptul nu poate fi pus în legătură decât cu sfârșitul tragic ce l-a avut orașul în timpul jafurilor barbarilor. Bronzurile împodobiau în primul rând templele publice și apoi casele bogătașilor. Acestea formară prima țintă a noilor veniți².

(Va urma).

¹ Recent, co'egul Constantinescu a mai achiziționat de la Reșca și o capită enormă de bronz aurit, ruptă, de sigur, tot dintr-o statuie ecvestră imperială.

² Regretăm că nu am putut da întregul material ilustrativ al acestui articol, de oare ce ni s'au pierdut la zincografie o parte din clișee, în timp ce studiul se tipăria, și pe care nu le-am mai putut înlocui.

ELEMENTE PROFANE ÎN PICTURA RELIGIOASĂ

SFÂNTUL ILIE ȘI CĂRUȚA CU CAII DE FOC

DE VICTOR BRĂTULESCU.

— 0 —

În articolul cu același titlu, publicat în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorică”, 1934, pp. 49-67, arătăm că în multe scene creștine apar unele elemente cu caracter profan care vin de-a dreptul din păgânism și că aceste elemente au fost folosite de noua credință creștină.

Părinte, căruța lui Israil și călărașul lui”. (Regii, IV, 2. V. 14) ¹.

Mai resumat, dar cu același conținut, fragmentul acesta cuprinde următoarea notiță, în manualul publicat de Didron, în 1845:

„Ilie, înălțat spre cer, pe un car de foc,

Fig. 1. — Sf. Ilie în căruță.
Pictură din biserica Sf. Ilie de lângă Suceava.

În ce privește pe Sfântul Ilie, iconografia recomandă zugravului următoarele cu privire la ridicarea la cer a acestuia.

„Luarea lui Ilie în sus.”

„Car de foc și cai de foc și în mijlocul carului Ilie, ca la ceriu în sus mergând, și Eliseu din josul lui privindu-l pre dânsul și cu o mână îl trage pre cojocul lui Ilie, despărțit fiind de la Ilie, și cu cealaltă mână ține o hârtic care zice: Părinte,

este icoana lui Hristos urcând spre cer, la Înălțare, cu un steag roșu în mână.”

Această scenă a învierii și a nemuririi sufletului este sculptată foarte adesea pe vechile sarcofagii creștine, adunate în muzeele creștine din Arles, Marsilia și Paris ².

¹ Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți. 19 6, p. 124.

² M. Didron, *Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine*, Paris. 1845, p. 112.

Fig. 2. — Detaliu din icoana Sf. Ilie de la biserica Sf. Ilie Gorgani din București.

Fig. 3. — Ridicarea la cer a Sf. Ilie.
Pictură din biserica mănăstirii Veroneț.

Să cercetăm pe rând elementele acestei scene, în câteva represintări românești și străine, să facem apropierile cuvenite, și vom vedea apoi, concluziile ce se impun.

CĂRUȚA ȘI CAII DE FOC AI SFÂNTULUI ILIE.

În *Istoria Românilor*, I, p. 150, d. profesor Iorga, scriind despre „căruța scitică”, represintată în monumentele arheologice, ba atribuită și zeilor, arată că „această căruță a rămas și până astăzi în carul nostru și al locuitorilor stepei, unde s'au purtat odinioară acești domni ai popoarelor”.

Și are perfectă dreptate. fiindcă această căruță, „atribuită și zeilor”, este represintată

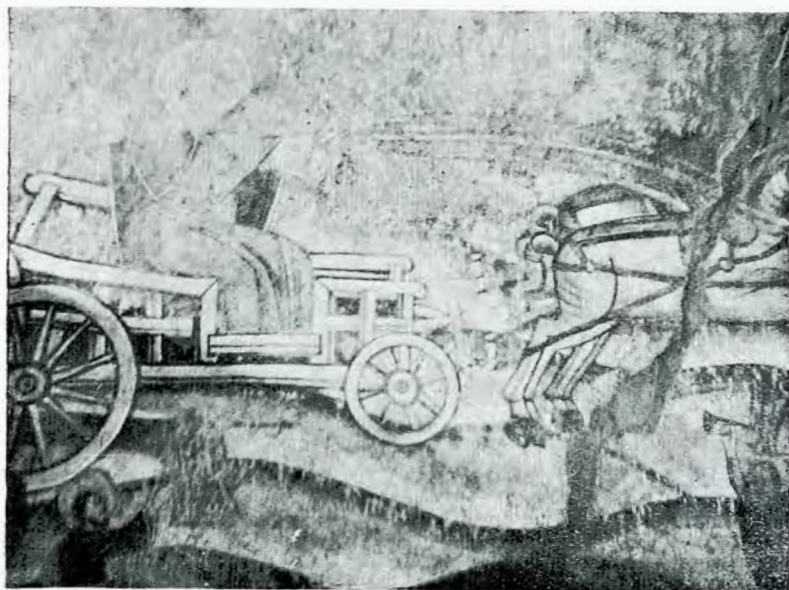

Fig. 4. — Sf. Ilie în căruță.
Biserica brâncovenească din Făgăraș.

de-a lungul timpurilor, în zugrăvelile bisericilor noastre, purtând pe Sf. Ilie, amintitor al lui Iupiter tonans și al soarelui, în același timp, păstrând același vechiu caracter general, cu unele note locale și unele caracteristice ale vremii. Mai toate acestea sânt înfățișate fără *leuci*, fiind mai mici, mai ușoare și sortite a fi trase de cai, în vreme ce acelea cu *leuci* erau trase de boi și puteau fi încărcate până sus, fără primejdia de a se revărsa loitrele, puternic sprijinite pe *leuci*.

Dovada celor afirmate mai sus, că întâlnim adecă elemente caracteristice locului și vremii, o facem cu ilustrarea căruții din icoanele Sfântului Ilie, după cum urmează:

La biserica Sfântului Ilie, ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare, de la sfârșitul secolului al XV-lea, *căruța* Sfântului Ilie este înfățișată ca o cutie dreptunghiulară pe patru roate. De la această formă poartă numele de *dric* (fig. 1). Forma aceasta o întâlnim, în aceeași regiune, la Voroneț, la sfârșitul veacului al XVI-lea, dricul asemănându-se mai mult unei bărci (fig. 3).

Cam de aceeași formă, de și aici iese în evidență mai ales roatele, iar caii merg mai mult în dreptul carului, este cea de pe icoana Sfântului Ilie, din secolul al XVIII-lea, de la biserica Gorgani din București. (Fig. 2.)

Deosebită de cele de mai sus, căruța Sfântului Ilie zugrăvită în biserica brâncovenească de la Făgăraș, din 1697, se înfățișează mai apropiată de căruțele din vremile noastre și din regiunea aceasta: cu roțile d'inainte mai mici, cu loitre, având loc de urcat în căruță, scara de mai târziu a trăsuri cu arcuri, cu carâmbi întrerupți de acest loc de urcare, cu un lemn de legătură în partea din urmă, amintind pe cel din vremurile noastre, cu crucea de care stau agățate crucioaiele cu șleaurile hamurilor: exemplarul acesta este caracteristic regiunii transilvănene de care vorbim (fig. 4). Aproape toți gemarii ce veniau din Transilvania înainte de unire aveau asemenea căruțe numite *brîști*, prin părțile

de Sud ale țării noastre.

Amintire a carului solar este icoana-prăznicar ce se păstrează în catedrala din Giurgiu. Ca și în cea de la biserica Sf. Ilie Gorgani din București, caii sânt înaripați.

Caracteristic este că, în zugrăvelile de la Voroneț și Sfântul Ilie din Bucovina, cei patru cai înaintași urcă domol un munte, iar Sfântul stă liniștit, ca un moșneag, în mijlocul căruții, precum vor fi stat odinioară Voevozii în călătoriile ce făceau prin țară, pentru a împărți dreptatea, ca Radu-cel-Mare și alții, în vreme ce în icoana de la biserica Gorgani din București, în cea de la catedrala din Giurgiu

caii inaripați se înalță în sus, trăgând căruța în care Sfântul, în atitudine de atent conducător, nu mai este un moșneag liniștit, ci un bărbat energic, preocupat de buna îndrumare a zburătorilor pe cari știe să-i strunească, precum odinioară soarele își strunia telegarii, asemenea ai Sfântului nostru din icoanele de care vorbim.

În zugrăveala de la Făgăraș, Sfântul ține strâns hățurile, cu stânga, iar, cu dreapta înălțată, pare a învărti biciul și îndeamnă la drum, după ce a aruncat lui Eliseiu cojocul.

O icoană care redă, pe lângă scena urcării la cer, și pe aceia a deșteptării, de către inger, a proorocului Ilie, precum și primirea de către Eliseiu a cojocului cu care desparte apoi apele Iordanului, se găsește în Muzeul din Vălenii-de-Munte și a fost publicată de d. profesor N. Iorga¹.

Aceiași represintare o aflăm pe un steag, din 1834, păstrat la Muzeul de artă religioasă (fig. 5).

În ambele scene zugravul a vrut să înfățișeze pe proorocul Eliseiu în momentul începerii activității sale profetice.

În această icoană din secolul al XIX-lea, carul de foc al lui Ilie ia forma unei trăsurii moderne.

Păcat, numai că porțiunea aceasta este prea întunecată în icoană...

Mai rămâne de adăugit că în unele imagini, în care soarele strunește caii din biga romană, este însoțit

de zeița Aurora, inaripată¹, ceea ce, în zugrăveala de la Voroneț, ca și în icoana de la Giurgiu, o face ingerul inaripat. Acesta învărtește biciul, călărește pe calul

Fig. 5. — Ridicarea la cer a Sf. Ilie.
Pe dosul unui steag din 1834. Muzeul de artă religioasă.

din stânga, după cum se obișnuiește și astăzi la Români, când n'au hățuri sau le pierd (fig. 6).

¹ N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, București 1934, fig. 46.

¹ Cf. G. I'opa Lisseanu, *Mitologia greco-romană*, București 1928, p. 185, fig. 65.

Fig. 6 – Icoana Sf. Ilie de la Catedrala din Giurgiu.

Aidoma acestei scene este aceia care inchipuie răsăritul soarelui pe arcul de triumf al lui Constantin-cel-Mare¹ (fig. 7).

Zugrăvelile din ținutul muntos al Bucovinei arată carul Sfântului Ilie urcând la pas, printre stânci, iar caii merg înșirați doi câte doi; în icoana de la biserica Sf. Ilie Gorgani apar caii de foc înaripați, zburând printre munți; în aceeași atitudine cei din zugrăveala de la Făgăraș; iar cei din icoana de la Giurgiu, așezați unul lângă altul, în număr de patru, zburând, amintesc de-a dreptul telegarii soarelui și vechiul sistem de înhamare la carul roman, înfățișat, după un desen din Museul Britanic din Londra, în Mitologia greco-romană a d-lui Popa Lisseanu (fig. 8).

Carul solar trece printre stele, înfățișate ca ființe omenesti care plutesc în văzduh. Prin felul cum sânt arătate în descmul

înfațșare a sfântului îi atribuie tunetul puternic, iar hurierea prelungită arată hurierea roților trăsuriu lui de foc, sau facerea boabelor de porumb când tună așa,

Fig. 8. — Carul solar trecând printre stele.
Desen pe un vas din Museul Britanic din Londra.

După G. Popa Lisseanu, o. c.

în vremea legatului porumbului, în toiul verii.

Cum s'a răstrânt în imaginația populară ridicarea în văzduh, cu ajutorul carului de foc, ni-o arată citatul de mai jos:

„Străinul a făcut vre-o trei pași până la o cărarușă.

Era praf mult pe ea, căci fusese vreme de secetă.

Scoase din sân o vârguță, inchipui patru roțițe în pragul de jos, inchipui un căruț, se puse în el, și de-odată se porni cu vuit mult căruțul și se înalță ca o vijelie. Cei doi boieri bătrâni văzură cum cărmuiește de frâne străinul, dar caii nu-i văzură”¹.

Zugravii scenei de care ne ocupăm au ținut samă de „Erminie”, în partea în care este vorba de carul de foc, de caii de foc, de Sfântul Ilie și de Sfântul Eliseiu. Ei au avut însă grijă să adauge, în unele scene, ingerul care mână caii, pe care „Erminia” nu-l prevede, însă amintește pe zeita Victoria sau zorile, Aurora, care, în chipul de copil, deschide porțile zilei, în momentul când soarele por-

Fig. 7. — Răsăritul Soarelui.
Pe arcul de triumf al lui Constantin cel Mare.
După Gr. Florescu, o. c., fig. 28.

acesta, ele amintesc ielele noastre.

Credința populară născută din această

Gr. Florescu. *Arcul de triumf al lui Constantin-cel-Mare*, București 1927, p. 74, fig. 28.

¹ I. Agârbiceanu, *Zile ploioase*. În cartea de limba română pentru clasa a III-a, ed. a II-a, 1935, p. 175, de Șt. Pop și Paul Papadopol.

nește în obișnuită-i călătorie zilnică.

Momentul apariției zilei, pe care, în fig. 28 din studiul citat al d-lui Florescu, ni-l arată copilul cu torța în stânga, în vreme ce noaptea, biruită, rămâne jos, supt picioarele cailor, în chipul unui bătrân, care a scăpat torța, își găsește aplicația într-o miniatură din secolul al XI-lea.

În această miniatură, noaptea apare ținând un vâl de-asupra capului, în mâna stângă are o torță stinsă. Aurora, în chipul unui copil, de cealaltă parte, ține o torță aprinsă¹.

Fig. 9. – Sf. Ilie. Icoană rusească din secolul al XVI-lea

Intr-o icoană rusească din secolul al XVI-lea² în care scena centrală, a ridicării Sfântului Ilie la cer, este înconjurată de patruzeci și opt de alte scene mai mici, sfântul, stând în picioare în carul tras de caii de foc, printre nori, este primit de Isus, așezat în colțul din stânga, iar ingerul, de de-asupra cailor pare a-l conduce la Isus întocmai precum, în tablourile votive sânt conduși ctitorii de biserici (fig. 9).

¹ Jean Ebersolt, *La miniature byzantine*, Paris 1926, pl. XXII.

² Pervoukhine, *Église du prophète Élie*, Moscova 1915, pl. II.

Pe o ușă de bronz de la Biserica Sfânta Sofia din Novgorod, din 1187, Sfântul Ilie strunește caii, vorbind cu Eliseu, care stă întins în fața carului, în vreme ce ingerul de de-asupra carului pare că-l întâmpină³.

Dacă legăm între ele aceste elemente: Aurora, în chip de copil, cu torță, din scena „Răsăritul Soarelui”, al cărui cult era în cinste la Curtea lui Constantin-cel-Mare, „el însuși fiind identificat cu soarele”⁴, și din Psaltirea secolului al XI-lea, cunoscută supt numele din „Biblia de la Vatican”, cu Îngerul care apare conducând caii în unele icoane ale Sfântului Ilie, putem stabili o identitate de interpretare, în ce privește redarea scenii urcării la cer a Sfântului Ilie și a Soarelui.

În acest caz, ca și în cazul interpretării scenei: Eroul trac, Făt-Frumos, Sfântul Gheorghe și eroii noștri morți în lupte: Radu de la Afumați, Albu Golescu și Stroe Buzescu, zugravul a luat elementele trebuitoare din arta păgână, le-a interpretat potrivit cu interesele și normele credinței creștine și, astfel rânduite, în locul scenei păgâne, a apărut scena creștină; în locul Soarelui și al Carului său, în locul cailor, al Aurorei și al Noptii, a apărut Sfântul Ilie cu carul său, cu caii săi, Îngerul în locul Aurorei și Eliseu în locul Noptii.

Interpretarea citată mai sus, după Didron, că ridicarea lui Ilie la cer reprezintă, în Noul Testament, Înălțarea lui Isus, o găsim și mai târziu în explicația ce se

dă scenei acestea, în panoul care cuprinde tema respectivă sculptată pe ușile din secolul al V-lea, de la Biserica Sfânta Sabina, la Roma⁵ (fig. 10).

Bréhier adaugă, după Omilia a II-a a Sfântului Ioan Hrisostomul, că aruncarea cojocului de către Ilie lui Eliseu repre-

³ G. K. Loukouski, *L'architecture religieuse russe du XI-e siècle Paris*, 1929, pl. xv.

⁴ Gr. Florescu, *o. c.*, p. 75.

⁵ Gh. Diehl, *Manuel d'art byzantin Paris*, 1925, ed. a II-a, p. 282, fig. 139; cf. și Bréhier, *L'Art Chrétien. Son développement iconographique, des origines à nos jours*, Paris 1928, fig. 36, p. 94.

sintă, în Noul Testament, acordarea puterilor Apostolilor de către Isus¹.

În resumat, în scena ridicării la cer a prorocului Ilie, căruța de foc este, pentru regiunile noastre, căruța de stepă, trasă de

cai, fie de patru cai, așezați după modelul celor de la carul mare.

Aurora este înlocuită printr'un inger, iar Noaptea prin Eliseu.

Un amestec al ridicării Sfântului Ilie la

Fig. 10. — Ridicarea la cer a Sf. Ilie.

Sculptură din sec. al V-lea, ușile bisericii Sf. Sabina din Roma.

După Ch. Diehl, o. c., fig. 139.

doi sau de patru cai, înșirați doi câte doi, pentru alte regiuni este biga romană cu patru cai, înhâmați după sistemul roman, unul lângă altul, iar, pentru altele, trăsura luxoasă de mai târziu, trasă fie de doi

cer cu Înălțarea lui Isus, având însă și elementele descrise mai sus, îl prezintă ușile de la biserica Sfânta Sabina din Roma, din secolul al V-lea, de care am vorbit mai sus.

R A P O R T U L

SECȚIUNII REGIONALE CERNĂUȚI A COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE PE ANUL 1935

Anul 1935 lasă să se întrezărească, pentru mănăstirile și bisericile din eparhia Bucovinei, cele mai prețioase monumente istorice pe care le avem, speranța unei întrețineri materiale mai largi.

De bun augur în această privință a fost visita M. S. Regelui Carol al II-lea în Bucovina, cu ocazia manevrelor regale din toamna anului în regiunea Rădăuților, vizită care a prilejuit în această parte a țării, între altele, dacă nu chiar o refacere esențială, cel puțin o pomenire a monumentelor de artă și a lăcașelor ei istorice.

Cum atenția și interesul principal urma să se dea mănăstirii Putna, cu mormintele Voevodului Ștefan-cel-Mare și ale neamului său, începutul operei de restaurare s'a făcut aici.

Încă de la începutul sezonului de lucru, Direcția Fondului bisericesc ortodox-român din Bucovina a cerut Secției Regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice să delege un membru al ei în comisia ce avea să stabilească la fața locului întreg planul de restaurare, precum și lucrările necesare unei cât mai bune realizări. Însuși președintele Secției, d. ministru dr. Ion Nistor, s'a deplasat la Putna, pentru a inspecta personal starea mănăstirii și a da avisul și îndrumările necesare lucrărilor de restaurare.

După această primă inspectare, starea mănăstirii a fost cu de-amănuntul cercetată de către o comisie tehnică, compusă din doi domni ingineri delegați ai Direcției Fondului bisericesc ort. rom. din Bucovina, și d-nii arhitect ing. H. Rezori și secretarul Secției Regionale a Comisiei Monumentelor Istorice, dr. P. Luța, cari au stabilit toate lucrările de restaurare găsite necesare pentru aducerea în bună stare a întregii mănăstiri. Îna-

inte de toate s'a avisat la curățirea și restaurarea exteriorului bisericii, la repararea unor defecte la turnul și acoperișul bisericii. Cu această ocazie s'a mai hotărât să se restaureze și să se zugrăvească din nou atât exteriorul, cât și interiorul clădirilor mănăstirești, dându-se osebită atenție încăperilor destinate găzduirii vizitatorilor, care au fost și mobilate din nou. În ce privește grădina de flori din curtea mănăstirii, aflată în stare de paragină, s'a hotărât a o transforma într-o grădină

Fig. 1. — Schitul Crisciatic, pe malul Nistrului, zidit la 1766.

de flori de munte, cu mici grupuri de pietre naturale. Tot odată s'a cerut îndepărtarea din curtea mănăstirii a stâlpilor ce purtau firele de curent electric, introdus acum câțiva ani în clădirile mănăstirești și furnisat de instalația respectivă a unui fierestrău din localitate, proprietatea Fondului Bisericesc.

Toate aceste lucrări au fost executate în vara anului 1935 conform avisului menționat. Grădinița din curtea mănăstirii însă a fost amenajată cu diferite decoruri, bănci și o imitație în minia-

ură a chiliei lui Daniil Sihastrul, toate executate în beton, aranjament care a fost contrar avisului nostru, cât și rostului unei astfel de grădini și bunului gust. De asemeni fără avisul Secției, lângă turnul de intrare a mănăstirii s'a construit un pavilion de lemn.

În ansamblu se poate spune că, prin lucrările

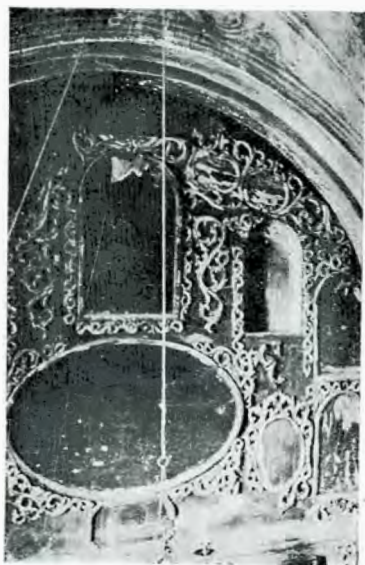

Fig. 2. — Schitul Crișciatic:
Iconostasul înainte de restaurare.

de restaurare executate în 1935, mănăstirea Putna a primit un aspect de bună stare și ordine.

În interiorul bisericii, pe pereții din spatele naosului, a fost așezat portretul-bust în fresco al M. S. Regelui Carol al II-lea, lucrat de maestrul Costin Petrescu, la îndemnul d-lui ministru al Muncii dr. Ion Nistor și pe cheltuiala Fondului bisericesc.

Pentru înzestrarea sălii de primire a mănăstirii, Societatea artiștilor și amicilor artelor plastice din Bucovina, cu sediul în Cernăuți, a făcut danie mănăstirii, socotind numai costul materialului, două tablouri lucrate de doi pictori bucovineni, împreună cu ramele corespunzătoare, reprezentând unul pe M. S. Regele Carol al II-lea, celalt pe Voevodul Ștefan-cel-Mare, ambele în mărime naturală.

Pe cât de plăcut aspect prezintă ansamblul mănăstirii Putna propriu-zis, pe atât de nefavorabilă impresie face astăzi împrejurimea nemijlocită a mănăstirii, cadrul ei natural, care altă dată, în curs de secole de la înființarea ei, era același admirabil peisaj de munte, cu brazi bătrâni și maiestosi, ce ajungeau până la zidurile ei.

Comuna Putna, foasta așezare a plăieșilor lui Ștefan-cel-Mare, este astăzi copleșită de câteva mari stabilimente industriale, care au transformat

complet, și nu spre bine, aspectul pitoresc al peisagiului de munte și liniștea contemplativă de altă dată.

Sirenele, coșurile și furnalele celor trei fabrici de cherestea, sticlărie și ciment dau acestui lăcaș de veșnică odihnă al marelui Voevod și al neamului său, de cucernică închinare a Românilor de pretutindeni, un aspect de gălăgios furnicar industrial în continuă mișcare și fierbere, împrăștiind peste tot fumul și praful des și murdar al cuptoarelor lor.

Acest aspect contrastant se mărește încă prin distrugerea sistematică și progresivă a dealului Crucii din flancul mănăstirii, săpat până în inima lui de carierele de marnă ale fabricii de ciment, și lăsându-se la gura acestor cariere grămezile informe ale rămășițelor săpăturilor, răsturnate la voia întâmplării și având înfățișarea sinistă, accentuată prin linia de Décauville și băraci dărăpănate, a unui teren de depozitarea tuturor dărămurilor.

În raportul din anul 1934 am atras atenția asupra acestui pericol constant și extrem de vătămător pentru rostul mănăstirii Putna, făcând și propuneri concrete pentru înlăturarea acestei stări de lucruri intolerabile, dar până în prezent nu s'a luat încă niciuna din măsurile preconisate.

La cererea Oficiului parohial ort. rom. din comuna Costești, județul Storojineț, s'a aprobat, în scopul construirii unei biserici nouă, dărămarea vechii biserici de lemn de acolo, înălțată în anul 1785 de țerani răzeși. Se anexează două fotografii ale bisericii vechi, luate de la Miazăzi și Miazănoapte.

Pe hotarul de Nord al țerii, în spre Polonia,

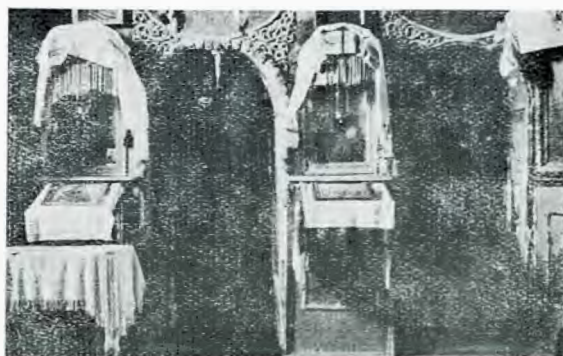

Fig. 3. — Schitul Crișciatic: Ușile împărățești

ascuns în malul stâncos și înalt al Nistrului, stă, strajă a credinței ortodoxe, schitul și bisericuța Crișciatic, înălțată în anul 1766 de negustorul român Teodor Preda Hagiul, precum dovedește uricul Domnului Moldovei Grigore Ioan Calimăh din 12 April 1768. Alt uric, tot din anul acesta,

il amintește din nou ca donator împreună cu proprietarii căpitanul Mihail Talpă, Constantin Talpă, Grigore Botez, Ieremia Botez, postelnicul George Talpă, Catrina Botez, precum și Ioan Cozma, fost căpitan în Iași, toți locuitori din comuna învecinată, Repujineț.

În anul 1787 mai exista în această din urmă comună încă o școală „moldovenească” așa-numită „trivială”, adevărat primară, care a fost apoi desființată la începutul secolului al XIX-lea pe timpul guvernării austriace. Astăzi comuna este locuită în întregime de Ucrainieni, așa că numai schitul, — adevărat monument istoric —, a rămas mărturie că pe timpul răpirii Bucovinei se aflau, chiar și la hotarul de Nord al țării, pe malul Nistrului spre Polonia, așezări curat românești.

În anul 1935 schitul și bisericuța Crișceatec au fost refăcute cu cheltuiala Fondului bisericesc

Fig. 4. — Schitul Crișciatic :
Ușa de intrare ferecată în fier.

ort. rom. din Bucovina, supt directa supraveghere a Secțiunii noastre, iar în anii din urmă Consiliul eparhial al Bucovinei a afectat un teren arabil de vre-o zece hectare ca fond de întreținere a schitului, pus supt îngrijirea unui ieromonah și a doi călugări. Așezat în masa populației ucrainiene, care supt dominațiunea Habsburgilor a împânzit aproape complet teritoriul Bucovinei dintre Prut și Nistru, acest schit formează un loc de pelerinaj foarte frecventat de populația din împrejurime.

În vara anului 1935, Secțiunea solicitată fiind de conducătorul schitului, care se străduiește pentru buna întreținere a acestui lăcaș, subsemnatul a cercetat în două rânduri la fața locului starea schitului și a bisericii, pentru a da avisul la restaurarea iconostasului și interiorului bisericii. Aceasta din urmă, de dimensiuni foarte reduse, din cauza situației în coasta stâncoasă a malului

Nistrului, este construită din piatră brută, tăiată probabil chiar din stâncile învecinate, și posedă un iconostas vechiu, care a fost restaurat ultima dată în anul 1832, de către boierul de pe atunci Dimitrie de Mocranschi. Pictura iconostasului era în parte căzută de pe fondul de lemn, și de altcum atât de înegrită de praf și fum, încât la prima privire nu se mai cunoștea aproape nimic. Cadrele sculptate ale iconostasului, precum și ușile împără-

Fig. 5 — Schitul Crișciatic :
Scara către balconul pentru cor.

tești, erau asemeni deteriorate, unele părți lipsind complet.

Se anexează fotografiile luate cu ocazia acestor cercetări, atât în interior, cât și în exteriorul schitului.

Oferindu-se un țăran bătrân și evlavios, dintr'un sat din vecinătatea schitului, să suporte din mijloacele sale proprii toate cheltuielile restaurării

Fig. 6. — Schitul Crișciatic : Naos.
Balconul pentru cor.

iconostasului, conducătorul schitului a mai cerut, pe lângă aprobarea acestei lucrări, și autorizarea de a îndepărta din micul naos, pentru a-i da mai multă lumină și spațiu, un balcon evident adăugat ulterior, care servia corului bisericesc. Având în vedere că, de la prima privire, această adăogire ulterioară se presintă ca străină de ansamblul arhitecturii și în același timp înăbușia naosul, și așa neîncăpător, marginea balconului atingând

aproape candelabrul din mijlocul naosului, s'a aprobat înlăturarea.

Tot odată s'a aprobat și restaurarea iconostasului, lucrare cu care a fost însărcinat un specialist din Cernăuți, pictor academic cu pregătire în acest gen. Lucrarea de restaurare, din cauza frăgezimii tablourilor și a cadrelor vechi, progresează încet, fiind supravegheată de aproape de subsemnatul, și va fi terminată până în vară anului 1936, când biserica împreună cu iconostasul va fi refăcută și redată slujbei religioase.

În fine s'a aprobat a se ridica lângă izvorul

către arhitectul Consiliului eparhial și ca lucrările de restaurare să fie executate după avisul acestuia în așa fel ca pictura exterioară și interioară să nu sufere, stăruindu-se totodată, având în vedere valoarea artistică a acestui monument istoric, a se executa cât mai neîntârziat lucrările de restaurare.

Biserica Sf. Treime din Siret (secolul al XIV-lea) necesitând imediate lucrări de restaurare la învelirea acoperișului de țigle, s'a intervenit la Consiliul Eparhial al Bucovinei pentru executarea acestor lucrări. Cu această ocazie s'a atras atenția acestui for și asupra stării acoperișului bisericii din Voroneț (1488), arătându-se că la această biserică sânt a se executa unele lucrări foarte urgente de restaurare a acoperișului, care nu trebuie amânate, din cauza periclitării picturii de pe pereții acestei biserici.

Primindu-se cererea parohului din târgul Solca, prin care comunică starea defectuoasă a bisericii de acolo, Secțiunea noastră s'a adresat Consiliului Eparhial cu rugămintea să dispună neîntârziat executarea lucrărilor de restaurare, a căror necesitate a fost de altcum recunoscută și de d. președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice cu ocazia vizitării bisericii în toamna anului 1934, împreună cu un grup de profesori străini bizantinologi.

Vechea biserică de lemn din comuna Brăești, județul Suceava, clădită din lemn în anul 1773 de maziții Ioniță, Constantin și Gheorghe Gârsu, ne mai fiind încăpătoare pentru numărul credincioșilor, Oficiul Parohial ort. rom. de acolo a cerut aprobarea pentru desfacerea acestei biserici, spre a se construi în locul ei un nou lăcaș dumnezeesc.

Având în vedere că în afară de momentul istoric al datei clădirii acestei biserici, adevărat doi ani înainte de răpirea Bucovinei la 1773, din punct de vedere arhitectonic sau artistic biserica nu prezintă deosebit interes, s'a aprobat desfacerea bisericii, dându-se directive pentru păstrarea obiectelor de interes artistic sau istoric.

O altă biserică mai veche de lemn, clădită și aceasta înainte de răpirea Bucovinei, la anul 1753, în Ciudei, județul Storojineț, fusese mutată de aici în anul 1888 în comuna Slobozia-Daviden, iar acum, urmând a se clădi în această din urmă comuna o biserică nouă, s'a cerut aprobarea ca cea veche să fie din nou mutată în altă parte, la Banila de Siret, comună din județul Storojineț, care e prea săracă pentru a-și putea clădi o

Fig. 7. — Biserica din com. Costești, jud. Storojineț; 1785.
Vedere din spre Sud.

schitului un platou de piatră, pe care urmează a se așeza o cruce pentru sfințirea apei, funcțiune care, din cauza marelui afluență a poporului credincios și a spațiului restrâns ce-l oferă biserica, trebuie săvârșită supt cerul liber.

Comunicând Consiliul Eparhial că la biserica Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, ctitoria din anul 1500 a pârcălabului Sucevii Luca Arbore, s'a produs o crăpătură de 3—5 cm. în pereții din partea de Nord, între altar și naos, începând supt streșină și până în dreptul ferestrei, s'a dispus ca acest monument istoric să fie cercetat de

biserică nouă. Acest fapt denotă însă tot odată cât de trainică este opera meșteșugarilor lemnari moldoveni, mai ales dacă este bine îngrijită.

Inaugurarea Museului „Regele Carol al II-lea” din Cernăuți, nou amenajat cu concursul Secției Regionale Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice, o descrie președintele acesteia, d. ministru al Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, dr. Ion I. Nistor, în revista „Junimea literară”, anul XXIV, n-le 5-7, Maiu-Iulie 1935, astfel:

„La 1 Iulie curent s'a inaugurat la Cernăuți, cu fastul cuvenit, Museul Regele Carol al II-lea din Strada Mickiewicz. Cu ocazia acelei memorabile solemnități s'a desăvârșit contopirea Museului regional cu Museul industrial în al cărui edificiu erau adăpostite bogatele colecții ale Museului regional, vechiul Museu provincial al Bucovinei. Contopirea aceasta era necesară, întru cât și colecțiunile Museului industrial represintau creațiunile artistice ale iscusitului spirit bucovinean. Contopirea ambelor colecțiuni într'una singură completă și desăvârșită se datorește în bună parte spiritului larg și înțelegător al d-lui Iosif Vihovici, președintele Camerei de industrie și comerț din Cernăuți, care, înțelegând rostul vremurilor nouă, a consimțit să fusioneze cu Museul regional și să înlesnească adăpostirea colecțiilor acestuia în camerele din etajul întâiu al edificiului, proprietatea Camerei de Industrie și Comerț.

În cursul războiului și chiar de la războiu încoace, până în ziua festivă a inaugurării noului Museu, încăperile acestui frumos edificiu în stilul Renașterii serviau numai în cea mai mică parte scopurilor sale, întru cât colecțiile ambelor Musee fusionate era îngrămădite în câteva camere, iar restul încăperilor afectat pentru birouri, precum cel al serviciului de plasare, cel al serviciului de construcții, pentru cursuri de ucenici, etc., etc. Starea aceasta de lucruri nu mai putea dăinui. De cu bună vreme atât direcția Museului regional, cât și cea a Museului industrial își dădură sama că fusiunea lor se impune și că în edificiul lor birourile și instituțiunile de altă natură nu-și au locul. De aceia amândouă conducerile au convenit să ceară evacuarea camerelor ocupate și să le întocmească pentru scopurile cărora erau menite.

Cum însă adaptarea clădirii pentru museu nu se putea face fără considerabile reparații, se impuse adunarea de fonduri pentru a le putea executa. De aceia atât d. I. Vihovici, ca președinte al curatorului Museului industrial, cât și subsemnatul,

ca președinte al Museului regional, au stărunit cu toată insistența pentru adunarea acestor fonduri. O vizită la museu a d-lui Victor Slăvescu, ministrul de Finanțe de pe vremuri, a fost folosită ca să-l facă a înțelege că reorganizarea acestei instituții merită tot interesul guvernului. D. Slăvescu s'a convins răpede de necesitatea unui sprijin și a și ordonat fără întârziere o subvenție. Pilda aceasta așa de lăudabilă a fost urmată apoi și de Primăria Municipiului Cernăuți și de prefecturile județelor Cernăuți și Storojineț, precum și de însăși Camera de Industrie și Comerț. Cu aceste

Fig. 8. — Biserica din com. Costești, jud. Storojineț, 1785.
Vedere din spre Nord.

mijloace s'au început lucrările de restaurație, și, decurgând în mod normal, au fost terminate la sfârșitul lui Iunie spre mulțămirea tuturor. După restaurare saloanele de la parter au rămas destinate pentru colecțiunile fostului Museu industrial, iar încăperile de la etajul prim pentru etalarea bogatelor colecțiuni ale fostului Museu provincial bucovinean. La parter s'au mai rezervat câteva săli pentru expozițiunile periodice de industrie și artă, astfel că atât pictorii, cât și sculptorii bucovineni vor avea totdeauna la îndemâna lor sălile cuvenite pentru a-și arăta creațiunile.

În adunarea generală a Museului regional care

s'a ținut la 28 Iunie curent s'a votat modificarea statutelor în sensul fuzionării cu Muzeul industrial. La intervenția curatorului, M. S. Regele a binevoit să consimtă ca noul Muzeu să poarte, pentru toate timpurile, numele Maiestății Sale, astfel că pe frontispiciul clădirii strălucește cu litere de aur inscripția: „Muzeul Regele Carol al II-lea“.

Solemnitatea inaugurării de la 1-iulie a adunat pe toți represintanții autorităților și ai tuturor instituțiilor artistice și culturale din Bucovina. La această solemnitate a luat parte și d. Victor Slăvescu, marele adăogător al instituției. Inaugurarea a coincident și cu vernisagiul expoziției de pictură bucovineană, vernisagiu făcut cu ocazia învierii iarmarocului de Sâmpetru la Cernăuți. Serviciul divin a fost celebrat de părintele consilier eparhial

pe ecranul trecutului. Și, cu cât acest trecut de creații este mai îndepărtat, cu atâta rezultatele invențiilor moderne iese mai pregnant în relief și arată scara de cultură și de civilizație a unui neam.

Pământul acesta al Bucovinei păstrează în brazdele lui urme de străveche civilizație pre- și proto-istorică, pe care s'a grefat în decursul vremurilor civilizația greco-romană și, ca o directă continuare și evoluție a ei, vechea civilizație moldovenească. De aceea avem cu toții pioase datorii față de acel trecut milenar al pământului nostru și trebuie să ne străduim a-i descoase tainele și a scoate la lumină urmele bătrânei sale civilizații.

De aceste nobile sentimente a fost însuflețită și generația ce ne-a precedat când s'a gândit încă la 1892 să creeze aici, la Cernăuți, un Muzeu al Țerii Bucovinei, în care să fie adunate rămășițele preistorice și istorice ale Bucovinei și, păstrate cu dragoste și sfîntenie, să fie expuse văzului și înțelegerii tuturor. Gândul acesta frumos a pornit firește de la fruntașii vieții publice din acea vreme, precum Mitropolitul Silvestru, m reșalul țării, Alexandru Vasilco, de la boieri ca Stârcea și Mustăț, de la Kochanowski, primarul orașului, de la Langenhahn, președintele Camerei de industrie și comerț, și de la o pleiadă de intelectuali cari se grăbiseră cu inimă caldă și cu minte luminată a aduce contribuția lor la trecutul Bucovinei. Amintim cu evlavioasă

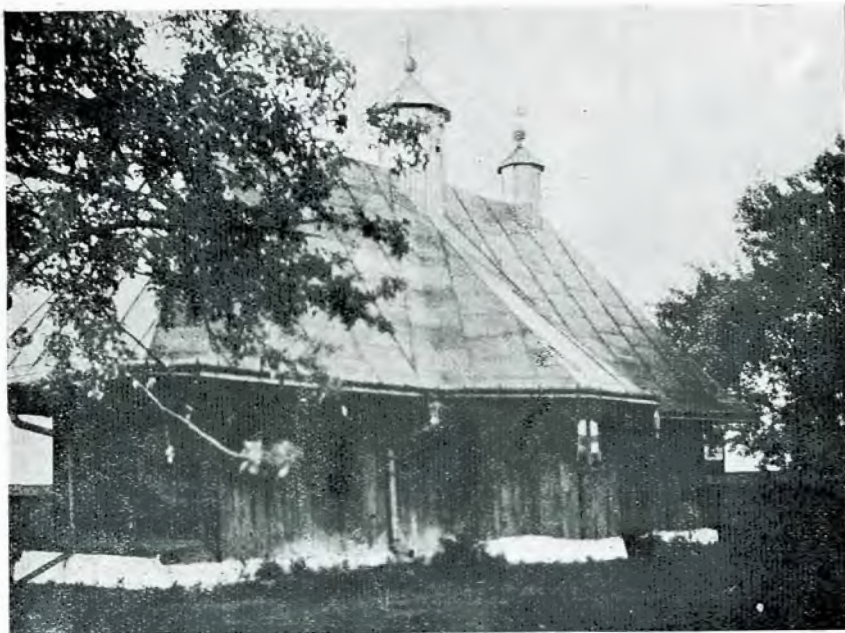

Fig. 9. — Biserica din com. Brăiești, jud. Suceava.

Gh. Șandru, asistat de mai mulți preoți. D. senator I. Vihovici, în calitate de președinte, a făcut o luminoasă expunere asupra largii contribuții a Camerei de industrie și comerț la organizarea Muzeului și asupra împrejurărilor în care s'a realizat contopirea muzeelor și restaurarea edificiului. Subsemnatul, ajungând la cuvânt, am mulțămît participanților pentru sprijinul și interesul pe care s'au grăbit să-l arate Muzeului și mărețelor scopuri urmărite de el. Viața este trecătoare ca și creațiile spiritului omenesc. Lumea evoluiază cu pași răpezi, invențiile se precipită și cea ce a fost lăudat și admirat, mâne poate cădea în desuetudine. Dar, oricât de mari și surprinzătoare ar fi rezultatele evoluției moderne, ele nu pot ieși în de ajuns în evidență dacă nu rămân proiectate

recunoștință numele lui Carol Romstorfer, Johann Polek, Wilhelm Schmidt, Dionisie Ollinescu, R. F. Kaindl, Eduard Fischer, Henric Klausner, Constantin Tarangul, Constantin Mandicevski, Eugen Maximovici, Iosif Fleischer, Dimitrie Isopescu și alții cari au contribuit cu cunoștințele lor la alcătuirea acestui Muzeu al cărui scop era: „Ridicarea și adâncirea cunoașterii Bucovinei în sens arheologic, istoric, artistic, etnografic și naturalist“.

Grație acestor lăudabile năzuințe s'a pus b.să la colecțiunile Muzeului și s'a editat și un anuar, care a apărut regulat de la 1893 până la 1900, anuar în care s'au dat publicității studii foarte prețioase cu privire la trecutul Bucovinei. În timpul războiului a încetat orice activitate, iar colecțiile Muzeului au fost îngrămadite în două camere și

conservate ca prin minune prin vigilența și devotamentul d-lui profesor Stupnițchi, directorul acestui Museu, care și-a câștigat merite neperitoare pentru conservarea lui și căruia îi datorăm cea mai sinceră mulțumită și recunoștință.

În noua sa organizare, Museul urmărește să păstreze tradiția și să continue cu dragoste și râvnă sporirea colecțiilor și explorarea științifică a Bucovinei noastre scumpe.

În curând se va convoca la Cernăuți un congres al tuturor Museelor din Bucovina, și cu ocazia aceasta se va elabora un plan de cercetări pe județe și se va face un schimb de dublete pentru ca fiecare Museu local în parte să fie cât se poate de bine asortat cu piese interesante. Se impune ca fiecare capitală de județ să-și aibă Museul ei, fie și cât de modest. Museul din Suceava este foarte bogat în piese culese de la cetate. Museul de la Rădăuți, o creație nouă a soților Ioneț, excelează prin bogăția colecțiilor etnografice. Museul din Cernăuți are pe lângă secția sa arheologică și istorică și o secție ce cuprinde exemplarele reprezentative din fauna și flora Bucovinei. În direcția aceasta trebuiesc îndreptate explorările în toată Bucovina, pentru ca, intrând în Museu, să afli înfățișat tot ce interesează viața și producția acestei provincii. Bazele solide care s'au pus la acest așezământ suportă o dezvoltare mare în viitor.

Pentru intelectualitatea bucovineană este o datorie de onoare să-i dea această dezvoltare și să ia la întrecere cu instituțiile similare din țară și străinătate. Cu acest gând și cu aceste sentimente dorim Museului Carol al II-lea din Cernăuți, înflorire și prosperitate.

Cu ocazia congresului național de numismatică și arheologie, ținut în toamna anului 1935 la Cernăuți (29 Septembrie 1-iu Octombrie), Museul Regele Carol al II-lea a adăpostit expoziția de monete, medalii și obiecte arheologice care, împreună cu interesantele și bogatele colecții proprii, au fost admirate și apreciate atât de congresiști, cât și de vizitatorii ocali. Au expus aici: Universitatea din Cernăuți colecția ei de monete, d-l C. Ambrosievici, funcționar la biblioteca Universității din Cernăuți, o colecție de obiecte preistorice, d. Constantin Țopa,

profesor secundar din Cernăuți, o colecție de monete moldovenești, apoi d-nii N. P. Victorovici și I. Lissner din Cernăuți și d. N. Țurcan din Siret colecții de medalii, plachete și decorații românești, d. Corneliu Secărianu din București o colecție de monete antice grecești și romane, d. G. Buzdugan din București o colecție de monete antice, medievale și românești, precum și de medalii și plachete românești, d. sculptor Emil Becker din București o colecție de monete antice și moldovenești, d. D. Simionescu-Simicel din București, o colecție de monete polone, d. profesor H. Stahl bancnote românești falsificate, d. dr. A. Metzulescu din Craiova o colecție de monete și medalii, d. profesor Pericle Papahagi din Silistra o colecție de monete antice aflate în Dobrogea,

Fig. 10. — Biserica din com. Brăiești. Vedere din spre Nord.

și în fine d. L. Polgar din Mercina o colecție, montată în formă de carte, de monete antice.

Venind în Bucovina cu ocazia manevrelor, M. S. Regele Carol al II-lea vizitează la Cernăuți în 12 Octombrie 1935, după inaugurarea noului an universitar, Museul ce-l poartă numele, fiind însoțit de A. S. R. Principele Nicolae, de Marele Voievod Mihai, d-nii prim-ministru Gh. Tătărescu, miniștri dr. C. Angheliescu, Al. Lapedatu, I. Iaculeț și dr. I. Nistor, și de întreaga Casă militară a M. S. Regelui.

Secția Cernăuți a Ligii pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor solicitându-și sprijinul pentru acțiunea de propagandă întreprinsă de cursala ei locală a Oficiului de turism, menit să

înlesnească tineretul școlar și universitar vizitarea localităților cu monumente istorice și artistice, a fost numit ca delegat în acest Oficiu secretarul Secției noastre.

Anul 1935 a secerat nemilos în rândurile celor ce aveau grijă și dragoste pentru monumentele istorice de creație artistică a veacurilor trecute, în această parte a Moldovei.

La începutul anului, în Ianuar, moare în spitalul din Câmpulungul moldovenesc vrednicul luptător român Iorgu G. Toma, din inițiativa căruia Secția noastră a restaurat încă în anul 1922 așa-numitul „Stâlpul lui Vodă” din Vama, monument ridicat în amintirea expediției lui Mihai-Vodă Racoviță în Ardeal din vara anului 1717, și asupra căruia decedatul a redactat și o monografie.

În ziua de 4 Iulie 1935 a decedat la Cernăuți, chinuit de o necruțătoare boală, I. P. S. S. Mitropolitul Nectarie al Bucovinei, în care Secția noastră a pierdut un sprijinitor de valoare.

Avem speranța și încrederea că succesorul Mitropolitului Nectarie, I. P. S. S. Mitropolitul Visarion, grație energiei și culturii sale va ști să găsească mijloacele necesare pentru a asana starea celor mai prețioase monumente istorice și de artă pe care le are țara: bisericile și mănăstirile vechi din Bucovina.

În această nădejde am expus într'un raport adresat I. S. S. Starea actuală a bisericilor și mănăstirilor din Bucovina, preconisând lucrările și măsurile de luat pentru o mai bună întreținere a acestor monumente istorice.

Președinte, I. NISTOR.

Secretar, Dr. Petre Luța.

AURÉLIEN SACERDOȚEANU, *Inscriptions et notes du village de Costești-Vâlcea*. Dans les églises des parties qui composent ce gros village inscriptions du XVIIIe—XIXe siècle. Intéressants éléments d'architecture paysanne.

N. IORGA, *L'aspect des monuments roumains de Transylvanie dans les pages d'un voyageur français*. Il s'agit des notes dues à de Gerando, qui visita ce pays à l'époque romantique.

D. TUDOR, *Monuments inédits de Romula* (con-

tinuation). Découvertes récentes d'objets de l'époque roumaine et nouvelles inscriptions.

VICTOR BRĂTULESCU, *Éléments profanes dans la peinture religieuse: St. Élie et le char aux chevaux de flamme*. Étude de folklore sur le développement de ce thème en Roumanie.

Rapport de la section régionale de Cernăuți (1935). Surtout sur le skite de Crișceatic (XVIIIe siècle). Quelques églises en bois.

— — —

COMISIUNII

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

B

1 9 3 5

MINISTERIUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE ȘI AL CULTELOR
MINISTRU: C. ANGELESCU
COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, CONST. MOISIL,

PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU ȘI ARTUR VERONA.

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRAGHICEANU.

Arhitect-Șef: N. GHIKA-BUDEȘTI.

CUPRINSUL

TEXT:

	Pagina
RUDOLF GASSAUER: Teracote sucevene	145
AL. BĂRCĂCILĂ: Mănăstirea Coșuștea-Crivelnicu, Mehedinți (descoperire arheologică).	165
MARTIN ROSKA: La situation stratigraphique de la colline Laposhalom de Ghiula-Vărsand, Dép. Arad	185
Resumat frances	192

ILUSTRĂȚIUNI:

	Pagina		Pagina
<i>Teracote sucevene.</i>			
Fig. 1, 2	145	Fig. 10. - Laturea sudică a altarului, cu piciorul mesei și firida din zid, parte din absida naosului.	169
Fig. 3, 4	146	Fig. 11. - Privirea din naos spre ușa de intrare, la nivelul Bisericii a II-a.	170
Fig. 5, 6	147	Fig. 12. - Altă privire din naos spre Vest: a, ușa de intrare în Biserica a II-a; b, ușa dintre pronaos și naos și pardoseala Bis. a II-a; c, din elevația Bis. I; d, pardoseala Bis. I	170
Fig. 7, 8	148	Fig. 13. - În latura de Nord a altarului, cu retragerea zidului spre naos: a, locul grinzii catapetesmei și pardoseala Bisericii a II-a.	171
Fig. 9, 10, 11	149	Fig. 14. - Supt pardoseala altarului Bisericii a II-a: a, b, fundația altarului Bisericii I; b, locul grinzilor de legătură a acestei fundații; c, piciorul mesei altarului	171
Fig. 12, 13	150	Fig. 15. - Mormântul în pronaos, din spre Sud.	171
Fig. 14, 15, 16	151	Fig. 16. - Mormântul din pronaos, din spre Nord, cel profanat	172
Fig. 17, 18	152	Fig. 17. - Mormântul din pronaos din spre Nord: a, locul mormântului profanat din fig. 16; b, pardoseala Bis. I	172
Fig. 19, 20	153	Fig. 18. - Mormânt la Vest de Biserică	172
Fig. 21, 22, 23	154	Fig. 19. - Osăminte grămădite de la două schelete, în mormântul no. 1, la stânga treptelor de intrare în Biserică.	173
Fig. 24, 25	155	Fig. 20. - Chiliile mici: a, intrarea în I-a cameră; b, ușa dintre cele două camere; c, uși astupate; d, ușa spre camera de Nord-Est. La fund, Biserica.	173
Fig. 26, 27, 28	156	Fig. 21. - Chiliile mari	174
Fig. 29, 30	157	Fig. 22. - Extrema de Nord a chiliilor mari; în față, partea din intaia epocă, distrusă de apa Ogazului Mănăstirii.	174
Fig. 31, 32	158	Fig. 23. - Chiliile mari, capătul nordic, văzut din spre Vest. În față zidul întâii epoci, cu locul unei grinzi de legătură a zidăriei în a.	174
Fig. 33, 34	159	Fig. 24. - Planșa no. 1 de situație, cu detalii de construcție. Mormintele din jurul Bisericii însemnate cu + sânt numerotate: 1-11, pornind de la Sud de altar. Scara clișeului 1/189	175
Fig. 35, 36	160	Fig. 25. - Planul no 2 de situație. Scara clișeului 1/639.	176
Fig. 37, 38	161	Fig. 26. - Două monede de argint, sec. XVI, și gravură monetară pe plumb din 1540	177
Fig. 39, 40	162	Fig. 27. - Inscripția lavă de fundație a Bisericii a II-a.	177
Fig. 41	163	Fig. 28. - Fragment din a doua inscripție	177
<i>Mănăstirea Coșuștea-Crivelnicu, Mehedinți (descoperire arheologică)</i>			
Fig. 1. - Pe valea Coșuștei: a, tâpșanul pe care este clădită Mănăstirea	165	Fig. 29. - Sus: stâlpi de piatră; jos, masa altarului.	178
Fig. 2. - Începutul săpăturilor la chiliile mici	165	Fig. 30. - Fragmente dintr-o masă de altar	178
Fig. 3. - Hartă după „Atlas de l'Europe par J. B. De Bouge, Vienne, 1797 et 1798"	166		
Fig. 4. - a, b, fundația altarului bisericii I-ii; b, locul uneia din grinzile de legătură ale acestei fundații; c, elevația absidei altarului Bisericii I; d, paramentul elevației Bisericii a II-a; e, chiliile mici	167		
Fig. 5. - Laturea de Sud și parte din cea de Est ale Bisericii: a, din elevația Bisericii I; b, din elevația Bisericii a II-a	167		
Fig. 6. - În latura sudică, în dreptul pronaosului: a, din elevația Bisericii I, blocaj intern; b, paramentul Bisericii a II-a	168		
Fig. 7. - Intrarea în Biserică	168		
Fig. 8. - În latura de Nord a Bisericii, în dreptul pronaosului: a, locul unei grinzi de legătură a zidăriei Bisericii I	169		
Fig. 9. - Altarul Bisericii a II-a; a, locul grinzii de jos a catapetesmei	169		

INTRODUCERE.

Vijelia produsă prin năvălirea barbarilor făcu să înceteze străvechea artă a olăritului, ale cărei urme se pot urmări pe pământul argilos al Moldovei de Nord, prin epocile preistorice (epoca pietrei lustruite, a bronzului, a fierului), precum și în timpurile Grecilor și Romanilor¹.

Încă înainte de întemeierea Moldovei, această

luto confecta eam tegere ut solent in aliis regionibus“... „Lutum enim optimum idoneumque pro cernamibus faciendis in oppido nostro Bania invenitur“².

Dar și pământul din Suceava și cel din Stupca nu era în privința aceasta cu mult mai prejos decât cel din Baia, ceea ce o dovedesc vechile cuptoare și fragmente de plăci, smălțuite și nesmălțuite, descoperite aici.

Suceava, vechiul Scaun voevodal moldovenesc, cu cetatea sa bine întărită, cu bisericile sale numeroase, cu casele boierești și ale breslașilor din centrul orașului și cu mănăstirile sale din împrejurimi, era un deosebit bun pentru desfacerea produselor harnicilor meșteșugari olari din Suceava³. În anii 1420 și 1460 au mai intrat în

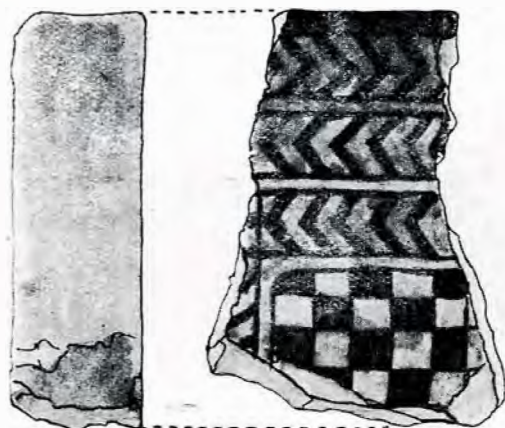

Fig. 1.

artă a început să înflorească din nou în țara de sus. În jumătatea a doua a secolului al XIII-lea, olari sași, de origine din Rodna, trec munții și înființează o colonie filială, Baia. E foarte elocvent faptul că Dimitrie Cantemir și Nicolae Costin încă puteau afirma că: „olărie se chiamă săsește baia“⁴.

Pământul din Baia trebuie deci să conțină un lut deosebit de potrivit pentru fabricarea de teracote. Acest fapt rezultă și din scrisorile lui Alexandru Lăpușneanu, — această splendidă figură a Renașterii de pe tronul Moldovei, — către Bistrițeni, despre țiglarii ce-i trebuiau pentru a acoperi mănăstirea Slatina: „Decrevimus enim testa ex

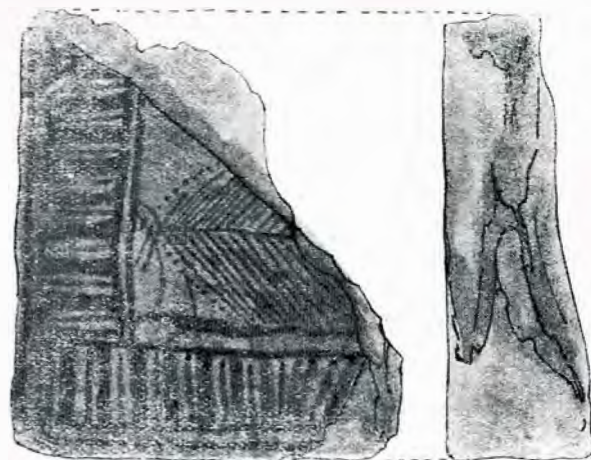

Fig. 2.

Moldova un număr considerabil de Sași, Secui și Husiți.

¹ V. U. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV. XV. und XVI. Jh.*, Gotha 1911, și Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV, p. 610.

² Fiind nevoie de multe cărămizi smălțuite și mai ales de discurile cu smalt „e de crezut... că astfel de meșteri din mijlocul Săsimii erau aduși la noi pentru a lucra ornamentele bisericilor domnești“. V. N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, I. c., p. 24.

³ V. Anuarele „*Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums Czernowitz*“, 1893 și urm.

⁴ V. Alexandru Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București 1909, p. 26.

Nu sânt de trecut cu vederea nici legăturile de înrudire ale Voevozilor și boierilor moldoveni cu nobilimea, ba chiar cu Casa domnitoare polonă: Bogdan descălecătorul, Petru și Ștefan ai Mușatei, Alexandru-cel-Bun și Iliș, fiul acestuia, toți aveau în căsătorie femei nobile polone; Bogdan, zis cel Orb, fiul lui Ștefan-cel-Mare, ce-i drept, nu se căsătorește cu Elisaveta, sora

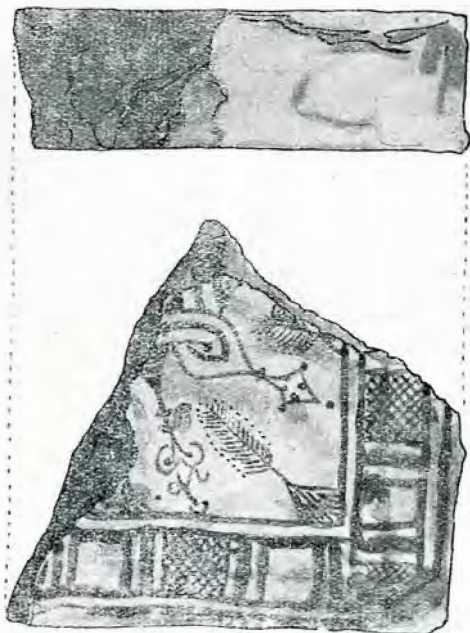

Fig. 3.

regelui polon Alexandru, de și se făcuseră toate formele și pregătirile, inclusiv fixarea zilei de nuntă¹.

E deci de sine înțeles că Voevozii și boierii noștri s'au străduit să împodobească camerele soțiilor lor în mod cât mai luxos și potrivit gustului și pretențiilor lor de principese polone.

Constatăm însă la Suceava o înflorire a artei olăritului mai ales în secolul al XIV-lea și al XV-lea și rămânem uimiți că arta aceasta nu se presintă la fel în tot secolul al XVI-lea.

Epoca cea mai înfloritoare a ceramicii sucevene însă coincide tocmai cu timpul în care și comerțul din Moldova cu Caffa, Lembergul, Bistrița, Rodna și Brașovul ajunse la apogeu, Suceava fiind un centru de comerț. Comerțul se

afla atunci în mâinile comercianților italieni și germani; abia mai târziu se alătură acestor comercianți și Armenii și Românii, cari în urmă cu toții trebuie să cedeze terenul Grecilor și Turcilor¹.

Influența exercitată de Polonia prin artiștii italieni și nemți în domeniul artei ceramice și al altor ramuri de artă² a suferit probabil o diminuare din cauza dușmăniei dintre Moldova și Polonia în ultimii ani de Domnie ai lui Ștefan-cel-Mare, în timpul lui Bogdan-Vodă și al lui Ștefăniță-Vodă și mai ales în timpul lui Petru Rareș.

În continuare, se produc evenimente, precum jăfuirea cumplită a Sucevei de Soliman Magnificul, în 1538; foametea din cauza lăcustelor; răscoala boierilor de supt Ștefan Lăcustă; care toate au avut urmări rele pentru meșteșugurile de artă. În a doua Domnie a lui Petru Rareș, un răstimp de liniște relativă, se reiau ocupațiile artistice, însă, de această dată, se afirmă iarăși influența de odinioară a elementului săsesc din Ardeal.

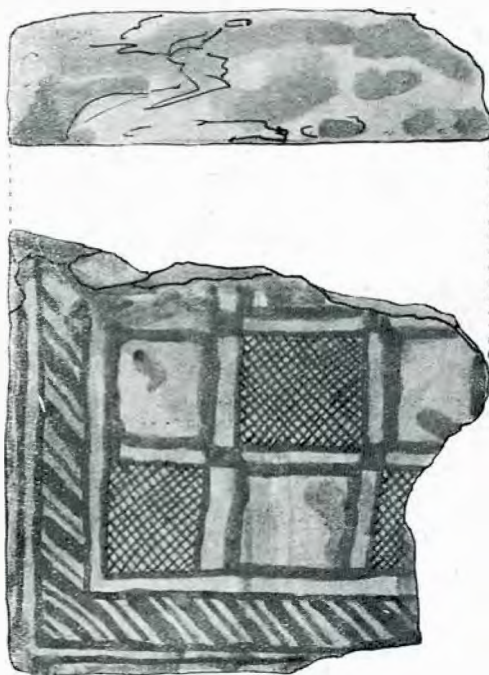

Fig. 4.

Cunoaștem multe scrisori de ale lui Petru Rareș către Bistrițeni, prin care acesta cere ca

¹ V. C. Gane, *Trecute vieți de Doamne și Domnițe*, pp. 23 și 82, și C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 441. Contesa Ludomila Krasicka îmi scrie din Varșovia că la M. Wiszniewski, *Pomniki*, vol. IV, p. 109 se citește: „Contractus matrimonii inter Bohdanum palatinum Moldaviae et Elisabetham Alexandri regis Poloniae sororem, cum sigillis a legatis moldaviensibus datis”, 1506, 16 Februar (Acta Tomiciana).

² V. dr. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. u. XVI. Jh.*, Gotha, 1911, pp. 135 și 214.

³ Încă în 1479, un „Johannes Murator” = Ioan Zidarul pleacă din Lemberg în Moldova V. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan-cel-Mare*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1926, p. 268.

vestitul „Hanss Maurer“ (adecă Ioan zidarul, originar din Suceava, care pare să fi fost arhitect), să între iarăși în serviciile lui, cu toate că o biserică de piatră, pe care a zidit-o el la Suceava pentru „1.500 Gulden heydnisch“, s'a prăbușit. Nu i se va cere nicio despăgubire, numai să vie iar la Suceava¹.

Dar meșterul Ioan nu se mai întoarce; meșterii sași de la Suceava deci emigrează.

Timpurile furtunoase de supt Ilie Rareș Turcitul și prigonirile de supt Ștefan Rareș zelotul nu par să fi fost favorabile indeletnicirilor artistice. Firește că și trecerea Sașilor la protestantism n'a fost pașnică și a cauzat o stagnare în dezvoltarea artelor. Timpuri mai bune se vestesc abia când doi reprezentanți ai Renașterii se urcă, unul după altul, pe tronul Moldovei: Alexandru Lăpușneanul și Heraclid Despot-Vodă.

Fig. 5.

În 1563 însă, Hatmanul Ștefan Tomșa se răscoală contra veneticului Heraclid Despot-Vodă,

¹ Her dorff myt sseyne Henden nytt arbeiten, nur dass her Andern unnterweyß. Her yst doch unser Mon gewest und yst auch noch unser. Wyrth her kummen, so ssol ess ym gar geschant seyn und keyn Led wyderfarn yn keynem Dyng nycht; und her wyrth Gnod von uss haben und Mylle (milă) als her auch vor hott gehabt. V. Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV, p. 447. Scrisoarea din 9 Februar 1546.

propagatorul Reformei și al Renașterii germane, și-i zdrobește capul cu buzduganul.

Populația indigenă, revoltată de nelegiuirile făptuite supt dominația străină, omoară, supt impresia uciderii lui Despot, și pe cea mai mare parte a meșteșugarilor italieni și sași. Cronicile

Fig. 6.

contemporane vorbesc chiar despre „fabrici, caementarii et fossore metallici“ cari au perit în Novembre 1563¹.

În Maiu 1564, Alexandru Lăpușneanu, în a doua sa Domnie, caută să atragă din nou „muratores bonos“ din Bistrița. El li promite un adaos de plată de câte doi dinari pe zi și pune în vedere pedepsirea tuturor celor ce li-ar face vre-un neajuns: „Muratoribus vero, mercede iusta soluta, superaddemus singulis diebus duos dinarios supra mercedem. Denique, sicuti et antiquo tempore, vicinitas nostra sit in pace rogamus et liceat peregrinantibus ire et redire, emere et vendere tuto, sicut fuit prius, ex parte nostra

¹ V. C. Romstorfer-Lapedatu, *Celatea Sucevii*, p. LXII, după Sommer, *Vita Iacobi Despotae*, ed. E. Legrand, Paris, p. 58.

omne ratione contra omnes insultos malevolorum vestrates defensuri sumus"¹.

La 10 Iunie al aceluiași an, Lăpușneanu are acum un șef arhitect, „magistrum primarium”, dar adus tocmai de la Constantinopol; de zidari însă tot mai are nevoie². Bistrițenii de sigur că

Vasile Lupu, în vremea Domniei cărora se înregistrează o epocă de mare lux, Suceava n'a mai ajuns, în domeniul acestei arte, la înflorirea de altă dată.

Cu ocazia desgropărilor de la ruinile Cetății Suceava, s'au găsit multe plăci de pavaj și de decorațiuni de perete, precum și o mare mulțime de hârburi de olane de sobe, care se păstrează parte în Muzeul regional Carol al II-lea din Cernăuți, parte în Muzeul orașului Suceava. Dintre discuri, unele au numai unul sau două cercuri concentrice, altele o ornamentație bogată: stele, solzi, figuri geometrice, altele iarăși animale reale sau fantastice, precum: grifoni, zgripțori, balauri, animale androcefale, alături de cerbi, pești, mistreți, lei, leopardzi, etc. Plăcile de olane de sobă sau de perete însă arată scene mai variate. Nu mai vorbim despre figurile geometrice sau despre ornamentația mai progresată și elegantă, cu flori și frunze stilizate. Din viața religioasă cunoaștem până acum, pe teracotele găsite, trei scene biblice: Întâlnirea Sf. Ana cu Sf. Maria, Buna Vestire și Trei Crai de la Răsărit; apoi, în mai multe variante, pe Sf. Gheorghe uci-

Fig. 7.

aveau știre de cele întâmplate cu câteva luni mai înainte la Suceava și se feriau.

Evenimentele de după moartea lui Despot-Vodă, mutarea capitalei Moldovei de la Suceava la Iași³, în sfârșit, au pus capăt dezvoltării artei ceramice. Nici supt Ieremia Movilă și nici supt

¹ V. Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV, p. 599.

² *Ibid.*, p. 600. V. și Gh. Balș, *Bisericele moldovenești din secolul al XVI-lea*, p. 319.

³ Mutarea aceasta se datorește, nu atât orgoliului jignit al detronatului, Alexandru Lăpușneanu, cât mai degrabă dorinței Turcilor de a-l vedea pe Voievodul Moldovei cât de departe de influența Polonilor, de fapt, însă motivului că Suceava, după căderea Caffei, Chilie și Cetății-Albe în mâinile Turcilor, se afla acum departe de noua arteră comercială principală: Hotin-Dorohoiu-Iași, pierzând, astfel, însemnătatea ei de odinioară. Vezi expunerile clare ale d-lui dr. I. Nistor relativ la excluderea Moldovei din comerțul pontic și internațional în urma căderii orașelor sus amintite în: *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau*, I. c., pp. 65 și 213 și urm.

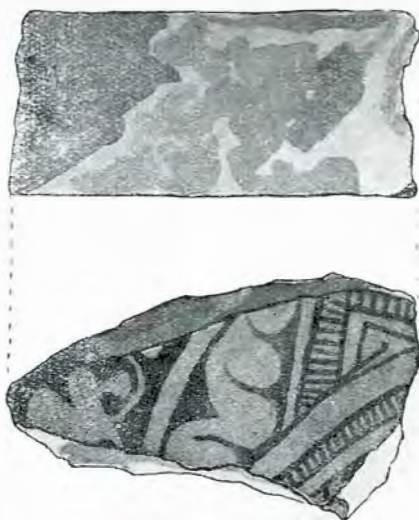

Fig. 8

zând balaurul. Multe scene sânt luate din viața de castel: cavaleri în armură, călări, cu lancea

în mână, gata de exerciții de luptă (*tournoi*). Dar sânt reprezentate și scene de jocuri și de festivaluri cu muzicanți-trubaduri, cu danșuri medievale sau cu scene de vânătoare.

Despre teracotele găsite în Cetatea Sucevei și în biserica din Bădăuți a scris arhitectul C. A. Romstorfer, în „Anuarele Museului Bucovinei” din 1897, 1898 și 1901, reproduse în limba română în ediția Academiei Române din 1913, de d. profesor universitar Alexandru Lapedatu. Introducerea scrisă de d-sa cuprinde prețioase lămuriri și multe amănunte istorice. Plășele V, VI și VII din anexă înfățișează, prin fototipie, acele teracote. Romstorfer admite că o parte din

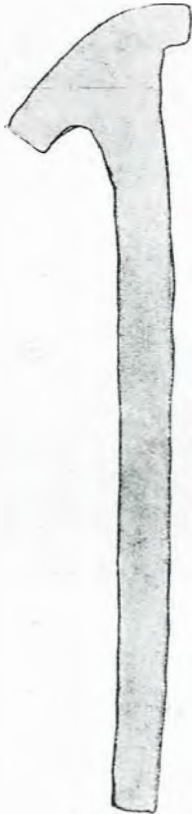

Fig. 9.

plășile pentru decor și pentru sobe au putut fi lucrate și arse în satul Stupca, cam douăzeci de kilometri de la Suceava, iar smălțuirea lor și a cărămizilor să se fi făcut chiar în castelul Sucevei¹.

În 1926 vorbește Gheorghe Balș, în opera sa „Bisericiile lui Ștefan-cel-Mare”, și despre teracotele aflătoare la Museul din Suceava, alături de teracotele pe care le-a aflat el pe la timpanele arcăturilor și, în formă de frise, pe supt streșină și pe turlele bisericilor lui Ștefan-cel-Mare. Balș constată o influență apuseană care ar predomina în ceramica suceveană, mai ales una germană, admitând ca probabilă și o înrăurire a Poloniei, unde, prin orașe mai mari, chiar în secolul al XIV-lea și al XV-lea, casele erau împodobite cu cărămizi smălțuite; dar ideea pri-

mordială a acestei ornamentații de pământ ars și smălțuit a venit, probabil, din peninsula balcanică. Discurile cu figuri, — remarcând în treacăt și influența „Physiologus-ului” — le consideră Balș ca pur ornamentale, având o ținută pur heraldică. Olanele executate în formă fină le socotește, în mare parte, probabil ca importate, iar acelea care au fost confecționate mai grosier se poate că s’au fabricat în urul sau două ateliere din țară².

În „Contribuțiuni la studiul originii ceramicii

românești”, d. Barbu Slătineanu, ca și Balș, relevă aportul influențelor apusene și mai ales al meștrilor zidari din Polonia (nu indică însă originea lor etnică); d-sa e de părere că meș-

Fig. 10.

terii olari ai Principatelor n’au rămas numai simpli imitatori. Admite influența germano-săsească, dar nu crede că toate plășile ceramice din Tran-

Fig. 11.

silvania și din Bucovina ar fi numai de această origine. Constată crearea unui stil puțin evoluat, datorită amestecului diferitelor influențe ale unui „stil românesc”, și e de părere că plășile rețelate

¹ V. C. Romstorfer-Lapedatu: *Cetatea Sucevei*, p. 77.

² V. Gh. Balș, *Bisericiile lui Ștefan-cel-Mare*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1926, p. 235.

prin estampagiu sânt cu totul originale, „iar discurile de la bisericile lui Ștefan-cel-Mare reprezintă o manifestație artistică cu totul românească”¹.

În Suceava s'au găsit, și se găsesc și acum,

Fig. 12

fragmente, ba chiar plăci întregi de teracotă, care au intrat, în parte, în posesiunea Museului orașenesc după apariția operelor lui Romstorfer-Lapedatu și Balș; aceste obiecte sânt inedite și merită să fie cunoscute, fiindcă ele rectifică și unele păreri eronate.

În lucrarea de față nu insist asupra tuturor plăcilor de teracotă găsite anterior, și mai ales nu asupra discurilor (rotocoalelor) care înfățișează ființe sau animale reale sau închipuite, dar și stema Moldovei, editate și descrise cu multă competență de Balș și de alții. Cu ajutorul descoperirilor ulterioare și ale resturilor de olane nebăgate în samă și aflătoare în Muzeul de la Suceava și în Muzeul regional de la Cernăuți, vreau să arăt ce se poate adăuga și rectifica în privința părerilor exprimate asupra figurilor de pe teracotele găsite anterior.

Reproducând, după putință, în mărime naturală desemnurile și colorile multiple ale resturilor ceramice descoperite, cred că numai astfel îi dau cetitorului posibilitatea de a-și face o idee reală de splendoarea podoabelor care au înfrumusețat odinioară Cetatea Sucevei, ca și curțile domnești și pe cele boierești.

Țin să aduc deci viile mele mulțămiri d-lui Ion Cârdei, profesor de desen și pictor în Suceava, care a reprodus în mod fidel formele și colorile olanelor descoperite, precum și d-lor profesori-pictori Bronislav

Urbanski și Leo Hrușca din Cernăuți, cari au efectuat și ei unele planșe; asemenea exprim mulțămiri și d-lui Ștefan Pop din Suceava, student al Academiei de Bele Arte din București, pentru aceleași prețioase servicii. Trebuie să mulțănesc și d-lui profesor Thaddäus Stupnicki, directorul muzeului regional Carol al II-lea din Cernăuți, care mi-a înlesnit să se desemneze piesele de teracotă, păstrate în acel Muzeu.

Știind că, după un vechiu obicei din foasta Austrie, unele piese desgropate se trimiteau „Comisiunii centrale a monumentelor istorice din capitală”, am plecat la Viena pentru a face în acest oraș studii comparative. Spre regretul meu am aflat însă că aceste colecții de hârburi ceramice din foastele provincii austriace n'au fost încă cercetate, nici clasificate. Studiul artei ceramice din secolul al XIV-lea și al XV-lea încă este cu

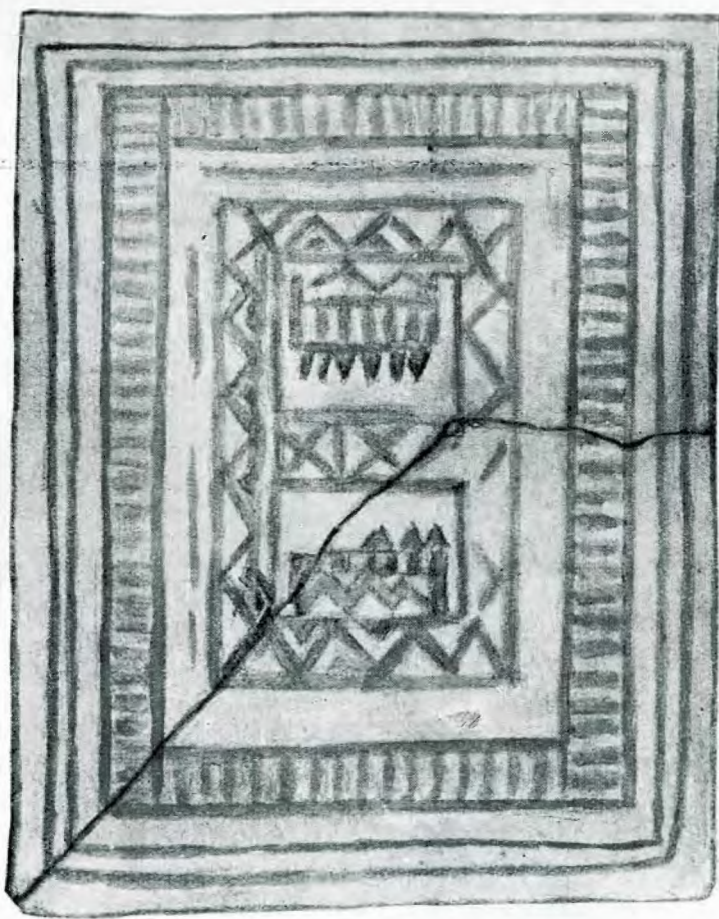

Fig. 13.

totul la începuturile sale. În Viena, d. Rudolf Khoss-Sternegg a avut amabilitatea de a determina aproximativ epoca în care s'au lucrat cărămizile de pavaj și olanele de sobă. Această determinare

¹ V. B. Slătineanu, *Contribuțiuni la studiul originii ceramicii românești*, București 1933, p. 20.

a fost găsită justă și de către d. dr. Richard Ernst, directorul Muzeului austriac pentru arte și industrie, care, la rândul său, apreciază teracotele sucevene ca lucrări sud-est-germane după modelele eminenților sculptori din secolul al XV-lea.

Ambilor domni li exprim și pe calea aceasta călduroase mulțămiri.

DESCOPERIRI NOI.

Cu ocazia săpăturilor pentru temelia unei case de pe foasta proprietate a preotului Cercavski din Suceava, în piața „Principele Carol“, s'a dat, la o adâncime de trei metri, de două cuptoare de cărămizi. Fiind înștiințat prea târziu, n'am mai apucat să le fotografiez, de oare ce, la sosirea mea, cuptoarele erau distruse. Totuși am salvat

Fig. 14.

un picior de sfeșnic de lut negru ars și un olan smălțuit, verde, care servia pentru împodobirea vergelelor laterale de pe vârful acoperișului de draniță al caselor moldovenești.

În foasta stradă Dragoș-Vodă, astăzi strada I. Gh. Duca, săpându-se temelia pentru o casă nouă, s'a dat de o pivniță sau o boltă, în care erau fragmente de plăci nesmălțuite cu diferite scene din viața cavalerilor. O parte din ele a fost cărată și aruncată în râpa părâului Cacaina, iar altă parte a fost cărată, împreună cu molozul, în curțile caselor vecine, servind ca prundiș. Abia după trei săptămâni am aflat de la colegul meu, profesorul I. Bereznițchi, despre descoperirea aceasta și am scos din curtea locuinții sale câteva hârburi cu diferite figuri (vezi figurile n-le 20 și 35). Și în grădina d-lui dr. Orest Tarangul, din Strada Simion Florea Marian, s'au găsit hârburi de teracotă cu ornamente de flori.

În curtea bisericii armene „Sf. Cruce“ de lângă liceul „Ștefan-cel-Mare“ s'a clădit, în vara anului 1935, un internat armenesc. Săpându-se temelia,

Fig. 15.

s'a găsit, la o adâncime de doi metri și jumătate, o placă de teracotă medievală, represintând trei

Fig. 16.

inși (figura no. 31). La o distanță de câțiva metri s'a dat de urmele unui cuptor de cărămidă.

Interesant e faptul că, săpându-se, în altă parte, temelia până la opt metri adâncime, pământul fiind nisipos, s'a găsit chiar la adâncimea aceasta temelia unui edificiu vechiu; iată la ce adâncime trebuie să căutăm urme de ale Sucevei de altă dată! Cu ocazia lucrărilor de apeduct s'au găsit, la Școala primară de fete din strada Lascar Luția,

Fig. 17.

alte cuptoare de cărămidă și un strat de jumătate de metru de hârburi smălțuite de olane de sobă, dar fără figuri, precum și ulcioare și străchini. Într'un loc situat în nemijlocita apropiere a Cetății, aproape de Clubul de tir, s'au descoperit, anul trecut, două plăci cu ornamente foarte frumoase, până în prezent neditate (figurile nr. 13 și 14).

Directorul internatului „Vasile Cocârlă” din Suceava, tăind un nuc bătrân din grădina aceluia internat, din Strada 6 Novembre, a dat, supt rădăcină, de hârburi de teracotă și de olane întregi, nesmălțuite (figurile n-le 26 și 27). Aceste olane intacte fac parte dintr'o categorie din care, până acum, exista numai un mic fragment.

În posesiunea Museului orașenesc din Suceava au mai intrat niște olane de sobă întregi, de o executare cam puțin artistică, unele cu cruce la mijloc¹, în basorelief, ceiace ne face să credem că au servit și pentru ornarea bisericilor (vezi figura no. 12).

Mai există un olan mare de sobă, cu chipul unui zgrîpșor, care s'a păstrat întreg și aparține unei persoane particulare din Suceava (planșa no. 39).

Fragilitatea materialului explică în de-ajuns fap-

tul că s'au păstrat așa de puține olane intacte. Când se dărâmau sobele, olanele întregi se păstrau probabil pentru altă dată și se depuneau în numeroasele pivniți din Suceava. Prăbușindu-se casele din cauza deselor incendii, — încă în 1769, Suceava a fost dată pradă flăcărilor din partea năvălitorilor Tătari —, de pe urma năvălirilor și asediilor, aceste olane rămăneau totuși în locul lor ascuns. Numai așa trebuie să ni explicăm faptul că în Suceava se mai găsesc olane de sobă întregi, rămase din evul mediu; căci în acest oraș, din nefericire, nu s'a păstrat nicio clădire profană medievală, cum este cazul în alte regiuni ci numai biserici ortodoxe și biserici armeno-

Fig. 18.

gregoriene. Bisericile romano-catolice de piatră, la 1648 încă două la număr, dar mai înainte mai multe¹, și cea luterană s'au dărâmat cu vremea.

¹ Cf. Romstorfer-Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, planșa a VII-a la stânga.

¹ V. V. A. Urechia, *Codicele Bandinus*, în „*Analele Academiei Române*”, XVI, *Mem. Sect. Ist.*, București 1895, p. 246.

Dacă aveau odinioară valoare artistică, azi nimeni nu poate ști, căci nu mai există. Casele breslașilor și ale negustorilor au dispărut și ele.

Fig. 19.

În orice caz trebuie să ținem seamă de faptul că, în secolul al XV-lea, comerțul Moldovei, ajungând la apogeu în Suceava, reședința de predilecție a voievozilor, atrași de bogăția de aici, se vor fi găsit meșteri și artiști italieni și germani, cari produceau aici acele obiecte, pe care în secolele următoare, în împrejurări materiale mai puțin favorabile, voievozii au fost nevoiți să le comande din orașele industriale mai îndepărtate. Încât afirmația că proprietarii acestor case: comercianți, meseriași și artiști, pătura aceasta odinioară așa de bogată, n'au contribuit cu nimic la propășirea artei¹, pierde din temeiul ei, dacă deci considerăm că în timpul jafurilor mari: 1538, 1565, 1653 și 1674-75 multe opere de ale meșteșugarilor-artiști au fost răpite și duse în alte țări de către Turci, Tatauri, Unguri, Cazaci și Poloni².

DATA ȘI LOCUL CONFECTIONĂRII.

●lanele acestea însă, datează ele oare într'adevăr din acele vremuri? De asemenea se impune și

¹ V. N. Iorga, *Histoire de Roumains et de leur civilisation*, București 1922, p. 124.

² V. C. Romstorfer-Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, p. XXXI și urm.

Bul. Com. Mon. Ist. — Fasc. 86, 1935.

întrebarea în care țară au fost ele confecționate? Pentru a cunoaște în mod neîndoiește originea acestor lucrări admirabile medievale și pentru a stabili ori de veniau ele din străinătate, ni trebuie material asemănător din alte țări; însă tocmai arta ceramicii secolului al XIV-lea și al XV-lea zace încă în întunec și este prea puțin studiată. Constatăm însă că până în ziua de astăzi, în țările imediat învecinate Moldovei, nu s'a găsit niciun exemplar identic cu cele moldovenesti; de altfel de mult s'ar fi semnalat descoperirea lor. Dintre teracotele găsite în Casa Domnească de la Curtea-de-Argeș numai unele prezintă unele ori ornamente asemănătoare cu teracotele sucevene¹.

Să fie posibil oare că aceste plăci să se fi fabricat numai ca marfă de export și numai pentru Moldova și la locul confecționării să nu fi rămas nicio urmă?

Timpul confecționării acestor teracote se poate preciza, — cum s'a făcut cu teracotele noastre, luându-se în considerare alegerea colorilor și tehnica smălțuirii — cu ajutorul diferitelor forme de stil ce trebuie atribuite unei anumite epoci. Localizarea în timp este totuși foarte dificilă, dacă n'avem posibilitatea de a le asemăna cu alte piese din aceeași epocă și din

Fig. 20.

¹ Cf. Virgil Erăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, p. 64 și urm., planșele n-le 76, 79 și 80

același lut sau chiar cu exemplare care poartă data confecționării¹.

În Ardeal, bună oară în Agnita până acum câteva decenii, se confecționau olane, care, după desemnul lor, ar putea să fie din secolul al XV-lea.

Fig. 21

mărul foarte mare de rămășițe de olane pentru sobe, găsite la Suceava, neguțitorii și producătorii, dacă erau din străinătate, ar fi trebuit să

Fig. 22.

Este vorba, evident, de imitații după forme tradiționale, precum și de imitații după matrițe vechi². În Suceava, ce e drept, nu s'au găsit până acum matrițe vechi; însă, pe de altă parte, cele găsite în Transilvania nu corespund scenelor înfățișate pe olanele noastre. Acest fapt sprijinește ipoteza că plăcile și rotocoalele acestea, toate, sau în parte, au fost fabricate în țară, în Moldova.

Însemnări moldovene (socoteli de-ale castelului) privitoare la așezarea și la păstrarea în stare bună a sobelor de olane din Cetatea (castelul) Sucevei nu ni s'au păstrat³, însă nici în însemnările orașelor ardelenne sau polone nu găsim trecute la socoteală olane de sobe și plăci pentru decor, livrate pentru castelul din Suceava. Corespondența comercială dintre Moldova și Transilvania de până la începutul secolului al XVI-lea de asemeni nu o cunoaștem, fie că s'a pierdut pentru totdeauna, fie că încă n'a fost descoperită⁴. Judecând însă după nu-

aibă un câștig foarte însemnat pentru acele vremuri, — materialul fragil trebuia din când în când mereu înlocuit —, câștig care, negreșit, trebuie să se fi înregistrat undeva.

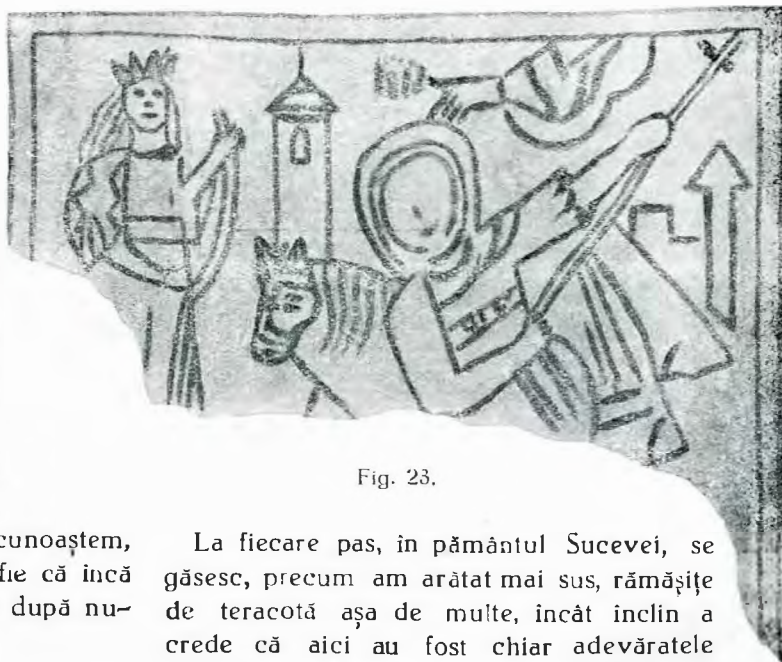

Fig. 23.

La fiecare pas, în pământul Sucevei, se găsesc, precum am arătat mai sus, rămășițe de teracotă așa de multe, încât înclin a crede că aici au fost chiar adevăratele fabrici de teracotă; de altfel și faptul că, în mare parte, teracotele sânt nesmălțuite vine în sprijinul acestei păreri. Nicăieri în România Mare, însă, nu s'a găsit într'un singur oraș, ca în Suceava, o asemenea varietate de plăci și de discuri, cu privire la forma, la culoarea, la stilul și la felul cum au fost executate. Toate

¹ V. Misch-Orend, *Krüge und Teller. Siebenbürgisch-sächsische Töpferwaren*, Introducere

² V. dr. V. Roth, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, p. 151.

³ Cf. Socotelile castelului „Törzburg“-Bran din anii 1527-1543 la Dr. V. Roth, *l. c.*, p. 156.

⁴ V. dr. J. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, p. 178.

teracotele medievale, găsite până în prezent în Moldova, sânt represintate printr'o frântură sau în întregime printre teracotele sucevene; aceasta e dovada cea mai bună că Suceava a fost un centru de artă ceramică. Museul oraşului Suceava

Fig. 24.

nu este un muzeu regional; iar teracotele din Museul regional din Cernăuţi, tratate în lucrarea aceasta, au fost găsite la Suceava.

Dar, în decursul anilor, se tot scot mereu din pământul Sucevei teracote cu scene noi, încă necunoscute. Cine ştie ce surprise mai ascunde subsolul Sucevei, dacă ne gândim că cea mai mare parte a olanelor s'a găsit şi se găseşte la o adâncime de trei metri şi că săpături serioase, în afară de săpăturile lui Romstorfer de la Cetate, adică de la 1901 încoace, nu s'au mai făcut!

CONSTATĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU NOILE DESCOPERIRI ÎN COMPARAȚIE CU OPERELE ANTERIOARE REFERITOARE LA TERACOTELE SUCEVENE.

Piese n-le 1-6, reproduse în anexă, sânt cărămizi de pardosire foarte vechi; ele par a fi de pe la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, ceea ce ni dă de gândit cu privire la vechimea castelului, care se presupune că a fost ridicat de Petru al Muşatei abia către sfârşitul secolului al XIV-lea. Desemnurile de pe cărămizile de pavaj şi de pe plăcile pentru căptuşirea păreţilor arată, în parte, influenţa persană, respectiv turcească.

E posibil că Armenii pîrîbegi să nu fie străini de aceste ornamentaţii, ca popor care a suferit, rînd pe rînd, influenţa persană, elenă, romană,

bizantină şi arabă¹, imigrînd în Moldova şi în Polonia, de două-ori, în secolul al XI-lea şi al XIII-lea, după un popas la Caffa genovesă².

Clima aspră a Bucovinei de sigur că a fost un factor care a contribuit la perfecţionarea sobelor de olane şi prin urmare şi la dezvoltarea artistică a ceramicii, în deosebi a aceleia pentru sobe. Nenumărate plăci pentru sobe s'au găsit în Cetatea Sucevei; o mare parte dintre acestea sânt înegrite de fum. Nici Romstorfer, nici Balş nu

Fig. 25.

amintesc nimic despre felul încălzitului din Cetate. Se prea poate că nu fiecare dintre numeroasele sobe din Cetate era încălzită pentru sine. Multe din ele vor fi fost încălzite prin aier cald,

¹ V. V. Brussov, *Nota caracteristică a culturii armene în Ani*, *Revistă de cultură arm.*, vol. I, fasc. I, p. 20.

² V. N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, p. 85, şi H. Dj. Siruni, în *Ani*, I. c., p. 8.

condus prin tuburi de la un hipocaust, după cum par a dovedi cuptoarele atribuite până acum sistemului de baie turcească, sau, în alt loc al Cetății, monetăriei de la Cetate. Același lucru

Fig. 26.

par a-l dovedi și niște tuburi care au fost socotite ca făcând parte dintr'un apeduct, însă care, pe din lăuntru, sânt innegrite de funingine. Această părere mai este confirmată și de forma ciudată a unor olane de sobă: partea care dă în lăuntru

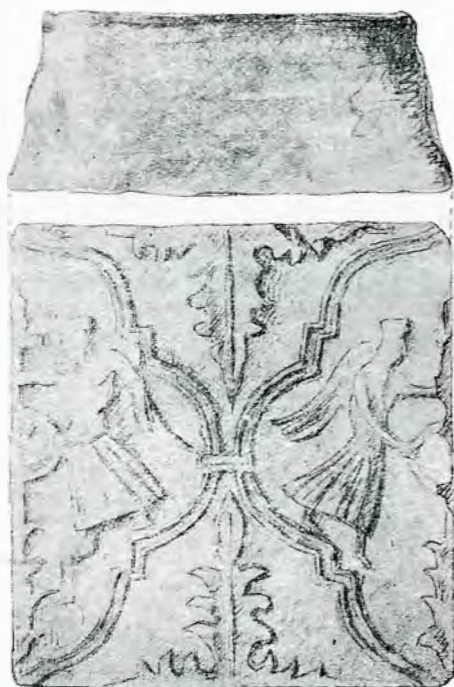

Fig. 27.

sobei este bombată concav și are o deschizătură.

Dintre scenele reprezentate pe olanele de sobă, cele cu luptători și cele cu cai în galop nu par a reproduce lupte din țară (Nicolae Costin scrie

că în secolul al XVI-lea casele boierești din Suceava erau împodobite cu un sgraffito, înfățișând luptele dintre mercenarii lui Despot-Vodă cu oastea lui Alexandru Lăpușneanu)¹, ci, după costume, sânt mai de grabă niște imitații din alte țări, care își au originea în luptele Husiților². De oare ce Husiții au găsit, în timpul domniei lui Alexandru-cel-Bun, adăpost în Moldova, s'ar putea admite o influență husită asupra scenelor de pe teracotă.

Multe pietre sculptate împodobiau odinioară exteriorul Cetății și curțile interne; între pietrele acestea, deposite la Cetate, în hala de sus, sânt și resturile unei statui ecvestre. Dimitrie Cantemir

Fig. 28.

văzuse încă în zidurile Cetății ruinate „o piatră mare, în care sânt săpate șapte turnuri, acoperite cu o coroană imperială, pe care o țin doi lei“ și altă piatră, „în care stau doi pești solzoși, cu capetele în jos și cu coadele în sus“, și supt dâșii stema Moldovei³. Pietrele acestea, azi, nu mai există; dar în Museul orașului Suceava se păstrează două pietre sculptate, — reprezentând un leu eraldic și ● rosetă, — care împodobiau ner-

¹ V. W. Schmidt, *Joh. Jacobus Heraclides, I. c.*, p. 23. Cf. și Romstorfer-Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, p. xxxiii, nota I, unde după Sommer, *Vita Iacobi Despotae*, nu e vorba de Suceava, ci de Iași.

² V. R. Khoss-Sternegg, *Der Kachelofen im Wandel der Zeiten, I. c.*, p. 2.

³ V. Romstorfer-Lapedatu, *Cetatea Sucevii*, p. lvi.

vîruri gotice de bolți la punctul lor de împreunare în hala de jos, a Cetății, și o piatră avînd pe un scut stema Moldovei¹.

Sculptura în piatră de la Cetate și arta olăritului sucevean se vor fi influențat de sigur reciproc, mai ales în privința înfățișării bourului, a peștilor și a leului. Remarcăm la figura nr. 29 din anexă, — o teracotă heraldică —, amănuntul că între coarnele bourului se află, supț steaua obișnuită, încă o semilună, întocmai ca și pe piatra cu stema Moldovei din Muzeul orașului Suceava, amintită mai sus. Același lucru îl vedem și la stemele Moldovei săpate de-asupra porții clopotniței de la intrarea în curtea bisericii Sf. Gheorghe de la Suceava și de-asupra porții mănăstirii Putna din Bucovina. Balș, tratând animale reale și fantastice, înfățișate pe rotocoalele smălțuite, se oprește mai mult la înfățișarea unui patruped androcefal încoronat și cu aripile întinse². Regretă că Odobescu, care s'a ocupat cu descrierea acestui animal în opera sa „Heraldica la Romani“, văzînd un herb, nu precizează al cui este sau din care regiune provine. Remarc

Fig. 29.

faptul că în catalogul monetelor ungurești al lui Rupp, între monetele primilor regi unguri, sînt

¹ *Ibid.*, pp. 71 și 72.

² V. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan-cel-Mare*, I, c., p. 232.

unele cari au pe revers ca stemă¹ tocmai acest animal fantastic.

Interesantă e și mențiunea lui Balș privitoare la discurile cu stema Moldovei, și anume că la Cracovia, în castelul Wawel, se vede un cap

Fig. 30.

de bou cu coroană pe cap: armele provinciei Kalisz². Dar și pe unele monete de ale lui Iliăș-Vodă (1432—43) remarcăm faptul că steaua dintre coarnele bourului este înlocuită cu o coroană³.

Romstorfer descrie o scenă de pe o jumătate de olan de sobă (v. figura n-1 22) după cum urmează: „Un cavaler luptător (Constantin?), o femeie (Elena?) și un braț ieșit din nori (mîna ocrotitoare a lui Dumnezeu?)⁴. Numai mîna ocrotitoare dumnezeiască a fost bine interpretată; de fapt această scenă reprezintă pe Sf. Gheorghe călare, ucizînd balaurul, iar femeia este, după „Legenda aurea“ a lui Iacob de Voragine, fiica unui rege, Aja sau Cleodolinda, pe care a salvat-o Sf. Gheorghe din ghiarele balaurului. Interesant e faptul că în biserica armenescă, avînd hramul Sf. Axentie, de la Zamca, de lângă

¹ V. J. Rupp, *Nummi Hungariae, Periodus Arpadiana*, Buda 1841, cf. și Weszerle, *Tabulae nummorum hungaricorum*, Budapesta 1911, tab. XIX, n-le 38-40, și tab. XX, nr. 45.

² V. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan-cel-Mare*, p. 228.

³ V. C. Moisil, *Istoria monetei în România*, în *Cronica numismatică și arheologică*, anul III, p. 27, fig. 1. Cf. și dr. R. Gassauer, *Influența polonă asupra stemei Moldovei și a altor blazoane de pe monete moldovenești*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, XXVII, 1933, p. 84.

⁴ V. Romstorfer-Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, p. 79.

Suceava, se păstrează o icoană veche care înfățișează o scenă foarte asemănătoare acesteia, și nu lipsește nici mâna ocrotitoare ieșind din nori. Acum se impune întrebarea: Fost-a influențat pictorul tabloului de scena de pe teracotă sau meșterul olar s'a orientat după scena din pictură?

În ce privește însă scenele religioase, re-

Fig. 31.

date pe teracotele sucevene, nu e exclus ca artistul-olar să fi fost influențat de scene asemănătoare, celor obișnuite, aflătoare pe cristelnițele de metal din bisericile catolice din Suceava de pe vremea aceea.

Diferite frânturi de olane de sobă, desgropate de Romstorfer, arătau capete sau extremități de figuri omenesti care au fost interpretate astfel: „bustul unui principe sau cavalier“; jumătatea inferioară a corpului unui boier sau așa ceva¹. Dându-mi silință, am compus din frânturile aflătoare la Muzeul din Suceava placa întreagă (v. figura n-1 32). Ea ni prezintă o păreche din societatea înaltă de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, în costume tipice ale Renașterii. Aici cred că olarul și-a luat motivul dintr-o carte cu modele pentru cusături.

În Lipsca se vindeau gravuri în lemn și stampe cu desemnuri caracteristice meșteșugului din acest timp. Ceva mai târziu s'au tipărit cărți cu modele pentru cusături. De oare ce, în Transilvania, cusăturile de pânză de casă erau foarte cultivate, de aceia trebuie să fi fost aici foarte răspândite și cărțile de modele. În „*Newe Modelbücher*“ de Hans Siebmacher din 1579 se află același motiv, imitând ceremonialul spaniol².

Am amintit despre descoperirea unor teracote întregi în grădina internatului „Vasile Cocărlă“.

¹ V. Romstorfer-Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, p. 79.

² V. E. Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Leinestickereien*, Sibiu 1907, p. 199.

La Romstorfer găsim, pe pagina 79, numai o parte a unei figuri asemănătoare despre care scrie: „O figură îmbrăcată într-o haină lungă“. Teracota noastră întreagă prezintă doi îngeri, încoronând o floare de crin stilisată. Balș, vorbind despre figurile omenesti de pe discul cu stema Moldovei din biserica de la Păpăuți (Botoșani)¹ le consideră ca tenanți (*des tenants*): „Și pletele lor și costumele lor în falduri lungi, ridicate ceva la mijloc, au un caracter gotic“. „E locul să amintim“, continuă Balș, „că și pajura ungurească are ca tenanți doi îngeri cu lungi rochii în falduri mișcate și cu părul în plete“².

Teracotele de curând descoperite la Suceava, pe care Balș nu le cunoștea, când a scris cele anterior amintite, arată înaltul grad de intuiție al lui Balș și dovedesc că el a ajuns la o concluzie foarte nemerită³.

Fig. 32.

D. Gh. I. Brătianu, în studiul său „Originile stemelor Moldovei și ale Țării-Românești“, descriind placa de teracotă găsită în săpăturile de

¹ Frânturi din această teracotă, cu aceleași figuri, se găsesc în Muzeul din Suceava, ca și toate celelalte modele de teracote descoperite în Moldova.

² V. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan-cel-Mare*, p. 229.

³ D. H. Sanielevici, ocupându-se și el cu stema Moldovei și cu figurile omenesti de pe discurile smălțuite și de pe placa de teracotă din Hârleu, ajunge, — increzându-se într-o influență a unui trecut prea îndepărtat asupra ceramicii moldovenești din secolul al XV-lea —, la concluzia ciudată că scena de pe teracote nu reprezintă o stemă heraldică, ci „un sacrificiu funerar pentru mântuirea sufletului celui repausat“, și se jertfește o vacă! V. H. Sanielevici, *Stema Moldovei și a Țării Românești*, p. 27.

la Curtea Domnească din Hârlău, e în deplin acord cu Balș în privința figurilor omenești; presupune însă că e stema Ungariei pe scutul din partea inferioară a plăcii: „De dedesupt se poate distinge scutul cu armele Ungariei din secolul al XV-lea, crucea cu două brațe, fasciile din celălalt cartier nu se mai văd”¹. Tocmai

Fig. 33

partea aceasta ștersă de pe placa din Hârlău se găsește în mai multe exemplare în Muzeul de la Suceava, însă, în celălalt cartier, nu are fasciile, ci o floare de crin stilisată, fapt necunoscut d-lui Brătianu, când a descris placa găsită la Hârlău (v. fig. no. 28). Supt stema săpată în piatră, de de-asupra porții mănăstirii Putna din Bucovina, găsim alături crucea dublă și floarea stilisată de crin.

Dar și pe monetele atribuite de mine lui Ștefan-Vodă (1434-47), fiul lui Alexandru-cel-Bun, se găsește, pe revers, sau crucea dublă sau două flori de crin stilisate suprapuse². Ținând cont de această împrejurare, constatăm deci că scutul de pe teracota cu stema Moldovei, din Hârlău, nu este scutul cu armele Ungariei din secolul al XV-lea, ci acestea sânt niște arme pe care le găsim reprezentate de altfel și pe monetele moldovenești contemporane, precum și dedesuptul stemelor moldovenești săpate în piatră. Stema Ungariei din secolul al XV-lea o găsim însă pe piatra din zidul Cetății-Albe, atribuită de I. Bogdan anului 1476³. Și, de altfel, stema Mol-

dovei de pe această piatră se aseamănă cu stema Moldovei de pe placa de teracotă din Hârlău, dar cimierul e pus în spre dreapta, iar tenantul lipsește. Dacă într'adevăr scutul cel de supt stema Moldovei, de pe placa din Hârlău, ar reprezenta stema Ungariei, atunci, din poziția lui, pus jos și pieziș, și din ținuta tenantului, care, aici, ce e drept, nu susține, ci proslăvește, cu mâni ridicate în sus stema Moldovei, am putea conchide că artistul ar fi vrut, prin această înscenare, să simbolizeze o victorie a Moldovenilor asupra Ungurilor. În sfârșit mai trebuie să subliniem și influența micii improvisații de zoologie creștină, intitulată *Physiologus*, asupra ceramicii sucevene, cea ce remarcă în treacăt și Balș. În *Physiologus*, caracterele animalelor, câte o dată fantastice, au fost interpretate în sens religios; acest *Physiologus* a influențat, nu numai poezia evului mediu, ci și arhitectura și ceramica. Și discurile din Muzeul orașului Suceava vor fi fost în parte făcute supt influența *Physiologus*-ului. Figurile animalelor aveau un sens mai adânc, simbolic⁴. Cânele era simbolul credinței; ciuta în salt simboliza năzuința sufletului spre cunoaștere; cerbul cu funia de gât însemna sufletul ce tinde spre mântuire;

Fig. 34

balaurul simboliza păcatul, diavolul; dar „diavolul umblă și ca un leu răcnind și caută pe cine să înghită”. Discurile sucevene deci nu trebuie să

¹ V. Gh. I. Brătianu, *Originile stemelor Moldovei și ale Țării Românești* în *Revista Istorică Română*, 1931, vol. I, p. 27.

² V. Dr. R. Gassauer, *Tipuri de monete moldovenești inedite*, Suceava 1933.

³ V. I. Bogdan, *Inscripții de la Cetatea-Albă*, în *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXX, p. 336, t. III.

⁴ V. E. Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Leinwandstickereien*, Introducere; dr. V. Roth, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, p. 13. E. Sigerus și dr. Roth sânt de părere că scenele care arată motive de pasăre sau de cerb, se datoresc influenței maghiare. V. Misch-Orend, *Krüge und Teller. Siebenbürgisch-sächsische Töpferwaren*, p. 7.

fie numai decât pur heraldice; aici avem în vedere mai ales figura n-1 57, dar și animale redate în figurile n-le 18, 55, 58 și 59.

DESCRIEREA TERACOTELOR.

Întâiu sânt redate cărămizi care au servit la împodobirea bolților, dar și la pardosirea came-

Fig. 35.

relor din interiorul Cetății. Ele prezintă ornamente frumoase; desenul e lucrat cu mâna liberă¹. Materialul pentru cărămizi este foarte bun; lutul de o grosime de 3, 4 și chiar 5 cm., însă este amestecat, în parte, cu pietre mici, silicioase, probabil ca să fie mai rezistent.

Figura întâia înfățișează un desen în colori întunecate, în forma tablei de șah. Pătratele deschise sânt de culoare albă sidemie, iar cele întunecate de un maron ce bate uneori în culoarea tutunului. Figura a doua, a treia și a patra au desene primitive, geometrice și florale, lucrate cu mâna liberă. În privința colorii smălțului, predomină diferite game de galben, topit în verde. Piese 1-4 sânt foarte vechi, probabil de la sfârșitul secolului al XIII-lea. Figura a cincea și a șasea au colori mai vioaie, în care rozul se întrece în strălucire cu verdele. Aici desemele sânt mai complicate, iar desemnul din figura a șasea amintește chiar motive de ale Renașterii. Ele sânt de atribuit sfârșitului secolului al XIII-lea sau începutului secolului al XIV-lea, cel mult mijlocul secolului al XIV-lea.

¹ Pe lângă acestea au mai rămas o serie de fragmente de cărămizi ornamentate și smălțuite, pe care nu le-am considerat în lucrarea de față, unele fiind prea șterse, altele prea mici.

Urmează acum diferite plăci care au o grosime de numai un centimetru și jumătate și erau, se vede, destinate pentru căptușirea pereților.

Figura no. 7 înfățișează o placă nesmălțuită, de dimensiunile actuale 22 × 21 cm., lungimea însă trebuie să fi fost mult mai mare. Ea are un ornament în care se constată de asemenea influența Renașterii. Figura a cpta, — o frântură de placă, — e smălțuită; aici se imbină colorile de tutun și maron mai întunecat. Amândouă sânt de pe la mijlocul secolului al XIV-lea.

Pe când cenușiu, ocrul și maronul, colori întunecate, vor fi aparținut coridoarelor, camerelor de consiliu și cancelariilor, colorile mai vii, albul, rosul, verdele și albastrul, pe care le vedem la figurile 9, 10, 11 și 12 (ultima aparținând ornamentelor de cornișe), înveseliau, evident, iatacurile Doamnei și ale Domnițelor. Coloarea albastră variază de la verde până la violet.

Figura no. 15 este un olan de sobă, care s'a păstrat în întregime. El ar fi de atribuit secolului al XVI-lea. E exemplul tipic de decadentă a artei olăritului. La confecționare s'a întrebuințat un material inferior, iar, după execuția desemnului, s'ar crede că e obiect foarte vechiu. Pare să fie lucru executat de țărani.

Fig. 36.

Figura no. 14 este o parte dintr'un olan de sobă, cu un ornament foarte gingaș din domeniul vegetal. Teracota aparține sfârșitului secolului al XV-lea. Cu figura no. 15, care urmează, începem înșirarea scenelor luate din viața de castel și de războiu.

Teracota aceasta are ca ornamentație vârfuri de săgeți, iar în mijloc, o cruce într'un cerc.

brațele crucii se prelungesc în sus și în jos, terminându-se la vârfuri în formă de săgeată. Ea se atribuie secolului al XV-lea.

Frântura de teracotă din figura no. 16 ni înfățișează, într-o formă de gotică târzie, un arcaș de la sfârșitul secolului al XV-lea, iar figura no. 17, un cavaler cu un stindard mic (fanion). După armură, e epoca gotică din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Pe figura no. 18 se vede un cavaler călare, gata de atac, în armură obișnuită dintre anii 1460-1470. Caracteristică pentru epoca gotică este încadrarea scenei printr'un arc frânt (*Kielbogen*), cu floarea crucii pe vârf, iar pe de lături (genunchi) ornamentația de frunze stilizate. La stânga, tot în cadrul ornamentelor, așezat pe un soclu, e un nud întreg de femeie.

Figura no. 19 este un olan de sobă de pe la sfârșitul secolului al XV-lea, de culoare chamois-murdară; se păstrează în Muzeul regional de la Cernăuți și are ca desen un cerb uriaș în salt, în disproporție cu obiectele desenate în fund,

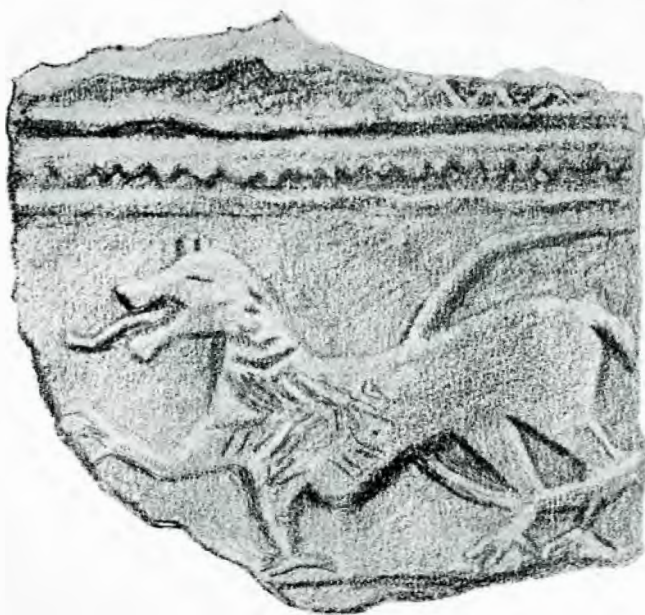

Fig. 37.

unde se văd copaci, turnuri de castel și o casă.

Figura no. 20, tot din Muzeul de la Cernăuți, e un olan de culoare chamois, pe care se distinge un călăreț(?), cu mâna dreaptă ridicată în sus; în fund se vede o cetate. Olanul aparține secolului al XVI-lea. Desemnul e foarte primitiv și disproporționat. Și, de altfel, această placă, fiind foarte usată, inspiră nedumeriri. Judecând după

felul cum șade omul pe cal, după trăsăturile feței, după frisură, e greu de precisat ori de-i bărbat sau femeie.

Figura no. 21 redă o frântură dintr'un olan de sobă. Întreagă, placa înfățișă, probabil, un cavaler călare; acum e vizibil numai capul calului, bine executat. Mâna cavalerului ține coada unei lănci, sau prăjina unui stindard. Nu este

Fig. 38.

exclus să avem de a face și aici cu scena din legenda Sfântului Gheorghe. Într'un cadru care pare a fi un balcon, se văd două busturi de oameni cu capete încoronate, probabil spectatori domnești. Teracota datează de la începutul secolului al XV-lea, eventual de pe la 1400.

Poate că figura no. 22 reproduce o parte din Cetatea Sucevei, și anume un fragment din partea de sus a unui turn, cu acoperiș de țigle, cu crenele și cu ferești oarbe. Aparține aceluiași timp ca și piesa precedentă.

În figura no. 23 (olanul întreg are dimensiunile 19×19 cm.) vedem scena legendei Sf. Gheorghe. Piesa e din secolul al XV-lea; iar pe figura no. 24 se vede bine crupa calului care poartă călare pe Sf. Gheorghe.

Jos, între picioarele calului, este coada balaurului.

În figura no. 25 dăm o copie după olanul original care se află la Muzeul regional din Cernăuți (v. planșa V din opera lui Romstorfer-Lapedatu, care redă aceeași scenă, prin fototipie) și care reprezintă pe ingerul din Buna-Vestire. Ulterior am găsit o frântură de olan — figura no. 26 — care întregeste această scenă biblică. Pe frântura aceasta o identificăm pe Sf. Maria cu brațele încrucișate pe piept, în fața unui pupitru, pe care se vede o carte de rugăciuni.

Teracota a fost confecționată la începutul secolului al XVI-lea, aparține deci epocii gotice târzii. Scena amintește intru câtva de Buna-Vestire a lui Lukas von Leiden, zis Jakobsz (1494-1535) din Pinacoteca din München.

Figurile 27 și 28 sânt teracote întregi (prima în dimensiune de 18 1/2 × 17 1/2 cm.) cu niște

ingeri cari incoronează o floare stilisată. Ele aparțin epocii gotice de pe la sfârșitul secolului al XV-lea.

Figura no. 29, reconstruită din frânturile de olane aflătoare la Muzeul Orașului Suceava, ni arată scena de pe placa de la Hârlău. Frânturile sânt din jumătatea a douaeco a slului al XV-lea.

Fig. 39.

Figura no. 30 e de asemeni o placă reconstruită de noi (cf. Romstorfer-Lapedatu, planșa VI, dreapta) și poartă stema Moldovei, păzită de un inger. Pe când acest inger are o înfățișare cu totul occidentală, cel de pe frântura plăcii heraldice, din figura no. 31, prin aureola din jurul capului, se apropie de stilul bizantin. Teracota aparține sfârșitului secolului al XV-lea sau începutului secolului al XVI-lea.

Pe figura no. 32 se vede o grupă de trei persoane: doi bărbați în costumele secolului al XV-lea și o femeie. Bărbații au plete și câte o tichie pe cap; figura femeiască are părul despletit și poartă o rochie în falduri. Toată scena se petrece pe un fond simplu, împodobit cu vrejuri de viță, cu o floare de crin și cu o stea cu șapte colțuri. Fragmentele cele mai bine executate sânt picioarele, în special coapsa și gamba.

Figura no. 33 (o teracotă compusă din frânturile aflătoare la Muzeul Orașului Suceava) închipuiește o păreche de oameni din societatea înaltă, de pe la mijlocul secolului al XVI-lea: o damă în rochie de damasc, cu un guler, stil Medicis, având pe cap o tocă cu penaj, și un domn cu pantaloni bufanți, scurți și cu ciorapi lungi, cu beretă pe cap și mantilă pe umăr, răzîmându-se de o spadă. Ambii poartă mănăși de muschetari.

Figura no. 34, de la Muzeul Regional din Cernăuți, ni arată un chip de bărbat tânăr cu același costum caracteristic Renașterii ca și în figura precedentă.

Figura no. 35 pare a indica pătrunderea elementului grotesc în arta ceramică din timpul Renașterii. Unui motiv mai vechiu din secolul al XIV-lea, care înfățișează două capete omenești, i se adaugă o pipă(?).

În figura no. 36, o frântură de olan din a doua jumătate a secolului al XV-lea, vedem o căprioară păscând, pe când figura no. 37, de la Muzeul Regional din Cernăuți, un fragment de teracotă de culoare cărămizie, pare a reproduce un câne în fugă, cu limba scoasă, dar ghiarele-i sânt sămănă cu ghiare de pisică și ținuta e de leu „passant”. Teracota aceasta aparține secolului al XVI-lea.

Figura no. 38 e un disc (o rotocolă) cu stemă, menit mai de grabă a fi decorațiune pentru părete, așa cum se găsesc la clădirile din secolul al XVI-lea, cu un cerb cu o funie la gât ca desemn.

Figura no. 39 e un olan cu scenă de vânătoare și anume o luptă dintre un animal fantastic și un câne. Animalul fantastic pare a avea cap de mistreț, însă colții îi sânt creșcuți de sus în jos; afară de aceasta are coamă de leu și ghiare de pasăre. Cânele mușcă această dihanie de laba

Fig. 40.

dreaptă. E cam greu de stabilit dacă avem a face cu o stemă eraldică sau cu o scenă din vre-o fabulă despre animale. Olanul datează de pe la sfârșitul secolului al XV-lea.

Același lucru se potrivește și pentru ultima

figură, no. 40, care reprezintă (în dimensiunea $35 \frac{1}{2} \times 25$ cm.) un zgriptor; este singurul olan de sobă, de categoria aceasta, din Suceava rămas complet intact. El aparține sau *physiologusului* armean sau celui german, care apare, pentru prima dată, în secolul al XII-lea. Teracota aceasta a fost confecționată pe la mijlocul secolului al XV-lea.

R E S U M A T.

Până ce arta ceramică din secolul al XIV-lea și al XV-lea nu va fi mai bine studiată și cunoscută, se pot spune deocamdată despre teracotele sucevene, în resumat, numai următoarele:

Piese reproduse prin figurile din anexă, — plăci de teracotă găsite și, după multe semne, probabil și executate la Suceava, sânt în cea mai mare parte admirabile realizări de artă sud-est-germană, ale căror modele își au originea în operele de artă ale marilor sculptori din prima jumătate a secolului al XV-lea. Se constată și se distinge la multe școala gotică.

Renașterea italiană și-a exercitat influența asupra ceramicăi sucevene pe mai multe căi. Întăiu, probabil, prin legăturile directe comerciale dintre porturile genoveze de pe malul Mării Negre și Țara Moldovei, precum și prin intermediul Armenilor pribegi. În al doilea rând, prin Ungaria, — intermediari fiind Sașii, — care, fiind cea d'întăiu țară din Nordul Alpilor, și-a deschis larg porțile pentru a lăsa să pătrundă curentul nou al Renașterii italiene. În al treilea rând, prin Polonia, care a luat în scurtă vreme rolul Ungariei celei prea angajate în războaie cu Turcii; aici, o mulțime de artiști italieni și nemți au desfășurat o activitate bogată¹.

Printre acei cari au putut să aibă mai târziu o influență asupra ceramicăi săsești și prin urmare și asupra ceramicăi moldovenești, s'ar putea număra și vestitul sculptor Veit Stoss și distinsul meșter olar Augustin Hirschvogel, — cari au trăit în acele timpuri. Nu avem însă probe palpabile pentru a dovedi acest fapt.

Sculptorul Veit Stoss (1438? — 1533) a cărui origine este viu disputată de Nemți și de Poloni, — se zice chiar că s'a născut în Ardeal, — și-a avut atelierul întâiu în Cracovia și mai târziu la Nürnberg. Se știe însă precis că urmașii lui, cari se indelețniciau și ei cu sculptura și cu pictura, își aveau locuințele în Ardeal, la „Brașov la Bergsass (sic) și la Mediaș“².

Un distins maestru al artei de a clădi sobe de olane a fost Germanul Augustin Hirschvogel (1488-1569), care, făcând multe călătorii, s'a oprit lung timp în Ungaria și în Transilvania, alcătuiind aice hărți topografice. El prefera, ca ornamentații pentru sobele de teracotă, cu deosebire motive de ale Renașterii.

Cei cari au exercitat meseria artistică a olăritului au fost, cum spun știrile contemporane, Italieni și Sași.

Comerțul și industria în evul mediu erau rezervate pentru orășeni. Profesiunea o exercitau, după felul ocupației, numai în cadrele unei corporații, „bresle“, care în același timp era adesea și o asociație religioasă.

Pentru a arăta cât de exclusiviste erau ele¹, — chiar dacă nu corespundeau castelor din India, — e destul să amintim că, în unele bresle, intrarea era legată de descendența din anume familii cu acest privilegiu.

Fig. 41.

E foarte probabil că ortodoxismul a constituit o piedică pentru indelețnicirea Românilor cu arta ceramică. Aceasta artă, transpunând în teracotă smălțuită sculpturile în lemn și în marmoră, care reproduceau foarte adesea și chipurile lui Dumnezeu și ale sfinților, nu putea să fie încurajată de Biserica ortodoxă, care interzice înfățișarea sfinților prin sculptură.

Ceramica medievală aflată în pământul Sucevei, teracotele admirabile de 4-500 de ani vechime, care storc și astăzi admirația tuturor iubitorilor de artă, arată influențe și idei străine, adoptând, ca singur motiv național, stema Moldovei, și sânt lucrări ale unor meșteri veniți din aiurea, dar așezați la noi în țară.

Kunst, seine Werke und sein Leben, Leipzig 1912, p. 159. V. și N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 33, unde un Vitus-Veit, pe la 1522, zugrăvește biserica de la Argeș în calitate de sculptor și pictor. Se prea poate să fie fiul lui Veit Stoss cu același nume ca și tatăl său.

¹ Cf. N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 130.

¹ V. Woermann, *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker*, 2. Auflage, Leipzig 1927, IV, p. 448.

² V. dr. Max Loosnitzer, *Veit Stoss, Die Herkunft seiner*

Totuși, aceste lucrări ale unor oameni harnici, cinstiți și pașnici, sânt executate din lut românesc, pe pământ românesc, pentru podoaba țării românești și din acest punct de vedere pot fi considerate ca opere de artă românească.

R E S U M E .

Autant que l'art céramique du XV-e siècle ne sera pas mieux étudié et mieux connu, on ne pourra dire en général sur les terres cuites de Suceava que les mots suivants

Les pièces reproduites par les figures de l'annexe — des plaques de terre-cuite —, trouvées et aussi exécutées probablement, d'après beaucoup d'indices, à Suceava, sont pour la plupart des réalisations admirables de l'art germanique du Sud-Est de l'Europe, et les modèles ont leur origine dans les oeuvres d'art des grands sculpteurs de la première moitié du XV-e siècle.

On constate et on distingue, pour beaucoup de pièces, l'école gothique. La Renaissance italienne a exercé son influence sur l'art céramique de Suceava par plusieurs voies. Tout d'abord par les relations commerciales directes entre les colonies de Gênes sur la côte de la Mer Noire et la Moldavie, et aussi par l'intermédiaire des Arméniens immigrés. Puis par la Hongrie, dont les intermédiaires étaient les Saxons et qui, étant le premier pays au Nord des Alpes, a ouvert largement ses portes au courant nouveau de la Renaissance italienne. Enfin par la Pologne, qui, en peu de temps, a pris le rôle de la Hongrie, trop mêlée aux guerres avec les Turcs; c'est là que nombre d'artistes italiens et allemands ont développé une riche activité.

Ceux qui exerçaient le métier du potier étaient, selon les rapports contemporains, des Italiens et des Saxons.

Le commerce et l'industrie au moyen-âge étaient réservés aux citadins. Ceux-ci n'exerçaient leurs différents métiers que dans le cadre d'une corporation, d'une confrérie, qui souvent était aussi une association religieuse. Pour démontrer combien exclusives étaient ces corporations, — sans vouloir les comparer aux castes de l'Hindoustan, — il suffit de rappeler que l'entrée dans une telle confrérie était réservée à la descendance d'une famille possédant ce privilège.

Il est probable que l'orthodoxie a empêché les Roumains de s'occuper de l'art céramographique. Cet art, transmettant en terre cuite émaillée les sculptures en bois ou en marbre qui reproduisaient aussi très souvent les images de Dieu et des Saints, ne pouvait être encouragé par l'Eglise orthodoxe, qui défend la représentation des saints par la sculpture. La céramique du moyen-âge qu'on a trouvée sur le territoire de Suceava, — des terres-cuites admirables d'un âge lointain de quatre à cinq cents ans et qui inspirent même de nos jours l'admiration à tous les amateurs d'art — montre des influences et des idées étrangères n'admettant qu'un seul motif national, les armes de la Moldavie. Ce sont les ouvrages de quelques maîtres venus de l'étranger et établis dans notre pays.

Pourtant ces ouvrages de quelques hommes actifs, honnêtes et paisibles ont été formés de l'argile roumaine, sur terre roumaine, pour l'ornement du pays roumain et, à ce point de vue, ils peuvent être considérés comme des oeuvres d'art roumaines.

E R A T A					
Pagina	stînga	dreapta			
Rându					
9	30		fig	20	fig 21
9	31			33	36
9					" 32
10	14			13 și 14	" 14 și 1
10	19			26 27	" 27 și 28
10	27				" 13
10	31			39	"
1				29	" 30
1				22	" 33
16	20			32	" 33
17	13			28	"
18	2			37	" 38
18	3			18, 35, 36, 39	" 19, 36, 39, 40
18		17		9, 10, 11, 12	" 10, 11, 12.

MĂNĂSTIREA COȘUȘTEA-CRIVELNICU, MEHEDINȚI

DESCOPERIRE ARCHEOLOGICĂ

DE AL. BĂRCĂILĂ.

—o—

În 1935 precisam evidența ruinelor a trei corpuri de construcție pe malul stâng al Coșuștei, ca la opt kilometri mai sus de Ilovăț, la punctul unde ogașul mănăstirii se varsă în Coșuștea¹.

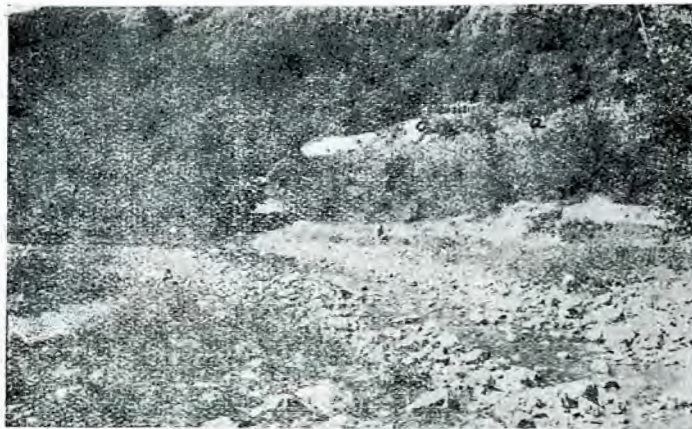

Fig. 1. — Pe valea Coșuștei: a, tăpșanul pe care este clădită Mănăstirea.

Nomenclatura locului și împrejurimilor, precum și tradiția persistentă că pe vremuri a fost acolo o mănăstire, ne-au determinat la săpăturile cu rezultatele ce vom expune și pe care le datorăm mijloacelor puse la dispoziție de Comisiunea Monumentelor Istorice, largului concurs al d-lui Tilică Ioanid, proprietarul locului, precum și devotatei și permanentei asistențe a colegilor miei, profesorii Aurel Decei și Ioan Berciu.

Mănăstirea este așezată în una din cele mai fermecătoare poziții, la una din multele cotituri ale Coșuștei, între dealurile împădurite, numite *fața Mănăstirii* și *Teișul*, la gura ogașului Mănăstirii, sub *geanțul Mănăstirii* (fig. 1). Pornind din Ilovăț, dealurile se înalță îngustând valea, pe care anevoios își fac loc drumeaguri și poteci de pădure. Aceste dealuri, brăzdate de dese vâlcele, păstrează și urmele unor vechi întărituri

de oprire a pătrunderii dușmanilor: îndată mai jos de ogașul Mănăstirii și de aceeași parte avem ogașul *Costol* (*Castellum*); iar mai jos, aproape de Dălbocița, pe dreapta apei, se ridică vârful *Cetățuia*, cu urme de viață preistorică.

Mănăstirea era cu totul acoperită sub dărâmurile proprii și de vegetația de pădure, cu a cărui defrișare au început lucrările la 7 Septembrie 1936, încheiate, cu toate observațiile pe teren, abia la 28 Decembrie (fig. 2).

Pe o suprafață de abia 300 m² au ieșit la iveală: *biserica*, *chiliile mici* spre Miazăzi, *chiliile mari* spre Apus; *morminte* în prenaosul bisericii și împrejurul ei. N'am găsit urmele vre-unui zid de încunjur, nici ale unei clopotnițe oșebit construite. În colțul de Nord-Est al Crovului Mănăstirii, cercetătorii de comori, săpând o groapă adâncă, ar fi dat de un zid, unde noi am găsit

Fig. 2. — Începutul săpăturilor la chiliile mici.

numai bulgări de var; va fi fost aici o varniță.

Spre Răsărit coasta dealului se ridică precipitat, chiar din spatele bisericii; spre Miazănoapte și Apus se adâncește ogașul strâmt, iar spre Miazăzi, către albia Coșuștei, malul crovului nu este mai puțin abrupt: o poziție de apărare naturală, la

¹ *Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 54, 1935, pp. 92-3.

care, împotriva încălcărilor aşteptate, se adaugă aici şi pe alte potecute vecine de pământ vor fi masivitatea zidurilor, mai ales ale primei biserici. pus şi căluğării fasolea şi secara lor; pe toată

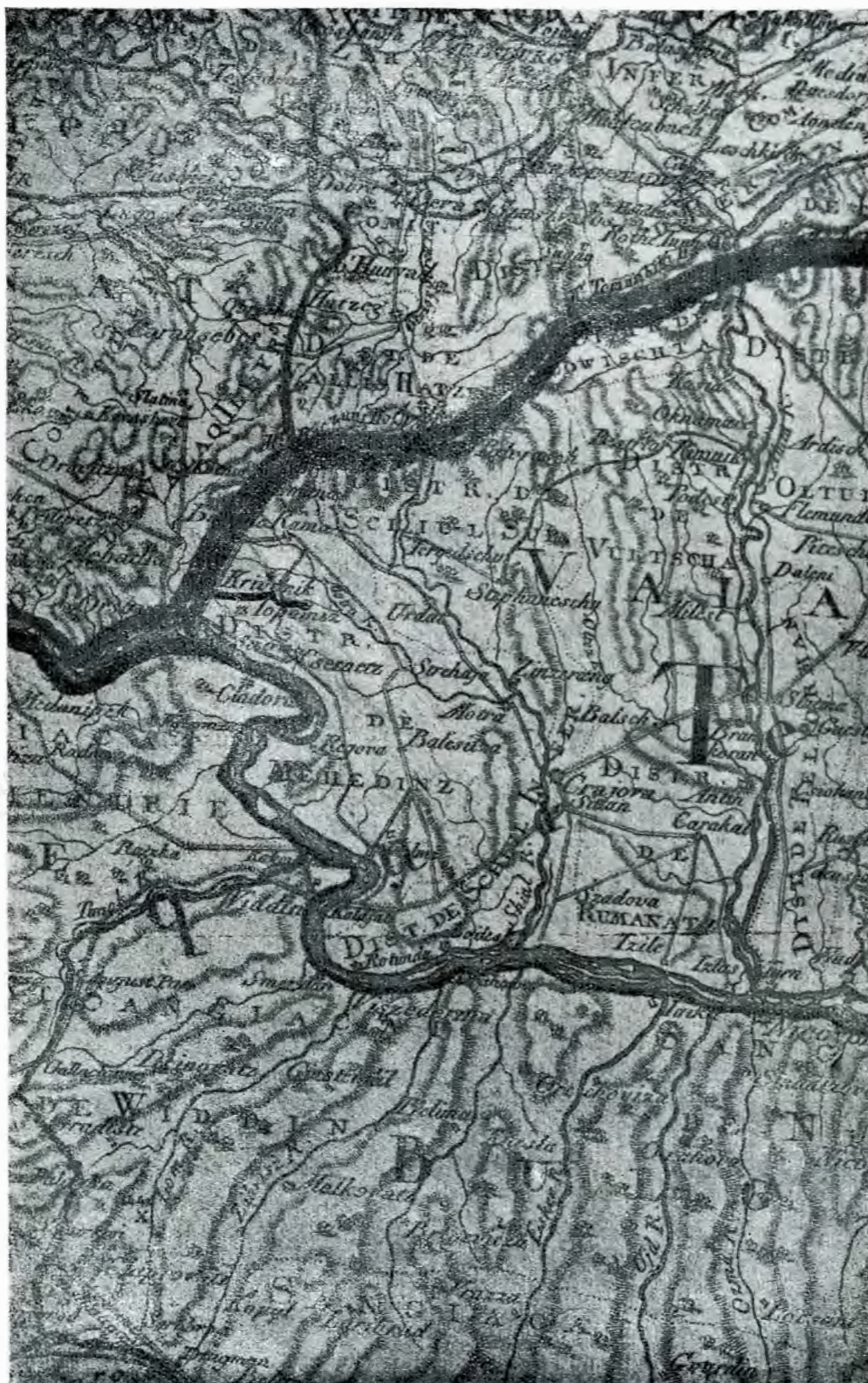

Fig. 3. — Hartă după „Atlas de l'Europe par J. B. De Bouge, Vienne 1797 et 1798”.

În faţa Mănăstirii, peste apa Coşuştei, pe ne- valea până la Dălbociţa, nuci şi alţi pomi ro- ezişul mai lărgit al văii, se cultivă acum porumb; ditori dau bună roadă; apa dă şi ea vara o

mână de pește : suficiente condiții de traiu pentru călugării asceți, ca și pentru sătenii săraci de azi ai cătunului de pe vale.

Săpăturile au început cu degajarea exteriorului bisericii, pornind de la altar. De la descoperirea absidei acestuia ni s'au vădit două biserici supra-

depășire a bisericii II față de elevația bisericii I, în tot restul aceasta evadează, atât în exterior, cât și în interior, din linia bisericii suprapuse. Dar chiar la absida altarului fundația bisericii I iese în afară de elevația bisericii II, cu aparența unui trotuar.

Cu înaintarea săpăturilor în exterior se precizează forma de treflă sârbo-bizantină a ambelor biserici, cu sinurile naosului în formă absidală, ca și al altarului, cu câte trei laturi în exterior la biserica I, cu câte cinci la biserica II (fig. 24).

Altă particularitate de construcție a bisericii II este alternarea zidăriei de piatră cu straturi orizontale de cărămidă pentru a se obține suprafețe și straturi regulate.

Primul strat de cărămidă, pe alocurea dublat, marchează, în exterior ca și în interior, începutul elevației bisericii II peste partea păstrată din biserica I. Dar și în elevație, în cea mai mare parte, nu avem nou la biserica II decât paramentul, sâmburele intern fiind din elevația bisericii I. Așa căderea unei părți din paramentul exterior sudic a lăsat evident pe o lungime de patru metri blocajul elevației bisericii I (fig. 6)

Fig. 4. — a, b, fundația altarului bisericii I-ii; b, locul uneia din grinzile de legătură ale acestei fundații; c, elevația absidei altarului bisericii I; d, paramentul elevației bisericii a II-a; e, chiliile mici.

puse, cea de-a doua folosind fundațiile și parte din elevația celei d'întăiu. Indicația ni-a dat-o

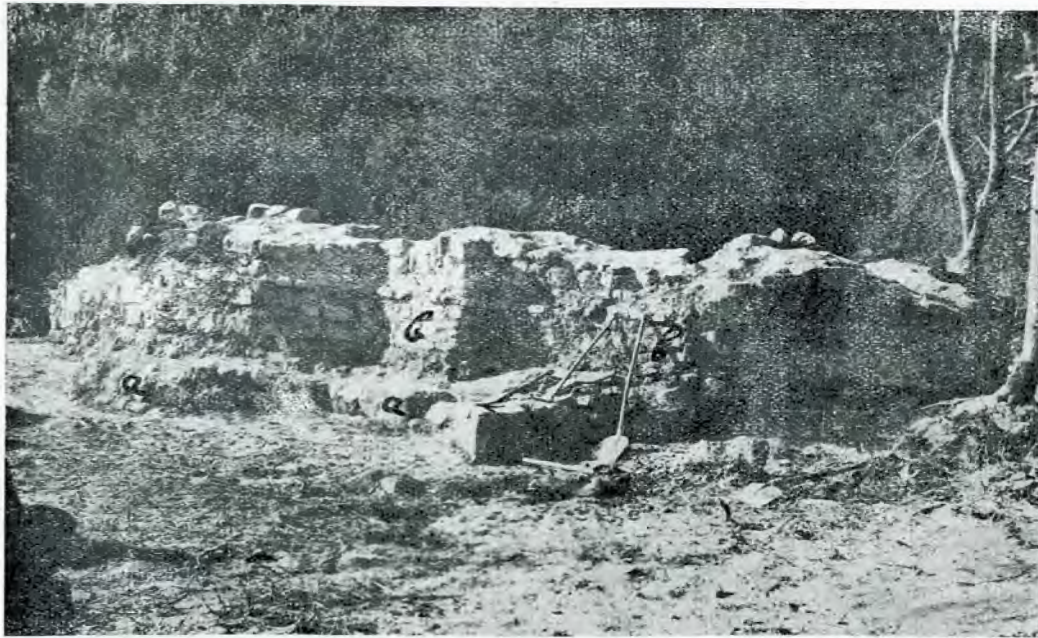

Fig. 5. — Latura de Sud și parte din cea de Est ale bisericii; a, din elevația bisericii I; b, din elevația bisericii a II-a.

apariția unei mici părți din zidul polygonal al primei abside, depășit de acela al unei a doua abside, tot polygonală (fig. 4).

Este singurul loc unde avem această ușoară

Fața exterioară a bisericii II era ornamentată cu două brăie profilate, ce o încingeau : primul mai sus de nivelul pragului intrării, supt ferestre, format dintr'un strat continuu de trei cărămizi

suprapuse, cea de jos ieșindă, cea din mijloc teșită oblic pentru racordarea cu cea de-a treia, care intră în planul părelui (fig. 5).

Al doilea brâu, acum invisibil, mai sus supt streășină, îl formă linia dințată și proeminentă a cărămizilor cu capătul din afară triunghiular, din care s'au găsit multe în dărâmături (fig. 39).

Fig. 6. — În latura sudică, în dreptul pronaosului: a, din elevația bisericii I, blocaj intern; b, paramentul bisericii a II-a.

Ca materiale, la biserica II, în afară de cărămidă și de piatra brută de râu sau de stâncă, intră, mai ales pe linia colțurilor absidale, și piatră ecarisată de calcar, în mare parte spongios. Din piatră de calcar compact sânt ciopliți stâlpii și pragul ușii de intrare (fig. 7 și 24), ca și lespeda cu inscripția. Aceasta este și ea la fel „burciardată” ca piatra pragului de jos; iar tăietura ce presintă la capetele bazei, pentru așezarea pe stâlpi, arată că ea formă și pragul de sus al ușii de intrare (fig. 27 și 39).

Materialul de construcție al bisericii I este exclusiv piatra brută de gârlă și de stâncă, legată cu mortar de var și nisip.

Zidurile bisericii I presintă, ca tehnică de construcție, un blocaj interior îmbrăcat pe ambele fețe cu câte un parament din același material. În acest parament intră în exterior și blocuri mai mari de $\frac{1}{2}$ m. c., cum se vede între absida altarului și cea de Sud a naosului (fig. 5). Pe latura exterioară a zidului de Nord al bisericii I, în dreptul nartexului, a rămas locul unei grinzi de legătură a zidăriei pe o lungime de 2.70 m. lată 0.32 m. (fig. 8 și 24). Este o particularitate tehnică pe care o vom găsi și la fundația altarului bisericii I, ca și la prima perioadă a chiliilor mari (fig. 14 și 23).

Treptele din fața intrării sânt din lezepe de piatră neregulată așternute pe pământ, fără mortar de var (fig. 7).

Săpătura în interiorul bisericii a întregit și lămurit particularitățile celor două construcții și raportul dintre ele (fig. 9–14 și 24).

La *biserica II*, sinul arcuit al altarului se leagă de arcele absidelor naosului prin două retrageri dreptunghiulare ale zidurilor, în fața cărora, între capetele vestice ale absidelor și zidul despărțitor al nartexului, se înalță câte un pilastru dreptunghiular, basă de razim a celor patru arcuri de boltă peste care se înalță turla (fig. 9 și 10). Între pilaștri și zidul dintre naos și nartex rezultă câte un sin redus dreptunghiular. Cel de dreapta s'a folosit ca vatră pentru trebuințele cultului: s'au găsit aici cenușă, cărbuni și urme de arsură. Vatra constă dintr'un așternut de piatră și cărămidă nezidită, așezată peste pardoseală, pe un strat de pământ nisipos (fig. 11).

Între naos și altar pardoseala se întrerupe, lăsând golul grinzii de susținere a catapetesmei, pe lungime de 3.40 m., adâncime și lățime de 0.22×0.17 m. Grinda aceasta pătrundea prin zidurile laterale cu câte 0.68 m. (fig. 9).

În altar s'a găsit și a rămas *in situ* *picioorul mesei*, cioplit dintr'un bloc de piatră calcaroasă (fig. 9). *Fața mesei*, din aceeași piatră, s'a găsit deplasată și spartă la două colțuri. În zidul din dreapta al altarului este o mică nișă de $32 \times 34 \times 38$ cm.

Zidul despărțitor dintre naos și nartex lasă loc

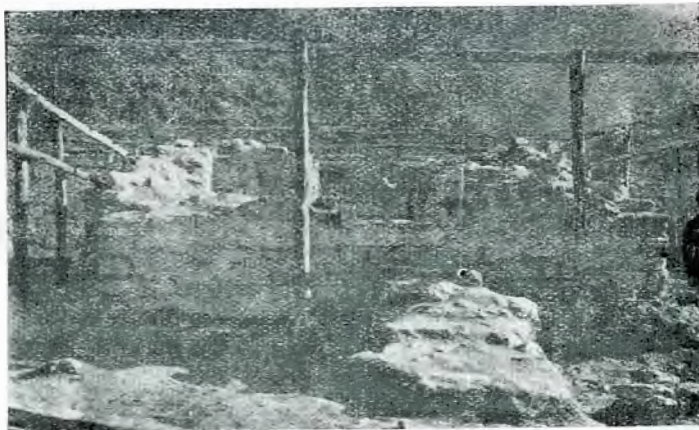

Fig. 7. — Întrarea în biserică.

unei ușii cu stâlpi laterali și prag din grinzișoare, al căror gol a rămas în zid.

Nartexul, mai lat decât adânc, are 4.20×2.90 m. În pragul de jos al intrării în biserică sânt adâncite golurile laterale ale fășanelor ușii și alt gol la mijloc pentru zăvor. *Pardoseala* bisericii II este din cărămidă inecată într'un strat de mortar de var cu nisip; s'a găsit bine păstrată în altar, pe laturile naosului și în nartex.

Tencuiala de pe fața interioară, păstrată mai bine în altar, nu are urme de fresce; atari urme le avem însă în fragmente căzute în naos și în altar.

Precisarea în interior a liniilor bisericii I s'a putut face fără dificultăți, lipsind pardoseala bisericii II în mijlocul naosului, și trebuind să cercetăm mormintele din nartex¹. La altar am sacrificat parte din pardoseala bisericii II în schimbul unor precisări prețioase. Și aici am constatat că zidurile bisericii I sânt construite exclusiv din piatră brută cu mortar de var cu nisip. Trecerea de la absida arcuită a altarului la absidele naosului se face fără retragerile dreptunghiulare ale bisericii II. Avem și aici același zid despărțitor între naos și nartex (v. planul, fig. 24).

Grosimea și masivitatea zidurilor bisericii I îi dau înfățișarea unei construcții ciclopice. Grosimea maximă de peste trei metri o ating zidurile de Nord și de Sud, la capetele absidelor naosului, micșorându-se la nartex până la 2 m. Grosimea

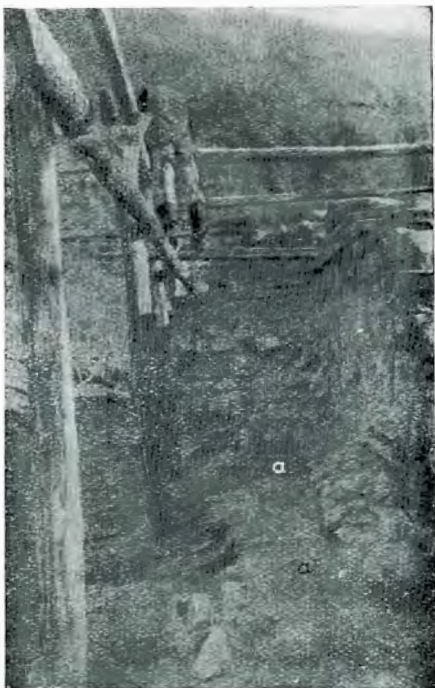

Fig. 8. — În latura de Nord a bisericii, în dreptul pronaosului: a, locul unei grinzi de legătură a zidăriei bisericii I.

cea mai redusă, de 1.25 m., o are zidul vestic, de la intrarea în biserică. Aici, ca și la extrema

¹ Cu care prilej am putut urmări prelungirea pardoselii bisericii I spre Sud, Nord și la Est de mormântul din stânga, care este așezat chiar pe această pardoseală a primei construcții.

de Răsărit, biserica II este suprapusă aproape exact peste elevația bisericii I, aproape în aceeași grosime; numai fața exterioară a laturii de mijloc

Fig. 9. — Altarul Bisericii a II-a; a, locul grinzii de jos a catapetesmei.

a absidei I rămâne ceva mai retrasă supt elevația bisericii II, care totuși și aici se razimă pe fundația mai ieșindă a bisericii I (fig. 4).

În ceea ce privește *fundația bisericii I* supt întregul altar, am constatat prezența unui strat de zidărie din piatră cu mortar de var, străbătut de

Fig. 10. — Latura sudică a altarului, cu piciorul mesei și firida din zid, parte din absida naosului.

grinzi de lemn, pe o lungime de 8 m. și o adâncime (de la Est la Vest) de 3.50 m. Grinzile, putrezind au lăsat golul prin care o prăjină introdusă din interiorul altarului străbate pe supt zidul de elevație prin prelungirea fundației până la limita ei exterioară. Experiența am făcut o la golul uneia din grinziile vizibile în dosul mesei altarului bisericii II (fig. 4 și 14).

Aceasta este o particularitate tehnică vrednică de remarcat: o fundație generală de 40 cm. grosime¹, a întregii suprafețe a altarului, din

¹ Constatată în interiorul altarului; în exterior, la Est.

piatră cu mortar de var, cu legături de grinzi de lemn, longitudinal și transversal. Atari grinzi de legătură a zidăriei am mai constatat, una pe latura de Nord a nartexului (fig. 8), alta la zidul sudic al chiliilor mari, și acestea tot din prima epocă de construcție (fig. 23).

Pardoseala Bisericii I-a, la o adâncime de circa

Fig. 11. — Privirea din naos spre ușa de intrare, la nivelul Bisericii a II-a.

50 cm. supt pardoseala Bisericii a II-a, este făcută din cărămidă mai solidă decât cea de la Biserica a II-a. Este vizibilă în nartex, la trecerea de aci în naos, și la absidele naosului. Cărămizile sânt inecate într'un așternut de mortar de var cu nisip.

Așa dar Biserica I-a, de înfățișare ciclopică prin grosimea zidurilor, de o soliditate nicăiri clintită, cuprinzând o suprafață care peste tot depășește limitele Bisericii a II-a, are prin aceste caractere specifice un spațiu interior mai redus decât al Bisericii suprapuse.

Ca așezare, Biserica a II-a, călcând cu zidul de Sud mai aproape de fața interioară a Bisericii I-a, se apropie cu zidul ei nordic mai mult de fața exterioară a Bisericii I-a.

* *

Modificări ulterioare observate în pardoseala nartexului, cu cărămizi de alte dimensiuni, și o prăbușire către zidul sudic, ni-au indicat existența unor *morminte*. Au ieșit aci la iveală trei :

1. *Mormântul din dreapta* (fig. 15) are camera mortuară pardosită și pereții laterali zidiți cu o cărămidă specială, lunguiată și îngustă, de $34 \times 9 \times 05$ cm. La perețele sudic în locul cărămizii avem trei mari lespezi de piatră, una înaltă de 10 cm. Adâncimea camerei mortuare este de 90

grosimea merge până la 1 m., cerută de natura terenului; această zidărie este așternută pe un strat de pietriș.

cm., lungimea de 1,70 m. Capul mortului, orientat spre Răsărit, se odihnește pe o jumătate de cărămidă; alte două jumătăți sânt de o parte și de alta a capului. Mânile sânt aduse pe umeri, cu palmele deschise spre stern. La un antebraț pre-sintă fractura osului radius, vindecată. Este scheletul unui bărbat în vârstă de circa șaizeci de ani, după dinții tociți. Nu sânt urme care să indice un capac boltit și nici sicriu de lemn.

Ca inventariu nu s'a aflat decât :

a) o frântură de monedă fără urmă de legendă.

b) un fragment de vas comun de teracotă.

După construirea camerei mortuare, pardoseala desfăcută a Bisericii a II-a a fost refăcută în parte cu aceiași cărămidă îngustă a mormântului. Este evident din epoca Bisericii a II-a.

2. În stânga nartexului, alăturat de perețele nordic, s'a găsit *mormântul profanat* al unei persoane tinere, ca de treizeci și cinci de ani¹, poate femeie. A rămas numai craniul, cu falca de jos mult deplasată, cu brațele, picioarele și parte din basîn; nicio urmă de cameră mortuară zidită, nici inventariu (fig. 16).

Fig. 12. — Altă privire din naos spre vest: a, ușa de intrare în Biserica a II-a; b, ușa dintre pronaos și naos și pardoseala Bis. a II-a; c, din elevația Bis. I; d, pardoseala Bis. I.

¹ Vârsta o dăm după indicațiile d-lui N. Pănescu, maestrul atelierului de dermo- și osteoplastie al liceului „Traian”, căruia îi aducem mulțumiri pentru devotamentul cu care ne-a ajutat la săpături, în special la deschiderea foarte atentă a mormintelor. Pentru conservare, și din respectul pietății pe care populația a manifestat-o la descoperirea acestor morminte, femeile aducându-li prinos de tămâie, lumânări și flori, am construit două bolți în care, cu serviciu religios, sau reșezat osămintele. În a treia boltă, construită la Sud-Est de biserică și îngrădită, s'au așezat osămintele celorlalte morminte din jurul bisericii.

3. Tot la stânga nartexului, alături de mormântul anterior, mai spre ușa Bisericii, s'a găsit *mormântul bine conservat al unui bărbat* (fig. 17), în vârstă ca de șaptezeci de ani, cu capul pe două cărămizi suprapuse, de $26 \times 14 \times 4$ cm.; ține mâna dreaptă pe piept, cea stângă adusă spre umărul drept.

Era așezat de-a dreptul pe pardoseala Bisericii I-a, fără cameră mortuară.

Lungimea scheletului este de 1,80 m.

Adâncimea pardoselii pe care este așezat mortul, față de pardoseala Bisericii a II-a, este de 50 cm. Ca inventariu s'au găsit:

a) un ciob de vas comun de teracotă;

b) *trei mărgelile de sticlă*, albe, ghintuite, care pot proveni de la mormântul alăturat (fig. 35 c.).

Este probabil că două din aceste morminte sânt ale ctitorilor Bisericii a II-a, iupanul și iupănița Hamza¹; al treilea, al unuia din stareții aceleiași Biserici a II-a.

Mormintele și grămădirile de osămintă descoperite în jurul Bisericii s'au însemnat în plan

7, erau orientate cu fața spre Răsărit; la no. 1, mâna dreaptă adusă pe umărul stâng, cea stângă îndoită în unghi drept, sub sternal; la altul, ambele mâni erau aduse pe piept (fig. 18).

b) Mormântul 5 a fost al unui copil până la

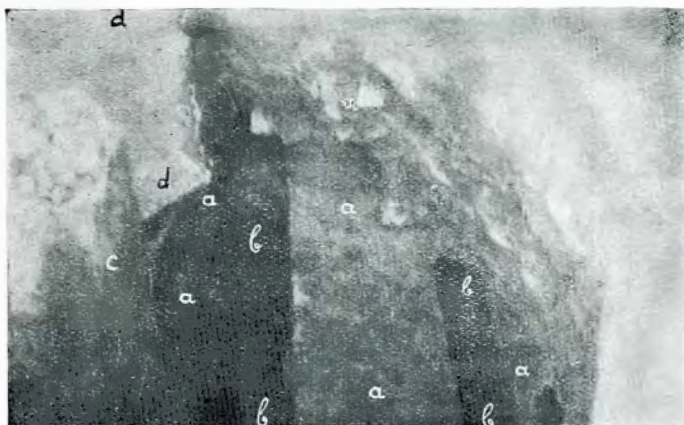

Fig. 14. — Supt pardoseala altarului Bisericii a II-a: a, b, fundația altarului Bisericii I; b, locul grinzilor de legătură a acestei fundații c, Biciorul mesei altarului.

patrusprezece ani.

c) *Mormântul 8, schelet de om matur, era înconjurat de o îngrădire de bolovani.*

Fig. 13. — În laturea de Nord a altarului, cu retragerea zidului spre naos: a, locul grinzii catapetesmei și pardoseala Bisericii a II-a.

(fig. 24). Așupra lor am făcut următoarele observațiuni:

a) *Scheletele întregi*, la mormintele 1, 3, 5, 6,

¹ Așupra acestei atribuirii a se vedea cap. penultim, *elemente de datare*.

Fig. 15. — Mormântul în pronaos, din spre Sud.

d) La 2 s'a găsit numai craniul sfărâmat și puține alte osămintă; la 4 osămintele adunate ale unui schelet; la 7, două schelete adunate la un loc, alături de treptele intrării (fig. 19); la 8 bis, trei crani alăturate; la 9, patru crani și două femure, adunate într-o cutie de lemn, al cărei putregaiu s'a găsit pe loc; la 10 au fost adunate osămintele unui schelet; la 11 un craniu sfărâmat.

e) Osămintele 1—11 s'au găsit la foarte mică adâncime; numai la mormântul 12, unde s'a săpat groapa pentru bolta osămintelor din jurul

recentă, când nivelul terenului era ridicat prin pietrișul adus de ape; parte din ele au fost scoase din morminte mai vechi, spre a se face loc altora.

Fig. 16. — Mormântul din pronaos, din spre Nord, cel profanat.

Bisericii, s'au găsit două schelete mai jos de 1 m. Inventariul sărac al acestor morminte se reduce

Fig. 17. — Mormântul din pronaos din spre Nord; a. locul mormântului profanat din fig. 16; b, pardoseala bis. 1.

la trei potcoave de încălzămintă, de fier, găsite la mormintele 1, 7 (fig. 38).

În concluziune, osămintele 1—11 sânt de dată

Cercetarea celorlalte două mormane de dărămături a dat la iveală:

1. *Chilile mici* la Sud-Vest de Biserică (fig. 20 și 24) prezintă transformări interioare ce corespund epocilor de construcție și de reclădire a Bisericii I, II, cum vom constata și la chilile mari. Zidăriile exterioare, din piatră brută de râu și de stâncă, închid un spațiu mic, divizat în două camere: una spre Apus, alta spre Răsărit, la început de mărimi egale. Prima are intrarea din spre Apus, cealaltă a avut-o din spre Miazăzi; însă, aceasta astupându-se ulterior, camera de Est a rămas în comunicare numai

Fig. 18. — Mormânt la Vest de Biserică.

cu cea vestică. Comunicarea între ele se făcea inițial printr'o ușă îngustă, care în a doua epocă a fost astupată cu cărămidă, deschizându-se alta mai spre Sud, în același zid. În această epocă pare să se fi despărțit din camera de Est, prin zidul d. pus peste tencuială cămăruța din spre Miazănoapte. La închiderea ușii externe din spre Sud, spațiul din fața ei, închis între ziduri, s'a transformat într'o infimă cămăruță, cu ușa oblică spre cameră. A rămas de la această ușă urma adâncită în pardoseală a pragului de lemn. La dreapta camerei de Apus avem, de toate părțile închisă între ziduri, o altă infimă cămăruță, care nu poate fi înțeleasă decât ca ascunzătoare mascată în interiorul zidăriei. Grijă de răufăcători explică și existența urmelor a două uși de lemn în golul de comunicare dintre camere. O particularitate de construcție a ușilor acestor chilii este țesătura

oblic a pereților laterali la intrare și ieșire, cum avem și la ușa dintre nartexul și naosul bisericii. Laturile lor sânt din zidărie de cărămidă și piatră.

În zidurile *b*., *d*. sânt de remarcă golurile lăsate la fața pereților de trei stâlpi de lemn, verticali, iar în interiorul lui *d*, către camera estică, golul unui alt stâlp cilindric vertical.

Chiliile mari, așezate la Vest de biserică (fig. 21-24), cu întreaga zidărie supt nivelul curții acesteia, sânt construite în malul din spre ogașul Mănăstirii. Zidurile se păstrează, în înălțime, până aproape de nivelul tavanului. Sânt și aici evidente două epoci de construcție: din prima se păstrează, pe întreaga lui lungime, zidul de Est, parțial cele de Vest și Nord. Acesta din urmă, împreună cu capătul alăturat al zidului vestic, au fost distruse de apa ogașului, ceea ce a determinat, la a doua construcție, părăsirea camerei de Nord, sau a unei părți din ea. La capetele zidului extrem nordic, din a doua epocă, se vedea tencuiala pereților alăturați cari sânt mai vechi. La reconstruirea chiliilor mari, spre a se compensa pierderea din spre Nord, s'au prelungit puțin în spre Sud.

Fig. 19. — Osăminte grămadite de la două schelete, în mormântul no. 7, la stânga treptelor de intrare în Biserică.

În camera de Nord, părăsită la a doua epocă, s'a găsit, *in situ*, *piua de piatră* de calcar (fig. 24), fost suport al unui stâlp de lemn pentru grinzile tavanului. Piua, așezată exact la mijloc

în spațiul cuprins între zidurile *a*, *b*, *c*, ar indica dimensiunile camerei extreme de Nord din prima perioadă.

La refacerea din epoca a doua constatăm următoarele transformări și adăugiri. S'au îngroșat zidurile lungi de Est și de Vest, pe fața lor în-

Fig. 20. — Chiliile mici: *a*, intrarea în l-a cameră; *b*, ușa dintre cele două camere; *c*, uși astupate; *d*, ușa spre camera de Nord-Est. La fund, Biserica.

terioară, prelungindu-se puțin spre Sud; s'au construit zidurile extreme de Sud și de Nord *d*, *g*, precum și cele două interne *e*, *f*, dintre care ultimul pare a fi servit și în prima perioadă. S'au realizat astfel:

a) La mijloc o mare încăpere de 47,5 m. p., prevăzută cu o nișă în peretele estic.

b) O altă mai mică, din care ulterior s'a despărțit o cămară spre Răsărit, prin adăugirea zidului oblic, ale cărui capete sunt puse peste tencuiala zidurilor *f*, *g*. Și în această cameră avem o nișă.

c) Încăperea extremă de Sud, în care se intră printr'o ușă largă, cu pereții laterali acum în parte distruși. Trecerea la camera mare de mijloc se face printr'o ușă largă de aproape 2,50 m. Lărgimea acestor două uși, putându-se intra pe ele cu carul, cum și faptul că pereții tuturor camerelor, păstrați aproape de-a rândul până la înălțimea tavanului, nu prezintă deschideri de ferestre, ne duc la încheierea că partea păstrată a acestor chilii a servit numai pent.u pivnițe și cămări, iar locuințele călugărilor erau suprapuse. De-a rândul în acest subsol s'au găsit urmele incendiului care a distrus grinzile tavanului și etagiul suprapus. Aici s'a găsit și cea mai mare parte din inventariul de ceramică ce vom descrie mai jos.

* *

Materiale de construcție, de instalații interioare și gospodărești descoperite la săpături sânt:

1. *Cărămizi* de diferite forme și dimensiuni (fig. 39).

2. Blocuri mai mari și mai mici de *piatră*

Fig. 21. — Chiliile mari.

ecarisată, în cea mai mare parte din calcar spongios, provenind în primul rând de la colțurile absidelor și de la pilaștrii din interiorul naosului; unele păstrau tencuiala pe trei fețe.

3. *Stâlp paralipiped* dreptunghiular din piatră de calcar (fig. 29), de dimensiunile $75 \times 18 \times 18$ cm.; este prevăzut cu o talpă proeminentă pe mijlocul feței, care are și colțurile teșite și baza proeminentă. Alte două fragmente de stâlpi similari de dimensiunile $49 \times 18 \times 15$ cm. și $22 \times 18 \times 11$ s'au găsit în preajma Bisericii, cel întreg la colțul de Nord-Vest.

4. *Con de piatră de calcar, cu creste* inegal profilate de la vârf spre basă, care este o prismă poligonală neregulată (fig. 32 și 39); dimensiunile $30 \times 30 \times 28$ cm.

5. Piciorul mesei de altar a Bisericii II, în

Fig. 22. — Extrema de Nord a chiliilor mari; în față, partea din întâia epocă, distrusă de apa Ogașului Mănăstirii.

situ, din piatră de calcar spongios, de dimensiunile $40 \times 50 \times 108$ cm.

Masa de altar din același calcar; fața superioară, tencuită cu un strat de mortar de var cu nisip fin, are marginile puțin ridicate; laturea întreg păstrată este de 72 cm., fața în interiorul chenarului are $60/54$ cm., având lipsă la o latură. A fost probabil pătrată (fig. 29).

7. Șase fragmente dintr-o *a doua masă de altar*, din calcar spongios, la fel lucrată și cu fața superioară tencuită (fig. 30). Una din aceste două mese de altar provine probabil de la Biserica I-a, cealaltă de la Biserica a II-a.

8. Două fragmente dintr-o *lespede ecarisată* din piatră de calcar spongios, având fața tencuită cu mortar de var cu nisip fin și purtând *urme de frescă*. Are dimensiunile $61 \times 32 \times 55$ cm. (fig. 31).

9. Jumătate dintr-o *râșniță de măcinat*, anume din tabla ei, din piatră dură, s'a găsit în cămara chiliilor mari (fig. 32, 39).

Fig. 23. — Chiliile mari, capătul nordic, văzut din spre Vest. În față zidul întâiei epoci, cu locul unei grinzi de legătură a zidăriei în a.

10. Fragment dintr-o *lespejoară de piatră de râu perforată*.

11. *Fierărie* de construcție, în parte reprodusă în fig. 38:

a) *Scoabe de fier în S* de la incheieturi de grinzi și grinzișoare.

b) *Piroane* mari și mici, *cuie* de diferite dimensiuni.

c) *Țâțâna* unei uși mari, cu piciorul-axă și placa de fixat pe ușă; pe fața internă a acesteia se văd capetele cuielor și resturi din lemnul ușii.

d) Placă de tablă de fier cu vârful crestă, de aplicat pe ușă, la țâțâna. S'a găsit, ca și țâțâna, în camera de Est a chiliilor mici.

e) *Lacăt* cilindric, găsit în camera de mijloc a chiliilor mari. O cheie, găsită pe zidul vestic al acelorași chilii.

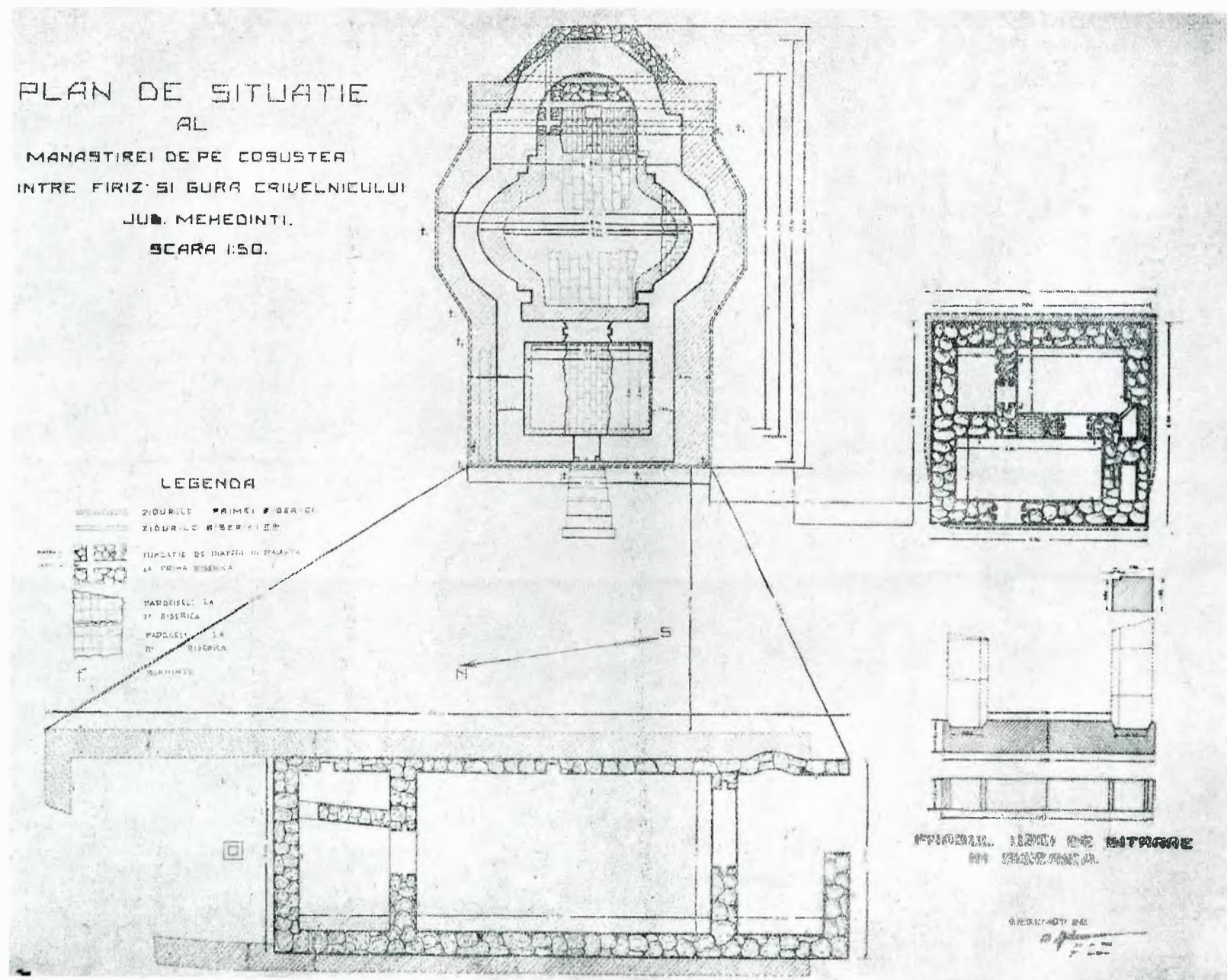

Fig. 24. — Planşa no. 1 de situaţie, cu detalii de construcţie. Mormintele din jurul Bisericii, însemnate cu † sânt numerotate: 1-11, pornind de la Sud de altar. Scara clişeiului 1/189.

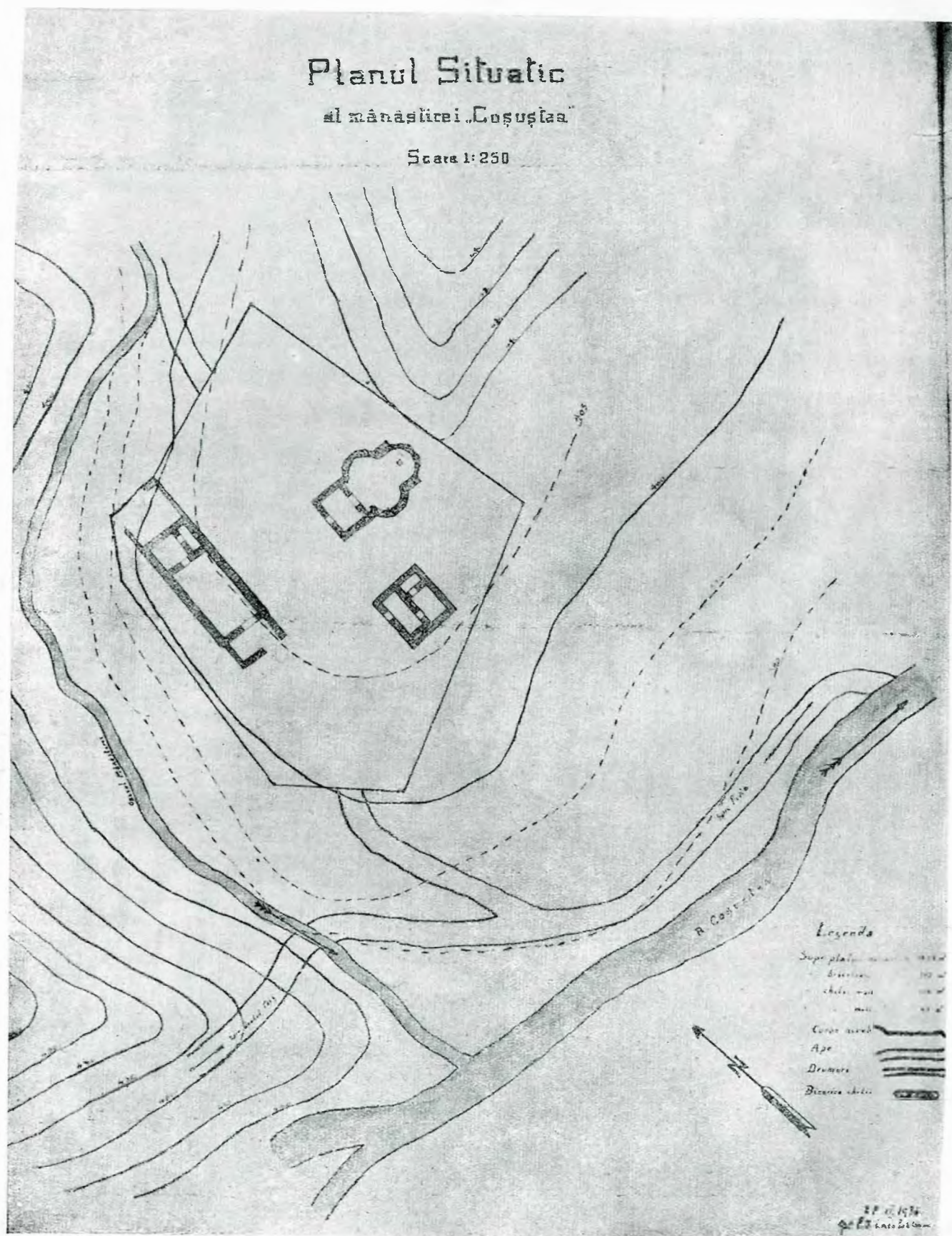

Fig. 25. — Planul no. 2 de situație. Scara clișeului 1/639.

f) *Scoabă de la zăvorul ușii*, găsită la chiliile mici.

g) *Potcoave de încălțăminte*.

Fig. 26. — Două monede de argint, sec. XVI, și gravură monetară pe plumb din 1540

h) Un mare *pinten de călăreț* cu deschidere internă de 9 cm.

i) Un *piron-cârlig*.

j) *Lamă de cuțitaș* și placa lui de os.

smalț multicolor, pe un prim fond general de smalț verde deschis; baza bordului zimțat, este marcată cu un îngust cerc roșu-cărămiziu; bordul și cupa centrală sânt la fel decorate cu frunze ovale împreunate, pe bord șase grupe de câte două, iar în cupă patru frunze grupate în jurul unui cerc din fundul vasului; marginile frunzelor sânt marcate cu smalț verde închis; spațiile dintre ele sânt umplute cu picurări de smalț castaniu-inchis care acopere șiraguri de dungii semi-ovale, incisate, de culoare tot castanie; dungile frunzelor sânt și ele trasate, înainte de așternerea smalțului, cu duble linii incisate, ca și cercul din fundul cupei.

Vasul are, pentru atârnat, două perforări alăturate în inelul de basă. Dosul are culoarea naturală cărămizie a pastei arse.

Avem încă :

a) Zece grupe de *fragmente* din zece alte *farfurii* din această categorie, cu aceiași tehnică și fel de ornamentare; două prezintă mici variațiuni în forma plastică.

Fig. 27. — Inscripția slavă de fundație a Bisericii a II-a

12. Un capitol oșbit îl merită *ceramica*, smălțuită și nesmălțuită, prin varietatea de forme și ornamentație, parte servind de podoabă de interior, parte pentru usul gospodăresc :

A. *Farfurii ornamentale* smălțuite, prevăzute, pentru atârnat, cu câte o urechiușă aplicată în spatele lor, sau cu câte două perforări alăturate la baza proeminentă circulară, scobită în interior (fig. 35-37). Remarcăm din această categorie :

a) Farfurie cu marginea dințată, cu bord larg ușor inclinat de 7 cm., după o scurtă cădere mai bruscă de 15 cm., și cu o calotă sferico-centrală, excavată în forma unei cupe, cu diametrul de 17 cm., divizată și ea în interior în două zone distincte, printr'o dungă, care și aci marchează un prag de inclinare (fig. 37 a).

Interiorul este splendid și simetric decorat în

b) Fragmente din alte *farfurii* mai simplu ornamentate, dar cu aceleași mijloace tehnice.

Fig. 28. — Fragment din a doua inscripție.

c) Fragment dintr'un vas gros cu dungii mai pronunțat incisate, cu linii curbe.

d) O variantă remarcabilă o avem în fragmentul ornamentat cu fâșii de fine linii paralele șerpuite, incisate, umplând golurile ornamentației de căpenie (care lipsește), limitată și aceasta prin aceleași fâșii de linoare incisate.

Fig. 29. — Sus: stâlpi de piatră; jos, masa altarului

e) Fragmente de *farfurii*, unele cu bordul mai îngust, de la 3.5—5 cm., mai variat sau mai simplu ornamentate, parte cu dungi de o singură culoare, verde sau castaniu pe fundul gălbui, sticlos, altele numai cu luciul acestui fond.

f) De o eleganță deosebită este și o farfurie cu bordul larg de 9—5 cm., cu diametrul cupei centrale de 12 cm., cu fondul general de smalt verde, peste care, pe bord, se desfășoară incisate și colorate în castaniu trei grupe de câte două rămurele; din fiecare rămurea se desfac alte trei terminate în mânuchiuri de câte cinci frunzulițe simetric distribuite pe câmpul bordului. Dosul are același smalt verde și pe fundul plat o urechiușă de atârnat. Este fabricat dintr'o pastă alburie (fig. 37 b).

g) Fragment din corpul unui vas cu smalt alburie, peste care se așterne ornamentația cu volute și frunzișoare incisate, cu inter-spățiile umplute cu grupe de dungi incisate și cu picurări de smalt castaniu (fig. 35 a).

h) Farfurii, tot ornamentale, cu buza zimțată sau netedă, cu bordul 3.5–4 cm., cu cupa centrală mai ușor excavată, cu față interioară smălțuită; una are „cupa” ornamentată cu cercuri

concentrice până la limita ei superioară (fig. 37 c).

i) Funduri de vase similare, cu inelul de basă ca suport, cu și fără perforări de atârnat.

B. *Alte vase smălțuite*, între care distingem :

a) Fragmente dintr'o ulciacă, cu remarcabilă ornamentație în relief, cu motivul ramurilor terminate în volute și frunze. Este colorată în galben, verde și gris (fig. 36 a).

b) Fragmente dintr'o cană smălțuită în interior în galben deschis, în exterior în galben și verde.

c) Jumătate dintr'un *vâscior-solniță*, cu buza lată netedă; este ornamentat în exterior cu cercuri profilate supt gât și de-asupra bazei; smălțuit în verde, în interior și exterior; păstrează urma legăturii cu perechea sa; avea două urechiușe laterale (fig. 34 a).

d) Fragmente din partea superioară a trei castroane cu buza lată netedă și ornamentată cu cerculețe în relief; sânt smălțuite numai în interior, în verde (fig. 34 b).

e) Fragmente de castroane, castronașe, cu smalt galben-luciu în interior, parțial și în exterior.

f) Fragmente de oale, urcioare și alte vase comune, smălțuite în diferite culori, unele pe ambele fețe.

Fragmente din oale, străchini, ceșcuțe, ornamentate geometric sau cu dungi rămurate, în culori de apă.

Fragmente din diverse vase și capace, nesmălțuite, variat profilate; unele ornamentate cu incisări de cercuri, alveole sau alte motive geometrice (fig. 34). Oală întreagă din această categorie înaltă de 24 cm. (fig. 33).

Fig. 30. — Fragmente dintr'o masă de altar.

Fragmente de vase, unul smălțuit în exterior și interior, ornamentate prin aplicarea unui șnur (fig. 35).

Fragmente din diverse vase și capace nesmălțuite și neornamentate. Mică lulea (?) scundă, de teracotă fină, cu cerc profilat la buza și orna-

mentată pe laturea bombată cu un șir de alveole, intrerupte în dreptul tubului lateral; acesta se prelungește conic spre basă (fig. 35 a).

* * *

Ca *elemente de datare*, pe lângă celelalte materiale, și în afară de forma și particularitățile arhitectonice, avem monede și fragmentele inscripției slave.

1. Monedă rotundă de argint supțire, perforată în două locuri, cu legenda ștearsă pe ambele fețe; pe o față se distinge vulturul cu aripile întinse, despărțit printr'un cerc de legenda marginală, din care cetim: *Sig.* Este o *groșiță polonă de la regele Sigismund al III-lea* (1587-1632). S'a găsit în prima cameră de Sud a chiliilor mari (fig. 26).

2. Placă ovală de plumb, cu gravura monetară a unui dinar unguresc de la *Ferdinand I-iu*, din 1540 (fig. 26). Legenda și stema sânt gravate negativ, pentru a se obține prin turnare de metal reproducere positive. În cercul interior avem stema lui *Ferdinand I-iu*: scut divizat prin bare în patru cartiere: I-ul fasciat; al II-lea cu cruce dublă; al III-lea cu două capete de Arabi; al IV-lea cu leul stând în două labe; în mijloc blasonul Habsburgilor. Legenda ni dă: *Ferdinand. D. G. R. VN. 1540 (Ferdinandus I, Dei gratia Rex Ungariae)*¹.

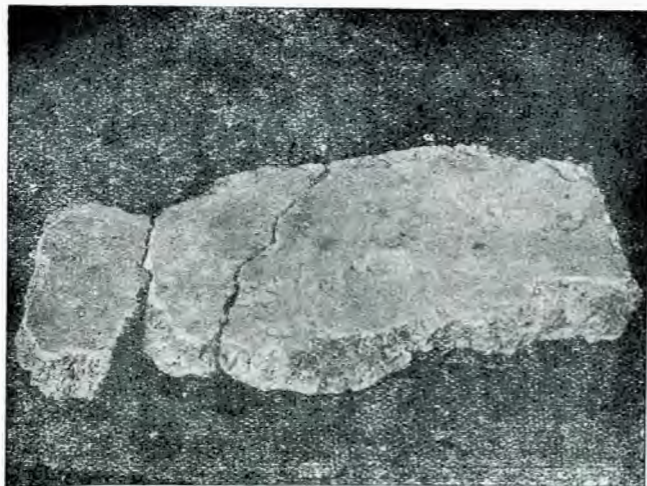

Fig. 31. — Piatră ecarisată, cu strat de tencuială cu urme de frescă.

3. Monedă ovală de argint, supțire, perforată, cu legenda și figurația șterse; factura indică secolul al XVI-lea (fig. 26).

¹ Nu s'a găsit și a doua placă de plumb cu gravarea, tot negativ, a reversului dinarului, care are: Maica Domnului cu Pruncul și legenda *Patrona Ungariae*. Placa noastră

4. Fragment dintr'o mică monedă indescifrabilă, găsită în mormântul din dreapta, din naos.

5. *Inscripția slavă*, săpată pe piatră de calcar numulitic. S'au găsit șapte fragmente împrăștiate¹ (fig. 27), fragmentul 8 (fig. 28) făcând probabil parte din altă inscripție.

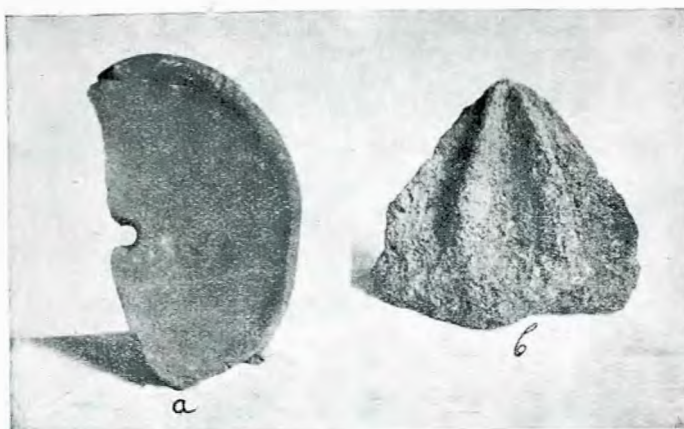

Fig. 32. — a, din talpa unei rășnițe; b, piesă de coronament din piatră de calcar.

Mărima literelor în fragmentele 1-7 este egală, de 9 cm.; rândurile sânt despărțite printr'o bandă proeminentă, în care sânt săpate literele suprapuse și prescurtările; felul și grosimea pietrei sânt aceleași. Totul arată că acele șapte fragmente fac parte din una și aceeași inscripție.

Ca indicație a locului de așezare a inscripției, de-asupra a doi stâlpi de piatră pe cari se răzimbau capetele blocului, avem înălțimea redusă a feței inferioare a lespezii la capătul

de plumb s'a găsit în partea extremă a chiliilor mari, părăsită, cum s'a arătat, la reconstruirea lor. D. profesor C. Moisil ni arată cum se turnau câte două monede supțiri, una față, alta reversul, care, lipite, dau dinarul, la fel cu cel fabricat în monetăria oficială de la *Baia Mare*, unde se băteau dinarii pentru Ungaria și Transilvania. Este probabil că și în Mănăstirea Cosuștea era un atelier clandestin de falsificarea dinarilor ungurești. Dinarul lui *Ferdinand I-iu* au circulat în Muntenia în mare număr, ca și ai lui Maximilian și Rudolf al II-lea, contând ca monede mărunte, bani. Și la Mănăstirea Snagov, după spusele d-lui Dinu Rosetti, se pare că a fost într'o vreme o monetărie clandestină.

¹ Fragmentele 1 și 6, în fața Bisericii, primul la stânga, al 2-lea la dreapta treptelor; 8, la ușa dintre nartex și naos; 5, în naos; 2, în altar; 3, în dosul altarului; 7, la camera mare a chiliilor mari, la suprafață; 4, la Stâna Capreilor din dreptul ogașului Costol, dusă de la Mănăstire, din anii trecuți, de căprarul Nic. Giugiu. Felul cum a fost spartă și împrăștiată inscripția concordă cu tradiția unei distrugerii în scopul de a se evita secularizarea moșiei. Pentru reconstituire și interpretarea inscripției am consultat pe d-nii profesori St. Nicolaescu și P. P. Pănaiteșcu. Pentru datarea și descrierea monedelor pe d. profesor C. Moisil. Tuturor li mulțămim cu recunoștință.

stâng (fig. 39). Capătul de jos din dreapta nu este complet păstrat. Atari stâlpi de piatră nu-i avem decât la ușa de intrare în Biserica a II-a, al cărei prag și întreg cadru era din piatră (fig. 24).

Fig. 33. — Oală de la un mormânt.

Și „burcedarea“ feței exterioare a pragului este aceeași ca la lature inferioară a inscripției. Aceste observații, la care se adaugă potrivirea dimensiunilor lespezii inscripției cu acelea ale ușii de

1. † Произволеніем бѣца ѿ сѣ н[оси]шеніем сна н сѣ[в]рше[ніем] стро[и]
2. Аха възвнжес[е] сѣн чснѣ н вж[ественн]н храм., вхнм]н стро...
3. Вх дни благочестивом[с] н хрстолженком[с] гнѣ ѿв басараб вхеркдаот...
4. рабх вжѣ [жѣпан] хамз...¹ [вх. лѣт 750]и...

În traducere :

† Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, ridicatu-s'a acest cinstit și dumnezeiesc hram al Sfântului..., în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului Domn Io Basarab Voevod, de robul lui D-zeu ju[pan] Hamza [...] [în anul 6985².

Avem deci, pentru Biserica a II-a ctitoria unui jupan Hamza, în 1475.

Hamzi întâlnim și astăzi în Carpații olteni: mai multe familii am cunoscut la Câmpul lui Neag, pe Jiul ardelean; iar trezutul oltenesc ni dă între alții pe :

1. *Hamza Postelnicul*, fiul lui Barbu Postelnicul, din Târgul-Jiului, în documentul din 7 August 1523 (7031)³.

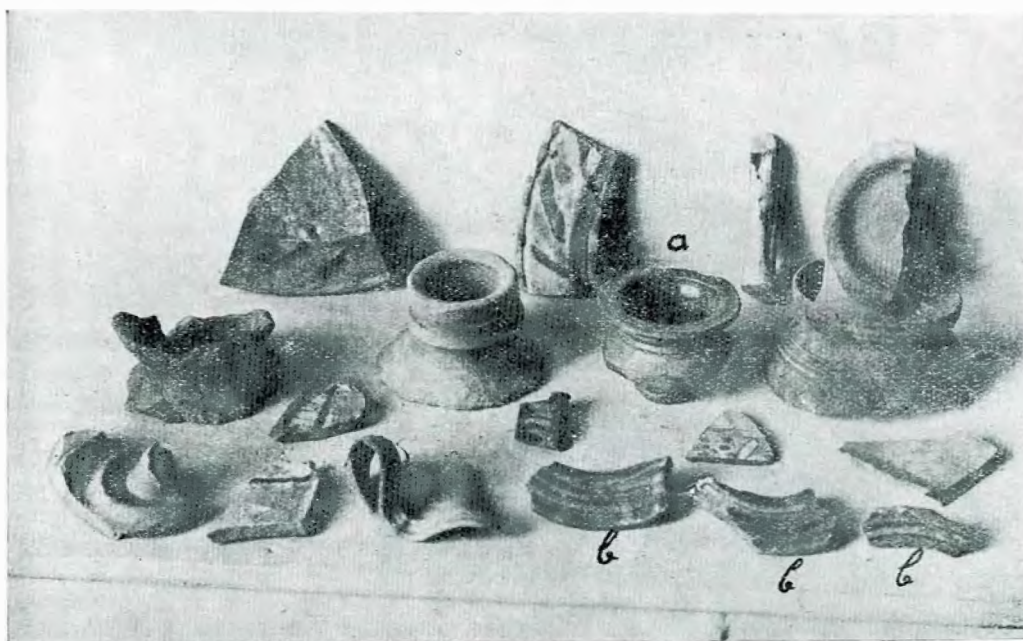

Fig. 34. — Vase de teracotă; a, vas-solniță.

intrare în Biserică, duc la concluzia că inscripția a fost așezată de-asupra acestei uși, la a doua construcție a Bisericii. Dosul lespezii inscripției este neregulat cioplit.

Transcriem inscripția, în parte reconstituită, fără fragmentul 8, care credem că nu se poate plasa în această inscripție.

¹ După *Hamz.*, care este clar, literele următoare din acest fragment sânt sparte în diagonală; prima nu pare a fi 6 spre a sprijini o ipotesă sugerată de d-l St. Nicolaescu, după eare s'ar ceti: ван ж[илски], Ban al Jiului.

² În finalul inscripției având clar ир, dăm această dată ca ipotesă foarte probabilă.

³ Arhivele Statului Mănăstirea Tismana, pach. 4, doc. 1.

2. *Hamza Vistierul*, în documentul din 14 April 1529 (7037)¹.

3. *Jupânul Hamza Vel Ban al Jiului*, în do-

6. *Hamza Postelnic ot Spineani*, în documentul din 15 Februar 1599 (7107)¹.

7. *Hamza, fiul logofătului Stan* din Ștefănești,

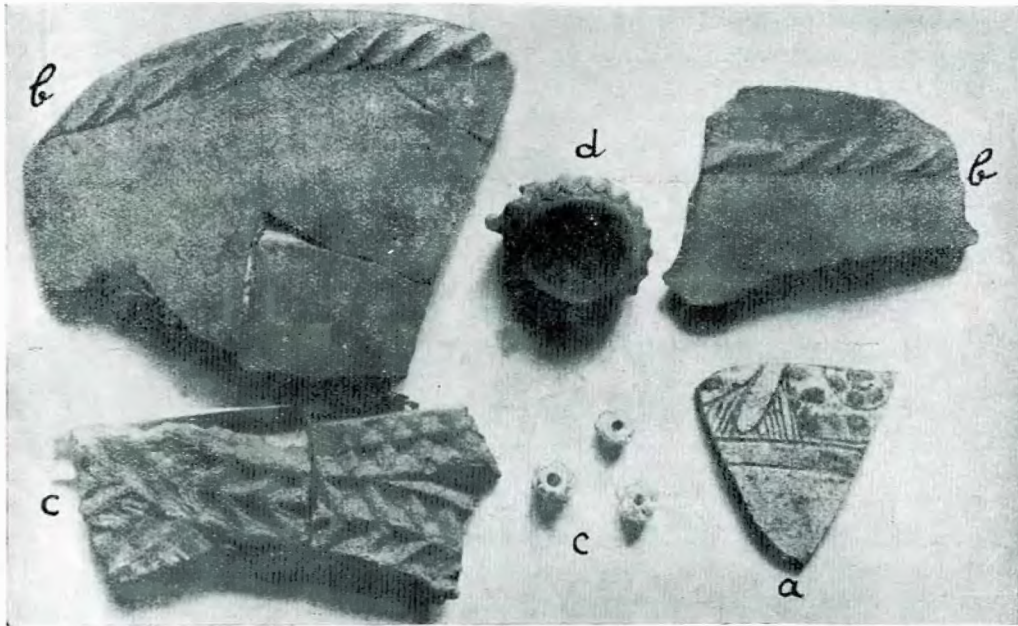

Fig. 35. — a, b, c, fragmente de vase de teracotă; d, lulea; c, la mijloc, 3 mărgelă.

cumentul din 3 Iunie 1533 (7041)².

4. *Hamza Grămăticul*, în documentul lui Mihnea-Vodă din 15 April — ³ (fără dată).

în documentul din 18 August 1625².

* * *
Un *egumen* de la Coșuștea, cu omisiunea nu-

Fig. 36 — Vase de teracotă, ornamentale.

5. *Hamza Logofăt*, scriitor, în documentul din 28 Martie 1592 (7100)⁴.

melui, ni apare ca martor în documentul lui Vlad Călugărul din 10 Aprilie 1493, prin care Voevodul recunoaște mănăstirii Tismana dreptul de posesiune asupra siliștii Bahna și Vârfului, lui

¹ *Ibid.*, Condica Mănăstirii Tismana, I, fila 529.

² *Ibid.*, II, fila 421.

³ *Ibid.*, pach. 14, doc 2.

⁴ *Ibid.*, II, fila 251.

¹ *Ibid.*, II, fila 418.

² A Ștefulescu, *o. c.*, pp 301-3.

Vlad. Este cea mai veche mențiune ce cunoaștem asupra acestei mănăstiri, după refacerea ei în 1475.

În secolul al XVIII-lea mănăstirea ni apare în documente și în hărțile epocii, la locul unde a fost descoperită, dar cu numele de *Crivelnic*. La doi, trei kilometri mai sus de mănăstire, la

mai sus de mănăstire, până în Poiana Crivelnicului, valea se numește *Apa Lungă*, fiindcă nu mai are *crivele*, cotiturile dese de până aici, fiind că este mai puțin crivinoasă¹.

Nu credem că una ar putea fi mănăstirea Crivelnicul din actele și hărțile secolului al XVIII-lea și alta cea obdăuită de egumenul

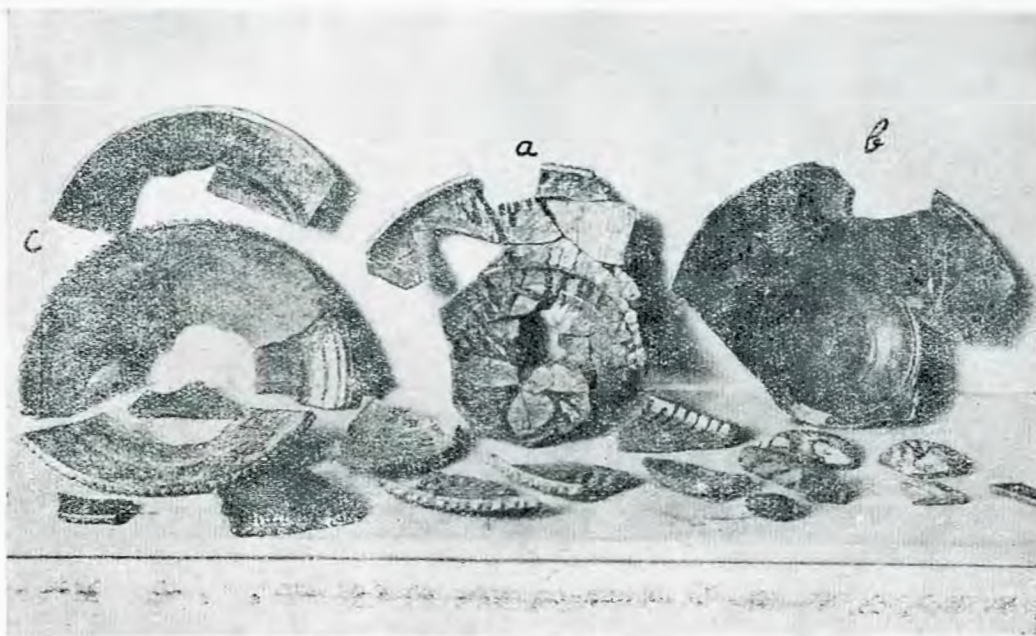

Fig. 37. — Farfurii de teracotă, ornamentale.

vărsarea ogașului Ciumărnii în Coșuștea, avem azi *Poiana Crivelnicului* (fig. 40); iar în apropiere, pe coasta din stânga apei, *Crivelnicul-de-Sus* sau *Crivelnicul Mic*; și mai sus încă, la vărsarea

de la Coșuștea, din hrisovul lui Vlad Călugărul din 1493.

În acest hrisov egumenul apare ca martor, tocmai prin calitatea lui de cunosător al posesiunilor mănăstirii Tismana, foste ale Voditei, de pe râul Bahna, apropiate de cursul superior al Coșuștii².

Cu numele de Crivelnic, în secolul al XVIII-lea, ni apare mănăstirea-schit de pe cursul superior al Coșuștii:

1. În anexele raportului lui Ignățiu Haan, din 21 Novembre 1719³, între cele șapte-sprezece schituri din Oltenia, în aceeași categorie cu Topolnița și Baia-de-Aramă.

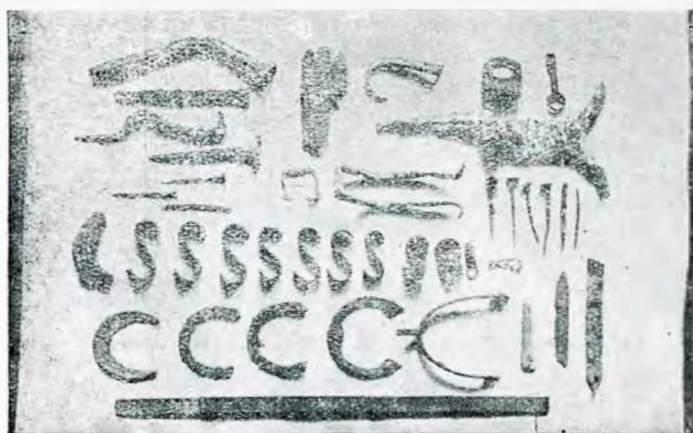

Fig. 38. — Obiecte de fier.

ogașului Herciului în Coșuștea, avem *Gura Crivii*, și de aici în jos *Valea Crivii*. Această schimbare de nomenclatură a unui curs de apă, de la un pas la altul, și după particularitățile lui, o avem și mai jos, pe o mică întindere: de la *Iazul vechiu*,

¹ În *Dicționarul geografic al județului Mehedinți*, de N. D. Spineanu, p. 92, cetim: „Valea Coșuștii este crivinoasă și foarte fertilă”.

² Pe valea Coșuștii, așa-numită de la Nadanova până la vărsarea ei în Motru, mai cunoaștem tradiția existenței unei mănăstiri în *Corcova*, aproape de Gura Coșuștei, unde se spune că actuala biserică, „în a cărui curte de zid se văd și acum urmele chiliilor călugărești, a fost mănăstire”; *Dicț. geogr. al Județului Mehedinți* de N. D. Spineanu, p. 86.

³ Hurmuzaki, *Documente*, VI, pp. 279-84; N. Dobrescu, *Ist. Bis. Rom. din Oltenia în timpul ocupației austriace*, p. 32.

2. În hărți, din care cităm :

a) *Tabula Valachiae Cis-Alutanae, per Frider. Schwantzius, 1723*¹, unde este însemnat *Crivelnic*, ca *monasterium minus sive schiff*, pe malul stâng al Coșuștii, între pâraile Lăpușnic și „Letnicska“, mai sus de Dâlbocița.

b) *Mappa Specialis Wallachiae per F. Jos. Ru-*

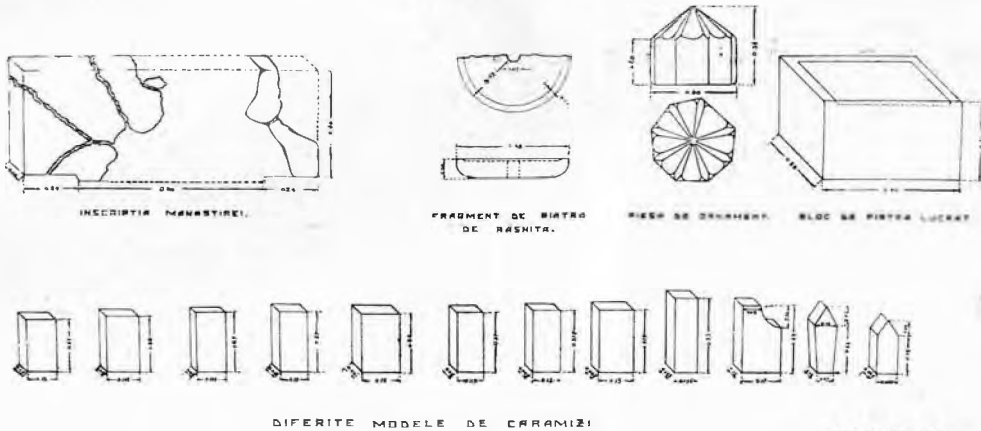
regiunea acestei mănăstiri. De asemenea n'o găsim închinată mănăstirii Tismana, cum erau Topolnița și Sf. Gheorghe din Cerneți, ctitorie a lui Grigore Ghica-Vodă.

Mănăstirea Coșuștea-Crivelnic a fost deci o ctitorie boerească, rămasă de sine stătătoare.

Biserica a II-a Coșuștea este de dimensiuni

MANASTIREA COSUSTEA.

SCARA 1:10.

DIFERITE MODELE DE CĂRĂMIZI

DESENAT DE

8. 18. 1926.

Fig. 39. — Desemnuri după materiale din piatră ecarissată și după tipurile de cărămidă.

*hedorfi, 1788*², pe malul stâng al Coșuștii, mai sus de Dâlbocița.

c) *Atlas de l'Europe en 50 feuilles par J. B. Bouge, Wienne 1797-98*³, unde apare *Krivelnik* pe un afluent al Motrului (fig. 3).

Cu aceste date se urmărește existența mănăstirii până în pragul secolului al XIX-lea, când moșia pe care s'a zidit era în proprietatea familiei Glogoveanu⁴.

Tradiția locală atribuie Sfântului Nicolai și ctitoria acestei biserici. În ipoteza aceasta ar trebui să-i găsim oarecare legături cu cele două ctitorii ale Sfântului, Vodița și Tismana, și în deosebi cu aceasta din urmă, care de la început a câștigat preponderanța asupra Vodiței, însușindu-și apoi toate posesiunile ei. În bogata arhivă a Tismanei nu se găsește însă nicio atare indicație și nici drepturi de proprietate la alte venituri în

mai reduse, dar de aceeași formă ca Vodița a II-a a lui Nicodim; singurele deosebiri de detaliu sânt: a) la Coșuștea „pilaștrii“ din spre altar, pe cari se ridicau arcurile de sprijin ale tamburului turlei, nu iese din linia zidurilor laterale ale alta-

Fig. 40. — Vedere la capul Poienii Crivelnicului.

rului, ca, cei din spre pronaos (fig. 9, 24) la Vodița a II-a pronaosul are în plus o intrare din spre Sud, care însă se poate atribui unei epoci ulterioare, ca și pridvorul¹.

Aceiași asemănare de formă este și între Coșuștea I-ii și Vodița I-ii, aceasta atribuită de

¹ În secția de cartografie a Academiei Române.

² La Muzeul Municipiului București. Pentru reproducerea fotografică din această hartă, aducem vii mulțămiri d-lui secretar G. D. Florescu.

³ La Muzeul Regiunii Porților-de-Fier din Turnul-Sever n.

⁴ Prin căsătoria fiicii lui Nicolae Glogoveanu, Mașinca, cu D. Filișanu, moșia trece asupra acestuia; apoi asupra fiicii lui Filișanu, Maria, care iea de soț în prima căsătorie pe D. Manu, în a doua pe baronul diplomat Hey de Glüneck, de la care are doi copii. Aceștia vând moșia lui Ienache Ioanid, tatăl d-lui Tilică Ioanid, proprietarul de astăzi.

¹ Virgil Drăghiceanu, „Săpăturile de la Vodița“, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, an. XXII, fasc. 62.

D. Virgil Drăghiceanu epocii anterioare întemeierii principatului Țării-Românești, cu următoarele particularități pentru Coșuștea I:

a) Exteriorul absidelor acesteia este unghiular cu trei laturi, nu în arc, ca la Vodița;

b) Absidele naosului la Coșuștea I-ii, în interior, pornesc direct de la absida altarului;

c) De și cu spațiu mai redus interior decât Vodița I-ii, construcția Coșuștii I-ii este mult mai masivă, cu zidurile groase până la trei metri și cu fundația de piatră în pământ pe toată suprafața altarului, ale cărei limite le depășește încă în exterior. De aceea Vodița a II-a, construită

pe locul Bisericii anterioare, n'a folosit nimic din fundațiile acesteia, pe când Coșuștea a II-a folosește, nu numai fundațiile, dar și elevația prime, Biserici.

Și așezarea Coșuștii era într-o regiune mai apărută decât a Vodiței, care sta drept în calea năzuințelor politice și religioase dușmane românismului ortodox, d'înainte și de după întemeierea principatului Țării-Românești. De aceea nici n'a putut avea durata de viață a Coșuștii.

Din apropierea și datele de mai sus socotim Coșuștea I contemporană, dacă nu anterioară, Vodiței I¹.

¹ D. Aurelian Sacerdoțeanu, *Mormântul de la Argeș și zidirea Bisericii Domnești*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1935, fasc 84, ajunge la concluzia că substrucțiunile găsite sub pardoseala Bisericii provin de la o Biserică mai veche, din veacul al XIII-lea, căreia îi atribuie o formă identică, în

interior, cu cea găsită de noi la Coșuștea. Masivitatea și extensiunea acestor substrucții ar milita pentru ipoteza d-lui Sacerdoțeanu. V. Virgil Drăghiceanu, *Curtea Domnească de Argeș*, pp. 135-99.

LA SITUATION STRATIGRAPHIQUE DE LA COLLINE LAPOSHALOM DE GHIULA-VÂRSAND, DÉP. ARAD

PAR MARTIN ROSKA.

Au sud de la commune, auprès du canal s'élève une large colline entourée d'un fossé, nommée *Laposhalom* (colline plate). A part le fossé l'on y distingue encore aussi les traces d'un rempart érigé par la terre que l'on a sortie en creusant le fossé.

Nous ne possédons aucune indication quant à la date de la première plantation de vignes sur cette colline, mais nous savons qu'en 1902 l'ancienne vigne avait disparu, attaquée par le phylloxéra, et la surface de la colline fut à nouveau bouleversée jusqu'à une certaine profondeur. A ce moment bien des objets préhistoriques furent ramenés au jour.

Informés de ce fait les musées de Békéscsaba et Gyula (Hongrie), entreprirent des fouilles sur le pourtour Nord et Sud-Est de cette colline.

Plus tard, en 1930, des paysans, bêchant à la recherche de trésors, sortirent à la surface des outils en corne de cerf et de la céramique. Grâce au secrétaire communal Paul Hențiu, le Palais Culturel d'Arad fut avisé et son directeur eut soin de prendre toutes les mesures nécessaires en vue de fouilles systématiques, dont la direction me fut confiée.

J'y ai donc travaillé en octobre 1930, me don-

partie à l'époque de la migration des peuples, enfin au XI-e siècle¹.

En 1906 la colline dont nous parlons fut mesurée par Ignace Baranyik dans les directions Nord-

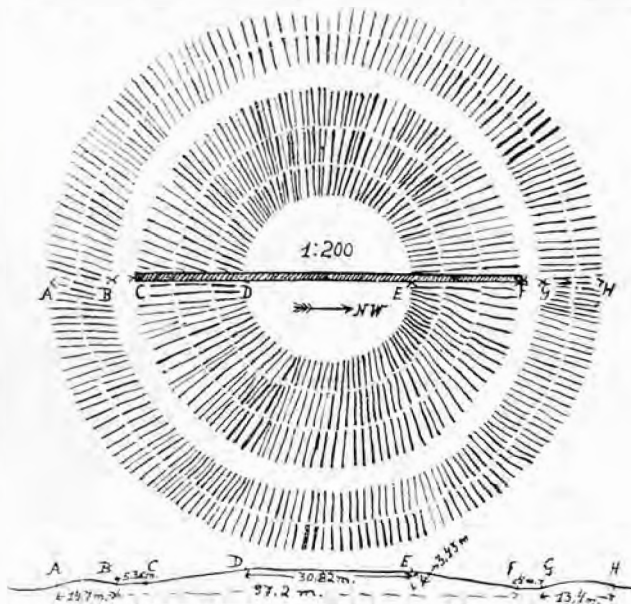

Fig. 1. — Le plan de la colline.

Sud, Nord-Est, Sud-Ouest, et Est-Ouest. Il en résulta une esquisse qui se trouve dans l'Ar-

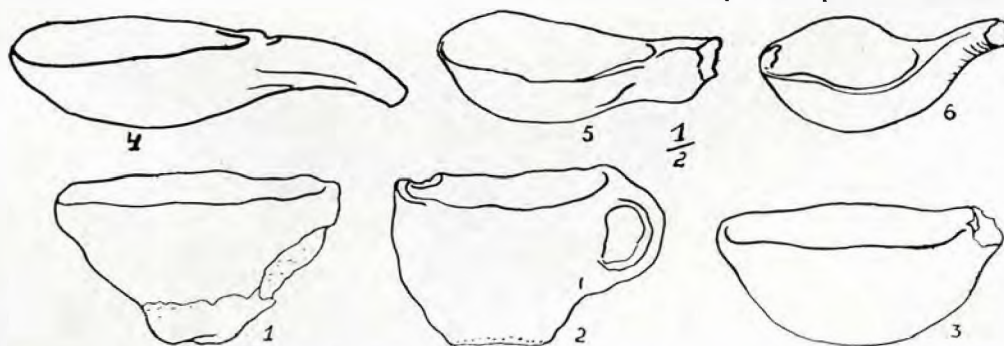

Fig. 2. — Assiette; 1) tasse; 2) et cuilliers.

nant pour but de faire une fouille de vérification, nous renseignant non seulement sur la stratigraphie, mais aussi sur l'âge des antiquités sorties à la surface, antérieurement à mes fouilles.

Les matériaux trouvés avant mes recherches se classent en partie à l'époque préhistorique, en

¹ J. Domokos, *A Laposhalom* (recte *Laposhalom*), *Archaeológiai Értesítő*, XXVIII, Budapest 1908, pp. 55-73; le même, *A gyulavarsand Laposhalom tárgyai* („Sur les objets du „Laposhalom“ de Gyulavarsánd), dans la *Múzeumi és könyvtári Értesítő* (Indicateur muséologique et biblioth.) vol. VI, Budapest 1912, pp. 19-25.

chaetologiai Értesítő, vol. XXVIII, 1908, p. 57.

Bien entendu depuis lors la surface du lieu a souffert quelques petits changements par suite des labourages, mais dans les grandes lignes la colline entourée de son fossé a gardé la même forme, avec la même largeur.

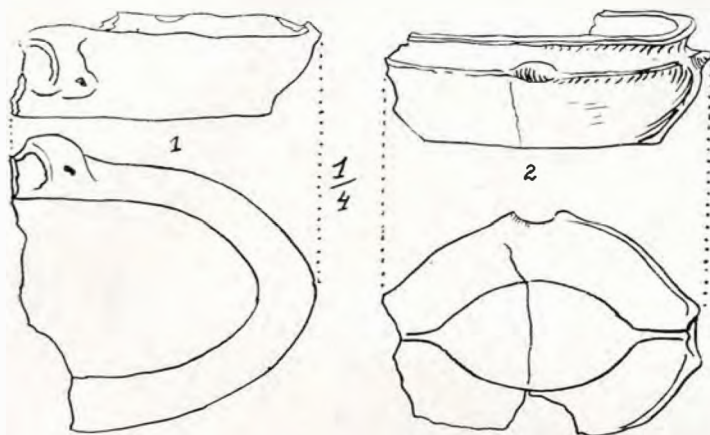

Fig. 3. — Assiettes.

Je l'ai mesurée dans la direction Nord-Ouest, Sud-Est, et j'ai trouvé 30,82 m. pour le diamètre de la surface de la colline, mais, comme elle s'abaisse tout autour vers le fossé, j'ai mesuré aussi la base actuelle de la colline jusqu'au bord du fossé, trouvant un diamètre de 97 20 m. Le fossé, comme cela a été constaté aussi par M. J. Baranyik, n'a pas partout la même largeur. D'après mes mensurations du côté Sud-Est, il a 5,36 m., tandis que du côté Nord-Ouest seulement 4 m. (Fig. 1). En résumé, nous avons à faire à une colline de forme circulaire, haute actuellement de 3,43 m., entourée d'un fossé et d'un rempart exactement, comme nous l'observons pour d'autres collines de cette région.

Des fouilles plus amples exécutées à Socolor (départ. Arad) m'ont convaincu que ces collines ne sont pas des stations préhistoriques simples, mais des refuges (*refugia*), où habitait le chef de la tribu correspondante avec sa famille et son entourage, et où la tribu se retirait avec ses richesses seulement en cas de péril. Le lieu était bien défendu, car le fossé, comme je l'ai constaté à

Székudvár, était tellement profond que l'eau de la rivière du Crişul Alb, coulant dans le voisinage, y entraînait facilement de sorte qu'il était tout le temps plein d'eau.

Le but des fouilles futures sera de constater si la communication avec le territoire extérieur se faisait à l'aide d'un pont ou bien de deux ponts.

A propos des dommages que les couches ont subis sous l'effet des travaux de plantation de la vigne, mes fouilles m'apprennent que le bouleversement n'a pas atteint partout la même profondeur. Ainsi à certains endroits il va jusqu'à 80 cm., mais en général ne dépasse pas 60-70 cm. Donc la couche inférieure de la station préhistorique est restée intacte partout, les sépultures plus tardives se sont conservées seulement là où le bouleversement a été moins profond ; quant aux couches préhistoriques supérieures, elles sont malheureusement complètement détruites.

J'ai taillé dans la colline une tranchée large de 2 m., dans la direction Sud-Est, Nord-Ouest, tombant en certains endroits sur les fouilles des Musées de Békéscsaba et de Gyula, ainsi que sur les portions de terre bouleversées par les paysans dans l'espoir de trouver quelque trésor. Je n'ai pas

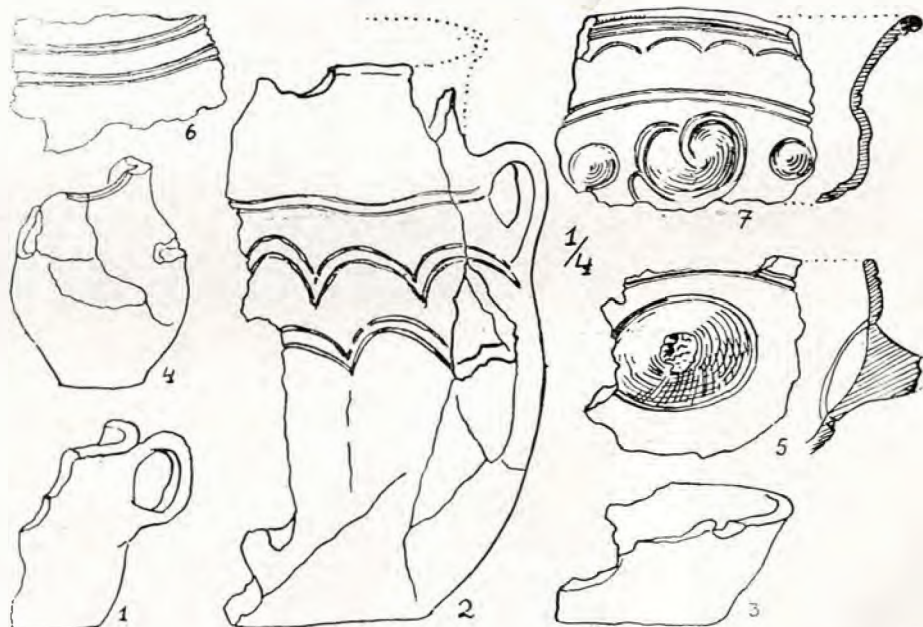

Fig. 4. — Pots et tessons.

poussé ma tranchée jusqu'à atteindre et sectionner le fossé de défense, de sorte que je n'en connais pas encore la profondeur. Naturellement j'ai creusé ma tranchée jusqu'à la terre vierge. J'ai réussi à constater que la couche inférieure est intacte, d'une épaisseur de 1 à 1,1 m.; donc, si l'on y

continuerait des fouilles, l'on pourrait y trouver des traces d'habitations et de vie des premiers venus, qui s'installèrent ici et fortifièrent l'endroit par un fossé.

Sur certains points j'ai trouvé sur la terre vierge une couche brûlée considérable. J'ai trouvé aussi des traces d'habitations, parmi lesquelles l'une était élevée sur le sol jusqu'à 1,1 m., de profondeur.

Voici les produits préhistoriques :

Dans telle station c'est la céramique qui domine, mais les pièces non brisées sont rares.

L'on doit distinguer deux sortes de céramique : l'une, en nombre restreint, de technique modeste, puis une autre d'une technique fort avancée et fine, représentant la majorité.

Nous avons les types suivants :

Fig. 5. — Tasses.

A un niveau de 70 cm., depuis la terre vierge j'ai trouvé encore des vestiges d'une habitation carrée, et cela nous donne l'espoir que l'on va pouvoir trouver encore des points intacts de la deuxième couche.

Les résultats de mes fouilles se trouvent en partie au Palais Culturel d'Arad, en partie dans la collection préhistorique de l'Institut Archéologique de l'Université de Cluj.

1. Les assiettes. Les plus simples sont fig. 2, no. 1, et fig. 4, no. 3., qui ont la forme d'un cône.

a) Un type plus évolué est représenté par les assiettes ovales (fig. 3).

b) Le tesson fig. 4, no. 7, est de couleur grise et a un beau profil. Il est richement orné de lignes incisées larges, droites ou arquées, tandis que des boucles pressées depuis l'intérieur et des cannelures encadrées par des lignes incisées

donnent l'équivalent des bijoux en or, qui ont la forme de coeur.

2. Les tasses, ornées, quelquefois, d'anses. La forme plus simple se trouve représentée à la fig. 2, no. 2. Elle est de couleur gris-brune.

a) Le no. 2 de la fig. 5, est ovoïde et de couleur grise.

b) Le no. 6 de cette figure est brun-rouge, plus profilée.

c) Le plus souvent les tasses possèdent une anse, qui s'élève au-dessus du niveau de l'embouchure. La plupart de ces tasses sont ornées

et, d'autre part, les portions de la tasse s'en trouvent délimitées.

Dans certains cas, les lignes incisées sont employées en sens vertical pour remplir les vides existant entre les boucles.

Tandis que les lignes peuvent se trouver placées soit sur le col, soit sur les épaules d'un vase, les cannelures se cantonnent uniquement à la région inférieure.

L'anse des tasses consiste en une bande large à section ovale ou aplatie. Quant au fond des tasses, celui-ci peut être soit convexe, plus ou moins plat, soit concave. Dans certains cas il tend à devenir un petit socle et prend la forme d'un cône obtus, évidé.

d) Nous avons trouvé une tasse à anse comme celles de Periamoş (M. Roska, *Asatás a perjámosi Sanchalmon*“, Fouilles exécutées à Sanchalom de Periamoş, dans le „Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Indicateur muséol. et bibl., Budapest, vol. VIII, 1914, fig. 46), et Şancul Mare, entre les communes de Pecica et de Sămlac (départ. Arad), M. Roska, *Asatás a Pécskasemlaki határban levő Nagysáncon*“, „Fouilles exécutées à „Nagysánk dans la commune de Pécskaszemlaki“, dans les „Dolgozatok“, „Travaux“, vol. III, 1912, pp. 1-73, et fig. 18). Elle contenait des scories de bronze dont l'analyse a révélé du zinc en petite quantité.

3. La fig. 6, no. 4, représente un vase d'un type nouveau. Il porte des groupes de trous sur son pourtour. Ce vase est brun-jaunâtre, son fond

forme un socle évidé. Il est orné de lignes incisées, décrivant des zig-zag, des parallèles, des arcs. Ce col est cylindrique et portait un couvercle possédant lui aussi des trous à la manière du vase lui-même.

4. Les pots sont représentés à la fig. 4, nos. 1, 2, 4. Les numéros 1 et 2 sont de couleur brune, le no. 4 est gris. Les nos. 5 et 6 de la même figure sont des tessons de pot. Nous distinguons deux sortes de pots : les uns sont cylindriques (no. 1), les autres plutôt ovoïdes.

5. Les cuilliers, Fig. 2, nos 3, 6, ont une forme

Fig. 6. — 6) Tasses et roulette en argile (no. 6)

(fig. 5, nos. 1, 3, 5, 7, 9; fig. 6, nos. 1, 3, 5). Le décor consiste en cannelures, ou bien en boucles, quelquefois simplement de lignes incisées larges. Le motif le plus fréquent est la cannelure ondulée, puis la spirale.

J'accentue que la spirale s'encadre ordinairement dans des lignes incisées, car c'est justement par ce caractère-ci que ce décor se distingue des spirales de la céramique peinte.

Les lignes incisées parallèles placées au-dessous de l'embouchure contribuent beaucoup à ce que le col de la tasse prenne un aspect plus agréable

ovale, sont plus ou moins profonds et, tel que nous les voyons pour le no. 4, un manche court, massif, un peu recourbé.

6. J'ai trouvé fréquemment la *rouelle* d'argile, massive, prolongée en haut et en bas en forme conique (fig. 6, no. 6).

7. *L'outillage en pierre*: je n'ai trouvé que des meules à broyer les semences. M. Domonkos a trouvé cependant un morceau de marteau énéolithique.

8. *L'outillage en os* est riche: l'on y compte bon nombre de poinçons, de poignards, de lissoirs, puis des manches et des marteaux en corne de cerf.

9. *Le métal*. A part les scories de bronze dont j'ai parlé auparavant, il a été trouvé aussi un petit morceau de bronze dont l'analyse indique la présence de très peu de zinc.

M. J. Domonkos a trouvé, par contre, deux produits en or très importants ainsi: une phalère en or de Transylvanie (comme les exemplaires de Săncueni, dép. Bihor¹), qui pèse 14,5 gr.², puis une pendeloque repliée, qui est assez massive, pesant 1,4 gr. Elle est concave en dedans et

en or transylvain, trouvée par moi à Periamoș. Il faut accentuer le fait que ces bijoux sont en or transylvain.

10. *La faune*. Surtout de cerf, de chevreuil, de sanglier, puis de lièvre, de renard, de boeuf et de os cheval. Au musée de Gyula se trouvent à peu près deux cents pièces, de produits en os et dents d'animaux, parmi lesquels l'on distingue des bâches, des marteaux en corne de cerf, des

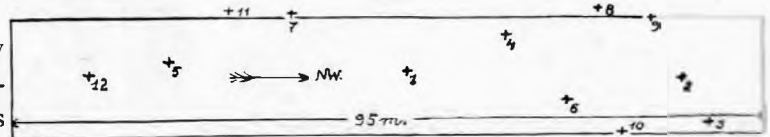

Fig. 7. — Plan des sépultures.

aiguilles en os, des dents perforées, qui sont des pièces de parure, etc.

Il est important de rappeler aussi que M. J. Domonkos a trouvé les vases surtout dans les fours, comme je les ai trouvés moi-même à Socodor (dép. Arad).

A une profondeur de 2 m. je suis tombé sur une sépulture datant du IVe siècle (no. 9 sur la fig. 7). Le squelette était orienté Nord-Sud, la tête au Sud, le regard dirigé par conséquent vers le Nord. La longueur de ce squelette est de 1,7 m. Il était couché sur le dos, les bras reposant le long du corps. Sur l'épaule gauche j'ai trouvé une fibule en bronze (fig. 8, nos. 4, 4 a); à la cheville des perles en pâte de verre (no. 1), de même à la main droite et à la hanche droite (no. 2), puis sur la poitrine (no. 3). A la main droite j'ai recueilli une pendeloque en bronze (no. 5) et des perles d'ambre (nos. 6, 7), dont seulement deux sont conservées. Aux pieds du squelette se trouvait un vase de technique fort fine, de couleur grise et orné de lignes polies brillantes (fig. 9). Auprès de la hanche droite se trouvait encore une perle en argile, de

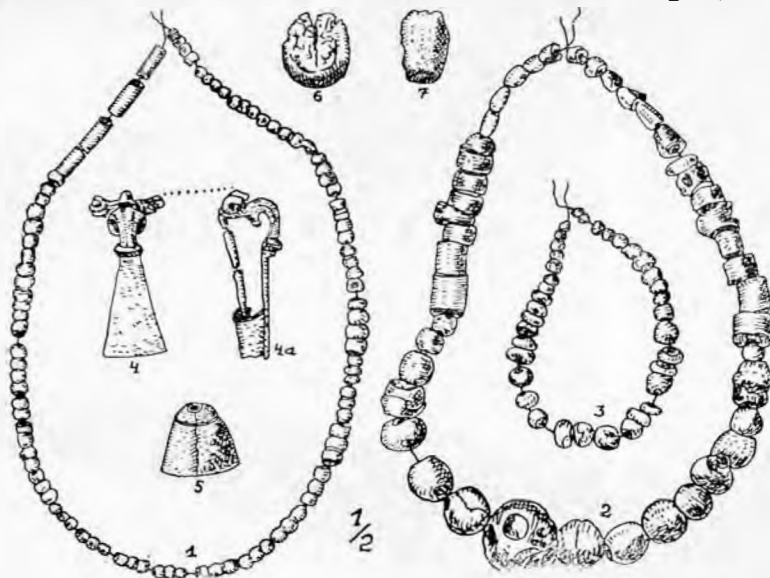

Fig. 8. — Trouvailles de la sép. no. 9.

ses extrémités se terminent comme chez les pendeloques en forme de coeur³.

Il est très important de dire que ces types de bijoux en or ont pu être fixés comme appartenant à une couche de la deuxième période de l'époque du bronze. A ce groupe appartient aussi la pendeloque

forme biconique.

La fig. 10 nous montre une tasse à deux anses (brisée) du IVe siècle, de couleur rouge-brique et d'une technique fort fine. Elle a été trouvée dans la couche bouleversée.

Dans la tranchée creusée par moi j'ai découvert encore onze sépultures du XIe siècle après J. Chr.

La sépulture no. 1 (voir fig. 7) a 80 cm. de profondeur (mensuration prise depuis la surface); la longueur du squelette était 1,6 m. il était orienté Nord-Ouest, Sud-Est, la tête au Nord-Ouest, dans

¹ M. Roska, *A székelyhidi őskori aranytelek. Der Goldfund von Székelyhid*, dans la *Archaeologiai Értesítő*, 1929, pp. 41-44; 1931, pp. 251-252.

² *Archaeologiai Értesítő*, 1908, p. 76, pl. VII.

³ *Ibid.*, p. 78, pl. IX, no. 6.

l'attitude suivante: la main droite placée sur l'estomac, la main gauche au bord du bassin. Dans la bouche se trouvait un denier en argent du roi André I-er (C. N. H. 13)¹.

La sépulture no. 2: profondeur 1,1 m., longueur du squelette 1,4 m., orientation comme pour le no. 1. Attitude: les bras reposant le long du corps. Nous n'y avons rien trouvé.

La sépulture no. 3, profondeur 1 m., longueur du squelette 1,3 m., orientation et attitude comme pour le no. 2. Au bras droit se trouvait un bracelet en bronze (fig. 11, no. 1). Les extrémités du bracelet se terminent par deux têtes de serpent, qui soutiennent dans leur gueule ouverte une pièce de bronze.

Fig. 9. — Pot ornementé.

La sépulture no. 4, profondeur 90 cm., longueur du squelette 1,5 m., orientation et attitude comme pour le no. 1. Sur la poitrine il y avait un denier d'argent de Saint Ladislav (C. N. H. 33 et 34).

La sépulture no. 5, profondeur 1 m., longueur du squelette 1,16 m., orientation et attitude comme pour le no. 2. La main gauche tenait un denier en argent détérioré par le temps.

La sépulture no. 6, profondeur 1 m., longueur du squelette 1,1 m., orientation et attitude comme pour le no. 2. On n'y a rien trouvé.

Sépulture no. 7 (profondeur 69 cm., longueur du squelette 1,6 m., orientation et attitude comme

pour le no. 2. Au cou se trouvaient deux deniers en argent de St. Ladislav, détériorés, indéterminables.

Sépulture no. 8 (profondeur 1 m., longueur du squelette 1,4 m., orientation et attitude comme pour le no. 2). Sur la poitrine un denier en argent de St. Étienne (C. N. H. I. 4).

Sépulture no. 9: voyez la sépulture du IV-e siècle au-dessus, et fig. 8, 9.

Sépulture no. 10: profondeur 1 m., longueur du squelette 1,6 m. Orientation et attitude comme pour le no. 2. On n'y a rien trouvé.

Sépulture no. 11: profondeur 90 cm., longueur du squelette 1,6 m. Orientation et attitude comme pour le no. 2. Sur la poitrine un denier en argent de St. Ladislav (C. N. H., no. 26).

Sépulture no. 12: profondeur 1,2 m., longueur du squelette 1,6 m., orientation habituelle. Elle a été dérangée.

Sporadiquement l'on a trouvé un bracelet et un anneau en bronze, que le secrétaire communal a donnés au Palais Cultural d'Arad (fig. 11, nos. 2 et 3).

* * *

La céramique préhistorique provenant des fouilles faites dans cette colline est très instructive non seulement par les indications chronologiques qu'elle nous donne, mais aussi par celles concernant les sources qui alimentèrent la culture de cette station.

Les prototypes de la tasse fig. 5, no. 6 se trouvent dans la céramique caliciforme¹, qui a beaucoup aidé à la culture d'Aunjetitz, et qui a aussi beaucoup influencé la céramique pannonienne de l'Ouest de la Hongrie² et par cette

dernière la céramique de Vattina, ou bien du Banat³.

L'influence de la céramique caliciforme se fait sentir quand il s'agit des terramars de la grande plaine hongroise au delà de la rivière du Mureş.

Le no. 2 de la fig. 5, no. 2 de la fig. 2, les pots ovoïdes nos. 2 et 4 de la fig. 4 appartiennent à la culture d'Aunjetitz. Nous les trouvons ce-

¹ A. Stockv, *La Bohême préhistorique*, I, Prague 1929; H. Richly, *Die Bronzezeit in Böhmen*, Vienne 1894; J. Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens u. Mährens*, Berlin-Leipzig 1928.

² M. Wosinsky, *Az őskor műszbetétes diszai agyagművessége*, Budapest 1904.

³ B. Milleker, *Délmagyarország régiséglelei*, („Les trouvailles archéologiques de la Hongrie du Sud“), I, Timişoara 1897; II, 1899; III, 1936.

¹ L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. I. Arpád-házi királyok kora.* („L'âge des rois d'arpadiens“), Budapest 1893.

pendant dans les couches de l'âge du cuivre de Periamoș et Șancul Mare entre Pecica et Sămlac. Ils durent cependant aussi pendant la première phase de l'âge du bronze¹.

Il est digne d'attention que la tasse mentionnée, dans laquelle l'on trouva des scories de bronze, de même que la tasse fig. 5, no. 6, sont très caractéristiques de la fin de la première phase de l'âge du bronze de Periamoș et Șancul Mare².

Il en est de même aussi pour les cuilliers fig. 2, nos. 3, 6.

Les tasses ornées de boucles et de cannelures de forme spiralée ou spiraloïde sont très caractéristiques de la deuxième phase de l'époque du bronze en Hongrie. Voir fig. 5, nos. 1, 3, 5, 7, 9, et les nos. 1, 3, 5, de la fig. 6.

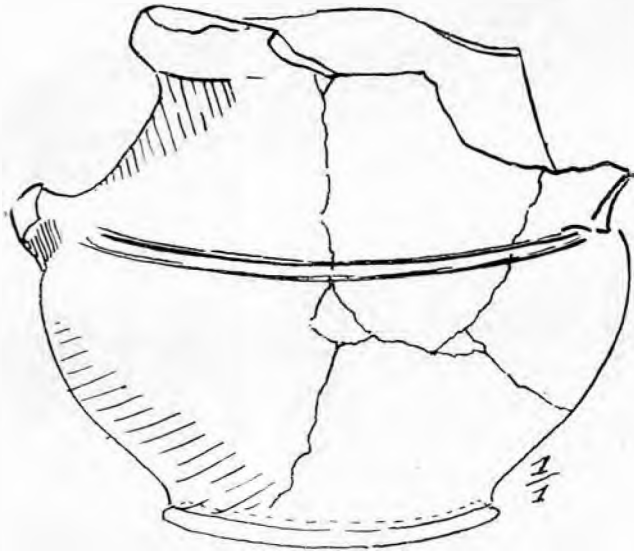

Fig. 13. — Tasse à deux anses.

De même pour le tesson d'assiette no. 7, fig. 4.

Le vase no. 5 de la fig. 6 prouve une influence très importante de la culture de Vattina.

Nous avons donc à faire ici à un conserva-

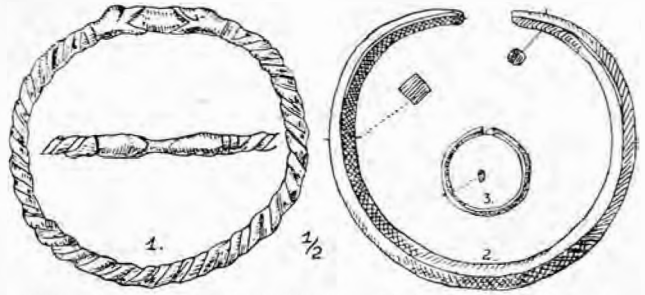

Fig. 11. — Bracelet en bronze; 3) Anneau en bronze.

tisme remarquable et une continuité culturelle et ethnique indiscutable.

En ce qui concerne l'âge de cette culture, elle représente la deuxième phase de l'époque de bronze.

Ceci est prouvé par une sépulture découverte par M. B. Milleker à Vattina, dans laquelle il a trouvé un pot de type Vattina, une hache-marteau de guerre en bronze, type hongrois très caractéristique aussi de la deuxième phase de l'âge du bronze, puis une épingle en bronze, dont la tête est discoïde et le col un peu renflé, enfin une épingle en bronze de la forme d'une feuille de roseau, qui n'a pas encore de poignée³.

La culture de notre station est fort répandue dans la région des fleuves Crișul Alb et Crișul Răpede⁴, et d'Er⁵, ensuite dans un cercle plus large⁶, et arrive jusqu'au milieu de la Transylvanie⁷.

La continuation des fouilles pour la colline dont nous parlons, ainsi que pour celle de Socodor et d'autres du même caractère, nous procurerait des connaissances encore plus larges au sujet de cette culture si intéressante⁸.

¹ M. Roska, *Asatás a perjamosi Sanchalmon*, „Fouilles sur la colline Sanchalom de Perjamos“, dans les *Földrajzi Közlemények* („Rapports Géographiques“), vol. XXXIX. Budapest 1911. Voy. *Muzeumi és Könyvtári Értesítő* („Indicateur muséol. et bibl.“), vol. VII, 1913; vol. VIII, 1914, *ibid.*, *Asatás a Pécska-szemlak határában levő Nagysáncon*, *Fouilles exécutées à Nagysáncon dans la commune Pécska et Szemlak*, *Dolgozatok*, Travaux, vol. III, 1912, pp. 1, 73; le même, *Sápáturile arheologie de la Periamoș, Gemina I*, Timișoara 1923; le même, *Importanța cercetărilor preistorice în Banat*, dans les *Arhivele Olteniei*, Craiova 1923; le même, *Locuința subterană de la Periamoș*, dans les *Analele Banatului*, Timișoara 1928; le même, *Casa preistorică, de la Periamoș*, *ibid.*, 1929.

² Nils Aberg, *Bronzezeitliche u. früheisenzeitliche Chronologie*, III, Stockholm 1932.

³ B. Milleker, *A vattinai őstelep* („La station préhistorique de Vattina“), dans le *Delmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* („Annuaire de la soc. hist. et arch. de la Hongrie du Sud“), Timișoara 1905 Tirage à part, p. 62 et pl. 1, nos. 1, 2, 4; pl. XVI, no. 5.

⁴ Le Musée d'Oradea Mare possède une céramique semblable venant de : a., Alcsipuszta, b., Sănmartin, c., Hărsani,

d., Oradea Mare, cimetière Rulikovskij et briqueterie Guttmann, e., Sarcad, f. (Sănioan); Hampel, *Bronzkor*, pl. LXXV, LXXVI, CXXXVIII, g (Bihor); Hampel, loc cit., pl. LXXII, nos. 2, 3, 5; pl. LXXIV, nos. 4, 6.

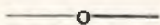
⁵ Par exemple : a. (à Otomani); M. Roska *Cercetările la Cetățuia de la Otomani*, dans l'*Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania*, 1926-1928, Cluj 1929, pp. 192-205; le même, *Asatások az ottomány Várhegyen és Földvárban Grabungen am Várhegy u. Földvár von Otomani*, dans les *Dolgozatok, Arheiten, Travaux*, Szeged, vol. VI, 1931, pp. 163-171, b. (à Sălaci, dép. Sălaj), poterie dans le musée Dery de Debrecen, Hongrie.

⁶ Par exemple, Socodor, dép. Arad, et les environs de Debrecen; Hampel, l. c., pl. LXXII, no. 6; Aszód (Hongrie); Hampel, l. c., I, XXIII, no. 3; Tőszeg, Hongrie, etc.

⁷ Restes céramiques dans le Musée de Deva, trouvés dans le cimetière de Deva, dans la vallée de Nădășel, Sărdul-Clujului, Vișta; tessons dans la collection J. Székely à Vișta, de la vallée de Someșul-Mic; tessons dans la collection préhistorique de la Soc. du Musée transylvain.

⁸ Je remercie Mlle Suzanne Grințescu pour la traduction française.

R É S U M É F R A N Ç A I S

RUDOLF GASSAUER, *Terracottes de Suceava*.
Résumé par l'auteur.

AL. BĂRCĂILĂ, *Le monastère de Coșuștea-
Crivelnicu, district de Mehedinți*. Découverte arché-
ologique. L'église découverte en recouvre une

plus ancienne. L'inscription, slavonne, est du
XVIe siècle.

MARTIN ROSKA, *La situation stratigraphique de
la colline Laposhalom de Ghiula-Vârsand, dép. Arad*.
Résumé par l'auteur.

